

प्रकारतयाभानात् प्रतियोगितावद्येदकघटकनरकत्वाद्दोषविषयतावच्छेदकत्वस्योपलक्षण
तयाशक्तिग्रहेभानमविरूढं नचप्रमेयत्वादेरपिउपलक्षणतयाभानमविरूढमिति प्रमेयत्वा
देरुपलक्षणतयानरकत्वाद्यनुगम कत्वकथनस्वीक्रियतेविनिगमकाभावादितिवाच्यंसुस्वा
द्यसाधनत्वस्यविधयर्थविरहेणप्रमेयत्वादेः सुस्वतत्वादिसाधारण्येनोक्त रूपस्येत्यस्येवविनिगम
कत्वात् नच नामयोभावात्सुखाद्यसाधनत्वेवोधकत्वोपपत्तौविध्यर्थत्वेपिइतिविरहइतिवाच्यं
तस्यविधयर्थत्वेतत्तार्येणाधुमिकोनानभुजीत्यादिप्रयोगायत्नेः॥ इतिस्युत्पत्तिवादः समाप्तः॥ ॥
॥ ॐ ॥ ॐ ॥ संस्रत् ॥ ॐ ॥ १६ ॥ ३५ ॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ वारमुक्त ॥ ॐ ॥ ५

प्रसंगोद्वारः यत्तुवलवदनिष्ठासाधनत्वं नलौकिकविधयः किंतुनकलेजइत्यादिश्रुतेः प्रामाण्या
 पपनयेवैदिकलिङ्गः एवमदर्थकतातत्रापिबलवदनिष्ठनरकमेव तादृश्यणार्थः अतइष्टोत्पत्तिना
 तरियश्रमादेः कस्यचित् हेतुष्विषयनयानयागाद्योविधयर्थाद् इति तद्दृष्टिपिनशाकं नभुजोतेत्यादि
 वैयकुवाक्यवलवदनिष्ठाजनकत्वनिषेधपरत्वविनाप्रामाण्यानुपपत्तेः तत्रापिरोगाजनकत्वे वि
 धयस्तदभावोसत्रावोधनइतिइतिचेत् रिक्त्यानगच्छत् पुष्येनोद्ग्रहदिग्मादि ज्योतिःशास्त्र
 वचनस्यैकः पर्वतमारोहेदिप्तोदिवाकास्सचै कागतिः तत्राभिविशिष्यतत्तदनिष्ठासाधनत्वस्य
 विधिप्रत्ययार्थत्वे शक्त्यानत्यप्रसंगो व्युत्पत्त्यनुपपत्तिश्च अत्रैवदतिद्वेषयिष्यतावच्छेदकत्वात् पल
 क्षितनरकत्वाद्याश्रयसाधनतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावकृदेतदृशाभावत्वेनानुगने एकैवविधि
 प्रत्ययसशक्तिः उपलक्षणीभूतद्वेषविषयतावच्छेदकत्वं परित्यज्यनरकाद्यसाधनत्वप्रतीयता
 कुत्रचिन्नरकासाधनत्वं कुत्रचिद्भगासाधनत्वप्रतीयतइत्यत्रतात्यमेव नियामकं प्रति योगितायाः

षतज्जन्यतयाज्ञातेसति फलांस्यादित्यत्रश्रुत्यर्थसंकोचोवेतिरेय्युक्तदृष्टेषविरोधिनीतथापिनरकवैरि
 वधयोरेकतरप्रतिष्ठा नस्यहेतुत्वाग्रहदशायांतयोर्वलवत्तद्वेषण गयोर्युगपत्संभवएव यजुर्दोक्षागपश्रु
 घातस्सनरकासाधनतयामाहिस्पादित्यत्रावैधहिसेवविवक्षितेति स्थेनसनरकांसाधनत्वोपपादन
 नदपिनतावताषिअभिचारविधयातयात्वस्यडुर्वारत्वात् अथखंडशक्तिमबलव्यानिष्ठासाधनत्व
 विनिर्माकेनकचिद्विधिवोद्योपगमेश्चेतंब्रह्मगमालभतेत्यादाकथितत्यरित्यागसंभवात् अविरोधेनमा
 हिस्पादित्यत्रश्रुत्यर्थसंकोचो नस्यादिति साख्यमतमेवसाधोयइतिचेत्स्यादेव अविरोधेपित्राह्य
 णेभ्योदधिदोयतोतक्रुकोडिन्यायेत्यत्रवसामान्यविधेश्चेतरपरत्व व्युत्पत्तिसिद्धमितिसाङ्गि
 दित्यत्रसंकोचः अथवाकथंचिद्वाधकापनयसंभवेनौत्सर्गिकार्थपरित्यागइतिहिसानिषेधोक्तो
 चैनेवोपपत्तौनश्चेतंब्रह्मगमालभेतेत्यादौविधिप्रत्ययस्वलवदनिष्ठासाधनत्वार्थपरित्यागइत्यर्थः।
 अथयागपाकादिजन्यश्रमाहावपिकदाचित्कस्यविद्वलवत्तद्वेषोदयात् यजेतपचेतेत्यादौअप्रामाण्य

मु०वा
१३४

वलवद्वेषविषुयाजनकत्वरूपकत्ववदनिष्ठाननुबंधित्वघटकहेषानुदयातनादृशाकामनाविशि
ष्टृतिवलवद्वेषविषयाजनकत्वश्रुतिवाक्यान्प्रत्येकं तच्चश्रुतेऽवाधिनमेव वैरिवधेउत्क
टरागवतस्तज्जन्यनस्त्वैवत्वद्वेषानुत्पत्त्यातादृशनरकस्यवैरिवधोत्कटकामनाविशिष्टत्वेच्छिद
याविषयत्वात् नस्त्वैकदाएकत्रवर्तमानयोरेकतरमपरविशिष्टृतीतिभिश्चाणामूलामिच्छेय
वर्णनंतदधिन्वलवतद्वेषविषयदुःस्वजनकत्वप्रतियोगिक्रामोवस्यातिप्रसक्ततयावल्वतद्वेष
विषयविषयदुःस्वजनकत्वत्वावच्छिन्नाभावस्यवाच्यतास्वीकारपुरुषमिश्रशोध्यवल्वतद्वेषविषयदुःस्व
जनकत्वाभावस्यप्रत्ययासंभवात् तादृशदुःस्वजनकत्वेऽभावचूखिदशक्तिस्त्रिकारेविशिष्टशक्तिः
स्वीकारपरित्यागात् एवंयत्रोत्कटरोगोयदात्तत्रैबनोत्कटरद्वेषस्तदात्तज्जन्यफलेउत्कटरागदशायाच
तज्जन्यदुःस्वरूपफलात् रउत्कटरद्वेषेनकिंचिद्वाघकमितिवैरिवधेउत्कटरागदशायाचश्रुतेनजन्यन
रकेवल्ववद्वेषोडरपवादएव अस्तुवाफलविशेषोत्कटरागघटिताउपायनोचोत्कटरागसामग्रीतत्र

राम
१३४

क्यतावच्छेदकत्वपर्याप्तवगाहिज्ञानस्यहेतुत्वात् अन्यथाविशिष्टस्वर्गोदिवाचकस्वर्गोदिपदाहिनालक्षण
 केवलंमुखत्वादिप्रकारकशाब्दबोधोपपत्तेः यद्विभक्तकेवलमुखत्वादिनास्वर्गोदिरूपसुखबोधोलक्षणम
 नरेणस्वर्गोदिपदादिच्छेदतएव नैष्यतेपरंमुखान्तरेवोद्यत्तत्र शक्तिविरहादितिशक्तावच्छेदकता
 पर्याप्तवगाहित्वमनुपयोगीसुच्यतेतदापिबलवर्दानिष्टाभेनुबोधित्वविशिष्टसुखसाधनत्वस्य
 शक्यतायाशयेननिष्ठवैरिवधेसाधनत्वस्यवत्तदनिष्टसाधनत्वनियतत्वेनब्रह्मसाधनत्वविशिष्टत्वेनविधि
 प्रत्यावाच्यतयातत्रानिर्वाहएवः यनुः श्येनंस्यादृष्टाघारकत्वघञ्जिहिसालक्षणाक्रान्ततयावलंबः
 खाजनकत्वभित्तिमतोरम् तदसत्तथासतिशयेनेतात्त्विकप्रवृत्तिवृत्त्यायवत्त्वतः त्वाप्रयोजकत्व
 ज्ञानस्यैवप्रवृत्तिहेतुत्वात्तदुभेगतव्यनयातस्यैवविध्यतायाआवश्यकत्वेनशेषेनेतद्वाधाच्छ्रुतेः
 माण्यप्रसङ्गतादेवस्थानंशक्तस्यहिंसात्वविरहेपिअभिचारतयानरवजनकत्वस्युर्वाः रत्वाच्चैतनु
 अभिचरन्नित्यसवैरिवधगोचरप्रवलकामनाविशिष्टाश्रयतयातादृशकामनाविशिष्टस्यैवपुरुषस्य

गमनाविरहात्पृथगेव वक्तव्यं दनिष्ठा ननु वंधिताया वाच्यत्वम् न च वलवदनिष्ठा ननु वंधित्वेष्ट साधनत्व
 स्य विशिष्यत्वविधिवाक्यतः क्रिया विशिष्यकेष्टसाधनज्ञानासंभवात् क्रियागोचरचित्कीषाद्यर्थविधिवा
 क्यजशाब्दबोधोतरमिष्टसुधर्मत्वप्रकारकक्रियाविशिष्यकज्ञानोत्तरकल्पनीयमितितदकल्पनप्रयुक्त
 लाघवमेव बलवदनिष्ठा ननु वंधित्वस्य विशेषणत्वे विनिगमकमिति वाङ्मन् क्रियायावलवदनिष्ठासाधने
 त्वज्ञानस्यापितद्गोचरेच्छाहेतुतयावलवदनिष्ठासाधनत्वस्यष्टसाधनत्वविशेषणत्वमने क्रिया विशिष्यके
 नत्यकारकज्ञानोत्तरस्फुरनीयतयामतद्द्वयेकल्पनासाम्यात् सदिचवत्पूर्वदनिष्ठासाधनत्वज्ञानमेव हे
 षसामग्रीत्वेनेच्छाप्रतिबंधकनतुतदसाधनत्वज्ञानमिच्छाहेतुस्तदोक्तस्य विशिष्यविशेषणभावविनिग
 मकस्य संभवेपि विशिष्टस्य वाच्यत्वेनेविध्यर्थवादेन तद्विधायकशुद्धेद्राण्यप्रसंगदतिशक्तिभेदस्य
 प्रयत्नेकेवत्वेष्टसाधनताबोधस्य चोपगमश्चावश्यकः मणिहृतापि विशिष्टस्य वाच्यत्वेत्यनेन वि
 ध्यर्थबोधेन तु बलवदनिष्ठासाधनत्वस्याभ्रमलिरिति तदभानं विशिष्टशक्तिपक्षेन संभवति विशिष्टशक्ते
 विशिष्यविनिर्माकेन विशेष्याशाभासकत्वात् तत्तद्धर्मप्रकारेण्यदार्थविषयकशाब्दबोधेतत्तद्धर्मोत्पत्त्य

क्रियाविशेषणतयाभानसंभवइतिवाच्यं. व्युत्पत्तिवैचित्र्येणतदुपपत्तेः शल्पभेदेपिब्युत्पत्तिभेदेवाधका
 भावात्. अहंस्वप्रचीनेरास्यातासंसेवेकतेः कर्मप्रत्ययस्थलेक्रियाविशेषणतयाभानमुपपत्तेः एवंकृत्वि
 त्याकात्संश्लेषसर्वश्रेययागपाकादौलौकिकेप्रमथणादेवकृत्तिसाधतावोधोनिर्वहतीनिवदन्ति. नकलजंभ
 क्षयेदित्यादिनिषेधविधेः प्रामाण्यानुमेपतःवलवदनिष्ठाननुबंधिस्यविध्यर्थत्वप्रवेशः निषिद्धेपिक
 लेजभणदोतृप्रादिरूपेष्टसाधनत्वसत्वेनतदभावस्यतन्नावोधनेप्राभूण्यनुपपत्तेःवलवदनिष्ठाननु
 बंधित्वस्यविधित्वेनस्यबाभावोवलवदनिष्ठनरकानुबंधित्वेनतत्कर्मण्यवाधितोवाधतइतितत्यासाण्या
 पपत्तिःवलवदनिष्ठाननुबंधित्वस्यसाधनताविशेषणतयाकीञ्चित्त्वविशिष्टाभावस्यवशाद्बोधोभान
 सोपिविशेषणायतोऽवाहितः कलजभक्षणदोविशिष्टाभावोक्त्वात्तत्रभवतलिगकानुमानगम्योव
 लवदनिष्ठानुबंधित्वरूपसर्वानुबंधित्वाभावः प्रबलकमिवनिवर्तकमपि शोभंश्रुतिवाक्यात्परपर्येष्टकतु
 साक्षात् एतन्मतेचनतादृशांशिवस्यशाब्दबोधेभानपदार्थकदेशतयाइतरविशेषणतयोपस्थितत्वेन
 ननर्थविशेषणतयाऽनिष्ठाननुबंधित्वान्वयासंभवात्. वस्तुतोविशिष्टशक्तौविशेष्यविशेषणभावविविनिः

शो चादिमत्वमेव सहकारित्तुं फलकामनापितदसत्त्वेपि प्रत्यवायोत्पत्तेः सर्वसिद्धत्वात् एतेन संवलिता धि
कारानुपगमेशो चादिश्रमं फलकामनावतोदैवान्निस्कारणप्रत्यवायजनयेदिति निरस्तम् अतएव नित्य
काम्यजनयतीव्रतादौ फलकामनया अधिकारत्वस्पर्धसिद्धतया शो चादिपुनः फलकामना सहिजस्य तद्वृ
रणप्रत्यवायजनयतीति अपेक्षेन चैत्यनवंदेते निर्वाण्यप्राप्त्या नुरोधेन साधनत्वस्य विधयं त्वमात्रं
कः कृति साध्यत्वादिमति चेत्यवेदनादौ कृति साध्यत्वाद्यभावस्य नत्रात्रोद्येन साधक्यस्याप्राप्त्यापत्तेः कृति सा
धतायाश्च विधित्वेनियुक्तिः तदनेगीकारेपि कृते राख्या तसामान्यतया विधित्वात् प्रत्ययस्यापि तदर्थकतया
पचैतेत्यादौ कृतेः पाकानुकूलत्वभानस्यावश्यकतया र्थात्वाकाङ्क्षयि कृति साध्यता भानात् कृति साध्यता या वि
धित्वेपि तत्कालतत्तत्तु रूषे विशेषेण कृति साध्यता विषयकस्य प्रवर्तकत्वात् अत्रोद्येन साधक्यस्याप्राप्त्यापत्तेः कृति साध्यता या वि
शीयतया विधिवाक्यजशाब्दवोधतः साक्षात्कृत्यनिर्वाहात् असुवासाध्यतासंबन्धेनैवाख्यातसामान्यो
र्थकृतेः क्रियाविधिप्रत्ययजनवोधेभानेऽस्य कृति साध्यतासंबन्धेन कृतिप्रकारिको क्रियेव
नचलडादिस्थिते आख्यातार्थकृतेः क्रियाविशेष्यतयैव भानमित्युत्पत्तेः कृत्वात्पत्तेत्यादौ नतस्याः

नादेवप्रवृत्तिनिर्वाहात् इत्येवसंध्यस्तदनेदौतत्कालावच्छिन्नशोचादिकमेवाधिकारो न तु फलकामनाप्रि-
अतः फलवर्धनशून्यस्यापिशोचादिमतेः संधौवदेर्माकरणप्रत्यवायजनके फलकामनायास्तत्राधिकारत्वेनभ-
ङ्गन्यस्यानधिकारितयान्तदकरणप्रत्यवायभावहेतुः नचमुमुक्षापक्वदेनस्वर्गादिरूपफलकामनायाः
केदोचिदसंभवेपिनरकाभावरूपफले नियमत एवैच्छासंभवतीति न शोचादिमतः संधावदनाद्यकरा-
णास्यप्रत्यवायजनकत्वानुषङ्गिरितिवाच्यमनरकाद्यनुपस्थित्येवतदभावोक्तोनेन तद्विच्छाविरहोपपन्ने
रित्याहुः नदसत् संधसादेरेत्यताभावविरोधितायानिष्प्रमाणकर्तव्यो नरकात्मनाभावस्यैवप्रायस्थितसंध्या
वदनादिफलत्वसंभवादिषु संभनताज्ञानाद्यदितप्रवृत्तिसामग्र्या अस्ति हेतुः कारणान्तरकल्पनापेक्षयागुरु
शरीरक्षेमसाधनताज्ञानस्यैव सर्वत्र प्रवृत्तिहेतुतेतिरुं डाहृट इत्यादिप्रतीतिधिसात्त्वरूपसंबंधरूपविश्लेष
रूपस्यक्षेमसाधारणसाधनत्वस्यैवगमेतच्छरीरगौरवस्याभावाच्चेति नित्यस्थले शोचादिफलकामनयोहा-
भयोरधिकारत्वेपिप्रत्येकमेवतयोरधिकारितानेनुमितितयोरिति फलकामनाअन्यसापिशोचादिमतेधि
कारितयातस्यापिनित्याकरणप्रत्यवायजनके अथवासंध्यावदनाकरणेन प्रत्यवायजननेधि कारैकदेश

निषो गिविकल्पप्रासेनफलत्वासेभवान् अत्यंताभावस्वप्रतियोगिविरोधितयाकदाचित्पापान्तरेण यस्परकटुः
 स्वजनितंजनिष्यतेवातदात्मन्यसद्वाचित्वेनचोभयोः फलत्वासेभवात् क्षेमसाधनयोश्च गुरुशरीरत्वेनप्रसृत्य
 नुपयोगितात् यदपिमंडलीकुशोदित्यादिवाक्यप्राप्तौ यवारणायेष्टसाधनत्वस्यविध्यत्वमावश्यकमिति
 नदपिन मंडलीकरणादिजन्यतद्वत्सादिरूपफलेपिकदाचित्कस्पचिदिष्टसंधिभक्ताभ्रमेण च्छोत्तत्पामड्यो
 करणादावपीष्टसाधनत्वबंधनेष्टसाधनत्वविध्यर्थतामतेपिनद्वाक्सप्रमाणस्योवश्यकनया इष्टापतेः स्वा
 र्गकामोमंडलीकुर्योदितिनित्यं क्यजन्यवोधेच स्वर्गकामनायामंडलीकरणादिनिष्कर्तव्यत्वप्रयोजकत्वभा नेन
 नदर्थवाधेनतद्वाक्याप्राप्तयेयोपपत्तेः नचेष्टसाधनत्वस्यविधिप्रत्यर्थत्वाद्युक्तमे स्वर्गकामोयजेतेत्यादिवा
 क्वाद्यागादौ प्रवृत्तनुषपत्तिः तत्राभावे गोचरद्वेषघटितसामग्र्यसंभवात्त्यागात्त्वभावस्वनरकादिरूपदृष्टि
 साधनत्वभ्रंशान्दृष्टसाधनत्वबोधकप्रमार्णाभावेनतज्ज्ञानघटितसामेप्राअपिभवन्मतेदुर्घटत्वादित्कि
 च्म इष्टसंधित्वस्यविध्यर्थताविरुद्धेयस्योत्साधनेनस्वर्गकामनाधोन कृतिसाध्यमितीतरवाधवलात्सर्गो
 कामकृतिसाध्यतान्वयितान्वच्छेदकतयस्वर्गसाधनत्वस्याकृतिविधिन्यवोधेभानांघागादाविष्टसाधनताज्ञा

वच्छिन्नसर्गसाधनतावोधस्तथा नित्यस्थलेपिविशेषधर्मप्रकारकस्वर्गसाधनबोधसभवात् उक्तप्रवृत्तिसाध
ग्यंतरकल्पसुप्तयेच्छमितिवाच्यम् बहुश्रुतयेषामस्यस्यविश्वजिघागेनतद्गामपश्चादिफलोद्देशेनप्रवृत्त्यनु
पपत्तेः महिधः स्वर्गफलतात्पर्यनिश्चयसंध्यावदनादौचाल्यायासमध्येत्रामादिफलोद्देशेनापिप्रवृत्त्युपपत्तेः त
द्विधेः स्वर्गपरत्वनिश्चययोगात् स्वर्गोद्दिफलकामनारहितैर्मुमुक्षुभिरपि संध्यावदनाद्याचरणोक्तप्रवृत्तिसा
मग्रीकल्पनस्यावश्यकत्वाच्च तादृशसामग्रीविनाप्रायश्चित्तादिविष्टासाधनेप्रवृत्त्यनिर्वोहाच्च नचतत्रापिपाप
ध्वंसेष्टसाधनताज्ञानात्प्रवृत्तिनिवहति सुदः स्वाभावितरगोचरेच्छायादृष्टसाधनज्ञानस्यनियमतोपेक्षायांनि
ष्कलपापध्वसस्येष्टत्वासेभवात् नरेकसाधनगोचरदेषस्यगद्गशगोचरेच्छानिष्कलोपगमेस्मत्समीहिताया
मिष्टसाधनत्वज्ञानाघटितप्रवृत्तिसामग्र्यामविवादात् कृत्तिसाधनताज्ञानसहितैश्चैसासान्यसामग्रीतश्चिकी
र्षीत्यतेः निष्कलेपिसंध्यावदनादौनिर्वोहेणप्रवृत्त्युपपत्तिः नचनरकानुत्पादएवप्रायश्चित्तस्य संध्यावदमा
देश्चफलमितीष्टसाधनताज्ञानघटितैवप्रवृत्तिसामग्रीमरकहेषवताचतदनुत्पादेनियमतएवेच्छेनितेषांनि
त्यसंध्यावदनाघनुष्ठानमुपपद्यते अन्वयेश्चतत्रानुष्ठीयतेइतिवाच्यम् नरकानुत्पादस्यतत्रागभावात्प्रकस्यप्रभ

यत्रानित्ये र्थवादादपिन फलोपस्थितिस्तत्राफि फलाभावनिश्चायकप्रमाणभावाद्योग्यतासंशयसंभवेन फलसाधनत्ववत्प्रत्ययोलिङादितः संभवेत्येव न च तद्वोधो नोपयोगी निष्फलतया ज्ञाते चैतत्वंदनादौ प्रवृत्तिप्रारणायेष्टसाधनताज्ञानस्य प्रवृत्तिहेतुतावश्यकत्वेन स्वित्प्रविधेः प्रवृत्तिनिर्वाहयतस्य फलसाधनतावोधकतायाश्चावश्यकत्वादिति चेन्न संभ्यामुपासते ये च सततं संशितव्रताः इति श्रुतौ सति कस्मिंश्चित्श्रुतेः कदाचित्प्रसंभ्यावंदनादिवाधस्तेन स्वीयसंधावदने ब्रह्मलोकावाप्तिफलानुपधानस्थानस्थित्तद्धात्रहरहः संध्यावदने ब्रह्मलोकावाप्तिसाधनतावोधोपेतस्य संभ्यावदने प्रवृत्त्यनिर्वाहात् यन्न च नित्ये शिष्यफलवोधको र्थवादादिर्नास्तितत्राविधिप्रत्ययेऽष्टत्वेन फलसाधनतावोधस्य जननेऽपि इच्छाविषयताऽवच्छेदकस्वर्गात्वादि रूपविशेषधर्मप्रकारेण फलवैषयकतत्त्वाधनतावोधस्यानिर्वाहेण प्रवृत्त्यनिर्वाहत् इष्टसाधनताज्ञानाघटितकारणाभ्युत्थिकायाः संध्यावदनाद्यभावगोचरनरकादिसाधनताज्ञानाधीनतद्गोचरदृष्टघटितसामग्र्यवसंध्यावदनादौ प्रवृत्तकतायाऽपगतभूतयन्त्रिस्तस्यै इष्टसाधनतावोधस्यानुपयोगितायादुबो रत्वात् न च विश्वजितायजिते तत्र विशिष्टफलाश्रवणैर्षयशास्वर्गकामपदसाध्याहारेण तत्समाभिव्याहारात् विशेषरूप

तदप्यसतः कार्यस्य कार्यतावच्छेदकं रूपिणो वनिवेशनीयतया तदुपस्थित्यपेक्षं ध्रौव्यात् न च संवंधसंको
चप्रमेयत्वेनैव कोर्पप्रवेशः संभवतीति सा चेष्ट्यति च्यनीयसर्गवन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वस्यागुरोखच्छेदकत्व
संभवे विजातीयसर्गसमवायसंबंधे न मेयवन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वत्वरूपगुरुधर्मवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धे
एतेन स्वर्गत्वमेव यागजस्यतावच्छेदकत्वावच्छेदकताघटकसमवायसंबंधे संकोचेन व्यभिचारइत्या
पिनिरस्तमः तादृशसंबंधे निशेषो घृतावच्छेदकविशिष्टस्य प्रमाणाग्रावेद्यस्य तत्र शक्तिनिश्चयासंभवात्
न हि समभिव्याहृतफलबोधकपदोपस्थाप्यतावच्छेदकत्वरूपोपलक्षणधर्मोपस्थित्यासर्गत्वादीनाशक्तिग्रहे
भानेन थोपलक्षणीभूततादृशपदोपस्थाप्यतावच्छेदकसंबंधत्वेन विजातीयसर्गसमवायादेरपितत्र भा
नसंभवः स्वर्गपदाच्छुद्धसमवायेनैव स्वर्गत्वविशिष्टस्योपलक्षिते विशिष्टसंभवायेन स्वर्गत्वविशिष्टसंस्वर्ग
पदार्थत्वोपगमेलक्षणाप्रसंगतं शुद्धसमवायेन स्वर्गत्वविशिष्टविषयकत्वमनावतानधि कारप्रसंगतं श्री
मासकालु अहरहः संख्यामुपासीतत्यादौ नित्यतया निष्कले संध्योपासनादाविष्टसाधनत्वस्यायोग्यत्वेन न्दया
संभवात्त्रेष्टसाधनत्वलिङ्गः अथ संभवावदनादेरप्यर्थवादोपस्थापितब्रह्मलोकबासादिफलसाधनत्वमव्याहनम्

त्वावच्छिन्ने कारणता घटकाधिकारणादिपदार्थेषु शक्तिरूपेयाः आकाशावशाच्चाधिकारणरूपमिति
अर्थविजातीयस्वर्गनिरूपितसमवायस्यसंबन्धतया भातात्तादृशकार्यसंबन्धघटितकारणतायाः शाब्दकीश्रेया
नमुपगतव्यम् ननु तादृशसंबन्धात्तन्भावेन शक्तिरिचिनकाचिदनुपपत्तिरिति वाच्यम् एवं सति संसर्गनात्पयुक्ता
नानुरोधेन तादृशसंसर्गोपस्थित्यपेक्षयादुर्वचत्वात् न च तत्संसर्गाविशेषणविशिष्टविशेष्यपुस्तत्सानमेव
संसर्गभाननियामकं तत्रापि च संसर्गः संसर्ग इव ननु विशेषणमिति न ज्ञात्वा ये सौनिष्क्रीच्यम् विशेषणविशिष्टनि
शेष्यस्य वाक्यार्थत्वेन पूर्वमभिश्चितनयात्परत्वग्रहस्य शाब्दबोधो धातूर्द्धमसंभवत्तत्र तत्संबन्धविषयतानिरूपि
तविशेषणानि विषयतायाः शक्तिरूपेणात्तत्र संबन्धस्य विशेषणमया तदुपस्थिते रावश्यक
त्वात् एवं विजातीयस्वर्गनिरूपितसमवायसंबन्धेन स्वर्गत्वावच्छेदेन जन्यत्वेन स्वर्गत्वस्य तदुपस्थिते रावश्यक
मानाधिकारणमात्रमेव हि शब्देनापि प्रतीयते ननु स्वर्गत्वस्य जन्यत्वावच्छेदकत्वमस्मात्संभवाच्चैत्यमि
मिश्रग्रंथविरोधः यस्तु वैजात्यमेव कार्यतावच्छेदकं न च संवन्धविधयेव कारणता घटककार्यतावच्छेदकधर्म
विशिष्टनिरूपितकार्यतावच्छेदकसंबन्धेन कार्यवन्निष्ठाभावाप्रतियोगित्वस्य कारणताशरीरे निवेश्यत्वेति

गादिधर्मिकत्वाद्दशकारणताग्रहस्पष्टंतिहेतुतावाच्यातदपेक्षयाचस्वर्गादिधर्मिकनियतोत्तरवर्तितावच्छे-
दकधर्मरूप्यागादिसाध्यताज्ञानस्यप्रवृत्तिहेतुत्वतीदृशसाध्यताविशिष्टेष्टमात्रस्यविध्यत्वेचलाघवभूता-
दृशसाध्यतायानिरुक्तसाध्यनातर्गतत्वादितीष्टसाधनत्वस्यविध्यत्वंप्रवर्तकत्वंचव्याहृत्यतएवंयत्रकारणोदा-
वच्छेदकधर्मोप्यनुपस्थितोनिप्रसक्तेनभूतवृत्तिमाबाधमैरणकारणमुपलक्षितंशब्दात्कारणताग्रहानुपपत्ति-
श्चेतिनिरस्तम्आपकताघटितकारणतायाःसाध्यतामपेक्ष्यागरोयस्याएवोक्तोदोभ्रवर्तकत्वादिसंभवात्ता-
दृशसाधनताशरीरेव्यापकत्वावच्छेदकत्वेनैवकारणतावच्छेदकप्रवेशानङ्गहेविशिष्टप्रस्थितनुपस्थितनुपयोगाच्चि-
विजातीयस्वर्गेनिरूपितसमव्याप्येवस्वर्गादिनिष्ठयागादिजन्यतावच्छेदकत्वेभूतथाचवैजात्यस्यसंबंध-
घटकतयैवव्यापकताशरीरेनिवेशान्नोपस्थित्यपेक्षाभवाकारणत्वविघटकत्वमिचारावकाशइत्याहुःतदस्य
तविजातीयस्वर्गेनिरूपितसमवायत्वेनसंबंधतायांनानाभावान्तादृशसंबंधघटिनव्यापकतायाविधिप्रत्यया-
र्थत्वेनस्यस्वर्गादिनिष्ठवैजात्यभेदेनशक्तिवाहुत्स्यप्रसंगान्तादृशकार्यसंबंधघटिनेष्टकारणतायाश्चप्रमाण-
नैरेणप्रत्यापितत्वात्तत्रशक्तिग्रहानुपपत्त्याशाब्दबुद्धौतद्गानानुपपत्तेश्चनचैष्टतावच्छेदकत्वोपलक्षितस्मर्ग

व्यवहितोत्तरक्षणवच्छिन्नस्वाश्रयनिष्ठत्वसंबंधेन वस्तुनः स्वर्गनिष्ठधर्मवच्छिन्नरूपितनियतपृव्वर्ति
तावच्छेदकधर्मवत्वमेव स्वर्गकारणत्वं नियतपृव्वर्तितावच्छेदकत्वं चाव्यवहितपृव्वकालावच्छिन्नवृत्तिस्त्रिभा
वधदितद्वैशिकव्यापकतायाः स्वाश्रयत्वस्वाश्रयनिरूपितव्यापारत्ववत्वान्यत्र संबन्धेनावच्छेदकमेव व्यापक
त्वनिरूपकतावच्छेदकवैजात्यस्य विशिष्टानुपस्थितावपि स्वर्गधर्मत्वेन ज्ञानसंभवत्वेन व्यापकताप्रदर्शनादत्र
नियोगितायास्वरूपतोवच्छेदककौटिप्रविष्टाया अपि जाते व्योपकताया भागैस्त्वधर्मत्वादिना भागेन वाधकैस्
स्वर्गधर्मत्वादेरुपलक्षणतया भानातः प्रतियोगितासंबंधेन प्रतियोगिप्रकारकैस्त्वन एव प्रतियोगिकोटावुपल
क्षणप्रकाराभाननियमात् प्रकृतेचकारणताशरीरघटकाभावसप्रतियोगितीप्रकारेण भाननियमात् अतए
व स्वरूपतोवन्हित्वायवच्छिन्नाभावप्रतियोगिताकाभावस्य वन्हित्वायवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकत्वोपलक्षि
तधर्मावच्छिन्नाभावत्वेनैतलक्षणप्रवेश्य स्वसंभववृत्तिकता इत्यमेव चेष्टतावच्छेदकधर्माणामुपरुक्षण
तेनेष्टतावच्छेदकत्वेन व्यापकताघटकाभावप्रतियोगितावच्छेदककोट्यप्रविष्टेनापीष्टतावच्छेदकधर्माणासंब
साधारणशक्तिग्रहेभानमुपपद्यमइति एनेन नियानोत्तरवर्तितावच्छेदकधर्मवत्संगे कलस्य विध्यतामतेषु

तावच्छेदकं अर्थवशं संपन्नत्वात्. एवं सति घटत्वावच्छिन्नफलातीतत्वाद्दौक्येन प्रवर्तितं तत्त्वादेरपि घटत्वात्
 पलक्षितजन्यत्वसत्त्वादि विशिष्टनिरूपितद्रव्यत्ववच्छिन्नसाधनासत्त्वादिति चेत्. फलानुपधाननिश्चयान्नस्य
 स्वान्त्येण प्रवृत्तिप्रतिकेयकत्वात्. फलोपधायकसाधनत्वस्य वाविधिप्रत्ययार्थतया घटकामस्तुमुपादेशेति
 .त्पादिर्न प्रयोगः. न च तथापि स्वर्गत्वादेर्गतिनिष्ठकारणताघटकव्यापकत्वात्. निरूपकतानवच्छेदकतया स्वर्ग
 तावच्छिन्ननिरूपितव्यापकताघटककारणतायावाधः. स्वर्गोदितिष्टकार्यतावच्छेदकैर्जात्यस्य च कारणताप्र
 होत्तरकालकत्वेन प्रागनुपस्थित्यात्. द्रवच्छिन्ननिरूपितव्यापकताकीर्णसाधनत्वस्यैव स्वर्गकामइत्यादौ विध्यर्थवो
 धानुपपत्तिर्दौर्बोवेति वाच्यम्. स्वरूपसंबन्धरूपाया एव कारणताया विध्यर्थे धीयगमात्. अन्यथा सिद्धिनिरू
 पकतानवच्छेदकनियतोत्तरवर्तितावच्छेदकधर्मवत्स्वर्गकत्वमेव स्वर्गकारणत्वम्. नियतोत्तरवर्तितावच्छेद
 कश्च धर्मो विशिष्य उत्तरकालकर्मो जातिविशेष एव न नियतोत्तरवर्तितावच्छेदकत्वेन सामान्यरूपेण शाब्दबुद्धे
 भासते. नियतोत्तरवर्तितावच्छेदकत्वंचकारणतावच्छेदकत्वाभिमतधर्मावच्छिन्नतद्वापारभावाधिकशाखाया
 विशिष्टात्यनिष्ठाणावच्छिन्नाधिकारणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वं. अधिकारणतावैशिष्यंच स्वावच्छेदकप्रकारेण

कारकशाब्दधी हेतुत्वपगमेति प्रसंगानेवकाशात् वस्तुतस्माद्दशकामनाविषयतावच्छेदकत्वोपलब्धिनिसि
 र्गत्वादिविशिष्टसाधनत्वेशक्तिस्वीकारात्सर्वसामञ्जस्य नचस्वर्गत्वादिविशिष्टसाधनत्वस्यविधिप्रत्ययवाच्यत्वेन
 संभवति स्वर्गत्वाद्देर्गंगात्मानादिजन्यस्वर्गादिसाधारण्येनयागादिवन्यतान्नेत्रच्छेदकनयायागादौस्वर्गत्वादि
 विशिष्टसाधनत्ववाधात् नहिजन्यतानवच्छेदकधर्मोजन्यत्वरूपकेविशेषणमितिवाच्यम् स्वर्गत्वादिः शक्य
 विशेषणत्वेपित्तुपलक्षितवैजात्यनिरूपितजनकतायायागादाववाधितायाः स्वर्गादिजनकतात्वेनविधिप्र
 त्ययतोभानसंभवात् घटत्वादिविशिष्टवाचकप्रदघटितातघटद्रव्यत्वत्वेनैवजननीत्यादिवाक्यात्घटत्वाद्युप
 लक्षितघटादिविशेष्यकत्वभानवत् तत्रतद्द्रुमीवच्छिन्ननिरूपिततत्साधनत्वज्ञानेविनातद्द्रुमप्रकारकफल
 च्छाधीनप्रवृत्त्यनिर्वाह्यनिराक्यम् वह्नित्वादिप्रकारकेच्छातोपितृणादिसमवर्धनेऽभ्रातप्रकृतेरनुभविकत्वा
 त्भूयः सुस्वार्थिनामपित्रमविनाक्रियाविशेषेप्रवृत्तेश्च नद्रुमीवच्छिन्नफलार्थिप्रवृत्तौतद्द्रुमप्रकारेणभासमी
 नफलेप्रतिसाधनताज्ञानस्यैवप्रवर्तकत्वात् सर्वधर्मः कार्यतावच्छेदकतयाभासताकायोऽपलक्षणतयवै
 त्यन्यदेतत् नहिवह्नित्वादिकेतृणाद्भिजन्यतावच्छेदकत्वमिचारिसाधारणत्वान् नवाभ्यस्तादिककस्यचिजन्म

याप्रयोगेणान्ध्याप्रयोगः प्राणाशिक्षानामिष्टत्वज्ञानस्याप्रवर्तकत्वेपिशक्यफलानुगमार्थतस्प्रशक्यता त्रस्तुति
स्तुः अशक्यसेवतस्प्रशक्यानुगमकर्तोसर्वनामस्त्वत्सेषु द्विस्य त्वत्वेन रूपेण फलानां संकेतविषयताविर्भक्तौ
कासंभवात् नस्य संकेतविषयत्वोपगमिपियथानतस्य बाज्यतातथाप्रपचितमन्यत्र अत्रचेष्टत्वस्प्रशाब्दसि
धे भानाद्विशिष्येष्टतावच्छेदकस्वर्गत्वादिप्रकारेण शाब्दबोधोद्योत्यस्याविधिवाक्यात्प्रवर्तकज्ञाननिर्वाहः यत्
इष्टत्वेनफलभानेपिस्वर्गकामादिपदैकदेशोपस्थितस्वर्गत्वावच्छिन्नस्य विध्यर्थेयोदेशो इष्टेऽभेदात्प्रवर्तकज्ञान
निर्वाहइति तदपिनसत्कृतिशब्देकदेशो इतरानन्वयनियमानस्वर्गत्वादिप्रकारेण क्यमनाधीनप्रवृत्तौ स्वर्ग
त्वादिविशेषितफलसाधनताज्ञानस्य हेतुतयाऽभेदेन स्वर्गोद्विशेषितफलसाधनताज्ञानस्यानुपयोगिताद्यः अ
भेदेन स्वर्गोद्विप्रकारकस्वर्गोदीष्टसाधनताज्ञानमपि स्वर्गत्वादिप्रकारकप्रवृत्तौ हेतुः अतएव स्वर्गोद्विप्रकारोपयजेतो
त्वादितः प्रवृत्तिरिति तु न युक्तम् स्वर्गत्वप्रकारककामनाया अर्थधिकारत्वानुपपत्तेः अथेष्टत्वस्प्रशक्योपलक्षणत्वे
तदज्ञाननिर्वाहेपि स्वर्गत्वादेशक्यस्वभानचसंभवंति अशक्यस्य भानोपगमेति प्रसंगादिति चेत् स्वर्गत्वाद्यर्थसि
द्धेऽसमभिव्याहृतकामनाविषयत्वज्ञानसहकृतस्य तादृशकामनाविषयतावच्छिन्नशक्तिज्ञानस्य स्वर्गत्वसिद्धिप्र

वनापरोक्षतायामपिलिङः साधुत्वेण लुनमोवेत्यादिज्ञापकत्वमुपायकारोक्तं संगच्छते. अन्यथानिद्रादिद्रशायां स्वकर्तृकगमनादिक्रियायाः स्वपरोक्षत्वसंभवेन ज्ञापकत्वासंगतेरित्याहुः कलिगेदृष्टोसिनोहंकलिंगानिजगाभेत्यादावत्यतापद्रवस्य लेखज्ञातरेण क्रियाया अपरोक्षत्वेपिलिङुविधानात्. तादृशज्ञापकवलेन व्यातेनेकिरणवतीमित्यत्र लिः साधुत्वेपं पादनमुपायकतामयुक्तमेवेति बोध्यम्. अतस्तापन्हवश्चावधितपरोक्तविपरीतबोधनायतद्रूपप्रतिपादकाभावः प्रतिपादनेच्छ. कलिगाधिकरणाकदर्शनादेरुपपादककलिगगमनादिकेतेन विना तदसंभवात्. आत्यंतापन्हवः स्वरूपसंज्ञैवल्लिङसाधुतानियामकः लिङुलोतोविधिरर्थः परप्रदत्यर्थेन अयोगात्. विधिः प्रवर्तकज्ञानविषयो धर्मः स च धर्मो न्यायनये कृति साधुत्वं लवदनिष्ठाननुबधित्वसहितमिष्टसाधनत्वं च. श्रोदनः कामः पंचेत्सर्गकामोयजेत्यादावोदनस्वर्गोदिरूपप्रफलतत्साधनत्वाक्यागादिक्रियायांप्रतीयते. तादृशफलानांचतन्नद्रूपेण लिङादिशकतावच्छेदककोटिप्रवेशे शक्त्यानेत्यं सर्वसाधारणेषु न व्युत्पन्नं दयेनापूर्वं फलसाधनबोधानिर्बोहश्चेति दृष्टत्वेनेतेषामनुगमः दृष्टत्वं समभिव्याहृतपदोपस्थितिर्न कामनाविषयत्वं. अतः स्वर्गकामः पंचेतेत्यादौ शक्तिभ्रमश्च न्यस्य नौदनादि साधुनत्वधीनेवानततात्ययणम्

निवाच्यम् विक्लिप्तास्वेवततद्दृत्तित्वाभाववोधोपगमात् अयाक्षीदित्यादौ लुङोतीतकालोर्थः तस्मिन्प्राद्या
नार्थे सप्तमी न्यार्थे कृत्वादावन्वयः तस्य च संवंध आधेयत्वं अथवा कालिक विशेषणतयेवातीतत्व लुङोर्थः
आश्रयता संवंधे न च तस्य कृत्वादावन्वयः कालोतर्भावस्य व्यर्थत्वात् अतीतत्वं तस्मान्ध्वे स प्रतियोगित्वे वा
स्तुतो वर्तमानध्वे स एव लुङाद्यर्थः तस्य प्रतियोगिता संवंधे न कृत्वादावन्वयः सध्यदशायामपाक्षीदित्यादि प्रया
गवारणामुक्तरीत्यो ध्यः लुङः प्रत्ययस्यातीतवदनघतनत्वमप्यर्थः अद्यप्येव तस्य च दित्यपि गतिविरहात् अभूत्प
इत्यादावेनघतनत्वसत्वेपितदविवक्षयानलङ् प्रत्ययेन लुङ् वाधः अतोप्यनघतनत्वबोधकत्व लङ् प्रत्ययस्या
वश्यकं स्वरूपसद्वनघतनत्वसलङ् साधुतानियामकत्वेऽनघतनत्वसंज्ञुसतो विवक्षामाभ्रणैके स्थला
लङ् वारणानुपपत्तेः इदमप्यनघतनत्वं प्रकृतशब्दप्रयोगाधिकरणदिनाद्यनित्वं अथवा स्वोमत्रेणानघतन
त्वं न लङ् अर्थः किं नु तादृशदिनाद्यक्षणाहृत्त्वे स प्रतियोगित्वरूप अनघतनातीतत्वं विशिष्टमेवातीतत्वमना
घतनत्वं परोक्षत्वं च लिटोर्थः अथास्त्सर्वतु सुखामयो ध्यामित्यादौ परोक्षत्वसत्वेपि परोक्षत्वाविवक्षयः न लि
ट् परोक्षत्वं वक्तुः साक्षात्काराविवक्षयत्वं केचित्तु स्व भिन्नकर्तृकर्तृकत्वमेव परोक्षत्वमत एव लिङ् न मपरुषा संभ

यते तादृशवोधजनकताया अच्युत्पन्नत्वात् येनोक्तातिप्रसंगः स्यात् किन्तु पाक आकाशाकर्मकयाककृत्यभा
वभान्घटइत्यादिसमूहालम्बनवोध एवोक्तस्य त्वेवैत्रेयाककर्तृत्वाभावबोधान्नाप्रामाण्यप्रसंगः अस्तु वा त
त्राभावान्वितक्रियाकर्तृत्वाभावविषयकोऽसमूहोन्नवरूप एववोधस्तथापिनदर्शितातिप्रसंगः तादृशवोधे
न्वयितावच्छेदकावच्छेदेनप्रथमाभावभाननियमात् पाकत्वावच्छेदेनचतुर्लादिकर्मकत्वाभावान्वरूपोप
ताविरहात् अंधआकाशनपश्यतीत्यादावपीदृशोगतिः अथयतंतुत्पदिकर्मैकोयतुरुषकर्तृकः पौंकोऽप्रसि
द्धस्तुरुषेभ्यकर्मकपाककर्तृत्वस्पर्तुलादौचान्यपुरुषपच्यमानत्वादिभ्रमदृशोयातंतुलमयनपश्यतीत्या
दिवाक्यवोधकताया अनुभवसिद्धत्वेनापाकर्तृमशक्यत्वान्नोक्तप्रकारः शोधियान् विरोधिनिश्चयसत्वेनतत्पु
रुषेपाककर्तृत्वसामान्याभावस्यपाकत्वावच्छेदेनंतुलकर्मकत्वभावस्यचप्रतीत्यसंभवादितिचेन्नतत्रतादृ
शवाक्यस्यतादृशवाक्यस्यएकाभावावगाहिभ्रमजनकत्वोपगमात् नचसर्वत्रैवतद्वपगमौचित्येनप्रयासैव
फल्यमितिवाच्यम् विशेषदर्शिभिरप्रतारैकरपितथाविधवाक्यप्रयोगात् तस्यप्रसिद्धार्थेकतासंपादनस्यास
श्यकत्वात् नचततुत्पदिकर्मकत्वंतन्निष्ठविक्रितितिजनकत्वंतदपिवाप्रसिद्धमिति कथं पाकेतद्भावप्रत्ययइ

कमप्रसिद्धतदानौचैत्रश्रीद्वन्द्वनंपश्यतीतिप्रयोगानुपपत्तेः अनामतचैत्रीयोद्वन्द्वकपाकानुकूलकृत्यप्रसि
 द्धानदस्वप्रत्यायनासंभवात् नचाभावकालान्वयोपगमेपियत्तदुल्लस्यत्पादिकर्मकपाकएवाप्रसिद्धस्तद्यत्सा
 द्विपुरस्यत्तदुलेनपश्यतीत्यादिवाक्यसाप्रमाणत्वापत्तिः प्रतियोग्यप्रसिद्धेडुर्वीरत्वादितितत्रपाकेतद्व्यक्ति
 कर्मकत्वाभावेनजावोधतइतिउपगतव्याचोक्तस्थलेपितत्त्वाकेचैत्रीयोद्वन्द्वकर्मकत्वाभावबोधोपगमेनोपप
 त्तिरितिवाच्यं पाकेतत्कर्मकत्वाभावबोधोपगमेतादृशपाकानुकूलानागतकृतैः कर्तैरिभौनस्योपगतव्य
 यातदुनरंकदाचिदपियेननंपश्यतेतीदृशशकृत्समभिव्याहृतदशितवाक्यस्यप्रमाणत्वापत्तेः अनामतचैत्रीयो
 अगत्यातुयत्कर्मकोयत्कर्तृकः पाकोप्रसिद्धस्तदृशकर्मकर्तृघटितार्थकनत्रुपदवहाक्यसायोग्यतोपगम्यते
 केचित्तु तत्रापिपकेतत्कर्मकत्वाभावस्यतादृशेचकर्तरिपाककृत्यभावस्वबोधमुपगम्यप्रमाणमुपपादयं
 ति तात्पर्यसत्वे एकेनपिनत्राभावबोध्यवोधनसंभवात् नचैवेतदुल्लस्यत्पादिकृत्यत्वाचैत्रोपितेकूलमय
 नपचतिनपश्यतीतिप्रयोगः सातन्त्रेनतदुल्लस्यत्पादिकृत्यत्वाभावबोधादितिवाच्यम् यतः सुभ
 वर्थप्रतियोगिकस्वार्थीभावात्नितिक्रियाकर्तृत्वाभावबोधत्वेनत्रः आकाशनपचतिघटइत्यादावपिनेस्वीक्रि

मादाय न पश्यतीत्यादि प्रयोग प्रसंगान्न च पश्यत्यप्यनागत यत्किंचित्कालावच्छेदेन वर्तमानमभावमादाय
न पश्यतीति प्रयोगो दुर्वोर एवेति वाच्यम् अनागते कालावच्छिन्नत्वं हि तत्र वर्तमानक्षणध्वंसावच्छिन्नत्वं ता
दृशध्वंसतिष्ठा अवच्छेदकताऽनवच्छिन्नायास्वा अनागत कृतिमतिचपुसितदभाववृत्तौ वर्तमानक्षणध्वं
सरूपकालः प्रतियोगीवृत्तावप्यवच्छेदक इति विरोधभोजनाय तादृशकृत्यं नवच्छेदकाचोतरकालावच्छि
न्न एवावच्छेदक उपेय इति नोक्ता विप्रसंग इत्युक्तं अनागतत्वस्य यथास्तु दीघर्थत्वतथा घपस्य निय
क्तैर्ननु घतनकालावच्छिन्नत्वस्याभावेऽप्यतप्यघतनानागतकीलावच्छिन्नपाककृत्यभावमादा
यवानपक्वेति प्रयोग प्रसंगे न लुटो न घतनार्थत्वमावश्यकम् अनागता न घतनकालावच्छिन्नत्वमपि उक्त
रीत्यातिप्रसंगवारणात् प्रकृतशब्दप्रयोगाधिकरणदिनध्वंसनिष्ठानवच्छिन्नावच्छेदकता कत्वरूपं प्राप्तं अ
वच्छेदावच्छेदकभावश्च संवधविधयाभासते ध्वंस एव पदार्थ इत्यवधेयं अथ न त्समभिव्याहृतस्य लेपिकृता
वेवकालान्वयौस्तु अनागतकृतिश्च महाप्रलयस्याप्रामाणिकतया सर्वत्रैव प्रसिद्धीनीतिनप्रतियोग्यप्रसिद्धिः
अभावान्वयश्चात्मनिकालानवच्छिन्नाश्रयता संवधेनोपगम्यतामिति चेन्न यदुतरकाले चैत्रीयोदनपाकादि

विशिष्टसंबंधेन वर्तमानं प्रागभावादिमेत्वमक्षतमेवै चिवाच्यम् कृतिजन्यपाकेत्यत्र कृतिजन्यवर्षपाराधी
 नफलानुकूलव्यापारसंविद्विशितत्वात् पक्तेत्यादौ लुटो न घननभे विष्यत्वमर्थः अघतनभविष्यत्वे च शब्द
 प्रयोगाभिकेरादि वसांष्टित्वे सति शब्दप्रयोगकालो न प्रागभावप्रतियोगित्वम् शब्दप्रयोगाधिकेरादिव
 सध्वंसोत्पत्तिकत्वात् केचित्तु भविष्यत्वमेव तस्यार्थः क्रियायाः कृतेर्वास्वरूपसदघतनत्वमेव तत्साधुता निया
 मकम् असाधुत्वादेवाद्यप्यस्तीत्याद्ये पक्तेति न प्रयोगइत्याहुस्तन्न तथा सति भविष्यत्वादिकमपि नास्तीत्या
 र्थः स्वरूपसद्भविष्यत्वादिप्रत्ययस्य साधुतानियामकम् असाधुत्वादेव पश्यति पक्तेति वत्पदा
 दौ पश्यतीत्यादिप्रयोगविरुद्धत्वात् शक्यत्वात् पचति पश्यतीत्यादेरविलक्षणबोधजनकत्वमनुभव
 विरुद्धमिति कालविशेषबोधत्वात् तदापक्तापश्यतीत्यादेरपिलक्षणबोधजनकत्वमनुभव
 विकृतया अनघतनत्वान्वयबोधोऽपि दुर्वारः यदि च पश्यतीत्यादिवान्वयबोधे सति भविष्यत्वादि संशया
 नुरयाद्भविष्यत्वादेः शाब्दधीविषयत्वमावश्यकमि युच्यते तदानघतनत्वबोधेऽपि ईदृशी भवत्युक्तिगृहाण एवम
 नपश्यतीत्यादौ अनागतकालावच्छिन्नत्वमानमावश्यकम् अन्यथा पश्यत्यपि वर्तमानघतपाककृत्यभाव

त्यन्तिः प्रत्याप्यन्ते नश्यन्तीत्यादौ च दर्शि तागतिः तथा च वर्तमान प्रागभावप्रतियोगित्वं प्रति योगिता संबंधे नान्व
 यी प्रागभावो लुप्तप्रत्ययार्थः प्रागभावानेगीकारे वर्तमानध्वंस एव तदर्थः ध्वंसस्य कालोपाधित्वेन स्वसमानका
 लपदार्थो धारतया अनागतकृते वर्तमानकाले संबंधोत्यन्ति भक्त्या उत्पत्ति संबंधेन कृत्वा दावन्वयः अथप
 चमानेषु दीच्युपादानु कूलकृतिमादाय पश्यतीत्यादि प्रयोगापत्तिः पाकानु कूलकृति त्वावच्छेदेन चानागत
 त्वबोधस्वीकारेन संबवति पूर्वपूर्वपाकानु कूलकृतौ तद्वाधात् पक्षमाणेपि पश्यतीति प्रयोगानुपपत्तेः तन्न
 त्याकानु कूलकृति त्वावच्छेदेनापित दन्वयासभवः तन्नत्याकत्वेन पदादनुपस्थिते नापियत्किंचित्पाकानु कूलोद्यक
 नित्वावच्छेदेन तदन्वयः श्राद्यत्वोपस्थापकपदाभावात् तन्नद्यत्किमनेतर्भाव्युर्वचत्वाच्चैति चेन्न प्रागभावस्य
 कृत्मानन्वशब्दप्रयोगाधिकरणक्षणादृत्तित्वे वर्तमान प्रागभावस्य प्रत्ययार्थत्वेन तस्य स्वविशिष्टकालकृतिजन्य
 पाकाननु कूलत्वविशिष्टप्रतियोगितासंबन्धेन वर्तमानकालध्वंसस्य तदर्थत्वे च स्वपूर्वकालीनकृतिजन्यपाकान
 नुकूलत्वविशिष्टाधेयत्वसंबन्धेन कृत्यशेन्योपगमे उदीच्य कृतौ वर्तमान प्रागभावो देर्दशि तृविशिष्टसंबन्धासा
 त्वनातिप्रसङ्गविरहात् ध्वंसस्य पूर्वत्वचतदनधिकरणत्वमेव न चोतरालिकजन्यस्य व्यर्थव्यापारस्य पूर्वव्या
 पारानुकूलकृत्यजन्यतया श्रातरालिककृतेः पूर्वकृतिजन्यपाकाननु कूलत्वमक्षतमेवेति न स्या अपि नितिरुक्त

वेधेन न जनार्थं स्पष्टेषु रूपेषु न्यूनोक्तौ कतिप्रसंग इति वाच्यम्. तादृशस्थूलकाले यत्रात्मनिपाकादिकृतिस्मादृशकालं
 नर्गततादृशकृत्यनधिकरणशरणो न पचतीत्यादियोगोपपत्तये न त्स्थानावच्छिन्नपाकादिकृत्यभावबोधस्यैवा
 नत्रतत्रस्वीकरणियतया क्वचित्प्रतियोग्यप्रसिद्धेर्द्वोरत्वात्. व्यापाराबोधके नचलडादिप्रत्ययेन क्रियाया
 भववर्तमानत्वान्वयो बोध्यते जानातीत्यादौ न तु लडाप्रयत्नादौ ज्ञानाद्यसत्त्वेषु तदाश्रयत्वादि संबंधे सति जाना
 तीत्यादिप्रयोगापत्तिः ज्ञानादिविशिष्ये आश्रयत्वादीकालान्वयमुपगम्यातिप्रसंगवारणो विशेषणं ज्ञानादाव
 पितदन्वयस्यावश्यकत्वे तस्यैव स्वीकारोचित्यात्. नश्यतीत्यादौ क्रियायां कालान्वयस्वीकारे विनष्टादावपि नश्य
 तीत्यादिप्रयोगः स्यादिति तत्रोत्पत्तेरपिलडाघर्थत्वमुपगम्य नत्रैव कालान्वयदोषेति कृदुपजगाम. वस्तुनाश
 त्वमुत्पत्तिमदभावत्वं. तथा च धातुप्रतिपाद्यतावच्छेदकोत्पत्तावेव कालान्वयइत्येवसाधीयः वर्तमानकालस्यो
 त्यत्तिसंबन्धेन धात्वर्थेन्ययइत्यपि वदन्ति. लृट्प्रत्ययेन पश्यतीत्यादौ प्रत्ययार्थे कृतौ ज्ञास्यतीत्यादौ क्रियाया
 भविष्यत्वप्रत्याप्यते. यद्यपि भुवउत्पत्यर्थकतया अनागतकालोत्पत्तिकत्वं भविष्यच्छब्दार्थं स्यापि पश्यतीत्या
 दौ कृत्यादावनागतत्वमात्रसंप्रतीतिरुपेयते उत्पत्तिप्रतीतेर्निष्कलत्वाद्भविष्यन्त्युत्पत्त्येते इत्यादौ धातुनैव तादृशे

तत्त्वव्याप्यधर्मत्वेनोपलक्षणो नानुगतीकृततत्क्षणादिनमासवर्षत्वाद्यवच्छिन्नसवकालेलतः शक्तिः क्रियारंभा
 त्पूर्वकर्मसमाप्त्यन्तरं चाधीते पचतीत्यादिप्रयोगवारणाय कृत्यादिरूपव्यापारेतादृशकालस्य संहतिप्रागभावाप्र
 तियोगित्वसंहतिव्यसाप्रतियोगिप्रकृतक्रियाकर्तृनिष्ठत्वाभ्यां विशेषितेनाधेयतासंबंधेनान्वयनियमउपगतत्वः
 तत्तत्तत्क्रियारंभपूर्वमपितत्समाप्त्यनन्तरमपि वावर्तते यस्तततत्क्रियानुकूलकृत्यधिकरणकालस्तस्यदशितवे
 शिष्ठाधेयतासंबंधस्तादृशकृतौवाधितोऽप्रसिद्धोवेतिनशब्दप्रयोगाधिकरणतादृशकालमादायदंशितप्रयोगा
 पत्तिः संबंधेस्वपदार्थस्य विशिष्यनिवेशेष्युपपत्तिश्चिन्या नचक्रियानुकूलकृत्यान्तरालदृश्यास्थूलका
 लमादायपचतिअधीतेइत्यादिवतादृशकृत्यधिकरणक्षणेपि स्थूलकालावच्छिन्नाभावमादायनचलनिना
 धीतेइत्यादिप्रयोगस्तत्रनुजोवर्तमानक्षणमात्रान्विततादृशक्रियानुकूलकृत्यभावबोधकनानियमात्ऽ
 करीत्यादिशिष्यशब्दप्रयोगाधिकरणक्षणादिरूपकालस्यापिलदप्रत्ययनबोधनसंभवात् नःसमभिव्याह
 रस्यलेपिप्रतियोगिन्नेवकालान्वयइतितुनसत्तत्तत्क्षणादितिपाकादिकृतेरभावस्यान्वेषणावच्छेदनतदानी
 तनस्थूलकालावच्छेदेनधादृशकृतिमितिसत्वेनोक्तातिप्रसंगस्यदुवोरत्वम् नचकालानवच्छिन्नाधारतास

त्वव्याप्यधर्मत्वेन तत्त्वकर्तृत्वा नामैवोपलक्षणोपेतत्वात् अथशब्दप्रयोगाधिकरणादृत्तिकालत्वव्याप्यधर्मवर्ष-
त्वादिकमपिकालद्वयादृत्तिधर्मत्वनिवेशोपि एतद्रूपमासत्वादि व्यावर्त्तमशक्यम् क्षणद्वयादृत्तिक्षणदृत्तिधर्मो-
त्वेन तद्वावर्त्तने च अप्रयत्नाद्यनधिकरणेष्वधयनाद्यधिकरणस्थूलकालोत्तगतक्षणेसमाप्तारक्ष्यो धयनेपुं-
सिचिन्तामणिसमयमधीन इत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः यद्विचस्रप्रागभावानधिकरणत्वाच्चयकर्तृकप्रकृतक्रिया-
स्य दप्रागभावाधिकरणशब्दप्रयोगाधिकरणकाल एव वर्त्तमानकाल आधेयतासंबिधेवक्तृतावन्वेत्यतो नोक्तस्य
लेचिन्तामणिसमयमधीन इत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः आरंभावधिसमाप्तिपर्यंतस्थासिस्थूलकालस्यापितथात्वेना-
शब्दप्रयोगाधिकरणक्षणादिरूपांतरालकाले अधयनाद्यनुकूलकृतिविच्छेदेपिशब्दप्रयोगाधिकरणत्वोपलक्षि-
ततादृशस्थूलकालदृत्तित्वस्फापितादृशक्रियानुकूलकृताववाधेन योग्यतानि वीहइत्युच्यते तदोयेन समग्रचि-
न्तामणिसमधीत्यकिंचित्कालोत्तरं पुनश्चिन्तामणिसम्येभ्यते तत्रांतरालदशाया मप्ययंचिन्तामणिसमधीन इति प्रयो-
गापत्तिः यदि सुतिपाठाद्विच्छेददशाया मपि प्रत्यहमयसुतिपठतीत्यादिवदुक्तस्य लेपिदर्शितप्रयोग इच्छेदे-
त्युच्यते तदापि स्वपदेन विशिष्यतन्तुतीनामुपादानेनानुगमोदुरुद्धएवेति चेन्न शब्दप्रयोगाधिकरणवृत्तिक-

धानुपपनिश्च क्रियते इत्यत्र विषयतायाः कर्मप्रत्ययार्थत्वे या कानुपधायककृतिमादायपाकोऽकारीत्यादिप्रयोगाप
त्तिरित्यादिकं तु दृषणानिराकृतमधस्तात् कर्तृकर्मवत्कालविशेषेण शिष्टालडादयः कालविशेषमपि बोधयति तत्र
लङ्प्रत्ययस्य वर्तमानकालेशक्तिः पचतीत्यादौ कृत्यादिरूपव्यापारबोधकप्रत्ययपस्थाय्यकालस्तादृशव्यापारए
वान्वेति न तु क्रियायाम् यदापुरुषो व्यापारशून्यस्तदधीना प्रिसंयोगादिरूपः पञ्चदेरर्थो विद्यते तदायनपचतीति प्र
योगादयपचतीत्युक्ते इदानीमयंपाकयन्वान्वेति सशयनिवृत्तेः पूर्वोपरोभावापन्नस्यास्पाशेषाणां व्यापाराणां वि
शेषपृच्याद्यर्थघटकत्वेन प्रत्येकनद्यापारेषु कालान्नयवोधापेक्षया कृत्यादिरूपे कार्ये तदन्वयस्यैवलाघवे नोचितत्वा
च्चः वर्तमानकालश्च तत्तच्छब्दप्रयोगाधिकरणकालरूपस्तीतच्छब्दार्थः अतो नैकं लप्रयुक्तलडादितोऽपरलाडा
दिप्रयोगाधिकरणकालीनत्वसकृत्यादाबन्वयः स्वप्रयोगाधिकरणकालत्वेन स्वबोध्यत्वे स्वत्वाननुगमात् शक्त्वा
नन्वसामान्यतोऽनुसर्ते ईदृशं तया पूर्वव्यक्तवोधानुपपत्तिः सर्वनामाविचारदर्शिनरीत्यस्मादास्यने विशिष्यतन्नात्
कालत्वावच्छिन्नबोधस्मानुभवसिद्धतया सर्वनामशक्तौ बुद्धिस्थत्वादिबुच्छब्दप्रयोगाधिकरणत्वमुपलक्षणविधया व्या
वर्तकं वाच्यं न च तत्कालस्यैवं सत्यवाच्यत्वेन ज्ञानानुपपत्तिरसमाधेयेवेति वाच्यम् शब्दप्रयोगाधिकरणवृत्तिकाल

गावच्छिन्नव्यापारवोधस्तात्पर्यसत्वेदृष्यतएवत्वन्मतेपितात्पर्योनुरोधेनलक्षणायानद्धेधोन्यतेरावश्यकत्वान्प
रंमुनत्रविभागादिरूपफलएवफलप्रत्ययतात्पर्यस्यानादितयासंयोगादिरूपफलप्रत्यायनेच्छयास्वरसतोनतादृश
प्रयोगइतिवाच्यमविनाशक्तिभ्रमलक्षणग्रहंचग्रामंत्यजतीत्यादितःसत्प्रपिनात्प्रथेसैयोगावच्छिन्नव्यापाराप्रती
तेरानुभविकनयाधोतोःपलविशेषवाचितायाआवश्यकत्वात्ज्ञायतेदृष्यतेक्रियतेघटइत्यादौविषयत्वस्यैका
मेत्वतउर्थःनचकृतिविषयतायाःफलंनत्साधनमुपादानसाधारणतयायत्रघटःक्रियतेइत्यादिप्रयुज्यतेतत्र
जसाहरणेक्रियतेकपालेक्रियतेइत्यादिप्रयोगस्यापत्तिरितिचेत्कृत्यर्थकधातुसमभिव्याहनकर्मप्रत्ययस्त्विकी
र्षीप्रयोज्यताख्यविलक्षणाविषयत्वमेवार्थःउक्तस्यलेचकपालादौकृतेस्तादृशविषयत्वाभावात्तौक्तप्रयोगप्रसंगःका
शाःकटैःक्रियतेइत्यादौसाध्यताख्यविषयताश्रयकर्मोत्तरसमभिव्याहनकर्मप्रत्ययेनव्यापार्यरूपविषयतापिप्रत्या
य्यतेतदुपादाननयाकृतिविषयकाशादौसाध्यताख्यकृतिविषयताविरहेपिनतादृशप्रयोग्यनुपपत्तिःतादृशका
र्मसमभिव्याहाररूपतत्रयोजकविरहात्काशाःक्रियतेइत्यादौकाशादौव्यापार्यतावोधानुपपत्तेर्नतादृशप्रयोगइ
तिकाशाःकटाःक्रियतेइत्यादौवपिविशेष्यभेदेनवाक्यार्थभेदात्कर्मद्वयवाचकपदयोःसमभिव्याहारेव्यापार्यतावो

केचिन् संयोगादिरूपफलाच्छिन्नव्यापारबोधकानां गमिप्रभृतीनां कर्मप्रत्ययोपेक्षया बहुनां फलेशक्ति कल्पनामपे
क्ष्यकर्मप्रत्ययानां फलकल्पनेसेवलघीयः धातूनां च व्यापारमात्रवाचिताः धातोः फलबोधकतामनेनामार्थे धात्वर्थयो
गधारथेयभावसंबंधे न साक्षादन्वयासे भवात्फलाश्रयत्वस्य कर्मणि प्रकारतया भानस्योपगतव्यतया तत्संसर्गस्याधिक
सभानकल्पनेनापि गौरवफलस्य प्रत्ययार्थत्वेव तदाश्रयत्वसंबंधे वैतिल्लाघवम् न च धातूनां व्यापारमात्रवाचित्वेया म
त्तजनीत्यादितोपि ग्रामंगच्छतीत्यादिन इव संयोगादिरूपफलावच्छिन्नसंदर्भो धापत्तिः ग्रामस्य ज्यते इत्यादितोपि ग्रा
मेषाम्पत इव संयुक्तसंयोगादिमत्त्वेन भानप्रसंग इति वाच्यम् कर्मप्रत्ययस्य संयोगविभागादिरूपानां फलवाचित्वे
पितत्फलबोधे धातुविशेषसमभिव्याहारज्ञानस्यापेक्षयातिप्रसंगविरहात् तस्य जतिमच्छेत्तिस्य दत्तेत्यागो गमनस्य द
इत्यादौ कर्मसमभिव्याहृते बोधवैलक्षण्यं च तज्ज्ञानो फलविशेषावच्छिन्नव्यापारलक्षणोपगमेनोपपादनीयमे फ
लात्विनस्वार्थव्यापारबोधकत्वगम्यादे स्वभावाधीनतदभावोक्त्यदिप्रभृतिष्वकर्मकत्वव्यवहारे इत्याहुः तन्न यागमिप्रभृती
नामि वस्य जिगमिप्रभृतीनामपि पर्यायतेति भ्रमदशायां याति गच्छतीत्यादितोष्वविलक्षण
बोधोत्पत्त्यायातु विशेषसमभिव्याहारस्य फलविशेषबोधनियामककल्पनासंभवात् न च ग्रामं त्यजतीत्यादि नः संया

नस्यभेदरूपापरार्थसामानाधिकरण्यस्वजनकक्रियावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वोभयसंबंधेनान्वयःतादृशभेदस्य
चस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेनक्रियायाःयत्रचैत्रक्रिययाग्रामेनसंयोगोऽपित्वन्यत्रतत्रग्रामगच्छतिचैत्रइति
प्रयोगवारणायस्वजनकक्रियावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यचैत्रोग्रामंगच्छतीत्याद्यैत्रेगच्छतीतिप्रयोगवारणाय
सामानाधिकरण्यस्यसम्बन्धमध्यनिवेशःचरमस्यलैचैत्रग्रामसंयोगस्यग्रामनिष्ठचैत्रक्रियावच्छिन्नभेदसंबंध
द्वयसंबन्धेपिचैत्रहलित्वस्यतत्संयोगस्यनादृशभेदेसामानाधिकरण्यविरहाच्चैत्रक्रियायातेद्वेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व
संबन्धेपिनातिप्रसंगःचैत्रश्चैत्रनगच्छतीत्याद्यौचतादृशभेदान्वितक्रियाकर्तृत्वाभावएवचैत्रेप्रतीयतेऽनुक्रियायांद्धिती
यार्थविशिष्टभेदस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नाभावःतादृशसंबन्धस्यदृश्यनियामकत्वान्ऽयदिताम्येवि
शेषवशात्क्रियानुयोगिकोपभावःकचित्प्रतीयतेइत्यनुभवसिद्धतदाप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिद्धितीयाद्यर्थत्वमुप
गम्यविशिष्टभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावात्त्वयएवतत्रोपगंतव्यइतिदिकःफल्तावच्छिन्नव्यापरवोधकधातूना
फलेव्यापारेवशक्तिद्वयःकत्रोक्त्यातस्यलेफलसंघात्वर्थव्यापारविशेषणनयामासतेतत्रद्धितीयार्थोघेयत्वान्वयःकर्मात्मान
स्यलेफलंघात्वर्थव्यापारस्यविशेष्यतयाभासतेतस्यविशेष्यतयाआख्यातार्थआश्रयत्वत्तद्विशेष्यतयाकर्मतिदोर्धितिहृतः

सहितस्वस्वात्मकं मंदनिष्ठक्रियाजन्यग्रः मादिसंयोगस्य सत्त्वेन विशिष्टाभाववाधान्मंदेन मंदो न गम्यते इत्योदेरनु
पपत्तिः यद्विच फलमेव कर्मत्वात् कार्यरत्नस्य अत्र यत्स्वानुकूलक्रियावच्छिन्नभेदवत्त्वोभयसंबंधेन कर्मण्यन्वयः न
असमभिव्याहारे च तदुभयसंबंधावच्छिन्नक्रियाजन्यफलाभावएव तत्रान्वयीत्युच्यते तदपि यत्र चैत्रमेत्रयोरुभयक
र्मजसंयोगस्तत्र चैत्रनिष्ठतादृशसंयोगस्य चैत्रे आश्रयत्वस्वानुकूलक्रियावच्छिन्नभेदवत्त्वोभयसंबंधेन सत्त्वाच्चैत्रेण
चैत्रो न गम्यते इत्युक्त्यापत्तेः चैत्रेणैत्रो गम्यते इत्युक्त्यापत्तेश्च अत्रोच्यते भेदः फले च कर्मत्वात् कार्यः स्वावच्छिन्नप्र
तियोगिता कत्वसंबंधेन चैत्राखिनिसुक्रियाविशेषिजभेदस्य सामानाधिकरण्यात्त्वप्रतियोगितावच्छेदकजन्यत्वोभ
यसंबंधेन फलेनैव यः विशिष्टफलस्य नैव तद्विनिष्ठक्रियावच्छिन्नभेदस्यैव त्रैविशिष्टफलाभावोऽस्ततः यत्र मन्देन
यामोगम्यते न तु मंदो तं तन्न मंदनिष्ठग्रमसंयोगे मंदो तरनिष्ठक्रियावच्छिन्नभेदस्य सामानाधिकरण्यस्य तन्नदान
भावेन सत्त्वेषितादृशभेदप्रतियोगितावच्छेदकं मंदो तरनिष्ठक्रियाजन्यत्वस्यासत्त्वात्तद्वृत्तौ भयसंबंधेन मंदनि
ष्ठक्रियावच्छिन्नभेदविशिष्टस्वफलस्याभावो मंदेऽस्तन् एवेति न कश्चिद्विशेषः कर्तृप्रत्ययस्यैव चाधेयतया प्रकृत्यर्थो नि

स्थितेऽनपेक्षणात् नानुप्रपत्तिरिति वाच्यम् संसर्गतात्पर्यज्ञानानुरोधेन तदुपस्थितेरपि शाब्दबुद्धावपेक्षाणी
यत्वात् न ह्यत्पानद्यत्किनेगम्यते इत्यादावभावप्रतियोगिकोऽपि प्रविष्टतद्यत्त्वच्छिन्नभित्तमवेतमद्यत्किं स मेवेतत्क्रियाः
याश्च सिद्धेः यनुफलं भेदश्च कर्मप्रत्ययाधीः फलेजन्यतासंबंधेन भेदे च स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन क्रियाया
आन्वयः भेदफलयोश्च कर्मणाश्रयतासंबंधेनान्वयः चैत्रसमेवेतक्रियावच्छिन्नभेदस्य चैत्रानाश्रयइति तादृशक्रि
याजन्यफलाश्रयत्वेऽपि तस्य चैत्रेण चैत्रैगम्यतइति न प्रयोगः मंदो मंदेन गम्यते इत्यादेरेकमंदादिनिष्ठक्रियावच्छिन्न
भेदसहितस्य तज्जन्यफलस्य मंदातरे सत्त्वानुपपत्तिरिवुवते तन्न तैपि चैत्रेण चैत्रो न गम्यते इत्यादेरनुपपत्तिर्ह्यवी
रेव चैत्रे चैत्रसमेवेतक्रियावच्छिन्नभेदाभावात् एव कर्मणीति वाच्यम् यदा चैत्रेण ग्रासो न गम्यते तदा दृशसंबंधेन क्रियावच्छिन्नभे
दशभेदाभावस्य ग्रासवाधानः न च भेदस्य सामानाधिकरण्यासंबंधेन फले न्वयः तादृशसंबंधेन क्रियावच्छिन्नभे
दाविशिष्टस्य क्रियाजन्यफलस्यैव चाभावो न जाकर्मणि प्रत्याख्यते इति न दोषः विशिष्टाभावस्योभयत्र सत्त्वादिनिवा
च्यम् एवमपि मंदेन यत्राप्यसंज्ञानगम्यतेऽपि तु ग्रामादिरेव तत्र ग्रामादिगंनरि मंदे मंदांतरनिष्ठक्रियावच्छिन्नभेद

न तज्जपते चैत्र इत्यादीति चेत् अत्र दीधितिकार प्रभृतयः फल भिवत्त्र क्रियान्वयिपरसमवेतत्वमपि कर्मा स्थाता
र्थः परत्वे च भेदरूपे प्रति योगिने या फले आश्रयतया न्वयिनः प्रभृतयः फल भिवत्त्र क्रियान्वयिपरसमवेतत्वमपि
कर्माख्यातार्थः परत्वे च भेदरूपे प्रति योगितया फले आश्रयतया न्वयिनः प्रथमातपुद्रेषु स्याप्यस्या न्वयः चैत्रे चैत्रा
न्यसमवेत क्रियाजनसंयोगादिमन्वस्मान्वयायोग्यत्वात् तादृशसंयोगाद्यभावस्य च तत्रान्वयैर्यत्नान्न तत्रापत्यनुप
पत्पोरवकाश इत्याहुः तत्रेदं चित्तयंति प्रथमातपदोपस्थापककर्मणो न्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाविशेषितप्रतियोगि
नयाभेदशेन्योपगमेषु चैत्रेपि चैत्रस्मृत्वादिनाभेदसंभवेन तत्समवेत क्रियायापरसमवेतत्वाक्षतेरुक्तदोषोद्भा
रासंभवः अन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिनयातत्रतद्भानस्वीकारे चैत्रेण द्रव्यगम्यते इत्यादावनुपपत्तिः इत्य
त्वावच्छिन्नमिन्नसमवेतत्वोदेः क्रियादेशोत्पदान् न च तत्र द्रव्यपदलक्षणया चैत्रान्यद्रव्यपरमिति वाच्यम् मदेन गम्य
ते मदेरत्यादो मदेस्य मदान्मदपरत्वासे भेदान् मदान्मदसमवेतमददृष्टि क्रियाया अप्रसिद्धानुसपत्तितादवस्थात्
अननुगतमदगततद्व्यक्तित्वेऽप्यस्थित्यनै यत्पाते कर्मव्यक्तिभिन्नमदत्वेन लक्षणप्रहस्यतादृशावाकाजन्यधीष्ट
र्वनियमतोऽसंभवात् न च फलविशेष्यव्यक्तीनातन्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधेन परत्वेन यात्संबंधोप

च कत्वं गौर वात् प्रथमां तपदां कर्मत्वात्त्वयवला देवकर्मता विशिष्टधर्मितां भसंभवात् नच्यत्तनेपदस्य शानच्प्रत्यय
स्य धर्मिणि शक्येः पच्यमानमात्मन्येत्यादौ पच्यमानादि ध्यानयन कर्मत्वाद्यन्वययोग्यता यनुशेधे जावश्यकत्वात् त एष
वोपपत्तौ आत्मानरूपात्मनेपदस्य धर्मवचकर्मत्वं त्रियुक्ति कर्मिनिवाच्यम् तदुच्यते न च्छाधारणा स्यात्कर्म
नेपदत्वस्य शक्यतावच्छेदकत्व एव तयोक्ति संभवात् तादृशात्मनेपदत्वस्य चागुरेर्निर्वचनो संभवात् पाणि न्यादिभ्य
कैत्रसंवेधेनात्मनेपदत्वस्य शक्यतावच्छेदकताया उक्तीत्यानवकाशात् अतस्तादो नो तन्निद्रयेण शक्ति कल्पना
स्यावश्यकतया लाघवात्कर्मत्व एव तत्कल्पनात् कर्मत्वचत्यज्यते गम्यते ग्राम इत्यादौ धात्वर्थतावच्छेदकीभूतसंयोग
विभागादिरेव विशेष्यतया तिङ्वाच्यः चैत्रेण गम्यते ग्राम इत्यत्र वृत्तीयर्थसत्कत्वेकत्वरूपमाधेयत्वं तस्य धात्वर्थसं
योगात्मकफलावच्छिन्नेस्यदलक्षणव्यापारे तस्य चजन्यतासंवेधेनात्मनेपदार्थसंयोगस्य फले तस्य चाश्रयतासं
वेधेन प्रथमात्पदोपस्थाप्य ग्रामे न्वय इति चैत्रहृत्तियः संयोगावच्छिन्नस्यदलक्षणस्य संयोगवान् ग्राम इत्याकारकः
शाब्दबोधः चैत्रेण तज्यते ग्राम इत्यत्र संयोगस्थाने विभागमतमौल्यबोध उपपारनीयः अथ चैत्रनिष्ठ क्रियाजा
न्यसंयोगविभागादेशो मादाश्चि वैत्रादावपि सत्त्वात् चैत्रेण तज्यते गम्यति चैत्र इत्यपि स्यात् न स्याच्चैत्रेण न गम्यते

योपस्थितिः यत्र निर्वोदे लीदेश त्वं ज्ञानत्रासि श्रुतिलकाराच्चा र्योपस्थितिस्तत्र प्रचनीत्यादिवाक्याब्धाब्धवोधवारणा
 यपुचतीत्याधानुपूर्वी ज्ञानजन्यवोधेति वादे लीदेशत्वज्ञानमपि हेतुः नचोक्तस्यमेधानुसाकाक्षत्वज्ञाने भवत्येवशा
 ब्धवोधस्तदसत्त्वे च कारणाभावाद्देवनापत्तिरिति वाच्यम् पचनीत्यादौति वादिना लकारस्योपस्थापनेपिनतद्वातुः
 कोक्षतयानत्स्मरकाभावेनशाब्धवोधानुपपत्तेः लकारेधानुसाकाक्षत्वग्रहस्यशाब्धवोधहेतुत्वा संभवात् नहि नतद्वा
 तुमाकाक्षत्वेन लसि वादिस्थानीयेनतद्रूपवच्छिन्नमेवति वादिः स्मारयेत्
 त्वनैवतथात्वमिति एव नतद्वातुपदाव्यभिहितो नरूपरूपतत्साकाक्षत्वेनयेनपुंसानलकारेश्रुतस्त्वस्यनेनरूपेणनत्स्म
 रणासंभवइति अत्रेदेवेत्यने लकारेति वाद्योरिति प्रसक्तस्थायादेशभाक्त्वेत्वे चत्वात्ति वादिस्मारितलकारस्य
 वाचकत्वेन विचारसहस्येति वादेरेवयमवाचकताग्रहस्तदनुरोधेनपचनीत्याद्यनुपूर्वी ज्ञानस्यति वादिजन्योपस्थिति
 निसहकारेणशाब्धवोधोपयुक्तताकालनस्यावश्यकतया लकारजन्योपस्थिति सहकृततादृशानुपूर्वी ज्ञानति वादि धर्मि
 कलादेशत्वे ज्ञानघटिसाम्येनरूपकल्पने गौरवेणालायवाप्ति वादेरेवतादृक्केणशक्तिकल्पनायाउचितत्वेति आस्था
 तसामान्यस्यकर्तृत्वइवतद्विधेयस्यसाम्येनपदस्यकर्मत्वे शक्तिर्नेतुयथाश्रुत्याहिवैयाकरणमतइवकर्मरूपधर्मिवा

च कल्पं गौरवान् प्रथमानं पदार्थं कर्मत्वात् प्रवृत्त्या देवकर्मता विशिष्टधर्मितां भसंभवात् न च त्वने पदस्य शानच्प्रत्यय
सधर्मिणि शोकेः पचमानमासयेत्यादौ पच्यन्तानादि दधानयन कर्मत्वाद्यनयो ग्यताद्यनुरोधे ज्ञावश्यकत्वात् त एभ
वोपपत्तौ आख्यात रूपात्मनेपदस्य धर्मकाचकर्मत्वं त्रियुक्ति कभितिवाच्यम् न इन्द्रप्रन च्चा धाराणा स्यात्स
नेपदत्वस्य शक्ततावच्छेदकत्व एव तयोक्ति संभवात् तादृशात्मनेपदत्वस्वागुरेदिर्वैचनो संभवात् पाणि न्यादि क्ष
कर्मसंवेधेनात्मनेपदवत्त्वस्य शक्ततावच्छेदकताया उक्तीत्यानवकाशान् अतस्तादो नानेन्द्रपेण शक्तिकल्पना
स्यावश्यकतया लाघवात्कर्मत्व एव तत्कल्पनात् कर्मत्वच त्यज्यते गम्यते ग्राम इत्यादौ धात्वर्थतावच्छेदकीभूतसंयोग
विभागादिरवविशेष्यनयानिद्रुवाच्यः चैत्रेण गम्यते ग्राम इत्यत्र तृतीयाथ्य सक्तर्तुकत्व रूपमाधेयत्वं तस्य धात्वर्थसं
योगात्मकफलवच्छिन्नैस्सदलक्षण व्यापारे तस्य च जन्यता संवेधेनात्मनेपदाथ्य संयोग रूपफले तस्य चाश्रयता सं
वेधेन प्रथमात्पदोपस्थाप्य ग्रामे न्वय इति चैत्रहृत्तियः संयोगावच्छिन्नस्य दस्य जन्य संयोगवानग्राम इत्याकारकः
शाब्दबोधः चैत्रेण त्यज्यते ग्राम इत्यत्र संयोगस्थाने विभागं भतभौव्यबोध उपपादनीयः अथ चैत्रनिष्ठ क्रियाजा
त्यसंयोगविभागादेशो मादाद्विवैत्रादावपि सत्त्वात् चैत्रेण त्यज्यते गम्यति चैत्र इत्यपि स्यात् न स्याच्च चैत्रेण न गम्यते

र्थोपस्थितिः यत्र तिवादे लीदेशत्वं ज्ञानत्रा सिञ्चुनिलकाराच्चा र्थोपस्थितिस्तत्र पचनीत्यादिवाक्याब्धवोधवारणा
यपचनीत्याद्यानुपूर्वी ज्ञानजन्यवोधेति वादे लीदेशत्वज्ञानमपि हेतुः नचोक्तस्थसो धानुसाकोक्षत्वज्ञाने भवेत्येवशा
ब्धवोधस्तदसत्त्वे चकारणाभावाद्देवनापत्तिरिति वाच्यम् पचनीत्यादौ तिवादिना लकारस्यापस्थापनेपिनत्तद्वा तु सा
कोक्षतयानत्स्मारकीभावेनशाब्धबोधो धानुपपत्तेः लकारे धानुसाकोक्षत्वग्रहस्यशाब्धवोधहेतुत्वासेभवात् नङ्कित्तद्वा
नुमाकोक्षत्वेनलसिवादिस्थानीयेनतद्भूषवच्छिन्नमेवतिवादिः स्मारयतः

त्वनेवतथात्वमिति एवततद्धानुपदाव्यभिहितोत्तररूपरूपतत्साकोक्षत्वेनयेनपुंसानलकारेश्चुनस्तस्यनेनरूपेणमत्स्य
रणासंभवइति अत्रेदंचित्यते लकारमिति वाच्योत्तरमिति प्रसक्तस्थान्यादेशभावेत्सुदुर्वेचत्वात्तिवादिस्मारितलकारस्य
वाचकत्वंनविचारसहमितिवादेरेवयमवाचकताग्रहस्तदनुरोधेनपचनीत्याद्यनुपूर्वीज्ञानस्यतिवादिजन्योपस्थि
तिसहकारेणशाब्धवोधपक्षेयकत्वाकल्पनस्यावश्यकतया लकारजन्योपस्थिति सहकृततादृशा अनुपूर्वी ज्ञानतिवादिधर्मि
कलादेशत्वज्ञानघटिसामयेनकल्पनेगौरवेणलायवतिवादेरेवतादृकीणशक्तिकल्पनायाउचितत्वेवेति आस्था
नसामान्यस्यकर्तृत्वइवतद्विषयस्मात्कर्मैवशक्तिर्नेतुयथाश्रुत्वाहि वैयाकरणामतदवकर्मरूपधर्मिवा

गमेजानातिचत्रद्रुत्यादिवाक्स्वर्नघंठिमशब्दसाम्प्रदायप्रतिबंधकतायामाख्यातजन्याश्र
यत्नोपस्थित्यादिरूपाधिककारणानां निशेधो गौरवेनाश्रयतायाः संसर्गत्वमिबोचितमित्यादि क्रमनुपादेयम् नश्यती
त्यादौ प्रतियोगित्वरूपकत्वं त्वमाख्यार्थे ज्ञादृशसंवेधस्याभावप्रतियोगिबान्बद्धकत्वेन मश्रयतीत्यादौ नोशप्रति
योगित्वाभाववोधस्यैव सूत्राकरणियतय न संसर्गतासंभवः अशाख्यातस्वरूपत्वशक्तिता विच्छेदकरूपं दुर्वचं न
चतिङ् लंतथा नितिप्रसादिसाधारणतिः त्वस्य दुर्ध्वत्वात् नचपाणिनीयसंकेतसंवेधेन तिङ् पदत्वमेव तिङ्त्वनि
वायष्टादशसुतस्य संकेतग्रीहकच श्रीदिरत्येनेति सूत्रमेव नत्संकेतम विदुषामेन धीतपाणिनीयतत्राणां तिङ्त्वनि
नाशक्तिभ्रमादेवशाब्दवोधइतिवाच्यम् एवमिति घटादिवाचकघटादिपदैष्वधिकस्य निच्छेदस्य पुरुषविशेषो य
संकेतसंभवेन तु लयुक्तानत्रापितच्छेदस्यैव शक्तिता वच्छेदकता पत्यातिवादिषु पाणिनिस्तिङ् पदसंकेतवनेत्र
शाब्दानसंकेतस्यापि अन्यपुरुषीयस्य संभवात् नत्संख्यानामपि प्रवृत्तिनिमित्ततायाः सुवचत्वाद्दिनिगमनानुपप
नैः अत्रकेचित् निवादिस्थाविनोतकारस्यैवलत्वजातिपुरस्कारेण कृतिवाचकता पचतीत्यादौ लकाराश्रवणियादे
शेन तिवादिनास्थानिनः स्मरणान्तत एवार्थोपस्थितिः आदेशादेशिभावमविदुषातुति रवादिनाशक्तिभ्रमादेवा

प्रयुज्येत अतएवानुकूलकामि मत्वादिरूपकर्तृत्वादेरपिचैत्रः पचतीत्यादौ प्रकारतामणि कृतापिसीक्रियतेननु।
 सेसर्गता नपचतीत्यादावन्वयवोधानिर्वाहात् तादृशसंबंध स्पष्टत्वनि यामकतया अभ्यप्रतियोगितानवच्छेदक
 त्वेनतत्संबंधावच्छिन्नक्रियाविरहप्रत्ययस्यतत्रोपगमासंभवात् एवंचैत्रेणज्ञायतेइत्येदावाधेयत्वस्पष्टनीयाया
 अविवक्षणेप्रातिपदिकार्थमात्रविवक्षयातद्विषयानुशिष्टप्रथमैवस्मात्तद्विज्ञानेतिचैत्रइत्यादौ चारब्धानेनकर्धेत्वा
 विवक्षणधात्वर्थरूपभावमात्रपरतयापरस्मैपदस्पष्टादिविकरणस्यवासाधुतायतिः भावैकमेणोरित्यात्मनेपद्वि
 धायकानुशासनविषयत्वात् कर्तरीत्यधिकारो यच्छादिभ्यः आइत्यनुशासनविषयत्वाच्चैतिनेत्रारब्धानस्यकर्तृत्ववि
 धकतायुक्तिसुनसाधीयसै इतराविशेष्यतायाक्रियावोधपरत्वरूपभावेविषयतायामात्मनेपदानुशासनविषय
 तोपगमादुक्तस्यलेपरस्मैपरसाधुतायासादृशभावविवक्षाद्विरहस्यआशयानुशासनाविषयत्वोपगमेनआदिवि
 करणस्यसाधुतायाश्चनिर्वाहसंभवात् पचतुपचतीत्यादाविकोद्देश्यतावच्छेदकविधेयाभेदेनजाननजानाती
 त्यादेनिगाकोक्षतानिर्वाहायाभिज्ञानातीस्फुटत्वात्साश्रयमाथैकतोपगमस्यआवश्यकः अन्यथाकृदन्तप्रतिपाया
 तावच्छेदकस्यज्ञानादिरूपविधेयभिन्नतयानिराकोक्षत्विहंहेरणतथाप्रयोः पचनेः एतेनतत्राश्रयतायाः प्रकारतोप

रामः
 ११६

कारकशब्दबोधस्तु दीधितिः श्रीरामेन कच्चिदप्रिन्नप्रसिद्धप्रतीतितादृशशाब्दबोधे योग्यताज्ञानादेहेतुताकल्पनं तथाविध
शाब्दबोधोर्गाक्रान्तिकारस्य मेने आवश्यक्रमितिगौरवं वस्तुतस्तु चेत्रेण तीयनेघटइत्यादौ कमप्रत्ययस्थले यावताप
दाथीनांप्रकारता तावता चैत्रो जानातिघटमित्यादिकर्तृप्रत्ययस्थले तथाक्वंप्रं तु विशेष्यविशेषणाभावो वेपरीत्यमः ए
वंकर्मप्रत्ययस्थलेयस्यसंवेधिकपक्षार्थस्यदंशो विशेष्यता कर्तृप्रत्ययस्थितिरूपं तायास्तदंशोप्रकारता
त्वनुभवस्यदुपरहवत्कभिप्रायेणाश्रयत्वस्यानार्थता दीधितिकारुत्वेकार चेत्रेण तायेते इत्यत्राघेयत्वरूप
दतीयार्थस्य चैत्रविशेष्यत्वात् चैत्रो जन्मतीत्यत्रो धेयतानिरूपकत्वरूपा धारतायाश्चैत्रशोऽप्रकारत्वेतादृशोनुभा
वविरोधात् नच चैत्रेण ज्ञायते इत्यत्राप्याधेयत्वं संसर्गएव ननु विशेष्यविदोच्यम् तथा सति आत्मना ज्ञायमेन
षटेनेत्यादौ घटादिदृष्टित्वाभाववो धानुपपत्तेः आधेयत्वस्य तृतीयार्थतास्ति रेहणोद्गीयो तादृदादिदृष्टित्वरूप्यधित्यो
ग्यनुपस्थितेः आधेयत्वसंवेधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकतया च तत्संवेधावच्छिन्नैर्घटाभाववैधस्यतत्रोपगमोसंभ
वात् तादृशसंवेधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे ज्ञानेन घटइत्यादिवाक्यजन्यप्रत्ययज्ञानाघधिकरेरुक्तादृशसं
वेधावच्छिन्नघटाद्यश्रावस्थाणवम्राहनसंभवाद्दृष्टे ज्ञानं न वेत्त्यादिसंशयनिरासाय कदाचिज्ज्ञानेन घटइत्यादिकमपि

बु० वा
११५

संबंधे न क्रियात्वं यावौ धेकत्वबुद्धिर्नैरुपगमात्तत्वाश्रयतासंबंधे न कृत्वादिरूपक्रियान्वयावोधकत्वबुद्धिरित्यदो
वात् न च तादृशानि प्रसंगवारणाय धातुजन्यकृत्वादिप्रकारकान्वयवोधे प्रत्ययजन्यविशेषोपस्थिते हेतुत्वावाच्याता
दृशकारणाभावात् श्रुतिपदिकार्थविशेषकवोधोपिनसंभवतीति वाच्यम् कर्मत्वादिसंबंधे न कृत्वादिप्रकारकवोध
स्याप्रसिद्धा सामग्र्यकल्पनेनापादकाभावात् तादृशकारणताया अकल्पनात् न च क्रिभेते चैत्रदत्तादौ कृतिप्रकारिक
वोधवारणयैव उक्तकारणताकल्पनमावश्यकमिति वाच्यं सति तात्पर्ये दृष्टत्वात् कर्तृविशेषकान्वयवोधपरशाम्बुज
रयकोऽसाधुत्वाच्च प्रामाणिकानानतर्थाप्रयोगः कुराणचैत्रदत्तादौ चैत्रादौ धात्वर्थकृते रास्यतया संबधे नान्वयवोध
वारणयतादृशकारणभावकल्पनमित्यपिन तादृशवोधश्चात्कृतधातुनामसेमभिव्याहारज्ञानहेतुये
वोक्तस्य लेतादृशवोधकुराणसंभवात् शिधिति कृतसु गच्छति जानाति कार्त्तव्यौ आख्यातस्य प्रयत्ने निरूढलेस
णायाः स्वीकाराननामार्थक्रियायाः साक्षादन्वयद्रताहुः तन्मते यद्यप्याश्रयत्वं संबधस्याधिक्यस्य जानाति चैत्रदत्तादि
वाक्यजन्यवोधविषयताकल्पने न गौरवः कस्यापि यत्र धातोर्हीनाश्रयत्वे लक्षणग्रहः शक्तिभ्रमो वा तत्र चैत्रादिविशेष्य
कोज्ञानाश्रयत्वादिप्रकारकोवोधश्चाश्रयैतायोः संसर्गज्ञावादिनामप्यनुमतचैत्रादिविशेष्यकाश्रयतासंसर्गकज्ञानादिप्र

रामः
११५
३६

तिव्यापारलक्षण आवश्यकी. ईश्वरकृतिस्वर्धाणपलत्वावच्छिन्न एवास्वातार्थः असाधारणानुकूलत्वं यत्कि-
 यायाः संवधतयाभासते. न त्वनुकूलतामात्रे. असाधारणानुकूलताया एवाकारणानि रूपकत्वोपयोगान्. अनौस्मदादि-
 कर्तृकपाकादिक्रियानुकूलत्वमिति मादायनेश्वरः पचतीति प्रयोगः वेदवचनादौ ईश्वरकृतेरेवास्वर्धाणाकारणत्वात्.
 ईश्वरो वेदवक्तृत्वाद्यः प्रज्ञागाइत्यपिकेषितः. अथ कृतेरेवास्वर्धाणाकारणत्वात्. अथ कृतेरेवास्वर्धाणाकारणत्वात्.
 तः धातुप्रत्यययोर्द्वयोः कृतिबोधकत्वादिप्रतिवेत्तः. एकोद्भावित्वादी एकत्वद्वित्वादी बोधकप्रकृतिप्रत्ययो भयसत्वेऽपि.
 कधैकत्वादिधीवत्प्रकृतेर्बाधकोभावात्. तत्र विभक्तेः सौधुत्वार्थकत्वे प्रकृतेषु तेषां ज्ञान्. अथ. तर्हि करोति चैत्रद्वय-
 दौ प्रातिपदिकार्थसाक्षादेव रूपं न्ययः स्यात्. स च नामार्थधात्वर्थयोर्भेदेन साक्षादभ्यस्या व्युत्पन्नत्वात्. तेथानसंभ-
 वतीति नामार्थधात्वर्थसाः साक्षादन्वयोपगमे कर्मतादिवोधकविभक्तेरसत्वेपि तंडुलः फलतीत्यादौ कर्मतादिसंबन्धेन
 उलादेः पाकादावन्वयसंभवेन तादृशवाक्यांतंडुलकर्मकपाकादिवोधार्थः न च प्रातिपदिकार्थप्रकारे कृत्तियान्व-
 यबोध एवाव्युत्पन्नो न तु क्रियो प्रकारकप्रातिपदिकार्थबोधोपीति वाच्यम्. घटः करोतीत्यादितः कर्मतासंबन्धेन कृत्या-
 देः घटादावन्वयाभावात्. क्रियाप्रकारकनामार्थबोधस्याव्युत्पन्नत्वादिति चैत्र. उक्तातिप्रसंगवारणाय धातोः कर्मतादि-

विशिष्टोर्थः एवं चैत्रं ष्वपेचति पाककर्तृनत्वचेतनं काष्ठादीत्यादिप्रयोगाद्द्वन्कारस्य यत्नत्वविशिष्टार्थकताया आवा
 श्य कत्वात् त्नाद्यवानत्रैव शक्तिर्व्यापारे लक्षणोति न च यत्नत्वस्याख्यातावाच्यनिवृत्तिजीवनयोर्नियन्त्रसाधुश्रान्तया ल
 कारशक्त्यावच्छेदकत्वात् भवद्वनिवाच्यम् निवृत्त्यादियत्नस्याख्यातवाच्यतोपगमस्य निवृत्त्यादेः पाकानु
 कुलताविरहेण तत्कालिपचतीति प्रयोगापत्तिविरहात् इष्टसाधनताज्ञानजन्यतावच्छेदकप्रवृत्तित्वजातेरेवाख्यात
 पदे प्रवृत्तिनिमित्तत्वोपगमाद्वा अन्यत्र जनकत्वेपीश्वरकृतेर्जन्यमात्रजनकत्वेपीश्वरमुंक्ते इत्यादयो न प्रयोगो च
 वैवमीश्वरोवेदं वक्ति मशुरायां कृत्स्मावित्तरतीत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः अत्राख्यातस्मलस्यार्थव्यापारबोधकत्वेपगमत्
 ईश्वरकृति साधारणधर्मस्याख्यातप्रवृत्तिनिमित्तत्वेपितत्रव्यापारलक्षणार्थस्य कत्वात् तस्याहि आत्मापवति शरीरे
 पचतीत्यादिस्वारसिकप्रयोगविरहादाख्यातार्थकृतेरुद्देश्यतावच्छेदकत्वात् इति विशेषवाच्येऽदिनसमवायेनात्वयनि
 यमः स्वीकरणीयः चेत्त्रादिभूदस्य शरीरविशेषविशिष्टात्मपरतया चैत्रः पचतीत्यादौ शरीरविशेषात्मकोद्देश्यताव
 च्छेदकावच्छेदेनात्मनिसमवायेनान्वयसंभवात् गोरः पचतीत्यादावपि गोरदिपदस्य गोरशरीराद्यवच्छिन्नात्मा
 नि आख्यातस्यैव व्यापारे लक्षणोपगमात् एव चैश्वरकृतेः शरीरानवच्छिन्नत्वादुक्तस्य लेकृतेस्तथा न्वयासंभवद्

वच्छिन्नेन संवर्तमानत्वात् नत्वान्वयबोधोऽर्थकत्वात् नत्वान्वयबोधे लडादिः ।
समभिव्याहृतघातन्यतरजन्त्यविशेष्योपस्थितेः कारणतायाश्चावश्यकत्वात् । अन्यथा निराकाशयत्वादिपदमात्रायत्ना
घुपस्थितावपितत्रवर्तमानत्वादेर्लडादिबोधप्रसंगात् । नचाध्याहारवादिनां स्वरूपिधानं कृतिरित्यादितोद्वारकर्मककृष्ण
नैरिवयचनियत्नइत्यादिर्तः पाकयत्नोवर्तमानइत्याद्याकारकोवर्तमानत्वादेर्बोधइष्टएवेविविधात्त्वम् । परस्परसाकोशपदा
शब्दयान्वयबोधएवार्थाहृतसेवनिराकाशापदादपस्थितस्वमित्यतोऽर्थोत्तरुपगमात् । नत्रान्वयानुभावकसा
काशपदसत्त्वान् प्रकृतेचान्वयबोधस्वसाकोशानुपयोगिपदार्थान्वयविषयकत्वेनतेषामप्यसमतत्वान्तत्वीकारो
निराकाशास्याप्यनुभावकत्वस्वीकारापत्तेः शाब्दबोधे आकाशा नुपयोगप्रसंगश्चेति तत्रतात्ययैलिंगेनयत्नत्वान्त्वच्छिन्ने
वर्तमानत्वानुमितेरेवोपगमात् । तादृशवर्तमानत्वप्रतीनौशाब्दत्वप्रतीतेः सविवादत्वादिस्रुः अत्रनैयायिकाः स्थोग
च्छतीत्यादावाश्रयत्वमेव । त्वानार्थानुवापारः अन्यदीयगमनानुकूलनोदनादिविलक्षणव्यापारविति गच्छतीत्य
प्रयोगान् । एवंकाशुपचतीत्यादिप्रयोगएवव्यापारशक्तिमाख्यातस्यसाधयेत्यदिस्वारसिकः स्यात् । तेदेवननहि
चैत्रः पचेतीत्यादिप्रयोगैणाकाशं चतीत्यादिप्रयोगस्याविशेषः एवमचेतनेस्वरसतः कर्तृपदाप्रयोगान्तकृत्तौपियत्नत्व

शेषकवोधाभिप्रायेण चैत्रेणापचनीतिवारणायाश्रयविशेषणत्वमुपेक्ष्याश्रयातिरिक्ताकविशेषणत्वं निकेशितम्
 अनभिहिते कर्तारितृतीयस्यापि निरुक्तक्रियाविशेषणतया प्रातिपदिकार्थान्वयिकर्तृत्वविबक्ष्यायातदुनरंलतीयाभ
 वतीत्येवार्थ इतिदिक्कृतृत्वं च पचनीत्यादौ क्रियानुकूलाकृतिरेव न स्याएवानुकूलकृतित्वेन कृतित्वेन वा आख्यातत्वाभ
 व्यनारशागच्छतिकोष्ठपचनीत्यादौ च क्रियानुकूलव्यापाररूपे कर्तृत्वे निरूढलक्षणाः कृतित्वज्ञानैः प्रवृत्तिनिमित्तत्वे ला
 घवान्मीमांसकालुव्यापारत्वेनैव शक्तिः पचनीत्यादावपितेनैवरूपेण कृतिवोधसगमत् एव वाचेतनेपि प्रयोगोऽमुष्य
 एव कृतित्वसलाघवंचाकिंचित्करम् यत्रलद्युगुरूपाभ्यावोधो निर्विक्रदस्तत्रैवलद्युगुरूपावच्छिन्नैशक्त्युपगमत् प्रकृ
 ते च कृतित्वेन बोधस्य सविवादत्वात्थापितदवच्छिन्नैशक्त्युपगमे तत्र मुखाप्रेनादितात्पर्ये कल्पनायागौरवान् एव
 वीजादिनां कुरः कृत इत्येदौ विन्यपियत्वे कृतः प्रयोगात्तस्यापि व्यापारसामान्यार्थकता अतः करोति विवर्णीयार्थक
 त्वेपि नाख्यातस्य यत्नत्वावच्छिन्नवाचकता न वा किं करोति पचनीतिप्रश्नात् रद्वीः समानप्रकारकवोधजनकवानुएधेन
 तथात्वम् अत्र केचित् पचनीतिवाक्यजन्यबोधे सनियत्नत्वावच्छिन्नैवर्तमानत्वं सशयानुदयात्तत्र यत्नत्वावच्छिन्नैवर्त
 मानत्वबोधकत्वसिद्धौ तदवच्छिन्नशक्तिर्लोपवात्सिध्यति न हि यत्नविनाभृतक्रियाविशेषलिङ्गकानुमानलपितयत्नत्वा

कत्वेन विशेषतया न्वयितपर्यंतं स्वावश्यं विवक्षाणीयत्वाद्यं । थाश्रुतसूत्रार्थानुरोधेन कर्तृरित्कारविभक्त्याः शक्ति
 वादिभिर्बैयाकरौरपि प्रातिपदिकार्थविशेष्यनया कर्तृरिवि वस्त्रिनेतृनीयेत्येवसूत्रार्थोवाच्यः अन्यथा चैत्रेणपच्यते इत्या
 दौ कर्तुरनभिधानस्योक्तक्रमेणदुर्बलतापतेरित्यलमधिकेन । अथानभिहिते कर्तृरितृनीयेत्यस्योक्तार्थकत्वे चैत्रादिकर्तृक
 त्वविशेषितपाकादिविवक्षया चैत्रेणपचतीत्यादिप्रयोगापत्तिः । नचपरस्मैपदार्थकर्तृत्वान्वयिविशेष्यविरहान्नतथाप्रयोग
 विशेषतयापिकर्तृत्वबोधसंभवात् । चैत्रमेतौ भयकर्तृकपाकस्यलेचैत्रकर्तृकपाककर्तृमेत्रइत्यन्वयतात्पर्येण चैत्रेण
 पचतिमेत्रइतिप्रयोगस्यदुर्वारत्वाच्च । नचकर्तृत्वान्तिरिक्तेविशेषणतापन्नायार्थकर्तृत्वेवाविशेषणतानापन्नक्रियायोमेवा
 तृतीयार्थकर्तृत्वान्वयासुत्पन्नइतिवाच्यम् । चैत्रेणपाचयतिमेत्रइत्यादौण्यर्थकर्तृत्वविशेषणतापन्नेपाकादौचैत्रादिकर्तृ
 कत्वान्वयेनतादृशस्युत्पत्तेरसिद्धेः । नचलकारार्थकर्तृत्वविशेषणतानापन्नक्रियाविशेषणतयाकर्तृत्वबोधकत्वसुपा
 सुत्पन्नमितिनकश्चिद्बोधइतिवाच्यम् । उक्तस्यलेचैत्रेणपक्त्वान्मेत्रइतिप्रयोगापत्तेः । मेवम् । आश्रयातिरिक्ताविशे
 षणतापन्नकर्तृत्वविशेषणतानापन्नक्रियायोयार्थकर्तृत्वान्वयव्युत्पन्नौनकिंचिद्बोधकम् । चैत्रेणपचतिमेत्रइत्या
 दयश्चनप्रयोगाः । तन्नाश्रयएवकृतेर्विशेषणतयातद्विशेषणतानापन्नक्रियायांतृतीययाकर्तृत्वबोधनासंभवात् । कृतिवि

प्रयोज्याः आख्यातस्माश्रयता संवंधावच्छिन्नकर्तृत्वप्रकारतायाएवकार्यतावच्छेदकत्वादित्यपिनसम्पक्वपचतीत्यवांत
 रवाकार्यबोधोधासेआहकतथाप्रकारतायाएवाख्यातजन्यतावच्छेदकत्वासेभवात् प्रथमांतसमभिव्याहोरज्ञानस्ययो
 ग्यताज्ञानादेर्बानन्यतायामुक्तप्रकारतायाअवच्छेदकत्वात् यद्विचप्रथमांतपदसमभिव्याहनाख्यातपदजन्यतावच्छे
 दकनैयैवधर्मिविषयतानिरूपितकर्तृत्वविषयताया आख्यातप्रयोज्यत्वं कर्तृत्वविषयतासामान्यवनाख्यातपदज्ञान
 सामान्यजन्यतावच्छेदकंतादृशसामान्यकार्यकारणभावेमानाभावादिसुच्यतेतदपिचैत्रेणपच्यतेतदुलद्रुत्यादिवा
 कार्यबोधस्यपरस्परसमभिव्याहृतस्यदसमूहसूक्ष्मवाक्यज्ञानहेतुकव्यपत्तहाकार्यविषयतांतःयातिकर्तृत्वविषय
 तायावाक्यघठकाख्यातप्रयोज्यत्वंदुर्वोरमेवेति मेवम् अनभिहितैकर्तरितृतीयस्यकर्तृत्वविशेष्यतायाप्रातिपदिका
 र्थविवक्षितेनृतीयेत्यर्थः प्रातिपदिकार्थविशेषणतयेवकर्तृत्वविक्षिते इतियावत् अवधारणपरतयाप्रातिपा
 दिकार्थविशेष्यतयाकर्तृत्वविवक्षितेदुतरंरुतौयेतिपर्यवसितम् अनश्चैत्रःपचतीत्यादावाख्यातार्थत्वेनकर्तृत्वबो
 धनादुक्तार्थानामप्रयोगादिति न्यायाचरुतीसापत्तिविरहात् प्रातिपदिकार्थान्वयिताकर्तृत्वविवक्षायामित्येवसम्यक्किंवि
 शेष्यतयान्वयित्वपर्यतनिवेशनेतिनाशंक्षम् संख्यातिरिक्तसुवर्थस्यप्रकृत्यर्थविशेष्यतयैवान्वयइतिब्रुत्यनिसूच

बोधेनात्मनेपदचिण्वद्वाघनुपपत्तेः कर्त्तरिशवित्साधपवादेविषयतयायकोप्यनिर्वाहादिति सार्थकत्वात् नचक
 र्त्तव्योत्तरुभयोस्तत्रबोधस्वीकारेर्देकतरस्यास्यातार्थतयोद्देश्यतावच्छेदकतयाभानासम्भवात्समूहालेवनवो
 धएवस्वीकरणीयइतिवाक्यभेदात्प्रतिरितिवाच्यम् एकत्रद्वयमितिरीत्यातदुभयबोधस्यसमूहालम्बनविलक्षणम्
 स्पस्वीकारतः यदिवविधेयत्वेनज्ञानंसूहालंवनान्मकमेव अतएवविधेयभेदेवाक्यभेदइतिमीमांसकसिद्धांतोपीतु
 चतैतदास्तुधोतोरवस्वकर्मकक्रियायालक्षणः कर्त्तृत्वंसंबंधमध्यएवुवास्वतिरूपकक्रियाकर्मत्वस्याप्यंतर्भावइत्य
 लम् एवमकर्मकत्वेपिप्रस्तुतेगोः प्रास्लोपगोः नमतेदुमूलं अतस्तदण्डइत्यादौएयर्थीतर्भविणैवकर्मकर्त्तृतानिर्वा
 हंनदुहस्तुनमायकुचिणवितियकुचिणनिषेधोपपत्तिः एवंचैत्रेणपश्यतेइत्यादौकर्त्तृत्ववाचकत्वाडुरपह्नत्वा
 त्तृतीयानुपपत्तिः चैत्रः पश्यतइत्यादौलकारेणकर्त्तृत्वबोधनात्साधकारसाधारणरूपस्यतद्वाचकतावच्छेदक
 तश्चोघातानापितदबोधकत्वंतदनभिधानंचैत्रेणपच्यतइतिवाक्यजबोधेकर्त्तृत्वविषयकेतादृशवाक्यघटकसकल
 पदानामेवजनकतयातदात्मकलकारस्यापिकर्त्तृत्वबोधकतायावाङ्मात्रेणप्रतीक्षेयत्वात् कर्त्तृत्वविषयत्वाप्रयो
 जकत्वादीनांतदनभिधायकत्वंचैत्रेणपच्यतेइत्यादौधात्वर्थविशेषणतयाकर्त्तृत्वविषयतातृतीयाप्रयोऽप्येव नत्वाख्यात

शिष्टधर्मिवोधकत्वमिति सूत्राविरोधः यदि च तत्र कत्रोदिपदंधर्मपरंतथा च समभिव्याहृतलकाराघनमिहितं कर्तृ-
 त्वंतृतीयार्थे इति सूत्रार्थः चैत्रेण पच्यते इत्यादौ कर्तृत्वस्य तृतीयामात्रार्थत्वाल्लकारेणानदनमिधानमुद्यमि तु च्यते नदा
 तत्रानमिधानशब्दाद्यो भवते वक्तव्यः नतावदवाचकत्वतदर्थः लकारसामान्यस्यैव कर्तृत्वशक्तत्वेनानुक्ति संभवात् कर्तारि
 यको साधुत्वादेव चैत्रः पच्यते इत्यादिप्रयोगवारेणान्तः यगाद्यनुत्तरत्वस्य कर्तृत्वशक्ततावच्छेदककोदावनिवेशात् नत्र
 नत्रिवेशो पच्यते माषाः भिद्यते कुसूलः ल्ययते केदारः इत्यादौ कर्मकर्तुः माषकुसूलके दाराहः कर्तृत्वबोधानुपपत्तिः नव
 तत्र स्वयमेवैत्यस्याध्याहारैणाव्ययस्यंपदोत्तरत्तृतीयया कर्तृत्वबोधनेन तु लकारेण निवाच्यम् स्वयमित्याद्यध्याहार
 विनापितत्र कर्तृत्वबोधाम्नुपगमात् तत्र लकारेण कर्तृत्वबोधने कर्मकर्तुः कर्मवत्कर्मणानुत्पत्क्रिय इत्यनिदेशवैयर्थ्या
 पातात् लकारस्य कर्मत्वबोधकैवैव यगात्मनेपदच्चिण्विरुद्धावरूपातिदेशफलनिर्वाहान् नच कर्मकर्तारिल
 काराधीनकर्मत्वबोधस्याप्यावश्यकतावस्तुगत्या कर्तुः कर्मत्वातिदेशे चैत्रः स्वपश्यति खंहतीत्यादावपियगात्मनेपद
 दिप्रसंगात् लकारेण कर्मत्वविवक्षायेमेव कर्मत्वातिदेशस्य स्वीकरणीयत्वात् तथा च त्वन्मतेपि कर्मत्वासंगतिरिति
 वाच्यम् कर्मत्वपि वक्ष्यायामपि कर्तृत्वविवक्षणोक्तं कर्मादिसंज्ञासमावेशविरोधेन परत्वात्कर्तृसंज्ञया कर्मसंज्ञाया

कापोतादिव्यवहारोपपत्तिः पर्योस्पतिः युष्क धर्मस्य तदनवच्छेदकत्वे गत्यंतरं चितनीयम् ॥ धातुप्रकृतिकाञ्चलकालकृ
 त्सनयुदः णिचप्रभृतयः प्रत्ययाः कश्चिद्धीलवर्थात्त्वितसाधकनमत्वबुवने. अथोतरमनभिधानाश्च केचिदाकासांनिर्वाहि
 कतया प्रकृतिभिः स्त्रीयार्थवोधनपूर्वपकुर्वते. तत्र लडादिदशालकाराणालः कर्मणि च भावे वा कर्मके भ्यइति सूत्रेण
 कर्तृकर्मभावे च नु शिष्टानां कर्तृत्वं सामान्यमर्थः तावन्मात्राभिधानेनैव प्रथमात्पदोपस्थाप्य विशेषणतया तदन्वय
 नकृतिविशिष्टस्य कर्तृवोधनिर्वाहान् लकारस्य तद्वोधकतयानलः कर्मणीति सूत्रविरोधः बोधकताया एव तत्र सप्त
 मर्थत्वात्. नतु वाचकतायाः गौरवेण विशिष्टधर्मिणि शक्तेर्वाधात्. मैत्रः पचतीत्यादौ लकारे प्रथमात्पदसामानाधिक
 रणप्रवादस्याभेदेन तदर्थोन्वितस्वार्थवोधपरत्वाभावेऽपि कथंचिदुपपादनात्. भनात्. तृतीयायाः साधुतानि यामकंल
 कारादिना कर्तुरनभिधानमपि कर्तृत्वविशिष्टावोधनमेव नतु विशिष्टशक्त्याऽवोधनपर्यन्तमनोविशिष्टस्य लकारो वाच्य
 त्वेऽपि चैत्रः पचतीत्यादौ नतृतीयापत्तिः अन्वयवलेन विशिष्टवोधान् चैत्रः पक्तेत्यादौ कृत्प्रत्ययस्य धर्मिणि शक्तावपिन
 क्षतिः शक्तधीनविशिष्टवोधसाधारणवोधस्यैवानभिधानपदार्थप्रतियोगित्वात्. अनभिहिते कर्तुरितृतीयेत्यनुशा
 सनेऽपि सप्तम्यर्थो बोधकत्वमेव. तथा चैत्रेण पचान इत्यादौ नृतीयार्थकर्तृत्वस्य प्रकृत्यर्थविशेष्यतयैव भानात्कर्तृत्ववि

तिचतुर्थ्यासाहित्यावच्छिन्नस्यत्वागोदृश्यताबोधेत्तत्रवेदसमानार्थकस्मृतिवाक्सजन्यत्वग्रहेसेतोवाप्रामाण्यशंका नुदयः
 नादृशग्रहश्चविलेवितः देवतापदस्यागोदृश्यताबोधश्चतदुद्देश्यताशेवेदबोधितत्वावगाही स्वस्तिन्नप्रामाण्यशंकाबु
 दासायनज्ञानान्तरमपेक्ष्यते स्वस्यैवस्वात्मकोदृश्यताबोधो व्यावर्तकवेदन्यत्वावगाहनात् अप्रामाण्यशंकाकलंकि
 तश्चबोधो जातोप्यकिंचित्करइति देवतापदस्य रुटितिनिश्चयमानप्रामाण्यबोधजनकतयावलवत्वेन विनिगमनाया
 उत्पत्तेः एवंश्राद्धार्थोवाहनप्रकाशकात्पितरत्स्यादिमन्त्राद्बहुवचनोपस्थापितसाहित्यावच्छिन्नावाहनबोधेन साहित्या
 वच्छिन्नानांश्राद्धदेवतात्वलाभेपिमन्त्रलिंगस्यविषयवाधकतर्कादिसोपेक्षव्याप्तिनिश्चयाधीनतयासुतरापितरोदेवता
 इत्यतोदुर्वलनेतिबोधम् कापोत्तराजनेनैत्यादौसम्बहार्थविविहितस्यपर्योससमुदायत्ववच्छिन्नोर्थः पर्याप्तोप्रकृत्य
 र्थकपोतत्वाद्यवच्छिन्नस्यान्वयः कपोतमुकसारिकादिपर्योससमुदायत्वस्यपर्योससमुदायत्ववच्छिन्नकपोतत्वादिना
 वच्छिद्यते अतो न तादृशसमुदायेषापोतादिव्यवहारः पर्योसवच्छेदकत्वेवान्यूनवृत्तित्वमेवतत्रम् नत्वनतिरिक्तवृत्ति
 त्वमपिः अन्यथा आकाशत्वादिरिवघटोदरपिद्विवादिपर्योस्यवच्छेदकतानस्यात् आकाशाविति वत्तघटावित्यपिन
 स्यात् इत्थंचकपोतमात्रवृत्तिशतत्वादौ पर्योसावपि अतिरिक्तकपोतत्वाद्यवच्छेदकतानिर्वाहान् कपोतशनादावपि।

नां कथं वेदो बोधयेत्. बोधयन्वा प्रमास्मि भवेत्. सत्पम्. मंत्रस्य त्यागक रणत्वं त्यागां गोच्चारणकत्वं. ननु तज्जन कत्वम्
 तो न दोषः. हविषस्तद्देवता कत्वं च तद्देवक त्यागकर्मत्वं. तस्या गोद्देश्यता याएव तद्देवता पदार्थत्वात्. नचैवं घृतादिसे
 प्रदान ब्राह्मणस्य घृतादिदेवतात्वात् प्राप्तेः. उद्देश्यपदेन वेदबोधितद्रव्यस्वामित्वप्रकारेण विषयता याएव विवक्षितत्वा
 त्से प्रदाने च स्वामित्वस्यावधित्वात्. नच त्यागोद्देश्यतायाश्चतुर्थ्यापि बोधनात्तद्धितचतुर्थ्योर्देवतात्वबोधकताया
 मविशेषात्. तद्धितेन चतुर्थ्यां वा मंत्रलिङ्गेन वा पुनः देवतासंगतिस्तत्र दुर्बलतुपरपरमित्यनेन विरोध इति वाच्य
 म. त्यागोद्देश्यताया वेदमेयत्वसाधिकास्य निवेशनीयतया चतुर्थ्यात्तद्देशाबोधनेन तु स्यापायातरबोधयतया चतुर्थ्या
 धीनद्देवतात्वबोधस्य विलेविततया तद्धितोपेक्षया चतुर्थ्याजद्यन्यतोपपत्तेः देवताार्थविहिततद्धितेनैव देवतात्वबु
 टकतद्देशास्यपि बोधनात्. अथ चतुर्थ्यां वेदमेयत्वाशस्य साक्षादबोधनेपित्यागोद्देश्यत्वस्य साक्षाद्बोधनेनपित्रादीना
 साहित्यावच्छिन्ना नापितृभ्यो दद्यादिति चतुर्थ्याधीनत्वागोद्देश्यताबोधस्यपितरो देवता इति तद्धितसमानार्थकदेवता
 पदाधीननिर्पेक्षत्वागोद्देश्यत्वबोधापेक्षयाऽविलेवितत्वेन साहित्यावच्छिन्नां निरपेक्षाणां वा आहो हे स्पत्वमित्यत्र
 चतुर्थ्यपेक्षया देवतापदस्यवलवलत्वरूपश्रुलपाणिपर्यालोचिते विनिगमकं न संगच्छत इति चेन्न. पितृभ्यो दद्यादि

कालरत्यत्रयोगएवविवक्षणीयो— ननुयोगयोग्यत्वमिति योर्णमास्यां यौष्यादिपदस्य न यौगिकत्वसंभवश्चेद्भवतु यौष्यादिपदंनिरुक्तं रूपवच्चित्रपृष्ठीमारूढमेव यौष्यादिपदानां तद्योगपुरस्कारेण मासवाचकत्वेवाधकाभावात् यौगिकत्वं कथं प्रत्याख्येयम् न च सास्मिन्न्योर्णमासीतिरूत्रसास्मिन्न्यौष्यादिपृष्ठीमायोग्यतेत्यर्थे विवक्षया धनु रदिराशिस्थरव्यारध्वशुक्लप्रतिपदादिदशोत्तैतद्विज्ञानं समुदायरूढिप्रकृतयोपयत्तौ योगरूढिस्वीकारो नुचित इति वाच्यम् केवलरूढिपक्षे समुदायशक्यतावच्छेदकशरीर आरध्वातविशेषणप्रक्षेपेण गौरवात् यौषतेषामोघादिना नापदानां गुरुधर्मावच्छिन्नैशक्ति कल्पनमपेक्षा सास्मिन्नित्यर्थेण प्रत्ययस्यैव शक्ति कल्पनाधिक्यस्योचितत्वात् न च योगरूढिपक्षेपो— यादिप्रदानां योगार्थरूढ्यर्थो भेदान्वयबोधजनककल्पनाधिक्येन गौरवमिति वाच्यं भवन्तीते पिततदर्थे यौगिकरूढत्वभ्रमदृष्ट्यायां सति च तत्तदर्थाभेदान्वयपरत्वग्रहेन शान्वयबोधसदुत्पद्भवत्यातत्र तादृशपदहेतुता कल्पनस्यावश्यकत्वादि निदिक् वैष्णवी ऋक् एन्द्रह विरित्यादौ देवतार्थविहिततद्विज्ञानं तस्मिन् देवताकल्पमा र्थः मन्त्रस्य तद्देवताकल्पे तदुद्देश्यकत्वात् गौरवैव देवो धितत्वं अथ मन्त्रस्य त्यागकरणत्ववाधितमेव विनापि सतमिच्छाविशेषरूपस्य तस्योत्पत्त्या व्यभिचारोत्पदृष्टसाधनताज्ञानघटितकृतसामग्र्या अन्यथा सिद्धत्वाच्चेति मन्त्रस्य करण

स्यत्पद्मादौयंकजव्यवहारवदिति चेत्तद्विहितत्रयोषादिपदमुत्वार्यमासनिमित्काब्दिकश्राद्धादिविलोपप्रसंगः य
थाश्रुतश्रुतपाणिग्रंथानुसारिणस्तु धृष्टेरादिस्यरव्यारध्वशुक्लप्रतिपदादिदर्शनेषुधनुरादिस्यरविस मासमका
रादिस्यरविसंक्रांतिमन्मासभिन्नधनुरादिस्यरव्यधिकरणशुक्लप्रतिपदादिदर्शनेषुवापौषादिपदस्यरूढत्वमेव स्वीकु
र्वन्ति न तु यौगिकत्व अस्त्योपात्तौ त्रिभोक्त्रेयाविति वचनात् यौषादिमासीययौर्णमास्यापुष्यादियोगस्यानियमात् न च
योगानादरेलाघवात्तन्नाशिस्यरविविशिष्टकालरूपसौरोदिमासएवयोषादिपदशक्तिरुचितेति वाच्यम् सावैशाखस्या
मावास्यायारोहिण्यासवधेतेइत्यादिश्रुतिवलाच्चान्द्रएववेशास्वादपदशक्तिरसिद्धेः वस्तुतो नक्षत्रेण युक्तः कालरूपत्रनक्षत्र
योगयोग्यत्वमेव विवक्षितम् पुष्याद्युक्तायामपि यौषादिपूणिमायापौषादिवृष्टिव्यवहारान् अन्यथा माघ्यायदिमघाज्जासो
त्पादेरसंगत्यापत्तेः पुष्यादियोगयोग्यतावधनुरादिरव्यारध्वपक्षीयत्वतद्द्रुपाक्रांतयोगमासीघटितत्वरूपयोग्यत्व
भतावच्छेदकनियतमेव यौषादेरिति नोक्तानुपपत्त्यायोगिकत्वनिराकरणे संभवस्तत्त्वदानां अथेवंनिरुक्तरूपस्य
पुष्याघटिततया तेन रूपेण पूणिमावोधकपौष्यादिश्रुदानांयोगिकत्वप्रसक्तिरेव नास्ति यौषीरात्रिरित्यादौपुष्यादि
योगएवप्रतीयते नतुनिरुक्तयोग्यत्वमकरादिस्यरव्यारध्वकृष्णपक्षीपरात्पादावपिनथाव्यवहारोदितिनक्षत्रेण युक्तः ॥

प्रकृत्यर्थस्य नद्धितार्थैकदेशसंबन्धे प्रति योगितयारूपे चाश्रयतयान्वयः श्रुत्यमुख्यमित्यादौ तद्धितार्थसंस्कृते क
देशपाकादिरूपसंस्कारिश्रुतौ खादेः प्रकृत्यर्थस्याधिकरणत्वेनान्वयः योषीशत्रिरित्यादौ नक्षत्रयुक्तकालार्थतद्धितः
कालस्य नक्षत्रयुक्तत्वं च नक्षत्रशशिभोगाश्रयत्वं तदेकदेशे शशिभोगे च कर्मतया तन्नक्षत्रान्वयः योषीमासः
योषीवर्षदस्यादौ सास्मिन्नित्यनेन विहितस्य तद्धितस्य योषीमासीघटितत्वावच्छिन्नोऽर्थः योषीमासो प्रकृत्यर्थयोष्या
देरभेदेनान्वयः योषादिपदं च नकेवलं यौगिकं षः पक्षइत्यादिव्यवहारविरहात् अतोरूढमपि अतएव रूढे
संज्ञाग्रहणरूढिनिरूपकत्वावच्छेदकं च मासनिष्ठसुक्तप्रतिपदादिदर्शान्तित्थिसमुदायत्वं ननु त्रिशसित्थिरूप
मासत्वमात्रयत्किंचित्थिस्यवधिकं त्रिशसित्थिसमुदायमासव्यवहारोऽपि चान्द्रसौरयोषादिवहिर्भूतयोष्यादिघटित
त्रिशसित्थिस्यंतगतत्थिसुषोषादिव्यवहारविरहात् अथैवमपि सौरेयोषादिव्यवहारस्य निर्विवादतया धनुः स्थरवि
विशिष्टमेव नकं यं योषादिपदस्य क्यतावच्छेदकमुपेतत्वेन सौरेयोषादौ योषादिपूरिणमाया अलाभे योगरू
हितस्य योषपदार्थमवलोक्य योषादिष्यवहारः सौरयोषादौ मुख्यइति वाच्यम् तथा सतियोगार्थं व्युत्पादनं वै यथ्यात्
अथ विलुप्यतावर्षविशेषयोषादिपदस्य मुख्यार्थः काक्षतिः तत्र लक्षणया सौरमासे योषव्यवहारस्यापगतव्यत्वात्

ख्यपदं स्त्रीलिंगशब्दपरं नतु स्त्रीत्वविशिष्टार्थकशब्दपरं तेनाटव्यादिशब्दानां स्त्रीत्वविशिष्टावोधकत्वपिननदी
 संज्ञानुपपत्तिः अतएव श्रीभ्रूप्रभृतीनां स्त्रीप्रत्ययात्त्वाभावेन स्त्रीत्वविशिष्टावोधकत्वपिनदी संज्ञाप्रसक्ताने यदुवदुः
 स्थानावितिनिषेधसंगतिः नैवैवं सैनायस्त्रियैरस्यादावपिनदी संज्ञासाम् सेनायादिशब्दस्य तत्र विशेष्यनिघ्नतया
 स्त्रीलिंगत्वादिति वाच्यम् प्रयोगानुसारेण विशेष्यसमभिव्याहारानधीनायाः स्त्रीलिंगतायाविवक्षणीयत्वादिति संज्ञे
 पः ॥ ॥ तद्धितप्रत्यया अपि नाम प्रकृतिकाः क्वचित्प्रकृत्यर्थेन स्वार्थैकदेशस्य क्वचित्च तेन स्वार्थस्यान्वयवोधजन
 नयति तत्र गतिरित्यपत्त्यार्थविहिततद्धितार्थस्यापत्यस्यैकदेशे जन्यत्वेनिरूपकतया प्रकृत्यर्थे गर्गद्यन्वयः गार्ग्यैर
 त्यादौ तद्धितार्थस्य गोत्रापत्यैकदेशपुत्रत्वघटकजन्यत्वतया तदन्वयः अर्ग्यायणइत्सदौ तद्धितार्थस्य युवापत्या
 स्यैकदेशे जन्यत्वे गार्ग्यस्य जीवति नुवश्येयुवेति परिभाषितयुवार्थघटकजीवने च गर्गोदेरन्वयः तेन गर्गोदि जीवन
 कालीनो गर्गोत्रापत्यस्यापत्यमयमिति वोधः मां जिष्ठं वास इत्यत्र तेन रक्तमित्यर्थे तद्धिते विहितः नत्सवधाधीनतदीय
 रूपारोपविषयत्वेनेन रक्तत्वशंखः पीतइत्यारोपमादाय शखादेगरोप्यपीति माघाश्रयहरितालादिरुक्तत्वस्य वार
 णायाधीनां तमारोपेषु विशेषणमृत्पाटादेश्च रक्तत्वस्य वारणाय दीपत्वं रूपविशेषणं अत्र च गगकराणस्पमजिष्ठादेः

स्त्रीत्वतस्त्वनदर्थेण्वजात्याद्विमतिविशेषणत्वनान्वयः स्त्रीप्रत्ययास्तुद्योतकाएव अतएव स्तार्थो द्रव्यं च लिंगं च।
 संख्याकर्मादिरेवचः अमीपंचेवनामार्थोस्त्रयः केषांचिदग्निमाद्रिशाब्दिकानांकारिकापिसंगच्छतेः तत्र स्तार्थो जा-
 त्यादिरूपेणवादिपदमुख्यार्थः द्रव्यं गवादिरूपस्तद्वृत्तमित्येतेऽप्येव चारिः को गवादिपदार्थः स्निगस्प्रातिपदिकार्थत्व-
 मावश्यकमेव नात्र ब्राह्मणोपितुं ब्राह्मणित्यादौपुंस्त्वबोधकपदातराभावेन तद्दोधानुपपत्तेः ब्राह्मणादिपदाच्च जा-
 त्यादेर्द्रव्यस्पवभाननियतमेव लिंगभानेनात्सयेयोग्यताधीनं क्वाचित्कः ब्रौह्मणीत्यादौपुंस्त्वाद्यवोधादिति वाच्यम्।
 उक्तयुक्त्यापुंस्त्वस्य प्रातिपदिकार्थत्वेप्यननाना प्रातिपदिकपदानां स्त्रीत्वार्थकत्वे गोरखान् लाघवेनाल्पीयसा स्त्रीप्रत्य-
 यानां नदर्थकत्वकूलनौचित्यात् अतएव स्त्रीत्वसंग्रहाय प्रातिपदिकार्थत्वादिस्त्रैलिंगग्रहणम् अथवा प्रातिपदि-
 कार्थेण्वतदतर्भानेष्टयकृतदोषानुपपत्तेः क्वचित्स्त्रीप्रत्ययः स्त्रियंभार्योत्वेन प्रकृत्यर्थविशेष्यतया बोध्यमिति आ-
 चार्याणीमनावीश्रुद्रीत्यादौभार्योत्वेन प्रकृत्यर्थोन्वयः खद्वाटवीदेवतापदे च स्त्री-
 प्रत्ययानार्थे बोधकाः तत्र प्रकृत्यर्थे यानि स्वरूपस्त्रीत्वस्यायोग्यतयाऽनन्वयात् नच शब्दगतस्त्रीत्वादिरूप्यधर्मांतर-
 भेदतत्र परंपरासंबन्धेनार्थगततया अस्मिन्नेति श्रीपतिदत्तोक्तं युक्तम् तद्भानेमानाभाकतः युरूपाख्यावित्यत्र ख्या-

दीयतदर्थवोधेतदीयतद्वोधार्थोच्चरितत्वरूपतात्यर्यनिश्चयस्यहेतुतायाःश्रावण्यकलान्तसंख्यातिरिक्तसुव
 र्थः प्रकृत्यर्थविशेष्यतयैवभासनेइतिनियमेसंख्याभेदवत्संबोधनभेदोपिनिवेशनीयःअतःसंबोधनस्यप्रकृत्यर्थ
 विशेषणंनयाभानैपिनक्षतिःसंबोधनस्यप्रकृत्यर्थविशेष्यतयैववाभानमुपेयंवल्लोनामार्थस्यप्रकृतिप्रत्ययार्थमे
 तशकृत्यैवक्रियान्वयइत्यनुरोद्धास्तुवर्थकर्मत्वोदेःप्रकृत्यर्थविशेष्यतयाभानमुपेयनेनतूक्तनियमानुरोधेनत
 यानियमेमानाभावान्तसंबोधनविभक्त्यंतप्रकृत्यर्थस्यान्यत्रविशेषणतयान्वयात्संबोधनस्यविशेष्यतयाभाननियुक्ति
 कमतिकृतंविस्तरेण॥ ॥ प्रातिपदिकप्रकृतिकाःस्त्रियामित्यनेनविहिताष्टावादयःकृचिस्त्रीत्वंप्रकृत्यर्थविशे
 षणतयावोधयंतिअजाअश्वशृङ्गाश्यामाचपलात्राह्नर्णीगौरोसुकेशीगर्भिणीत्यादौस्त्रीत्वचयोनिसत्त्वंनचस्त्रीप
 रपदात्साधुत्वार्थेषावादिप्रत्ययान्तुस्त्रीत्वतस्यार्थःकृचिस्त्रीत्वबोधश्चस्त्रीप्रत्ययप्रकृतितात्पर्यविषयत्वरूपलि
 गजएवैतिवाच्यम्खट्वादौव्यभिचारैणतादृशहेतोःस्त्रीत्वासाधकत्वान्प्राणित्वेनविशेषणोपिदेवतादौव्यभि
 चारोत्वस्तुतस्त्वजवत्पिअजानास्तीत्यादिप्रयोगास्त्रीत्वमनर्थान्वयितावच्छेदकतयाभानमावश्यकम्
 अन्यथापुंसाधारण्यजातिविशेषावच्छिन्नाभावस्वबाधेनतादृशप्रयोगस्यप्रामाण्यानुपपत्तेःनचप्रातिपदिकार्थएव।

तमित्यादौ शायनभोजनादिक्रियं योः समानकालीनत्वभा ने पितृत्वं लड प्रत्ययेनैव स भिव्याहाराद्भोजनादिसमाभ
नकालीनत्वैश्यायनादिक्रियायावो ध्यते तो न सप्तमी अ न्य त स्त द न भिधान एव सप्तमी विधानात् चैत्र त्वया भुज्यतामि
त्यादौ संवोधने चेति प्रथमा संवोधनमेवाह तच्च व कुरम्यवहितशब्दजन्यवो धाप्रत्ययेनेच्छ प्रथमार्थे तादृशेच्छया वि
षयता संवंधेन प्रकृत्यर्थ विशेषणतया भानम् अथ संवो ध्यत्वज्ञानं विना पितृया भुज्यतामि त्यादिवाक्याधीनस्यै
त्रादेर्वीकार्यवो धस्य भोजनादिविप्रवृत्ते श्रुतिर्वाहात् चैत्रे सादिप्रथमार्तपदप्रयोगो नर्थ करति चैत्र न संवो ध्यता नु माप
कासाधारणाभिमुखादि विरहे विशिष्यचैत्रत्वाद्यवच्छिन्नैरुष्मत्यदशक्तिग्रहनिर्वाहखेवतस्यो जनत्वात् चैत्रत्वाद्यवच्छि
त्रैशक्तिवोधत्वग्रहविना संवो ध्यता वच्छेदकलोपलक्षितधर्मावच्छिन्नवाचकनतदस्पविशिष्यचैत्रत्वाद्यवच्छिन्नैशक्ति
निश्चेतुमशक्यत्वात् नचैवमपियत्रानंतरवाक्येन युष्मच्छब्दाघटितचैत्रात्रघटोस्तीत्यादौ तत्र संवो धनपदसार्थक्य
दुरुपपाद्मेवेति वाच्यम् तत्रापितत्तुष्टाकोस्तीयवाक्यार्थवो धाथिच्चरितत्वरूपतास्य र्थनिश्चयार्थमेव तत्सदप्रयोगात्
तादृशतास्य र्थनिश्चयविना श्रुतादपि तत्तद्वाक्याच्चेत्रादेः शाब्दवो धासंभवात् चैत्रस्याश्वानयनादिको धायमेत्रस्य
चलवणानयनादिवो धा योच्चरितत्वेन्यवमानयेति वाक्याद्दृश्यते न चैत्रयोस्तद्वाक्यार्थवो धवारणायता

उक्तस्यलेगमनादिक्रियादोहनाद्विस्मानकालीनत्वादिपुरस्कारेणवोधप्रतयाभिप्रेता. अतोव्यावर्तकविशेषण
प्रविष्टतादृशक्रियाया अपि व्यावर्तकतेयातत्कमौघभेदान्वयिविशेषणगवादिपदात्सप्तमौ. अनस्तादृशसप्तम्याःस
मानकालीनत्वादिकमात्रमर्थःतत्रदुस्वाद्युपस्थापितदोहनादेनिरूपकत्वेनान्वयादोहनसमानकालीनत्वादि
कंगमनादौलभ्यतइतिनयुक्तम्. दुस्वाद्युपस्थापितक्रियायाःकृदर्थविशेषणतयोपस्थितायाःसमानकालीनत्व
दिविशेषणत्वासंभवात्. प्रकृत्यर्थगवादिनानन्वितार्थसप्तम्यावोधनासंभवाच्च. किंतुसमभिव्याहृतदोहनादिक्रि
यैवसप्तम्यर्थःतस्याश्चसमानकालीनत्वादिकक्रियातेरसंबंधःतत्रवर्तमानार्थककृतसमभिव्याहारस्यलेसमान
कालीनत्वं. दोग्धव्यासुगतइत्यादिभविष्यदर्थकृत्यलेप्राक्कालीनत्वं. दुग्धासुगतइत्यादावतीतार्थकृत्यलेउत्तर
कालीनत्वंसंबंधतयाभासते. गायसिपीतेतृषाशाम्यतीत्यादावतीतार्थककृतसमभिव्याहारत्कार्यकारणभावोपि
संबंधतयाभासतेइत्यादिकसूहनीयम्. गुणान्यत्वेसत्वादित्यादौसतीत्यनंतरसतइत्याध्याहार्यम्. अन्यथातद्व
णीयक्रियाभावोक्तसूत्राविषयतयासप्तम्यनुपपत्तेःतत्रचासुधातीरर्थंआधारतागुणान्यत्वाद्याधारतायाश्चसता
धारतायातद्विनैष्ठत्वंसंबंधतयाभासतइतिचिनामणिकारोक्तसामानाधिकरण्यलाभनिर्वोहःशयानेनचैत्रेणभु

धारतानिया मक्त्वोपगमान् अन्नच्छेद्यताविशेषो व्याधारसप्तम्यर्थः यथावीणायां शब्दः कर्णशब्दः वृक्षाग्रे कपि
 संयोगइत्यादौ एष वा रक्तनिर्वाहाय भवतीत्यध्याहारः सप्तम्यधिकारो चेति चकारेण कारका रक्ताधा रक्ताच्चिनोपि सप्त
 मी अतएव साध्यवद्भिन्नसाध्याभावात्तत्र साध्यवद्भिन्नेयः साध्याभावइति सप्तमीनतुरूपेण व्याख्यानं स
 गच्छेतेतत्र क्रियाध्याहारे सापेक्षतया सामर्थ्येन समासानुपपत्तेः चर्मणिद्विपिनमित्यादौ निमित्तात्कर्मयोगइत्यनेन
 सप्तमी प्रकृत्यर्थचर्मोदेहननिदि क्रियानिमित्तत्वबोधयति निमित्तत्ववचनकारणत्वे चर्मोदेहननादिक्रियाकारण
 त्वेमानाभावात् पूर्ववत्तित्वेपि इच्छाकृत्पादिना अन्यथा सिद्धत्वात् अपि नु क्रियाजनिकाया विनियोज्यत्वेनेच्छाः त
 द्विषयत्वं स्वविषयकतादृशेच्छाधीनत्वमेव तत्र क्रियान्वयी सप्तम्यर्थः तदेकदेशविषयितायां निरूपकत्वेन प्रकृत्य
 योत्वयः चर्मोदेशोत्पत्त्याद्वादेः संबन्धश्च न सप्तम्यर्थः अपि नु सप्तम्याः साधुत्वेस्वरूपसन्नापेक्षितागोषुदृष्टमानासु
 गतइत्यादौ यस्य च भावेनेत्यनेन गवादिपदात्सप्तमी तत्समानाधिकरणउत्समानादिपदचञ्चनीलघटमानयेत्यादौ नो
 स्तादिपदाद्वितीयावद्विशेषणपदस्य विशेष्यपदसमानविभक्ति कनियमात् सप्तमी विधायकसूत्रे च भावपदक्रिया
 परं तथाच यद्विशेषणकृततार्थविश्रुभणतापत्रक्रियाक्रियोतरस्य लक्षणव्यावर्तनं तद्वाचकपदात्मसमीतितदर्थः

त्वंतदाधारत्वेकुंडादिपतनप्रतिबंधकेसंयोगवत्त्वंचनवदरादौ तत्संयोगसत्त्वेपितस्यपतनादिति तदसत् यस्यप
 ननमप्रसिद्धंतदाधारत्वासंग्रहात् स्वस्मिन्स्वपतनप्रतिबंधकसंयोगसत्त्वेनस्वस्यापिस्वाधारताप्रसंगाच्च स्वान्य
 त्वेसतिस्वनिष्ठपतनानुत्पादप्रयोजकसंयोगवत्त्वंतदितिचेन्न एतदनुपस्थितावप्यधिकरणव्यवहारादित्यल
 अथाधारसप्तम्या आधेयतार्थकत्वेभूतत्वेवर्तनेघटइत्यादौ धात्वर्थसदृतेराधेयतारूपत्वेनतत्रभूतलाद्याधेय
 त्वाभावेनायोग्यताप्रसंगइतिचेन्न तत्रनिरूपकत्वस्यैवाधारतारूपत्वेननिरूप्यत्वस्यैवसप्तम्यर्थत्वात् भूतलादि
 निरूप्यत्वस्यचघटादिनिष्ठदंताववाधात् अतएवेतिहेतुस्तदुद्भवत्पादौहेतौहेतुतायाचोद्भवपदार्थोत्यनिवृत्ति
 त्वाभावेपिहेतुतायामुत्पत्तिनिरूपितत्वसत्त्वेनसप्तमुपपत्तिः अन्वयत्तद्वातो रपिआधारत्वमेवार्थः तन्निरूपकत्व
 मेवघटादेस्तत्कर्तृत्वं एवंचतादृशधात्वर्थभूतलाद्यधिकरण कत्वमेवसप्तम्यत्तेनबोधते तत्रतदवाधात् अथा
 धारसप्तम्याः क्रियायाप्रकृत्यर्थोधिकरणत्वयदिवोध्यतेतदाचैत्रेचैत्रो गच्छतीत्यादिप्रयोगापत्तिः तत्रधात्वर्थस्य
 संप्रदादेः कर्त्रादिवृत्तित्वात् भुवि गच्छतीत्यादिश्चनस्यात् चैत्रनिष्ठक्रियायामुविवाधादितिचेन्न तत्रकर्तृघटितप
 रपरसंबंधावच्छिन्नधारतायाएवसप्तम्यर्थत्वेन सर्वसामजस्यात् परंपरासम्बधस्यापिप्रतीतिवत्तेनकंचिदा

स्पडुर्वो रत्नात् यद्विवाधारताया आधारेणु योगित्वं संघ आधेये च प्रति योगित्वमिति संघं वै लक्षण्यत्नाति प्रसंगः
 आधारतानु योगिताया एवाधारव्यवहारप्रयोजकत्वादित्युच्यते तदा समवायस्यापि तद्वै लक्षण्ये नैवाति प्रसंगवारणा
 दतिरिक्ताधारतायामानाभावात् स्वर्शोद्याधारवाद्यो देरूपाधारतावारणया धेयभेदेनाथारत्वमिति लिखितमिति न स
 त आधेयभेदभिन्नाधिकरणत्वात् नामतिरिक्तसमवायस्य च कल्पनासुपेक्ष्याधेयभेदेन समवायभेदस्यैवोपगत
 मुचितत्वात् अथ संयोगेनाधिकरणत्वमपि संयोगरूपमणुकुंडवदरादिसंयोगानोकुंडादिकमनुयोगिनतुवद
 रादिकमितिनाति प्रसंगः न चैवमपि कुंडादेः कुंडादितिष्ठ संयोगिताया आधारतापत्तिः तादृश संयोगस्य कुंडादिनि
 ष्टत्वेपि तस्य न योगिकत्वात् न पगमात् तस्य नित्योषिकसंवेधानु योगिताया एव तदाधारव्यवहारप्रयोजकत्वा
 त् न चासौ संयोगेवदरादेः कुंडादिविशिष्टबुद्धिप्रयोजकतयोभयानु योगिक एक एव मुभयप्रतियोगिकोपीति वा
 च्यम् आधेये संयोगेनाधिकरणत्वात् कुंडेवदरमित्यादिविशिष्टबुद्धौ संयोगप्रतियोगिता
 या एव संघत्वात् एते रूपमित्यादौ समवायप्रतियोगितावत् अम्यथा तादृशविशिष्टबुद्धिवत्ताद्रूपादावपि घटा
 ष्टिसमवायानु योगिता प्रसंगादिति चेन्माभूत्संघावच्छिन्नमप्यतिरिक्तम् यनु तत्पत्तन प्रतिबंधक संयोगवा

वार्थः व्याहृतत्वं चाभेदान्वयिविधेयसमभिव्याहारस्य लेनो न्याभावप्रतियोगित्वं भेदान्वयि स्य लेचा तं ताभावप्रति
 योगित्वं नस्य च विधेयतावच्छेदकावच्छेदेनान्वयः अतो न द्वित्वाद्यवच्छिन्नाभावमादायातिप्रसंगः अभावे च प्रकृत्यर्थ
 स्पर्शनरादेः क्षत्रियत्वादिरूपोद्देशनावच्छेदकावच्छिन्नभेदविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकनरत्वादिव्यापका
 धिकरणान्तानिरूपिताधेयतासंबधेनान्वयः एतावतैवजात्यादिरूपविशेषणशून्यप्रकृत्यर्थेनरादिसामान्यव्याह
 तेर्विधेयधर्मलाभः द्रव्याणां क्षितिपार्श्वरसवतीरत्यादौभेदह्यादिविशिष्टद्रव्यत्वादिव्यापकतैवसंबधः विधेयस्य
 शूरतमादेर्निर्दीरणविक्रियप्रकृत्यर्थतावच्छेदकनरत्वादिविशिष्टतादात्म्यादिलेसम्बधतयाभासते अतो न राणा
 राक्षसः शूरइत्यादेनपितिः भ्रमत्त्वयमूलम् ॥ आक्षरसंज्ञा आधेयत्वमर्थः तस्य क्रियायामन्वयः आधा
 राधेयभावश्च न संयोगादिरूपसंबधात्मकः कुंडादिसंयोगिनोवदरोदरपिकुंडाधारताप्रसंगात् अपितु पदार्था
 न्तरसेवसचसंबधविशेषावच्छिन्नः संयोगेनाधिकरणसमवायेनाधिकरणमित्यादिव्यवहारान् अथवा क्तातिप्र
 संगभियासंयोगेनाधारत्वमेवातिरिक्तः समवायसंबधावच्छिन्नचसमवायादिरूपमेव नचसमवायसंबधत्वेन
 द्विष्टनयारूपादेरपि पदाद्यधिकरणताप्रसंगः तथासतितुल्ययुत्पाधिकरणत्वसापि द्विष्टतया तादृशान्तिप्रसंग

बु० वा०
१०३

समासखंडनानौचित्यप्रसंगान् एवंनेत्रुशूरस्य षष्ठत्रिय स्मेदंराज्यमित्यादौशूरपदार्थशूरान्वितषष्ठत्रियपदार्थेष्वत्रि
त्रियान्यस्य षष्ठार्थसंबन्धादौनान्वयःशूरान्वयिषष्ठत्रिप्रदेरन्वयइत्येतन्नोपपद्यतेष्वेतेसैन्धवंभुक्तेइत्यादौकर्मतादिविशेष
वणनयालवणादिवुद्धौमुखविशेष्यतयाऽश्वादेरंभानादेकपदोपस्थापितयोर्द्वयोस्तत्प्रकृति कविभक्तार्थेएकस्ववि
शेषणतयाऽपरस्यतदविशेषणतयाभानस्याव्युत्पन्नत्वात् एवद्रव्येषुक्षितिपाशसीरसवतीइत्यादौस्थितिजलोभयत्वा
द्यवच्छिन्नभिन्नेरसवदाद्यन्त्वबोधो नसंभवति रसास्त्रिमत्यापिप्रत्येकमुभयत्वावच्छिन्नभेदसत्त्वान् नापिप्रत्येकभेदा
वच्छिन्नेतथैववाधात् नाप्येकभेदविशिष्टपरिभेदावच्छिन्ने एकपदस्यतादृशभेदावच्छिन्नलक्षकत्वेपरपदार्थे रसव
दाद्यन्यरूपविधेयानन्वयात् इहघटकेकपदार्थमात्रेविधेयान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात् नापिपदाभ्यालक्षणयातत्तद्वि
न्नोपस्थितौअभेदेनैकभिन्नावितेअपरिभिन्नेतथापिपदार्थविधेयपिपदार्थद्वयेविधेयतयाउपपादनात् इहेसमस्यमा
नपदार्थानांपरस्वरमनन्वयादित्यपिचित्तमःयत् नराणांशूरः षष्ठत्रियइत्यादौशूरत्वान्वयीअभेदःषष्ठार्थः नराभि
न्नशूरत्वाद्यवच्छेदेन षष्ठत्रियाभेदाद्यन्वयः एवषष्ठत्रियाभ्येनरे र्थतःशौर्यव्यवच्छेदत्वाभदति तदत्यंतमसूत्रं नराणां
षष्ठत्रियेषुैवीमित्यादौषष्ठत्रियाणांकारणं प्रचुरददातीत्यादौचानिर्वाहात् इदंततत्वमभिद्धोराणविभक्तैर्षीहृतत्वमभि

रम
१०३

नाषतः कुत्रवातदन्वयः व्याहृतत्वंतदधुनित्वं श्रूतमादिपदोपस्थापिते धर्मतदन्वयइतिचेत् न पदार्थतावच्छेद
केनपदार्थोतरानन्वयात् पदार्थानो जातिमतीसत्तेत्यादौ जातिमदन्वपदार्थवृत्तित्वसामान्याभावस्यसनाद्यैवाधित
त्वान्तःतादृशपदार्थसमवेतत्वाद्यभावस्य चाप्रसिद्धेव्योवृत्तिवोधासंभावाच्चसंबन्धेषु कंबुप्रीवादिमान्घटइत्यादौ
घटत्वादिधर्मस्यान्वयितावच्छेदकरूपेणानुपस्थितत्वात्तत्रव्याहृतान्वयवोधोदुर्घटइति अत्रकेचित् नराणां क्ष
त्रियः श्रूइत्यादौ क्षत्रियपदवलक्षणया क्षत्रियान्योपि क्षत्रियः पदार्थः श्रूपदस्यापिश्रूइवतदन्वोप्यर्थः वक्ष्य्योऽ
भेदः क्षत्रियेतदन्वस्मिन्वान्वेति नशाचनराभिन्नः क्षत्रियः श्रूोनराभिन्नक्षत्रियानोनश्रूइत्यर्थः नराणां क्षत्रियेषु
यमित्यत्रापि क्षत्रियपदप्राग्वद्भयार्थकम् शोर्मपदंचतत्क्षरूपभावाचार्थकं तथाचनराभिन्नक्षत्रियेशोर्धेतदन्व
स्मिन्तदभावइतिबोधः उदेष्वविधेययोर्दृशसंबन्धोभावान्वयवोधेभासतेतत्संबन्धवच्छिन्नविधेयाभावः उद्दे
शवाचकविधेयवाचकपदयोर्वैषधिकरणस्यत्वेविधेयपदलक्षणार्थः तयोः सामानाधिकरणस्यलेतुविधेया
धर्मिभिन्नइतिसामान्यतोल्युत्पत्तिरित्याहुः तन्नः नशासन्नितसैपुरुषोत्तमायनमरुत्यत्रतत्पदार्थतदन्वयोरेवपु
रुषपदार्थोभेदविवक्षणोऽतमपदेनासामर्थ्यात्सामासाप्रसक्तैर्निरुद्धेणइतिनिषेधाश्रयणेनप्रकाशकतापक्षी

रत्वादिसामान्यधर्मनवच्छिन्नत्वात्. नराणांशत्रियः शूरतम इत्यादौ शत्रियादिनिष्ठशूरतमत्वाद्येनरादि सामान्यव्यावृ-
 त्तत्ववाधात्. शून्यत्वाने व्यावृत्त्यावधौ विशेषणं. तदर्थं शून्यत्किंचिद्वावृत्तत्वविवक्षणे द्रव्येषु घटो गंधवानित्यपिस्यात्.
 गंधादेरीत्किंचिद्द्रव्यव्यक्तिव्यावृत्तत्वात्. नादृशविशेषणशून्यसामान्यव्यावृत्तनिवेशे नराणांशत्रियः शूरतम इत्यादावेव
 नदसंभवः शूरतमत्वादेः शत्रियत्वादिशून्यराश्वसाघव्यावृत्तत्वात्. अतस्तदुर्मावच्छिन्नेवाचस्पतिः अथविधेयेजात्या।
 दिविशेषणशून्यसाधारणधर्मोवच्छिन्नावृत्तत्वं मध्यमस्थसर्मावच्छिन्नवाचकप्रदोत्तरषष्ठादेरेवार्थोवाच्यः
 तावताचनरत्वादिरूपसाधारणधर्मोवच्छिन्नव्यावृत्तत्वंस्यवलाभः संभवति नतुशत्रियत्वादिशून्यत्वविशेषितनरादि
 व्यावृत्तत्वस्य प्रकृत्यर्थे नरादौ तादृशविशेषणशून्यत्वबोधकाभावात्. नचषष्ठाएवतदर्थः शक्त्यानेत्यप्रसंगान्. ना-
 चभेदएवषष्पत्यर्थः तत्रचशत्रियादिपदार्थस्यप्रतियोगित्वेनान्वयात् शत्रियान्यनरादिव्यावृत्तत्वलाभः शक्तिभेद
 विनेवेतिवाच्यम्. एवमपिसंख्यातिरिक्तविभक्त्यर्थस्यप्रकृत्यर्थविशेष्यतयेवभानमित्युत्पत्तिविरोधापरिहारात्. नरे
 सुशत्रिबाणमेवशौर्यमित्यादौशत्रियेदेर्विभक्त्यर्थविशेषणतयोपस्थितस्यभेदेविशेषणनयाभानोपगमेव्युत्पत्त्य-
 त्तरविरोधाच्च. असुलक्षणयानरादिपदार्थैवशत्रियान्यनरत्वादिविशेषरूपेणोपस्थितिरितिचेत्. असुव्यावृत्तत्वंकिं।

पतयाविशेषरूपेण करणत्वादिसंबंधविशेषायां षष्पनुपपत्तेः अथसंबंधत्वेनसंबंधस्पर्धस्त्रीवाच्यत्वेपुरुषस्पर्धसंज्ञरत्वा
 दोदंडस्पर्धरुषदत्तादिरपिप्रयोगःस्पातःदंडोपुरुषःरूपवानघटदत्तादिवदंडरूपादेःपुरुषघटाद्यनाधारत्वेपिपुरुषो
 दंडःघटवदुपमित्यादिःप्रयोगोदुवीरःतदत्रासौत्यर्थमनुयोविधानात्दंडरूपादिपदोत्तरषष्पाम्
 चैत्रघटादिनिष्ठतदर्थसंबंधप्रतिपादनेतदुत्तरमपिमत्वर्थीयस्प्रसंगादितिचेत्विशिष्यकेषोचित्संबंधानोषष्पर्यतो
 पगमेपिघटस्यरूपमित्यादिप्रयोगानुगोच्छेत्तसमेतत्वादेःषष्पर्यतायाआवश्यकत्वेनहस्तस्यचैत्रवान्दहस्तःशाखा
 गारुक्षःदृष्टवतीशाखेतिकथेनप्रयुज्यतेःपूर्वैप्रयोगाभेदादितिचेनुल्लम्भनराणस्त्रियःशूरोनरेषुवाःअध्वगानोर
 थगामिनःश्रीप्रनराअध्वरंषुवाःगवाकृष्णसंपन्नक्षीरागोषुवाइत्यादौयतश्चनिर्द्धारणमित्यनेनषष्ठीसप्रभ्योविधीये
 तेनदर्थेश्चजात्यादिविशेषणविशिष्टयद्भर्मविच्छिन्नस्यतादृशविशेषणशून्यतदधर्मावच्छिन्नव्यावृत्तत्वविशिष्टविधेयव
 तयाप्रतिपादनंतदधर्मावच्छिन्नार्थकपदात्पक्षीसप्तस्यात्रिभिःप्रकृतैचक्षुत्रियत्वादिविशेषणविशिष्टेनरादोतच्छून्य
 नरादिव्यावृत्तत्वेनशौर्यत्रिशेषादिरूपविधेयबोधोभिमत्तनरादिपदात्पक्षीःनरेभ्योराक्षसाःशूरतमाइत्यादौराक्षसाम्
 लादिविशेषणविशिष्टतच्छून्यनरादिव्यावृत्तशूरतमत्वविधेयायामपिनिरुक्तनिर्द्धारणराक्षसत्वादिविशिष्टस्यन

त्रकालस्यनोपपद्यते कर्तुरैक्यात् अतएवोक्तकर्तृशक्येर्भधेचैकः कालइति ॥ ॥ संबंधविवक्षायांकारक
 विभक्त्यप्रसक्तैः शेषेषष्ठीस्यनेन चैत्रस्यदमित्यादौषष्ठीचैत्रस्यद्रव्यमित्यादौसत्वे चैत्रस्येयदस्यकारणंचैत्रस्यह
 लइत्यादौनिरूपितत्वावयवत्वाद्योनांसंधलेनैषषष्ठीर्यता नतु विशिष्टशक्त्यानेत्यप्रसंगान्त संयोगादिसंधसंब
 धिचैत्रस्यनेदंवासदस्यादौस्वत्मादिसंबंधविशेषबोधतात्यरेण यत्रनप्रयुज्यतेतत्रविशेषरूपेणषष्ठीलक्षणैव विभ
 क्तौनलक्षणोतिप्रवादस्यानुशासनासत्वे एकविभक्त्युपेक्षत्विमर्त्तनेलक्षणेन्येतत्त्वात् अतएवचक्रयोगापिहि
 षष्ठीसंधधत्वेनैवबोधयतीतिमिश्राः इत्येवचसंधधत्वेनकर्मत्वादिविवक्षयामातुः स्मृतमित्यादौ अधीगर्थेत्य
 नुशासनस्यनियमपरतयासार्थकोपार्थीदंनदृत्तिक्रतामुपपद्यते संबंधत्वविशिष्टसंधधिविद्वक्षायाशेषषष्ठीत्यसंष
 ष्टविधायकत्वेतादृशानुशासनस्यबिधित्वमेवस्यात् अतएवचामशुद्धस्यपक्षान्नपक्षमुच्छिष्टमुच्यतइत्यत्रपक्ष
 मित्यनुषज्यमानायाः षष्ठीसंधधत्वेनकर्तृत्वमर्थः नतुस्वत्वशुद्धकर्तृकदृषोत्सर्गैचरुहोमानुपपत्तेरितिनवीनस्मा
 र्तानास्मतमप्युपद्यते नचतत्रक्रुद्योगाषष्ठीकर्तृत्वत्वेनैवबोधयतीतिवाच्यम् निष्ठायोगेतस्मानिद्येधात् अतएवना
 भिस्तृप्यतिकाष्ठानानपुंसावामकेलोमिनारत्याशेकराणत्वादेः संबंधत्वेनविवक्षयाषष्ठीपपत्तिः तृतीयादिविधिविष

भिति विषयतारूपधात्वर्थतावच्छेदकफलाश्रयोभिदाकर्मतयाभेद्यः एवं च एषि वी इतरेभ्यो भिद्यंत इत्यादौ ष्यि
 व्यादेः कर्मतैवः न केवलकर्तृताः अन्त्याभावे साधे सर्वे तोत्रिकाणां तादृशप्रतिज्ञालिखनं केषां चिद न वधानेन प्रक
 तिज्ञास्य वन्यादिपदे व न्यादिज्ञानविषयतार्थकमहेत्ववयवस्यपचम्याज्ञाप्यत्वनाशोपितुप्रयोज्यत्वमेवेति मणि
 कारादिमतानुसारेण केषां चिदिति सूक्ष्मविवेचनचतुराः अर्जुनः कोशाद्विधिविधुनि अद्यभुक्तायं दहाद्रो का इत्या
 दोसप्तमीपंचम्योकारकमध्ये इतिपंचभेदप्रकृत्ययोरध्वकालयोः कारकद्वयत्ववधायकतामधिधतेः तथा च स्वाधि
 ष्टिनदेशानंतरकोशात्मकाध्वभागानंतरदेशस्य धिभ्रत्यर्जुनरत्यादिप्रथमस्य ले बोधः समभिव्याहृतकत्रेधिष्ठितदे
 शानंतयै विशेषणतया प्रकृत्यर्थी न्वयि विशेष्यतया प्रकृत्यर्थो न्वयि वानंतरदेशस्य त्वंपचम्यर्थः स्वीयैकार्थो न्विताप
 रपदार्थो न्वितापरस्वार्थे बोधकत्वमप्यत्र व्युत्पत्तिवैचित्र्यादेकपदस्वीक्रियतेः भोजनकृत्यधिकरणतद्दिवसानंतरद्व
 हानंतरदिनदृष्टिभोजनकृतिमानयमित्याकारकबोधश्चरमस्य लेः कारकपदेन क्रियानुकूलव्यापाररूपकारकपदा
 र्थतावच्छेदकस्यापि विवक्षया एकक्रियानुकूलकृत्यन्वयिनः प्रकृत्यर्थो धिकरणकालानंतरकालीनत्वस्य प्रकृत्यर्थ
 विशेषणी भवदपरक्रियानुकूलकृत्यधिकरणकालानंतर्यस्य बोधकत्वेपि पंचम्युपपत्तिः कारकद्वयमध्यवर्तिताचा

दितिपटाद्देहइत्यादौपेचिस्मुपंपतयेऽन्येतरपदोपादानर्भे वस्तुनोन्येतरपदंस्वरूपपरमेव अर्थपरत्वेघटादन्यद्
 तिवदूटादेकइतिप्रयोगापत्तेः यद्येकपदस्यान्यत्वरूषेणान्यान्यार्थकताऽपितुसमभिव्याहृतान्यत्वोपलक्षितेवस्तुनि
 बुद्धिविषयतावच्छेदकघटत्वादिनैव चैत्रएकमानयतिमैत्रश्चापरमित्यादौघटत्वपटत्वादिनैवानयनकर्मादिऽती
 तेनेतुपटघटान्यत्वादनाः अस्यत्वान्वयिप्रतियोगिवाचकपदासमभिव्याहारान् अन्यथातद्योगेपंचस्यात्रसाधुत्वे
 पिघटस्येकइतिप्रतियोगिनिषेष्ठापत्तेरित्युच्येतेतद्दश्वन्वार्थकतदादियोगेपंचमीप्रयोगापत्यर्थग्रहणसंभवइति
 तथाचपटाद्भिन्नघटाद्भिद्यनेइत्यादौपंचङ्गिनिवहियतत्रापादानत्वेवकथंचिदुपपादनीयम् भिदधानोर्नान्यान्याभा
 वार्थोघटाद्भिन्नलिपटइतिप्रयोगापत्तेर्भिद्येतेपटइत्यादिप्रयोगानुपपत्तेश्च कर्त्तरियगात्त्वेनेपदासमवातश्चैदेवादि
 काच्चनश्चन्मभवः परस्मैपटित्वाच्च अङ्गमेकधातुयोगेकर्मकर्तृविवक्षायाअणुपयोगत् कस्यचिदकर्मकस्यग्यथी
 न्नर्भवेणकर्मकर्तृत्वमुपपादनीयम् अन्योन्याभावस्माजन्यतयातदर्थकधातौरापथीतेर्भावस्यदुष्करत्वात् भिद्यते
 कुरुतइत्यादौभिदेर्विदारणार्थकत्वेनेसकर्मकर्तृत्वसंभवात् अतोन्त्येनज्ञापनेभिद्भितोरर्थः ज्ञापनद्रा
 नविषयताप्रयोजकव्याप्तिपक्षधर्मतत्त्वतदाश्रयोऽसाधारणधर्मएव भिदादिकर्तृकत्वाद्भेदकञ्चने अन्यप्रकारकानु

संभवात्. वस्तुतस्त्वस्यो न्याभावीषप्रतियोगित्वरूपार्थविवक्षायांपंचमी. नञएदोपस्यापिताभावस्वचप्रतियोगि
तानविभक्त्याबोधते. नञर्थेप्रतियोगिमियेबाधयत्वानिरिक्त विभक्त्यर्थान्वयस्युत्पन्नत्वात्. नचैत्रस्येत्यादौषष्ठा
द्यर्थेस्यनञर्थेप्रतियोगित्वात् अतो नत्तयोगेपंचमी. अथपृथग्गुणानेगीकर्तृमीमांसकमतेसूत्रेअन्यतरपदयो
रेकतरोपादान वैयर्थ्येदुवीरुम्. उक्तरीत्यासार्थकत्वासेभवादितिचेन्न तन्मतेष्येकपदस्यप्राधान्येवा न्योन्या
भावबाचकस्यापरपदस्यतद्विशिष्टवाचकस्यसंग्राहकतयासार्थक्यात्. नचपराद्धेदइत्यादौक्रियायोगादपादान
पंचम्येव धानूपस्थाप्यपदार्थेप्रतियोगित्वायाअपादानतारूपत्वेघटेवर्चनइत्यादौपंचमीप्रयोगस्यपरत्वेनाधिकर
णसप्तम्यादिनाबाधादेवानेवकाशात्. अभावीयविलक्षसम्भ्रित्तियोगितायाएववातथात्वात्. घटादन्यत्वमित्यादौच
पादानत्वासंभवेष्यन्यपदयोगेनेवपंचमी तत्रान्यपदाद्विशेषणतयाभासमानभेदएवपंचम्यर्थान्वयोपगमात्. नतुभा
वप्रत्ययात्प्राधान्येनभासमानेनस्मिन्पदार्थेकदेशेपिसंबंधिकेप्रतियोगिसंबंधान्वयस्युत्पत्तिसिद्धत्वादितिवाच्यम्.
प्राधान्येनभावप्रत्ययाज्ञासमानेष्यत्वेषटपदादिप्रतियोगिकत्वान्वयविवक्षयाघटादन्यत्वमितिप्रयोगान्नत्रिवीहाये
वान्यतरपदद्वयोपादानम्. अथवाध्रुवमपायेइत्यत्रावधित्वमेवविवक्षितम्. नतुप्रतियोगित्वमुभयानुगतरूपाभावा

सूत्रांतरं प्रणिनायेति चेत् तत्किं तादादि घटकृत्यादेः क्रियात्वमनुमन्यते भवता तस्मादत्र पंचस्युपपादकं सूत्रांतरं
 रमनुसर्तव्यमिति गुणे द्रव्याद्भिन्न इत्यादौ अन्यादादिति सूत्रेणैव पंचमी अन्यपदस्यार्थकपरत्वादिति वहवः नवान्या
 पदेन तदर्थकविषयो तस्मान्नार्थकेतरपदोपादानवैयर्थ्यं अन्येतरपदयोरेकस्यान्योभावविशिष्टार्थपरत्वात्
 अपरस्य पृथक् रूपगुणविशिष्टार्थपरतया सार्थक्यात् पृथग्विनेत्यादिसूत्रे पृथक्पदोपादानंतद्योगे वैकल्पिकत्वं
 तीयोपपत्त्यर्थं बलुतस्तत्र पृथक्त्वमसाहित्यार्थकम् ब्रह्मगुणवदर्थकं चेद्वा त्वथ गण्यनंगदुत्पदाहरणेऽसाहि
 त्यस्यैव प्रतीतेः यत्तु अन्यादिसदनान्योभावार्थकपदपरघटः पदोनेत्यादावपिन जस्तदर्थकतया तद्योगोपचा
 म्नापत्तेः न च तद्विशिष्टार्थपदपरम तस्यापि विशिष्टार्थवाचकत्वात् न च पदं च न तथा तदुपस्थितार्थस्य नामांतरा
 र्थभेदान्वयसंभवेन तत्र धर्ममात्रवाचकत्वादिति वाच्यम् द्रव्याद्गुणस्य भेद इत्यादौ पंचमीनिर्वाहाय भेदार्थकपदस्यै
 वौपादेयत्वात् अन्यादिपदस्यापि वाच्यविशेषणभेदार्थकत्वादित्याचार्योनुसारिमंतं तन्न अन्योन्याभाववाचकपदस्य
 पंचस्यनुपयोगित्वे द्रव्यादन्यागुण इत्यादौ पंचस्यनुपपत्तेः गुणदौ पृथक् रूपगुणसंभवेनान्योन्याभावस्यैवान्यपदा
 र्थत्वात् अन्योन्याभावार्थकपदस्य पंचमीप्रयोजकत्वे तत्र निपातातिरिक्तविशेषणप्रवेशो नापिन अन्यो गेपंचमीवाराण

बहारद्वतारव्यवहारोपि स्यात् स्वोपेक्षया यो मंदस्त्रमपेक्षनाख्यवहारवत्तमपेक्ष्य स्वस्त्रिभेदव्यवहारोपि स्यात् अथ
 तारव्यवहारस्तत्सजातीयत्वेन साक्षात्कारप्रतिबंधकतावच्छेदकजातिमत्वमवलंबतेऽतो न स्वापेक्षया यस्तार
 स्रदपेक्षयानारव्यवहारोऽन्यापेक्षयानपि भवतीति चेन्न हि तारइत्यत्र साजात्यसमानाधिकरणसाक्षात्कारप्राप्ति
 बंधकतावच्छेदकजातिरूपतारपदवृत्तिनिमित्तघटकसाजात्ये साक्षात्कारे च पंचम्यन्वयः तावतैव दृष्टि
 नानिप्रसंगवारणसंभवात् साजात्यनेद्वृत्तिशब्दत्वजातिस्त्रयाः साक्षात्कारस्य च न सावधिकत्वमिति न सावधि
 कापादानत्वत्रपंचमर्थः मंचसाजात्यघटकजातेः सावधिकत्वाभावेऽपि हेतुः सावधिकत्वमस्यैव एव साक्षात्का
 रो विलक्षणविषयताशालिदानविषयिता च सावधिकैवेति तत्र पंचम्यर्थान्वयेन सामंजस्यमिति वाच्यम् यतो ह्यने
 विषयितायाश्च स्वाधारविषयप्रतियोगिकत्वमेव न तु तदवधिकत्वं तदवधिकत्वतत्प्रतियोगिकत्वयोर्वैलुनोर्भेदा
 त् अन्यथा वर्तते घटमवगाह तदस्य त्रघटाहर्तते घटादवगाह तदिति प्रयोगस्य घटस्यापादानत्वेन डवीरत्वात् अत
 एव प्रतियोगितायाः अपादानत्वनात्मकतयाऽन्यादिशब्दयोगे प्रतियोगिवाचकपदात्वं च मीसूत्रोत्तरेणानुशिष्टा प्रति
 योगित्वस्यापादानतारूपत्वतद्द्वय धर्मीयतेः अथान्यादिशब्दार्थभेदादेः क्रियात्वाभावेन कारकत्वासंभवइति मुनिः

क्रियायाः सावधिकत्वमिति चेत् । एवं सति वृक्षात्पतती त्पादौ वृक्षादेरसंग्रहः तत्रापि विभागक्रियाऽध्याहृत्यत इति चेत् ।
 तत्र निर्दिष्टविषयताप्रवादविरोधः एवमस्मादीर्घरूपादावपि क्रियाध्याहारैतत्समशीलेमाधुराः स्त्रोत्रेभ्यः आख्यातरा
 रूपादावपि क्रियाया अध्याहरणीयतया तत्रापादानस्यापेक्षितक्रियारूपस्योपात्तविषयात्भावप्रसंग इति तादृश
 पादानयो रविशेषापत्तिः एवैकोपात्तविषयकिंचिन्निर्दिष्टविषयतया अपेक्षितक्रियचेति त्रिधापादानमुच्यते इति शा
 ब्दिकविभागविरोधः अथापायपदेन क्रियासामान्यक्रिसाजन्यविभागश्च विवक्षितः एवं वृक्षात्पततीत्यादौ विभागा
 त्सकक्रियाध्याहार इति तदुपादानमपि निर्दिष्टविषयम् । यत्रापादानतानि वीदार्थमेव क्रियाध्याहारो वलाहकादिस्या
 दौ तदुपादानमुपात्तविषयम् । यत्र वा क्वसमास्यर्थे तदध्याहारत्वे एव चापादानतानि वीदार्थमाधुराः स्त्रोत्रेभ्यः ।
 अस्मादीर्घ इत्यादौ तत्रापेक्षितक्रियत्वमिति चेत् । एवमप्ययमस्मात्तदुपादात्तत्रहितारत्वं जातिः जातेष्वनसा
 वधिकत्वमिति कुतोपादानता । अन्यथायमस्मात्तदुपादात्तत्रहितारत्वं जातिः न च जातेरपि तारत्वं जातिः प्रतीतिवलाद्भव
 त्पेवसावधिकत्वमिति वाच्यम् । यदेव हेतुकोपेक्षता रत्वं तदेवास्मात्तदुपादात्तत्रहितारत्वं जातिद्वयानभ्युपगमात् । स
 मनियमानभ्युपगमे जातिसंकरप्रसंगोत्तथावतारत्वादेः सावधिकत्वैस्वापेक्षया यस्मात्समये स्वस्मिन्मन्दव्य

म्यर्थः संवेधाधीनत्वेतादृशक्रियायामत्रैति संवेधेचहिमवदादिः प्रकृत्यर्थः उपाध्यायादंत ईत्नेशात्र इत्यादावंतद्दो
 वित्पनेनापादानता अंतर्द्विरंतर्धीनम् स्वनिष्ठात्म्यकर्तृकदर्शनविषयताविरहोद्देश्यकोव्यापारः एवंच व्यापारानुकूल
 तयातद्दीनघटकोयत् कर्तृकदर्शनविषयताविरहोद्देशः सोपादानमिति सूत्रार्थः उक्तस्थलीयपंचम्या अंतर्द्विघ
 टकदर्शानान्वयिकर्तृता निरूपकत्वमेवार्थ इत्युपाध्यायकर्तृकदर्शनविषयतायाः स्वनिष्ठोभावस्तदुद्देश्यकव्यापा
 रकतौष्ठात्ररतिनान्वयबोधः इदंतुबोधम अस्मादयं दीर्घोस्मादयता रत्यादौ नापादानपंचमौदेर्घोद्यवधेरपा
 दानत्वस्याननुशासनात् ध्रुववषपाय इत्यनेन हि अत्राप्येविभागरूपक्रिया योक्रियोतरज न्यविभागेचयदवधिभूतता
 स्थापादानत्वंविधीयते नत्ववधिमात्रस्य यद्विचापायपदवस्तुमात्रोपलक्षणतदातदुपादानमनर्थकस्यात् अथ
 तस्यदेनक्रिया मात्रमुपलक्ष्यते अस्मादीर्घ इत्यादौ च भवतीत्यध्याहार्यम् दीर्घतैवेति क्रियायाः सावधित्वम् आवा
 श्यकश्चक्रियाध्याहारसंयोगमनोरणकारकत्वस्यानिर्वाहान्त एववलाहकाद्विद्योततेविद्युदित्यादौ चोतनादिक्रिया
 याः सावधिकत्वविरहेणनिःसृत्येत्यध्याह्रियते अतएवनेतदपादाननिर्दिष्टविषयमपितूयात्तविषयमितिवैयाकर
 णाः निर्दिष्टमुच्चरितत्वेऽप्या नत्रमध्याहृतत्वविषयोऽवधित्वनिरूपकः निःसरणंचविभागएवेति उक्तस्थलेऽध्याहृत

दधीतेगमादधीतसंदेशइत्यादावाख्यातुगख्यातोपयोगइत्यनेनापादानता. तत्रप्रकृत्यर्थेपंडितादिकर्तृकोच्चारण
 धीनत्वंपंचम्यर्थः. तस्यचश्रवणोच्चारणार्थविशेषतानादिक्रियायामन्वयः. मृत्पिंडाद्घटो जायते इत्यादौजनिकर्तुरिति
 त्यनेनापादानत्वं. तत्रप्रकृतित्वंनविकारित्वं. प्रकृतिविकृतिभावाभावेपिप्राक्केकयोतोभरतस्ततोभूत्वायोजतिइ
 त्यादौपंचमीदर्शनान्. नहिमुनवपुषोमानपितृशरीरविकारत्वमपितुतदीयशुक्रशोणित्वादिविकृतित्वमेव. शुक्र
 शोणित्वादेः शरीरस्थत्वेपि ॥ लम्बूत्रादिरितंबशरीरान्वयवत्वाभावात्. नचतत्रहेतुपंचम्येवनापादानपंचमीतिवाच्यम्.
 गुष्मन्निरिक्तहेतौपंचम्यनुशासनविरहात्. अन्वयादुग्यादधिजायतेमृत्निकाभ्योघटो जायते शृंगाद्घनूनीयनेइ
 त्यादावपिहेतुपंचम्येवोपपत्तौ. जनिकर्तुरित्यादिसूत्रस्यैवैवैयर्थ्यापत्तेः. तस्मात्कारणत्वमेवप्रकृतित्वं. दंडाद्दुटा
 जायते इत्यादयोपिप्रयोगाद्ध्यंतएव. अतएवेश्वरस्पर्श्यादिकार्याप्रकृतित्वेपियतोद्वयगुणाः. कर्मत्यादौपंचमी
 नचप्रकृतिपदेनकारणमात्रविवक्षायामपिक्रियाविवक्षाभावादपादानपंचम्यनुपपत्तिहेतुपंचमीचप्रकृतेनुपप
 त्तैवेतिवाच्यम्. अगत्याजायते इत्यादिक्रियाध्याहारगतत्रपंचम्याउपपादनीयत्वात्. हिमवतो गंगाप्रभवतीत्या
 दौभुवः प्रभवइत्यनेनापादानताः. यत्संबंधात्प्रभवनं प्रथमप्रकाशः. सप्रभवः प्रथमप्रकाशएवप्रभवत्यर्थः. पंच

क्वचित्कस्यापि न त्प्रतिषेधो वारयत्यादिना बोध्यतेः प्रतिषेधः कर्तृत्वाभावानुकूलव्यापारः कर्तृत्वाभावरूपधात्वर्थतावच्छे-
 दकफलशालितयागवांधादेः कर्मता यवादिपदोत्तरपंचम्यायवादिगतत्वेनेच्छाविषयफलकत्वे भक्षणदोप्रत्याप्य-
 ने इच्छाचभक्षणादिक्रियाकर्तृनिष्ठातदर्थे न भवनीया एवं चोक्तस्थलेयवकृपादिनिष्ठत्वेन गवांधादीच्छाविषय-
 योयोगलाधः संयोगोत्तरदेशसंयोगादिर्गवादिनिष्ठतत्फलकव्यापारवशेषकर्तृत्वाभावानुकूलकृतिमानित्याका-
 रकोव्यो धः अंधादेर्यद्यपिकृपगमनत्वादिनानेच्छानथाप्यभिमुखोपगमनादेरिच्छावर्तते एवेति वस्तुगत्यायः कूः पा-
 दिशक्तज्ञतत्वेन क्रियाजन्यसंयोगस्य तदिच्छाविषयत्वमक्षतमेव न च यवकृपादिनिष्ठफलविशेषजनकत्वमेवपंच-
 म्यर्थीक्रुक्तिमिच्छातर्भावोतिवाच्यम् यत्र चैत्रादेर्नोत्तरीयकतयाविषयभोजनादिकेन तुस्वेच्छान्तज्ञेजनविरोधिव्या-
 पारकर्तृरिचेत्रविषाह्यारयतीति न प्रयोगोऽपितुसविषाह्यारयतीत्यादिरेव नत्रपूर्वप्रयोगवारणाय सूत्रकृता ईप्सित-
 इत्यनेन स न प्रत्ययेनेच्छोपादानात् अतएव यद्यवादिकेकेनापिनभुक्तत्वमैकभोजनाप्रसिद्धावपि भोजनफ-
 लसंयोगविशेषतद्यवादिगतत्वेनेच्छाविषयत्वप्रसिद्धानद्यवाह्यारयतीत्यादिप्रयोगोपपत्तिः एवं च नत्र भक्षणदो-
 तद्यवादि कर्मकत्वगवादिकर्तृकत्वोभयाभावबोधोपिकेषाचित्प्रायशानादय एवेति पंडितातुराणेश्चणोनिउपाध्याया

रतोऽनिष्टसंभावना त्राणं वा निष्टनिहत्यनुकूलो व्यापारः तदर्थकधातुयोगे तादृशानिष्टजनकमपादानसंज्ञ
 भिनिसूत्रार्थः एवंचंपंचमर्थलत्रप्रयोऽत्यम् तच्चनिरुक्तधात्वर्थघटकानिष्ठे न्वेति अथ यस्य व्याघ्राधीनेभय
 मप्रसिद्धमथ च व्याघ्रहेतुकत्वेन मरणदिकसंभावयत्तित्युरुषपरो व्याघ्रादयं विभेतीति कथं प्रयोगः प्रमाणं
 अनिष्टे व्याघ्राधीनत्वस्य वाधादिति चेत् भयार्थकधातुयोगे प्रयोऽप्यना प्रकारकत्वमवाधितमेवेति नानुपपत्तिः
 एवंचशत्रुभ्रमेण मित्रादपि विभेतीत्यादिवाक्यस्यापि प्रामाण्यनिर्वाहः एवं च भयार्थकधातुयोगे भयहेतुत्वेन संभा
 वितमपादानमित्येकः सूत्रार्थः अनिष्टविरहानुकूलव्यापाररूपत्राणार्थकधातुयोगे भयहेतुत्वेन संभा
 रः अनिष्टदुःस्वमेव सर्वत्रानुगतम् यज्जन्मदुःखं कस्यापि न प्रसिद्ध्यति तादृशस्याप्यहि कटकादेरपादानत्वे
 कथं भिनिसूत्रार्थः यन्निष्ठस्वदुःखोपधायकव्यापारविरहानुकूलव्यापारस्तदपादानकस्वकर्मकरक्षणमिति
 वक्तव्यम् घटाघचेतनकर्मकरक्षणविनाशोपधायकव्यापारविरहगर्भनिर्बन्धयवेभ्यो गोवा रयति कृपा दे
 धं वारयतीत्यादौ वारणार्थो नामित्यनेनापादानत्वम् वारणं क्रियाप्रतिषेधस्तदर्थकधातुयोगे ईप्सितस्तत्तत् क्रिया
 जन्यफलभागितयत्तत्तत् क्रियाकर्तुरभिप्रेतोऽपादानमिति सूत्रार्थः क्रियाचभक्षणगमनमदिरूपात्तात्यर्थवशात्

लब्धापारयोर्विशेषणविशेष्यभाववैपरीत्येनशाब्दबोधसंभवात्. विशिष्टशक्तावेवविशेषणविशेष्यभावविपर्या
सानिर्वीहात्. यद्विच फलव्यापारयोःशक्तिभेदेएकार्थपरित्यागेनाप्यर्थबोधप्रसंगवदुक्तरूपसंकेतोपगमेपिपुष्य
धेतपदशक्त्यविशेषणतदवसकर्मकधातुतोपिविशेषणविशेष्यभावानापन्नस्यैवान्यवोधः स्यान्नतुतदाप
न्नार्घ्यद्वयविषयकइत्युच्येतदासंकेतस्यबोधोऽंशोविशेषणतयाभासमानयोः फलव्यापारविषयकत्वयोरवच्छेद्या
वच्छेदकभावावगाहित्वमपिस्वीकारणीयविशेषणविशेष्यभावेनभासमानयोरेवफलव्यापारयोर्विषयताद्वयमव
च्छेद्यावच्छेदकभावापन्नमितिनथैवनयोर्भोनम्. पुष्यवतपदसंकेतेचचंद्रसूर्यविषयतयोरवच्छेद्यावच्छेदकभा
वोनभासते. अतस्त्रयोर्विशृंखलमेवभानमितिनकाप्यनुपपत्तिः यद्विचदृक्षात्संदतइत्यादिर्नप्रयोगलदासक
र्मकधातोः फलविशिष्टव्यापारवाचकतामनेपंचमर्थविभागजनकत्वबोधेविभागनवच्छिन्नफलावच्छिन्नव्यापा
रविषयकधातुशक्तिज्ञानजन्योपस्थितिः फलव्यापारयोर्वैशिष्ट्यानुपरक्तयोर्धोत्वर्थतामनेचसंकेतीयबोधनिष्ठ
विषयताशोविभागविषयकत्वानवच्छिन्नत्वफलानरविषयकत्वावच्छिन्नत्वोभयावगाहितानजन्योपस्थितिः
कारणमभ्युपगंतव्यत्यलमधिकेन व्याघ्रादिभेतिदसुभ्योरक्षतीत्यादेशोत्रायोनामित्यनेनापादानत्वम्. भयचप

बु. वा.
६५

जनकत्वान्वयवोधे धातुजन्यविभोगरूपफलाप्तवच्छिन्नव्यापारोपस्थितिस्त्वादृशावधिमत्वान्वये च धातुजन्यमुख्यविशेषक्येपस्थितिर्हेतुरित्यजधातुजन्यविभोगवच्छिन्नव्यापारोपस्थितिविषयव्यापारविभागयोः पंचम्यर्थे विभागजनकत्वावधिमत्वान्वयासम्भवइतिवाच्यम्. फलव्यापारयोः पृथक्धात्वर्थतामतेत्यजधातोरपि प्राधान्येन विभागात्प्राप्तद्वयवच्छिन्नस्यैवोपस्थित्यानुपस्थितिविषयतादृशार्थयोरप्यतत्पंचम्यर्थान्वयसंभवादिति चेन्न फलावच्छिन्नव्यापारस्य धात्वर्थतामते उक्तेरीत्येव सा प्रजस्मात्तयोः पृथक्धात्वर्थतामते च तयोः फलविषयकव्यापारविषयकवीधंजनयतु धातुपदमित्येतादृशेच्छारूपी. फलव्यापारयोरेकैव शक्तिः पुष्यवतादिपटवत्. न तु फलविषयकव्यापारविषयकैवोच्छेन्नयत्विति समूहालवनात्मकबोधनिष्ठसंनहिययत्वावच्छिन्नविभिन्नविषयताशालिसंकेतरूपा. तथासति नानाश्रयत्वविशेषेण कदाचित्फलव्यापारयोरेकैकपरित्यागेनाप्येकैकस्य बोधप्रसंगात्. तथाच विभागेपचम्यर्थावधिमन्वान्वयवोधे बोधनिष्ठविषयत्वांशो विभागविषयकत्वानवच्छिन्नत्वावगाह्निधानुशक्तिज्ञानं क्रियांशो विभागजनकरूपपचम्यर्थान्वयवोधे च नादृशबोधनिष्ठविषयतांशो विभागविषयकत्वानवच्छिन्नत्वावगाह्निधानुशक्तिज्ञानं हेतुरुच्येते इतित्यजधातोस्त्वादृशज्ञानमभ्रानस्यासंभवीत्यतिप्रसंगानवकाशात् शक्तिद्वयादिदृशितैकशक्तेरपि कर्मस्य लेफ

राम
६५

गस्य स्ववृत्तित्वेऽपि स्वस्वनविशिष्टविभागाधिकरणत्वमित्यविवादमेव. अत्र धित्वादि कंच स्व रूपसंबंधविशेषः यथा
 ह्य. विभागोऽधिकरणताप्रयोजकत्वं च दृष्ट्वा तत्ततोत्पादौ च चम्पर्थः विभागेऽधिकत्वं संबन्धेन प्रकृत्यर्थोऽन्वयः तद्विशि
 ष्टविभागस्य निरूपितत्वं विशेषसंबन्धेनाधिकरणतायामन्वयः. षट्त्रादिकर्मणि च न तदधिकत्वं विशिष्टविभागनिरू
 पितान्वयमात्रनिष्ठाधिकरणताप्रयोजकत्वं. कारणस्यापि साध्यनिष्ठकार्योऽधिकरणतामात्रप्रयोजकत्वादि तिसामंज
 स्युम्. अथ दृष्ट्वा तत्तद्विभागाद्विभजेने इति वत्तद्वृक्षात्प्रयोजनीत्यादिर्न कथं प्रयोगः. पंचमर्थस्य विभागजनकत्वस्य विभा
 गावच्छिन्नक्रियारूपत्वात्. अथि मत्वरूपपंचमर्थस्य च विभागरूपधात्वर्थतावच्छेदकफलेऽन्वये वा धकाभावात्.
 न च विभागावच्छिन्नक्रियायां विभागान्वयोऽव्युत्पन्नः उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरैक्यादिति वाच्यम्. जनकतासंब
 धेन विभागावच्छिन्ने प्रकृत्यर्थविशेषोऽपि तत्र विभागजनकत्वान्वये व्युत्पत्तिविरोधविरोहात्. न च पंचमर्थविभागजन
 कत्वावधि मत्वयोरन्वयबोधे धातुविशेषाधीनत्वापारिधिभागेऽपि स्थिते हेतुत्वोपगमान्न दभावेन त्यजधातुपस्थितत्वं
 र्थेन पंचमर्थान्वयइति वाच्यम्. त्यजिपत्तोऽस्ति विभक्त्योश्च पर्यायताभ्रमदशायां त्यजस्य र्थव्यापारविभागयोः पंच
 चम्पथान्वयात्प्रधातुजन्यत्वं तदर्थोऽपि स्थिते रधिपंचमर्थान्वयहेतुताया अत्र वश्यं वाच्यत्वात्. न च पंचमर्थविभाग

सतेपि स्वनिष्ठविभागजनकत्वभाषासत्त्वं न दृष्ट्वात्यतेति न भूतलादत्यत्रपतने भूतलादिनिष्ठविभागादिजनकत्वा
 भावसत्त्वेपिननिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावात्तत्त्वेनायोग्यतापत्तेः नापि द्वितीयः दृष्ट्वात्परीपततिनपणोदि
 त्यत्रपत्रनिष्ठपतनेपत्रनिष्ठविभागजनकत्वस्यैवपत्रोत्तरनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकतयापत्रनिष्ठभेदप्रतिया
 गित्त्ववच्छेदकत्वस्यापिवाद्योग्यतायानिर्वोहसिन्नुमशोक्यत्वादिति अत्राहुः विभागोजनकत्वचपचस्पर्थः विभागेभ
 प्रकृत्यर्थस्यावधिमत्वसंबंधसैनसंबंधेन प्रकृत्यर्थविशिष्टस्य विभागस्परिरूपितत्वविशेषसंबंधेन जनकत्वेन्ययः
 जनकत्वं च फलोपधानरूपे विशिष्टनिरूपिभक्तदर्शजनकत्वस्पर्कियाया नत्समभिव्याहारस्थलेचक्रियान्वयि
 त्यभावेप्रतियोगित्वेनान्वयः दृष्टपत्रादिविभागजनकपत्रादिकर्मचनपत्राद्यवधिकत्वविशिष्टविभागोपधायक
 पत्रादेः स्वावधिकत्वविशिष्टविभागानधिकरणत्वेन तत्कर्मणि विशिष्टविभागसामानाधिकरण्याभावात् फलोपा
 धायकत्वस्य सामानाधिकरण्यगर्भत्वात्तोक्तानुपपत्तिः दृष्ट्वादिभजनैदत्तादावपि दृष्ट्वावधिकत्वविभागप्रतीय
 तेन तत्रापादानतायाः अवधितारूपत्वात् दृष्ट्वाद्यवधिकत्वविशिष्टविभागनिरूपितमेवाप्रयत्नमाख्यानेनवोधयते
 तोदृष्टः स्वस्मादिभजनैदतिनप्रयोगः यथाहि स्वप्रतियोगिकत्वविशिष्टसंयोगः स्वस्मिन्नंवर्तते तथा स्वावधिकविभा

न्वयीसंबंधश्चतुर्थः एवंचभवदीयहितविषयिणीमदीयेच्छेतिबोधः कल्याणयाद्यर्थकोपिस्त्वितिशब्दः स्वस्व
 लुमस्यमित्यादौनत्रापिचतुर्थ्यर्थःसंबन्धःस्वस्वर्थान्वयीइत्यलम् ॥ इतिचतुर्थ्यर्थनिरूपणम् ॥ ॥
 ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ वृक्षात्पततीत्यादौपंचम्याप्रकृत्यर्थस्यवृक्षादेःपतनादिक्रियापादानत्वंप्रत्यायते ॥
 आपदानत्वंचस्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकीभूतक्रियाजन्यविभागश्रयत्वंपणोदेःस्वनिष्ठवृक्षादिविभाग
 जनकस्वपतनाद्यपादानत्ववारणायभूतांतंक्रियाविशेषणंभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेविभागेपंचम्याःशक्तिद्वयं
 भेदेविभागेचवृक्षादेःप्रकृत्यर्थसाधेयतासंबंधनान्वयः प्रतियोगितावच्छेदकत्वमाश्रयत्वंसंबंधेनविभागश्चजन
 कतासंबंधेनक्रियायामन्वेतिःजनकतासंबंधस्यप्रतियोगितानवच्छेदकतयानजानत्संबंधावच्छिन्नविभागाभा
 वःक्रियायांबोधयितुंनशक्यइतिचेत्तर्हिविभागजनकत्वमेवपंचम्यर्थोऽस्तुःप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेवतस्याप्या
 श्रयतासंबंधेनक्रियायामन्वयःएवंचवृक्षादिभेदप्रतियोगितावच्छेदकनन्निष्ठविभागजनकपतनाश्रयःपणो
 मित्याद्याकारकमुक्तस्थलेबोधःअथपंचमीसंमिष्यत्तनजोक्तयोःपंचम्यर्थयोर्दोषोरेबाभारूपेबोधतेयथा
 योगमेकतरस्ववानाद्यःपक्षःवृक्षात्पततिनस्वस्मादित्यत्रस्वनिष्ठपतनेस्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावा

कृत्यर्थतावच्छेदकेसामानोधिकरणसहितप्रतिशैगित्वसंबंधेनान्वयोवाच्यः प्रकृत्यर्थचतादृशसंबंधेनाभाव
विशिष्टस्वैशिष्यभानमुपेयं अन्यथान्यत्रस्वाभावसामानाधिकरणास्पाशोक्त्यादेः सर्वदाऽशुक्तकाकादावपिस
त्वेनकोकोऽशुक्तोभवतीतिप्रयोगः स्यात् अत्राभावरूपदार्थान्तरविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकवैशिष्यभानेचप्र
कृत्यर्थेनसंभवति प्रकृत्यर्थोस्त्वृत्तिमहकारिणस्वार्थेयादृशाविशेषणवच्छिन्नप्रकृत्यर्थतावच्छेदक्यसंबंधोना
प्रत्याप्यते पदान्तरसभिव्याहाररूपाकोक्षयापि प्रकृत्यर्थतावच्छेदकीयतादृशविशेषणसंबंधावच्छिन्नसंबंधावा
च्छिन्नसंबंधाप्रत्यायनेन प्रकृत्यर्थतावच्छेदकीयसंबन्धेमध्येचिप्रत्ययार्थाभावविशिष्टप्रतियोगित्वरूपविशिष्टाणांस्व
प्रकृतिवृत्त्याऽभासमानस्वभानासंभवादित्यनुवर्षेति अस्मन्मतेतुभवत्यर्थेभावेच्चिप्रत्ययोतार्थेस्पाधेयतासंबंधे
नपूर्वकालावच्छिन्नस्वाभावाधिकरणविशिष्टस्वशोक्त्यादेः सामानाधिकरण्यसंबंधेनैवान्वयस्योपगतव्यतया
नेनसंबंधेनचाधिकरणविशिष्टाशोक्त्यादिनाविशिष्टस्वभवत्यर्थस्यैवाख्याताद्यर्थेऽत्राप्यतैवनिरूपितत्वसंबंध
भानान्तादृशविशिष्टनिरूपिताश्रयत्वस्यचपूर्वकालावच्छेदेनाशोक्त्याद्यभावाधिकरणएवसत्वेननोक्तानि
प्रसंगः अन्यत्स्यमृत्त्वम् स्वस्तिभक्त्वरत्पादावाशीः स्वल्पर्थः साचपरहितविषयकस्वेच्छासमुच्चारयिना हिता

तस्यापिशोक्त्वादिधर्मएवार्थः अभूततद्भावितदनुशासनात् अभूतस्पृष्टकालावच्छेदेनशुक्लादिभावरहितस्य
तद्भावःशोक्त्वादिः अथवा अभूतःपूर्वकालावच्छेदेनधर्मिण्यविद्यमानस्तद्भावःशोक्त्वादिशुक्लीभवतीत्यादौतुदभ
शितागतिः नचाभूततद्भावपर्यंतस्यचिप्रत्यपवाच्यत्वेगौरवाच्छुक्लादिपदोपस्थाप्यपदार्थतावच्छेदकशोक्त्वाद्य
न्वयिःअभूतत्वचिप्रत्ययाथीस्तु शुक्लतरुत्यादौतर्कीद्यशोक्त्वंस्यचञ्चर्यस्यापियुस्यतिवैचित्र्येणपदार्थतावच्छेद
कन्वयसंभवादितिवाच्यम् अन्मतेपिशोक्त्वादिभादस्यैवचिप्रत्ययार्थतोपगमेतगौरवानवकाशात् पूर्वकालाव
च्छिन्नस्वनिष्ठाभावानियोगिलसहितस्याधेयत्वस्यप्रत्ययार्थप्रकृत्यर्थस्यसंबंधतयाभानोपगमात् शोक्त्वादा
वभूतत्वलाभेनैवजलपरमाणुः शुक्लीभवतीतिप्रयोगप्रसंगः शोक्त्वादेर्धर्मत्वेनैववाच्यतानतुतादृष्येणेतिन
शक्त्यानंत्यप्रकृत्यर्थतावच्छेदकत्वद्रुमेनिष्ठाधेयताविशेषाणामेवसंबंधतयाभानोपगमाद्भवतिरस्यभूतत्वमा
दायनजलपरमाणुःशुक्लीभवतीत्यादिप्रसंगः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकगतप्रागविद्यमानत्वस्यचिप्रत्ययार्थत्वमते
नुअशुक्लीभवतीत्यादौप्रकृत्यर्थतावच्छेदकशोक्त्वाद्यभावस्यप्रागपिक्वचिद्विद्यमानतयातदभावान्वयेयोग्यतानु
पपत्तिः तत्तद्भिण्यद्विद्यमानत्वस्यव्यर्थत्वशक्त्यान्त्यमित्तिपूर्वकालावच्छिन्नोभावएवाविद्यमानत्वंतस्यचप्रा

पिप्रयोज्यत्वंविषयितयोनद्वेषच्छिन्नजनकतावज्ञानादौप्रसिद्धम् प्रयोज्यत्वविशिष्टोत्यन्तिरेववातत्रधात्वर्थः
 तत्रपंचसंतार्यपाण्डुल्यनिरूपितत्वस्याभावो नञ्भावो नञ्भावो नञ्भावो नञ्भावो नञ्भावो नञ्भावो नञ्भावो नञ्भावो
 स्तृतेत्यादौचतुर्थी अपकथविधिलमात्रविषयव्यवस्था केचित्तु नाययणनमस्तृतेत्यादौ नमः पदनतिकर्मपरं तथाच
 नारायणनतिकर्मी कृत्येत्यर्थविवक्षया घटशुक्लकरोति यादौघटादेशिवनारायणादेः कृतिकर्मता शि
 खंडिनंपुरस्कृतोत्यादौपुरुः पदमग्र स्थितपरं एवं घंटसाक्षात्करोतीत्यादौसाक्षात्पदप्रत्यक्षविषयपरं एवंदुः खमावि
 करोतीत्यादावप्याविःपदंज्ञानचोचरार्थकमितिसर्वत्रपूर्ववद्धितीयानिर्वाहइत्याहुः नमःपदस्यधर्मिवोधकत्वेह
 रियविर्भवतीत्यादिवन्नमोभवतीतिप्रयोगप्रसंगेन तस्मान्नमःकरोतीत्याविःकरोति पुरस्करोतिअलकरोतीत्यादौ
 नमःप्रभृत्योनिपाताधर्मवाचकाएबलाघवात् तज्जडोश्चाप्रयस्यदर्शितरीत्येवकर्मतोपपत्तेः आविर्भवतीत्यादिप्र
 योगानुरोधेनवाविरादिशब्दानांप्रकटताश्रयधर्मिणि लक्षणोपेयते शुक्लपट्टस्यादौशुक्लादिशब्दानामिव
 सुवातत्रापिप्रकृता रूपाधर्म एवतदर्थसत्त्वेषुवधात्वर्थभावेधर्मरूपेषुभेदान्वयः क्रियायास्वाथोभेदान्वयेआवि
 रोदेशेवाकाशास्वीक्रियते नतुनमः पद्मदेशे रितिनारायणो नमोभवतीत्यादेः प्रसंगः शुक्लीकरोतीत्यादौ द्विप्रत्यया

रमः

तासंबंधेन विशेषणतया धातुप्रतिपाद्यम् प्रकृतेनिपातार्थस्वाधात्वर्थे साक्षादन्वये तादृशबोधविषयत्वरूप
 स्य नदवच्छेदकत्वमक्षतमेव नचैवपूर्वदेशादेर्गम्यादिकर्मत्वंदुर्वोरंविभागादौक्रियाजन्यत्वसत्वेपिनिरुक्तधात्वर्थ
 तान्च्छेदकत्वाभावात् नहि विभागादिर्गम्याद्यर्थे कथमपि विशेषणतया भासते एवं च नारायणदेः करोतिकर्मत्वेपिनम
 षदादिकेनानतघोगेनारायणोदिपदोत्तरं द्वितीयात्तुदर्थीन्वयि फलोपस्थापकाभावेनतदर्थानन्वयात् नापिनाराया
 णं फलं करोतीति प्रयोगापत्तिः फलस्वात्रधात्वर्थोश्चोपरिसाक्षादविशेषणत्वान्निपातानिरिक्तनामार्थस्यधात्वर्थभेदे
 नान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात् धात्वर्थे साक्षाद्विशेषणभक्त्यवफलेद्वितीयार्थाधेयत्वान्वयात् अतएवपुरस्कृत्य शि
 खंडिनमित्यादावपिशिखंड्यादेः कृतिकर्मत्तः धात्वर्थव्यापारविशेषणपुरःपदरूपनिपाताग्रदेशावस्थानरूपफलाश्रय
 त्वात् नारायणो नमस्क्रियते ज्यायान्पुरस्क्रियते इत्याशे निपातार्थफलेधात्वर्थव्यापारे विशेष्यतेयवभासते नदन्वित
 माश्रयत्वं कर्मोत्पत्तादिनाप्यते अथैवमपिकारकंविभक्तेः साक्षाद्धान्वयत्वर्थान्वयित्वनियमभंगरतिचेन्नः तादृशनिय
 मेनिपातातिरेकमंतराकृत्वत्यस्यैवसाक्षादर्थत्वात् अथवाघटोदंटाज्जायतेनपारिमाणुलादित्यादौकारकंपंच
 म्प्राजन्याद्यन्वयिनजनजर्थोभावेप्रतियोगितयास्वार्थप्रयोज्यत्वादिबोधनासंभवात् पारिमाणुत्वादिनिरूपितमा

क्रियाजन्यफलशालित्वादिरूपंमेवतच्चनतस्मेति हित्नीययानायंविषयः नचापकर्षवोधरूपफलाश्रयत्वरूपक
 र्मेत्वंतत्रावाधितमेवेतिवाच्यम्. एवंसतिनारायणार्कधिकापकर्षवोधकदण्डवत्प्रणोपातादिजन्यतादृशापकर्षवो
 धाश्रयतायाः पुरुषोत्तरसाधारणतयानारायणप्रणमदशायांमनुष्यनमस्करोतीत्यादिप्रयोगापत्तिः यद्विचापकर्ष
 विधित्वप्रकारकबोधानुकूलव्यापारो नमस्कारस्तद्दृष्टकवोधविशेष्यतयानारायणदेः कर्मत्वं क्रियाजन्यफलशा-
 लित्वरूपे कर्मत्वे च व्यापारो शोनुकूलतासम्बन्धेन विशेषणी भूतं फलमेवविषयः अत्रचानुकूलत्वमेवव्यापारा
 शो विशेषणमित्यपकर्षावधित्वबोद्धः पुरुषोत्तरस्मिन्कर्मनेत्युच्यतेतदापिनारायणप्रणम्येत्यादौवैवकर्ममुपपद्यते.
 नर्तुनारायणेनमस्करेत्येत्यादौ नमः पदार्थेयदकेशोभेस्यधात्वर्थताविरहेणनद्विषयतायाः कर्मतानात्मकत्वात्. कृति
 विषयतायाश्चनमः पदार्थे व्यापारएवसत्वात्. मैवमन्तमस्करोतीत्यादौ कृधातुनैवव्यापारबोधात्. अत्रचस्वापकर्षो
 वधित्वप्रकारकवोधविषयतामात्रंनियतार्थः अत्रस्त्वेसमभिव्याहृतः कर्त्तुं तथाचतादृशबोधविषयताप्रयोजक
 व्यापारानुकूलकृतिमानिति समुदायाधीनो बोधः तादृशविषयताश्रयंतयानारायणदेः कर्मत्वात्. यतोधात्वर्थताव
 च्छेदकफलशालित्वं कर्मत्वमित्यत्रधात्वर्थतावच्छेदकत्वंनधानुशब्दकत्वंमपिनुव्यापाररूपार्थेनुकूल

गएवनमः पदशक्तिरित्यनादेयम् गौरवितोद्देश्यकत्वस्पर्शनमः पदार्थशरीरनिवेशे पिंगोरवितोद्देश्यकपूजातिरि
 कद्रव्यत्पागबोधनायनमः पदप्रयोगवास्या योक्तविशेषणस्योच्चारणेष्वप्यवश्यनिवेशनीयतयाततएवतदतिप्रसंग
 वारणान्द्वंश्रायस्वाहातुभ्यस्वधेत्याक्षेपेऽग्निप्रक्षेपोपहितोद्देश्यकत्पागबोधकत्वाहापदपित्रुद्देश्यकत्पागबोध
 कसधापदयोरपिनमः पदवद्देहादेशितोच्चारणकृत्त्वोपलक्षितपुरुषीयत्पागवाचकता अन्यथापूर्ववदेवा
 तिप्रसंगः एवंचदेवोद्देश्यकत्वादेशपिनवाच्यातश्रीवः अतादृशत्पागतात्पर्येणस्वाहादिप्रयोगस्यदेशनादेशित
 त्वविरहेणैवानतिप्रसंगत एतएवतात्रिकपूजायामर्घ्याचमनीयादिदानैः अग्निप्रक्षेपोपहितपित्रुद्देश्यकत्ववि
 रहेपिस्वाहास्वधाप्रयोगस्यनासमेतार्थता एवंचसतिनमःस्वाहास्वधाशब्दानामेकस्यलेत्यप्रयोगस्यवेदवोधि
 तत्वाभावेनैवनातिससंगः नतिरूपेनमः पदार्थश्चस्वापकर्षबोधनानुकूलः स्वीयव्यापारः चतुर्थाचापकर्षान्वय्य
 वधित्वमवधिमत्वेवाप्रत्याप्यते स्समुच्चारयिता तथाचचेत्राद्युच्चारितानामोहरयद्रत्यादिशब्दाद्वयवधिकैत्राप
 कर्षबोधानुकूलश्चेत्त्रीयव्यापारद्रत्याकारकोबोधः आरायणंनमस्कृत्येत्यादौनमःशब्दयोगेनचतुर्थी द्वितीययाका
 रकविभक्तित्वेनवलीयस्यायाथात अथात्रनारायणदिर्नमस्कारघटकापकर्षवधित्वमेवतच्चनकर्मत्वे कर्मत्वेच

ति न प्रयुज्यते न वा परकीयत्वबोधनाय चैत्रौ न मरुत्थादिः ऋत्विजा च यजमानरूपपुरुषान्तरीयतत्तद्द्रव्यत्वांगे स्वीयत्वमाशेषे बपूजायामनमः पदं प्रयुज्यते स चारोपस्तस्या विशेषदर्शनदशायामप्याहार्यतयोपापयते इति प्रतिनिधिप्रयुक्तस्य दानवाक्यस्येव पूजायात्पदशानमः पदघटिनवाक्यस्य बाधितार्थत्वे षट्षजनकत्वेन विरुद्धम् अस्मच्चब्दादिवसोच्चारणकर्तृत्वोपलक्षितपुरुषविशेषवाचकान्नमः पदाद्विशेषरूपेण पुरुषभानभानम् अशक्यस्यैत्रत्वादेर्भानासंभवे तस्यापि वाच्येन्नर्भावः स्वीकारणीयः न दनुगमकंचोपलक्षणीभूतमेककालीनो भयाद्वतिशरीरजानित्वम् स्वत्वाननुगमेपिशक्तैरुपपादनीयम् सर्वनामशक्तैरुपपादनीयम् उपलक्षणरूपप्रविष्टमुच्चारणवेदीयत्वेन विशेषणम् अतः पूजाभिन्ने यादृच्छिकान्नत्वावोधनायात्वं न मरुत्तिप्रयोगः योग्यतासत्त्वपितत्रनमः पदप्रयोगस्येव दावाधितत्वेन तद्वृत्तितत्पदशक्यपुरुषलक्षणरूपाप्रसिद्ध्याऽवाचकत्वात् अतएव यथानीचप्रीतिहेतुक्रियास्थले पूजयतीत्यादिवारणाय पूजयत्यादिवाच्यप्रीतौ गौरविनवृत्तित्वं स्वसमभिव्याहृतपदार्थकर्तृपुरुषावाधिकोक्तं इति त्वरूपमुपलक्षणमुपयते उक्तस्थले च योग्यतासत्त्वपिनीचवृत्तिप्रीनेस्तत्वाभावेन नत्तात्यैरणपूजयत्यादेर्नप्रयोगः तथा च नीचोद्देश्यकत्यागतात्यैरानमः पदाप्रयोगात्तदिति प्रसंगवारणाय गौरवितौद्देश्यकत्वात्

वेपितदीयत्वेन च द्रव्ये स्वत्वावगाहिनाच्छाविसंवाद्द्रव्येव द्रव्यनिष्ठे नदीयस्वत्वेवाधितशिवादिनिरूपितत्वशि
 वादिनिरूपितप्रसिद्धस्वत्वात्तरेवावाधितं तत्तद्द्रव्यसंबंधम्भ्रवगाहते न च स्वत्वांतरूपफलेच्छाविना स्वस्वत्वाभावगो
 चरेच्छेवन संभवतीति शिवादि स्वत्वात्वागस्येव विषयद्रष्टृपक्षोऽसंभवदुक्तिक इति वाच्यम् स्वस्वत्वाभावविषयके।
 च्छायाः पुण्यादिरूपफलजनकत्वासद्विषयस्य पुण्याद्विजनकतावच्छेदकस्यापि पुण्यादिफलकत्वात् अन्यथा
 तत्त्वत्वात्वापीच्छाजनकतया स्वतोऽपुरुषार्थतया च प्रथममपितदिच्छाया असंभवेन प्रथमकल्पस्यापि हेयतापत्ता
 तः तत्र च प्रथमकल्पे स्वस्वत्वप्रकारकेच्छाजन्यत्वेन तासंबंधेन तादृशेच्छावत्त्वावचतुर्थ्यर्थः तत्र प्रकृत्यर्थस्य शि
 वादेर्विषयताविशेषसंबंधेनान्वयः द्वितीयकल्पे च विषयिताविशेषएव चतुर्थ्यर्थः तत्र च निरूपितत्वसंबंधेन शि
 वादेरन्वयः न च प्रथमोत्पत्त्यर्थस्य स्वत्वविशेष्यतानियमः भूतत्वेन च दृष्ट्यादौ निपातार्थस्यापि मुख्यविशेष्यतया भा
 नात् शिवायोक्तजनतीत्यादाविवनात्रनिर्णकर्तृसंप्रदानतानियमः पदार्थस्य क्रियात्वाभावात् नमः पदेन च स्वप्रयोक्तृ
 पुरुषकर्तृकत्वोपरो गौचत्पगोभिधीयते अन्योच्चरितेनमः पदेनान्यदीयत्यागबोधनात् तत्पुरुषोच्चरितेनमः प
 दास्यागबोधेत्यागेत्यज्यमान्यद्रव्येचापदीयत्वं शयानुदयात् अतएव त्यागेतदीयत्वबोधनायाह दृष्ट्यादिवदहनमद

नयेतुमर्थोदिति सूत्रं. अश्वपथासइत्यादावश्वपदसाश्वभोजनपरतयातादर्थ्यचतुर्थ्येव. आद्रियतेइत्यस्याथाहा
 रेणाश्वभोजपितुमाद्रियतइत्यर्थविवक्षयाक्रियार्थोपपदेत्यादिसूत्रेणचतुर्थ्युपपत्त्याअश्वपदस्यमुत्वार्यपरत्वोप
 पादनेपिअश्वघासइत्यत्राश्वपदस्यतद्वोजनपरतायास्तादर्थ्यचतुर्थ्याश्रावयता. अन्यथाऽऽदतपदसापेक्षतया
 चतुर्थ्याः समासानुपपत्तेः नचतथापिसमासानुपपत्तिः रधनायस्थालीत्यादौतद्वाराण्यचतुर्थ्योनियोगविभागेन
 समासेप्रकृतिविकारभावस्यनियामकत्वानुसराणादितिवाच्यम्. आरामगृहाश्वघासादौचतुर्थ्योनियोगविभागेन
 शाब्दिकैः समासोपपादनात्. नमसूक्त्यादिशब्दयोगेपितदर्थविशेषणवाचकपदान्नमःसूलीत्यनेनचतुर्थ्यानु-
 शिष्यते. नमःशब्दार्थेस्मागौनमस्कारश्च. एवोर्ध्वः शिवायनमइत्यादौत्यागार्थकः चतुर्थ्याचतत्रप्रकृत्यर्थेऽप्यंश
 वादेरुद्देश्यत्वंप्रत्याप्यते. त्यागश्चयदिशिवस्यायंभ्रवत्वित्यादिफलेच्छाधीनस्वस्वत्वाभावेच्छारूपलदात्यागोद्देश
 त्वेत्यागजनकेच्छायाःस्वत्वभागतयाविषयत्व. यदिस्वत्यागरूपेच्छेवस्वस्वत्वाभावमिवान्यदीयत्वेनत्यज्यमानगत
 स्वत्वमपिनत्रविषयीकरोति. ननुतज्जनकेच्छा. तदास्वभागतयात्यागविषयत्वमेवतदुद्देश्यत्वम्. शिवादेविग्रहव
 त्तोस्वीकाराभावात्तदाकारतयाध्यातमंत्रस्यत्यागोद्देश्यतामेतदभावाच्च. त्यज्यमानो

सु. वा.
 ८६

रामः
 ८६
 ६५

कूलव्यापारानाश्रयतयानपाकायव्रजतीत्यादावनेनव्रतुर्थीति तु मर्थी चैत्यादिसूत्रं तदर्थश्चतुंमन्नंनयद्वातुनाया
 दृशोर्थः प्रत्याप्यते समभिव्याहृतक्रियाः न्वितततदर्थे परात्तद्वातुघटितभावकृदताच्चतुर्थीति युक्तं व्रजतीत्यत्र तु मन्नंतेन व्र
 जनेपाकविषये च्छाधीने च्छाविषयत्वबोधयते तु मुन्नुत्तुलाविति सूत्रेण समभिव्याहृतक्रियायां प्रकृतक्रियासमान
 कर्तृकत्वसहिततदिच्छाधीने च्छाविषयत्वरूपतद्दर्थकत्वेन विवक्षितानायां तु मुन्नुत्तुलोर्विधानात् एतत्सूत्रस्यापि स्व
 र्गाश्रयणमित्यादिर्न विषयदत्तिसोऽसाधुरेव एधानाहर्तुव्रजतीत्यर्थे एधेभ्यो व्रजतीत्यत्र एधस्य न व्रजनप्रयोजना
 त्वसिद्धत्वात् व्रजनस्य तदनुकूलव्यापारानाश्रयत्वाच्चैति न तादर्थ्ये इति सूत्रस्य प्रवृत्तिर्नोपि तु मर्थीदित्यादेरंधपद
 स्पक्रियारूपभाववचनत्वाभावादिति तत्र क्रियार्थोपपदस्येति चतुर्थो नदर्थश्चक्रियार्थोपपदसु मन्नंतोयोधातुरप्रयु
 क्तस्य त्कर्मतत्प्रयोगविना तदर्थकर्मतया तद्विवक्षितं तद्वाचकाच्चतुर्थीति अत्र चाहर्तुमिति तु मन्नंतार्थः समभिव्या
 हृतक्रियान्वयिस्वार्थकत्वान्वय्याहरणतादृशार्थकर्मतया एधस्य विवक्षितत्वात्तत्र चतुर्थी चतुर्थ्या एवार्थसत्कर्मका
 हरणप्रयोजनकत्वापाकायव्रजतीत्यादौ पाककर्तुमित्यर्थविवक्षा यामनेनैव सूत्रेण चतुर्थ्युपपत्तावपियदापाका
 कृती च्छाधीने च्छाविषयत्वेन विवक्षितमपि तु पाके च्छाधीने च्छाविषयत्वस्य पाकार्थकत्वमेव तत्रापि चतुर्थ्युपप

त्रमरणमेवपांपजनकंवाच्यंतथाचनोक्तातिप्रसंगइतिवाच्यम् गृहीतद्रव्यमपरिशोधमरणस्थलेतद्रव्यपरि
 शोधनाप्रसिद्धानदनुत्तरत्वादिघटित्त्वरूपेणहेतुतायाः कल्पयितुमशक्यत्वादित्यलम् युषायदारुइत्याशेनसंप्र
 दानचतुर्थी अपितुतादर्थीथैकजीनेरेण तादर्थ्यचसएवार्थः प्रयोजनमस्पतत्वम् समभिव्याहृतपदार्थेतादर्थ्ये
 विवक्षायांतद्वाचकाच्चतुर्थीतित्तरर्थः प्रयोजनत्वेचात्रनजन्यत्वः उः खादेः पापादिजन्यतयाडुः स्त्रायपापमित्याधा
 पत्तेः नापिजन्यतयेच्चाविषयत्वे स्वर्गादेः पुण्यादिजन्यत्वेनेच्चाविषयत्वात्सर्गायपुण्यमित्याद्यापत्तेः नचेषापत्तिः त
 थासतिपकुवजतीत्यर्थपाकायत्रजतीनितीकीहायतुमर्थेतिमूत्रप्रणयनवैयर्थ्यात् पाकादेर्निरुक्तत्रजनार्थतथैव
 नद्वाचकपदाच्चतुर्थ्युपपत्तेः अपितुसमभिव्याहृतपदार्थनिष्ठव्यापारेच्चातुकृतेच्चाविषयत्वं तत्रयोजनत्वं तत्रयोजन
 स्वरूपतादर्थ्येवतदिच्छाधीनेच्चाविषयव्यापाराश्रयत्वेन्नतुर्थ्यर्थः प्रथमेच्छायायुपादेः प्रकृत्यर्थेस्पदारुणोयुपेच्छाधी
 नेच्चाविषयतक्षणदिरूपव्यापारवत्तयायुपार्थत्वमिषितद्विवक्षयायुपपदाच्चतुर्थी इच्छाधीनेच्चाविषयव्यापाराश्रय
 त्वचतुर्थ्यर्थः प्रथमेच्छायायुपादेः प्रकृत्यर्थेस्वविषयतथात्वयः एवंधनायस्थालीत्यादावृद्धम् तत्रतादृशव्यापारक
 इलधारणादिः पुणपदे स्वर्गेच्छाधीनेच्चाविषयव्यापारानाश्रयतयानसर्गायपुण्यमित्यादिप्रयोगोब्रजनानादेः पाकानु

न्योद्देश्यकताद्रव्यदानमेवविषयइत्युपेयं तदुत्तमर्णेद्देश्यकतर्तुकतावद्रव्यदानस्याप्रसिद्धत्वात् तथाचान्यो
 द्देश्यकतावद्रव्यदानोत्तरंतदभ्युपगमविषयद्रव्यदानविशिष्टान्यप्रागभावासत्वाद्धारयतीतिवावहारानुपपत्तिरितिचे
 त् अत्राहुः सणत्तोनाधमर्णेनिष्ठः परिशोधनार्थोऽदृष्टविशेषोजन्यते तेनैवाद्दृष्टेन ऋणमपरिशोधयमृतस्यन
 रकादिकं तथाचद्रव्यांतरदानाभ्युपगमपूर्वकपरदनद्रव्यादानजन्यादृष्टविशेषवत्वमेवधारयतेरर्थः तद्दृष्टकदाना
 न्वयिकर्तृत्वंतत्रचतुर्थ्यर्थः नचऋणशोधनमेवदुरदृष्टजनकंपपातकमध्येतस्यपरिगणनात् नतुऋणदाने
 तस्यतथात्वेमानाभावादिनिवाच्यम् ऋणदानस्वरुदृष्टविशेषजनकत्वेपिपरिशोधनेनतस्यनाशइतिवोधना
 यापरिशोधनस्यनरकरूपफलोपधानप्रयोजकत्वाभिप्रायेणतस्योपपातकमध्येपरिगणनोपपत्तेः ऋणमादाया
 परिशोधस्यनरकभागितयाऋणदानस्यैवदुरदृष्टसाधनतायाः कल्पनीयत्वात् गृहीतर्णपरिशोधनापेक्षयाल
 भुत्वात् अपरिशोधनस्यहेतुत्वेपिपरिशोधनपूर्वकालेप्यपरिशोधनसत्वेदुरदृष्टोत्पत्तेरगवश्यकतयापरिशोधनस्य
 तन्नाशकताभावस्यकतयास्माकंत्तुक्त्यनाधिक्यविरहात् परिशोधनोत्तरकालंपरिशोधनाभावसत्वेनतद्दला
 त्तदुत्तरमदृष्टवारणायपरिशोधनध्वंसस्यप्रतिबंधकतायाः कल्पनीयतयाभवन्मतेगौरवाच्च नचपरिशोधनानु

परदत्तद्रव्यादानं तथा सत्यादानात्परतो धारयतीति प्रयोगानुपपत्तेः आदानस्यावर्तमानत्वात् न चेशापतिः आविशो
धने तथा प्रयोगात् नापितादृशादानं च सुः अधमणोऽस्य तदकर्तृत्वात् न चादानमिच्छाविशेषस्तद्वत् पुंसस्तदाश्रय
नयात्कर्तृत्ववन्द्ंसाश्रयनयात्कर्तृत्वमपि एव मप्यादानं धंसस्य परिशोधनोत्तरमपिसत्वेन तदातीमपि धार
यतीति प्रयोगापत्तेः न च परिशोधनप्रागभावविशिष्टो निरुक्तादानधंसस्यथाऋणीकृतद्रव्यातरपरिशोधनप्रागभा
वदृशयोपरिशुद्धमादाय धारयतीत्यापत्तेः न च स्वप्रतियोगिनिर्वाहकागीकारविषयद्रव्यदानप्रागभावविशिष्टादा
नधंसस्यथा यदृशपरिशोधि ततावद्रव्यचपुनर्गृहीत्वा पुनः परिशोधनीयतदादाय धारयतीत्यापत्तेः न दीयपरि
शोधनस्यापि स्वकर्तृत्वतया पूर्वीभ्युपगमविषयत्वात् न त्प्रागभावस्य पूर्वपरिगृहीतशोधनोत्तरमपिसत्वात् न च स्व
प्रतियोग्यादाननिर्वाहकाभ्युपगमविषयीभूतयद्रव्यदाने एकक्षणवच्छिन्नैकाधिकरणवृत्तित्वसंबन्धेन तद्विशिष्टान्य
प्रागभावविशिष्टादानधंसस्यथा उक्तस्थले चोदीच्यपरिशोधनप्रागभावः प्रथमादानप्रयोजकाभ्युपगमविषयपरि
शोधनविशिष्टः प्रथमपरिशोधनप्रागभावश्च प्रथमपरिशोधनोत्तरं नास्त्येवेति नोक्तातिप्रसंगः एवमपियस्य ऋण
स्य परिशोधनमप्रसिद्धं तदादानपूर्वकालीनस्य तावद्रव्यं भयात् भेदे यमित्यभ्युपगमस्य नदत्तमणोद्देश्यकत्वेन स्वकर्तृका

शो कर्तृत्वेरजकस्यसंबंधविवक्षायां षष्ठी हंतुः एष्टं ददातीत्यत्र तत्कर्तृकता उनानुमितिः काशक व्यापार एव ददा-
 त्पर्यः तदेकदेशे कर्तृत्वे हंतुः संबन्धविवक्षायां षष्ठी एवं संवाहेकस्य चरणं ददातीत्यादावृहनीयम् नारदायरोचते कलह-
 इत्यादीरुच्यथीनामित्यनुशासनेन प्रीतिजनकतारूपरूपार्थघटक प्रीतिभागिनः सप्रदानसंज्ञाविहितानत्रचतु-
 र्थ्यर्थ आश्रितत्वं प्रीतावन्वेति तादृशक्रियाश्रयतया कलहादेः कर्तृता पुष्येभ्यः स्पृहयतीत्यत्र स्पृहाविषयपुष्यस्य
 स्पृहेरीप्सितइत्यनेन संप्रदानत्वाच्चतुर्थी तदर्थो विषयित्वनस्येच्चारुपक्रियायामन्वः यः पुत्रापकुड्मतीत्यत्र कुधा-
 इहेत्यादिसूत्रेण कर्मणः संप्रदानसंज्ञा तत्रापि चतुर्थ्यर्थो विषयित्वं कोपे न्वेति क्रोधस्य द्वेषविशेषात्कनया भक्ति-
 अद्यदिवत्ज्ञानविशेषरूपत्वेन वा सविषयकत्वात् एवं शत्रवे दुह्यतीत्यादावपितैने बसंप्रदानत्वं द्रोहोऽपचिकीर्षो-
 अहितेच्छेति यावत् अहितभागिनयेच्चाविषयता तन्निरूपकत्वं चतुर्थ्यर्थ इच्छान्वयी अहितान्वय्याधेयत्वं वा अतः
 कर्मणोत्पादिसूत्रस्याविषयः ईर्ष्याः अस्मांतिः परोत्कर्षो सहिष्णुताः परोत्कर्षगोचरो द्वेष इति तद्विषयस्य परस्मिन्नेव
 संप्रदानता अस्मयागुणिनिदोषाविक्षुं रंणो तद्विषयस्माप्यनेन संप्रदानता विषयता विशेषसूत्रचतुर्थ्यर्थः विप्रा-
 यशनेधारयतीत्यादौ धारोरुत्तमर्ह इत्यनेन धनिकविप्रादेः संप्रदानता अथकोधार्यर्थः नद्रव्यांतरदानभंगीकृत्य

ना निर्वाह इति नेयं संप्रदानचतुर्थी. अपित्वेधानाहर्तुं व्रजतीत्यर्थे एधेभ्यो व्रजतीत्यत्रेव युद्धं कर्तुं सोढुं वा संनह्य न इत्य
 र्थविवक्षया क्रिया र्थोपपदेति रूचांते र्णितस्य च स्थानिनोऽश्रूयमाणस्य क्रियार्थोपपत्स्य तु मुञ्जते धातोः कर्मणि स्वा
 र्थनिष्ठकर्मत्वे विवक्षिते स्तोत्रं चतुर्थीत्वर्थः तथा चाह्वरणकरण सहनाद्युद्देश्यकत्वे तादृशचतुर्थ्यर्थ इत्यवधेयम्. अ
 थयदग्रये च प्रजायते ये च सायजुहोतीत्यादावग्यादेरिव सर्वभूतेभ्य उक्त्वष्टमयेतज्जलमूर्जितमित्यादौ सर्वप्राणिना
 मिव पशुना रुद्रं यजते इत्यादावपित्यागविशेषरूपक्रियायारूद्रोदेरनिराकर्तुं संप्रदानवयाचतुर्थी स्यादिति चेन्न गो
 रवितप्रीतिहेतुक्रियायज्यर्थः तदर्थेनावच्छेदकफलप्रीतिसादाश्रयतयारूद्रस्य विवक्षितत्वात्कर्मसंज्ञकत्वेन द्वितीये
 व. ननु चतुर्थीत्यागात्मकता इशक्रियायां निरुक्तानिराकर्तुं संप्रदानश्लेषस्य पितदविवक्षणात्. प्रीतिभागिनयोद्देश्य
 त्वरूपसंप्रदानत्वविवक्षायाचरुद्रायजत इत्यपि प्रयोगः उभयविवक्षायां परत्वेन कर्मसंज्ञया बाधादिति चैव. १
 जुहोतु म्रजत्यादेः प्रीतिरूपफलत्वच्छिन्नत्यागा बोधकतयात्यागरूपक्रियाजन्यप्रीतिभागिनो देवतादेस्तत्कर्मता
 विरहान्नैव प्रजापतिजुहोतिभूतास्तु त्जजतीत्यादयः प्रयोगाः रजकस्य वक्षेददातीत्यत्र ददाति तत्र ददाति न त्यागात्
 र्थकोऽपितु परायतीकरणार्थको गौणः तदायतीकरणवप्रकृततत्कर्तृकनिर्णयने च्छभ्रकाशको व्यापारः तदेकदे

धनमित्यतस्तत्त्वत्या अपि स्वत्वस्य प्रामाणिक्यतया संप्रदानत्वेन चैत्रपत्येदत्तमिति व्यवहारापत्तेः स्वत्वमेव
 पत्नीस्वत्वेजनयति न तु तस्मात्पुत्रीति वाच्यम् स्वत्ववति स्वत्वांतरानुत्पत्तेः तथा च सर्वत्रैवोद्देश्यत्वांतरमविः भवतु चपि
 अदद्यादित्यत्रापि मुख्यमेव संप्रदानत्वेन चतुर्थार्थः असुवास्वत्वेच्छाधीनतत्त्वमेव मुख्यदानरूपक्रियासंप्रदान
 नत्वेपि त्वसत्त्वाप्रसिद्धानतेषां संप्रदानत्वेन चतुर्थार्थो धात्वर्थो तावच्छेदकस्वत्वान्वयिनिरूपितत्वस्य च स्वत्वधर्मो
 रूपेऽस्यागेजनकत्वे स्वच्छाधीनत्वोभयसंबन्धः तद्ध्या भश्चाविशिष्टस्य धनुशक्ततामते शक्तिलभ्य एव फलव्यापारयोः ए
 यक् धात्वर्थतामते आकांक्षाधलादेवपि त्वभ्योदद्यादित्यत्र च धात्वर्थो तर्गतस्वत्वे चतुर्थीपि त्राद्यनयो निरूपितत्वरू
 पोमुख्योर्थो बाधे तत्त्वाच्च प्रत्याय्यते अर्पितु निरूपितत्वेनेच्छाविषयत्वरूपो लक्ष्यार्थ एव ददाति कुतत्र मुख्य एव प्रा
 दस्यापि ब्राह्मणपेक्षयादानत्वात् आर्द्धे ब्राह्मणस्य संप्रदानतानिर्वाहायास्ति चोद्देश्यता ब्राह्मणस्य त्यादिकमभिद
 धानस्य श्रुतपाणेरपि संप्रदानत्वशरीरोद्देश्यत्वात् प्रापित्यागेनिर्भरो वगम्यते कर्मण्यमभिप्रेतीति प्रणयतो महर्षेः
 पाणिनेरपि संमतोयमर्थः शत्रवे भर्तृददातीत्यादौ जनयतीति भाक्तोर्थः एवं चोत्पादकव्यापाररूपे धात्वर्थे भयरूप
 कर्मतद्योगितया शब्दादेः संप्रदानत्वं युद्दाय संनद्धत इत्यादौ संनहनादिक्रियाजन्य फलासंबन्धाद्युद्दादेर्नसंप्रदाना

सजलस्रदेवाद्दृक्षसंयोगो न्योदेशे मशयनादि तश्च पत्यादेः फलसंबंधस्तत्र तथा प्रयोगविरहात् अतएव तत्र चतुर्थ्यर्थः
 स्वनिष्ठतया कर्त्रभिप्रेततत्फलप्रतिज्ञाकृतं तच्च सेकादिक्रियायामन्वेति भाक्तं च तत्र संप्रदानत्वं उद्देश्यत्वागर्भसं
 प्रदानत्वे एवलाघवाच्चैरितरत्र स्मरणया अभ्युपगमात् पितृभ्यो दद्यादित्यादानवनिर्द्धारितकर्तृकसंप्रदाने च
 नुर्थी तत्त्वं च तत्रत्यागजन्यस्वत्वभागिनयोद्देश्यत्वमेव अथ जनोतरस्सदृक्षादिनिष्ठजलसंयोगादि रिच्छाविषयो न्येन
 च जनो न्योदेशे न क्षिप्तजलादेर्दृक्षादिसंयोगस्तत्रापि दृक्षायोदकमासिंचति जनदत्त्यादिप्रयोगापत्तिः तत्र द्व्यक्तिल
 स्पदेनानुपस्थापनात् तेन रूपेण विशेषभूतकर्तृव्यक्तीनामिच्छांशोभ्रनासंभवाद्दुपस्थितजनत्वावच्छिन्नैच्छावि
 षयत्वस्य च दृक्षसंयोगादावर्वाधात् एवेतदीयकालोतरीणेच्छामाश्रयाप्यतिप्रसंगतादवस्थ्यमिति चेन्न दृक्षादि
 निष्ठत्वेनैच्छवद्विचतुर्थ्येतार्थः तस्मात्स्वविषयसंयोगादिजनकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधेन सेकादिक्रियामन्वयः ॥
 ऊच्यस्थले च यत्क्रियाव्यत्याजलसंयोगादिर्दृक्षादेर्जन्यत्वं तत्र कालोतरीणपुरुषोत्तमोभयसंबंधेन सेकादिक्रियामन्वयः ॥
 गादिजनकत्वसंबंधसत्त्वेपि स्वजन्यत्वाभावाच्चोभयसंबंधेनैच्छावैशिष्ट्यमित्ययोग्यते वेति वदंति अत्रेद्वोध्यम
 उद्देश्यत्वागर्भत्यागजन्यस्वत्वभागित्वसदृशसंप्रदानत्वरूपत्वेमेवोद्देशेन यद्दत्तं तत्र कालोतरीणपुरुषोत्तमोभयसंबंधेन

वच्छेदकफलाप्रसिद्ध्यातदनुपपत्तिः भेदप्रतियोगिप्रविष्टघातार्थतावच्छेदकेफलत्वानिवेशेनप्रसिद्धिसंभवात् एवंच
 ब्राह्मणयेत्यादौ ब्राह्मणनिरूपितत्वेनेच्छाविषयगोनिष्ठस्वल्पजनकत्यागकर्तृतिबोधः निरूपितत्वेनकर्तुरिच्छाविषय
 त्वंक्षितीयार्थवृत्तितावच्छेदकस्वत्वान्वयिधात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वान्वयिचतुर्थ्यर्थः स्वल्पजनकत्यागश्चददात्तार्थः अत्रकेचित्
 ईदानीयोगेधात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वनिरूपकत्वमेवसंप्रदानेनलनदेवचमुख्यं तथाचतत्रनिरूपितत्वमात्रंचतुर्थ्यार्थ
 र्थाधात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वेनेति अतएवश्राद्धस्यपित्रपेषयायागत्वमेवदानत्वंतुब्राह्मणपेषयानिशूलपाणि
 तत्रत्यज्यमानेर्थापितृणांस्वत्थानुत्पत्त्यासंप्रदानत्वासंभवात् स्वत्वभाक्षितेनोद्देश्यत्वंयदिसंप्रदानत्वंस्यानदापितृ
 णामपितथात्वाक्षनेःपित्रपेषयापिदानत्वेस्यात् नहिश्राद्धेपितृणांस्वत्वभागित्वेनोद्देश्यत्वंपितरेतन्नेत्रंस्वधेत्या
 दिश्राद्धरूपत्यागाभिलाषस्वधार्थत्यागेचतुर्थ्याः स्वत्वभागित्वेनपित्रादेरुद्देश्यत्वबोधकत्वात् स्वत्वभागित्वेनोद्दे
 श्यस्यापिपित्रादेः स्वीकाराभावात्स्वत्वं ब्राह्मणानानत्रानुद्देश्यत्वेपिस्वत्वंप्रतिपत्तिर्तोजायते अनुद्देश्यत्वेपिचसं
 प्रदानत्वमुपपादितमेवः पितृणामिवब्राह्मणानामपिचस्वत्वभागित्वेनोद्देश्यत्वमविरुद्धं धात्वर्थतानवच्छेदकफल
 भागितयायत्रसंप्रदानत्वं दृष्ट्वायोदकसिचनिपत्येनेइत्यादौनत्रादेश्यत्वांशनिवेश आवश्यकः यत्रान्योद्देशेनसि

दनस्यगलाधः संयोगोच्छयायोव्यापारस्तनोविषादेरपितत्संयोगस्तत्रविषादौ क्रियाजन्यफलशालित्वाभाववाधेपितेन
 रूपेणोच्छाविषयत्वाभावोऽवाधितस्तत्रविषमनेननमुज्यतेइतिप्रयोगोपपत्तिः इच्छाघटितकर्मत्वतात्पर्येणचदेवाद्धिषंशु
 ज्यतेइतिप्रयोगस्यचोपपत्तिः नचघ्नस्त्वंथतावच्छेदकफलशालित्वेनोद्देश्यत्वंकर्मत्वंतदनवच्छेदकफलशालित्वेनो
 द्देश्यत्वंसंप्रदानत्वमिति विशेषः स्वत्वध्वंसावच्छिन्नत्यागएवददात्यर्थेनतुपरस्वत्वफलावच्छिन्नौघीनिवाच्यम् उपो
 ह्यायामपिददातेसुख्यार्थतापत्तेः मैवम् फलाश्रयतयेष्टत्वमेवहिकर्मत्वं फलसंबंधितयेष्टत्वंसंप्रदानत्वं ब्राह्मणदि
 श्रनत्यागजन्यस्वत्वाश्रयतयादवृत्तिश्चोऽपितुनत्रिस्सकतयेवातो नतस्यकर्मता नचाश्रयत्वमपि संबंधविशेषइतिग
 वादेरभिःसंप्रदानत्वंदुर्वीरं आश्रयत्वेनाभिप्रायस्यलेकर्मसंज्ञयावाधादन्यएवहिसंबंधः संप्रदानताघटकइतियद्युच्ये
 तनदाहंसायोदकमासिचतिपत्तेः शोभेइत्यादौसेकजन्यजलसंयोगप्रशयनजन्यप्रीत्याघाशाश्रयतयाभिप्रेतस्यदृष्टपत्सो
 संप्रदानत्वानुपपत्तिरितिवाच्यम् धात्वर्थेतावच्छेदकफलश्रयत्वमिन्नफलसंबंधस्यसंप्रदानत्वशरीरेनिवेशनसामंज
 स्यात्तदृश्यायोदकमित्यादौद्रवतद्रव्यक्रियानुकूलव्यापारो धात्वर्थः संयोगश्रनतादृशधात्वर्थतावच्छेदकइतितदाश्र
 यत्वंनिरुक्ताश्रयताभिन्नमेवेतितत्प्रकारकाभिप्रायविषयदृशोदेः संप्रदानतानिर्वाहात् नचषत्ये शोतेइत्यादौधात्वर्थता

आत्रयकार्यकधानृतरणिप्रत्ययेनापितत्रविनाशिपक्षुत्यनेरिति ॥ इतिवृत्तीया ॥ ब्राह्मणायगोद
 द्रमीत्यादौसंप्रदानचतुर्थ्याब्राह्मणदिंसंप्रदानकत्वंदानाद्येवोध्यतेः संप्रदानत्वंचमुख्यभाक्तसाधारणक्रियाकर्मसंब
 धितयाकर्त्रभिप्रेतत्वमक्रियाकर्मत्वेक्रियाजन्यफलशास्त्रिलेनैकत्वासंबंधस्तत्रिष्टफलभागित्सेव तथाचक्रियाजन्यफ
 लभक्षितयाकर्तुरिच्छाविषयत्पर्यवसन्नमः कर्मणामभिप्रेतीत्यस्यैकर्षणायमभिसंबंधुमिच्छतीतिशाब्दिकैर्विवरण
 इकस्यलेत्यागरूपक्रियाजन्यनिष्ठस्वत्वभागितयादातुरिच्छाविषयोब्रह्मणइतिस्यसंप्रदानत्वमः अथनिरुक्तस्या
 संप्रदानत्वस्यकर्मत्वसाविशेषः कर्तुरीप्सितेति सूत्रेणकर्तुः क्रिययाव्याप्तुमिष्टस्यकर्मसंज्ञाविधानात् क्रिययाव्याप्तु
 मिष्टत्वमपिहि क्रियाजन्यफलभागितयाइच्छाविषयत्वमेव नचतथायुक्तमित्यनेनतद्भागितयाऽनभिप्रेतस्यापि
 तदाश्रयसत्संज्ञाविधौनातः कर्मत्वंक्रियाजन्यफलशालित्वमेवनत्विच्छागर्भः संप्रदानत्वंविच्छागर्भमतोभेदः क
 र्मत्वस्येच्छाघटितत्वेसूत्रेतेदंपुण्यायसिः नचतदाश्रयत्वेनानभिप्रेतस्याधिकर्मत्वेनतत्साधारणक्रियाजन्यफल
 शालितयेष्टस्यापिआमादेः कर्मतोषयंत्ताविच्छाघटिततत्सूत्रैवेयर्थ्यमेवेतिवाच्यमः इच्छाघटितस्यनिरुक्तस्य
 स्यत्रवाद्यस्तत्रतादृशरूपमपिकर्मप्रत्ययेनप्रतिपाद्यतइत्येतत्प्रतिपादनायसूत्रद्वयप्रणयनात् अतएवयत्रो

मित्यच्यते. नत्वं सावन्वयिन्युपलक्षणं. नवानादशबोधस्तउपलक्षितान्वयबोधइत्युच्यते. क्वचिद्विधेयांतरसमान
कालीनमपि विशेषांतरदत्तन्वयितैतन्नूच्यित्युपलक्षणमुच्यते. यथा रूपवान् रसवानित्यादौ रूपादिकं रसान्वयि
नि. सास्त्रावानगोपदबन्धुत्वादेसास्त्रादिकं वादिपदवाच्ये. क्वचिद्विमिसंबद्धधर्मान् रसंबंधितानवच्छेदकतया धर्मीत
रसंबंधिन्युपलक्षणमतो देउपुरुषावित्यादिसमूहान्वनबोधो देउपुरुषादिविषयको न तु विशिष्टविषयक
इत्युच्यते. विशेष्यसंबंधपितत्संबंधितवच्छेदकतया तद्वति विशेषणं. अतएव संज्ञाविशिष्टसंज्ञाने संज्ञादेर्विषय
त्वमनेगी कुर्वतो प्राभाकराणां श्रीचीनैयायिकानां च मते तदस्थज्ञानविषयतयेव विषयतावच्छेदकत्वात्संज्ञादेः प्रकार
स्यज्ञानविषयविशेषणत्वं. अतएव द्वित्वनाशकालीनायोद्वेद्रव्ये इत्थिबुद्धान् द्वित्वविषयकत्वं अपि तु द्वित्वविशिष्टविषय
कत्वमेव द्वित्वरूपविशेषणधीनन्यत्वादित्याचार्योः एवमप्रतिशोभित्वा विशेषेणैव पियटसामान्यभावादिप्रतियोगिनिघ
ठत्वादिकं विशेषणनीलादिकमुपलक्षणमित्युच्यते. क्वचिच्चैव विद्यमानमप्यतद्याहृतिन्यूनाधिभूतितया तत्र न विशेषणमि
त्युच्ये किंतुपलक्षणं. यथा विद्यमानाभिजटानापसउपलक्षणं. न तूपलक्ष्यतावच्छेदकशब्दमादिवद्विशेषणमित्य
लम् क्वचिदविशेषणस्यापि संबोधो मत्वर्थीयेन बोध्यते घटोषिविनाशीत्यादिप्रयोगदर्शनादिति बोधितकृतः तदसत्.

अतो जटा भिक्षा पसइ त्यादाव विघ्नमान जटादेः संवंधविघ्नस्यामनुवाधनवकाशात्तृतीयाः तथा चाविघ्नमानस्या-
 पिप्रस्थायनात् विशेषणवाचिपदादपितृतीया यथात्रायमनेन लिंगंकरणमित्यादौ अथुतत्रत्तायमानत्वादिवैशि-
 ष्ट्यं तृतीयया लिंगादौ न प्रत्यायते अपितु पदार्थैकदेशे करणत्वादावेव तदवच्छिन्नत्वमिति चैतथापिसापिसाविशेष-
 ण तृतीयेव अनुशासनोत्तराभावात् वस्तुतो लिंगादौ ज्ञायमाने न्नादिवैशिष्यवोधनेपि संवंधविधया करणत्वज्ञाय-
 मानत्वाभारवच्छेद्यावच्छेदकभावात् न संभवादेकदेशान्वयस्वीकारेः नुचितः न च संवंधविधया करणत्वे एकदेशव-
 च्छिन्नत्वभावेप्येकदेशान्वयप्रोक्त्या भिनिवाच्यम् कारणभेदस्ये कारणत्वे करणसंवंधविधया भासमाने ज्ञायमाने
 त्वावच्छिन्नत्वस्यावच्छेदकतया भानोपगमिनेकदेशान्वयविनाप्यवच्छेद्यावच्छेदकभावभासात् अथदंडुवानयमासीदं-
 डीगतवानित्यादौ उं इत्यातीतया विशेषणत्वासे भवाननुवाद्यनुपपत्तिरिति चेन्न प्रकृतशब्दप्रयोगाधिकरणकालावच्छि-
 न्नस्येव विशेषेयात् रसमभिव्याहारस्थले तदधिकरणकालावच्छिन्नसंवंधस्यापि मतुवादिना प्रत्यायनात् तत्रातीत-
 कालसत्त्वादिरूपविधेयाधिकरणत्वात् तद्विकालावच्छिन्नस्यापि संवंधस्यैव मनुवाद्यर्थत्वात् अविद्यमानोपि दंडादि-
 र्धर्मोत्तरसंवंधसमानकालीनतया धर्मोत्तरान्वयिनिविशेषणं तन्मकारेण भासमाने धर्मोत्तरान्वयवोधो विशिष्टवैशिष्ट्य-

ना न्यपुरुषपदार्थपुरुषालाभः न चैव समासलभ्यस्य पुत्रागमनकालावच्छिन्नसंपुंसो विग्रहवाको नापि प्रतिपादना
द्वह्वीहिमात्रस्यैव नित्यसमासत्वमिच्छिन्नस्यैति वाच्यम् बहुव्रीहिमात्रस्य तथालानियमात् प्रथमांता नुपस्थाप्या
न्यपदार्थबोधकवहुव्रीहेरेव तन्वाशुपगमात् अत्र चान्यपदार्थस्य प्रथमांतोपस्थाप्यत्वात् न च रष्टुदेवगत इति व
त्प्रथमार्थवहुव्रीहेरसाधुत्वमिति वाच्यम् अनेकमित्याद्यनुशिष्टवहुव्रीहावेव तन्नि यमात् अत्र च सूत्रान्तरेण तद्धि
धानात् अतएव तदारेभोपि पुत्रेण सह नागच्छतीत्यादौ च क्रियायामेव तादृशसहार्थान्वय इति पुत्रागमनकालो
नागसूक्तत्वाद्यभावः प्रथमोक्तार्थप्रतीयत इति सर्वसुस्थम् भाग्यनुद्धनं पुत्रमनुद्धत्वा मपि गदभ्यां सहै
वदशभिः पुत्रैरित्यादौ सह वर्तमाने त्र्यधा हाराहर्तमानत्वक्रियमादौयेव साहित्यबोध इति वदंति ॥ ॥ इत्य
श्नुत्तलक्षण इत्यनेन लक्षणकाचिपद्यत्तौ याऽनुशिष्यते प्रक्षणात्त्वव्यावर्तकत्वे तच्च विशेष्यतावच्छेदकसमा
नाधिकरणभावप्रतियोगित्वम् तदाश्रयश्च मीद्विविशेषणमुपलक्षणं च विप्रमानं सद्भावर्तकविशेष
णं पुरुषादौ वर्तमानकालावच्छेदेन विद्यमानो देवादिः अविद्यमानव्यावर्तकमुपलक्षणं तापसादेः कालांतरो
णजगदिकं विशेषणसंबंधी मनुवादिभिः प्रत्याख्यते अस्तीत्यर्थविहितानां वर्तमानसंबंधार्थकत्वान् ॥

बु. वा.
८२

राम
८२

भोजनं-सद्यः पततिकुर्वाणः यन्नितेन न संशय इत्याद्यै एकैकपा भोजनस्यैवसद्यः यातहेतुत्वं प्रत्याव्यते-तत्र
 यंसहार्थस्यैवसहशब्देन विवक्षणात्-अथनामार्थस्यैकप्रहार्यविशेष्यतयान्वयोपगमेभ्यत्रेणसहनागच्छत्यप्यमि
 तादृशसहशब्दार्थपुत्रसाहित्याभावएवपुरुषांशेनत्राबोद्धतइत्युपगतव्यं-तच्चनोपपद्यते-तैयासत्याख्यानाथोद्दिश्य
 त्याच्छेदकतयैवनत्रर्थभानस्योपगतव्यतयाप्रसज्यप्रतिषेधस्थलेनिषेधस्यतंप्रतिप्राधान्येनभाननियमव्याघाता
 त-एवमुनागच्छतमपिपुरुषमधिकृत्यतथाप्रयोगात्त्रायोग्यतांक्रमुगाच्च-एतेनतत्रपर्युदेशेनज्वत्क्रियायोगप
 रित्यागइत्युक्तमपिनप्रतीकारं-अचतत्रागमनाभावकालएवपुरुषाब्देयीसहशब्दार्थः-तथाचपुत्रागमनाभावका
 लावच्छिन्नपुरुषेवर्तमानकालावच्छिन्नेत्रागमनाभावः-प्रतीयतेइतिनकश्चित्तुपपत्तिरितिवाच्यम्-यत्रास्यपुत्रत्रा
 यानिनत्वयंतत्रापितादृशप्रयोगात्-तत्रचपुत्रागमनकालावच्छिन्नस्यागमनकर्तृत्वाभावस्यसत्त्वेपिपुत्रागमनाभा
 वकालावच्छिन्नपुरुषेवर्तमानकालावच्छिन्नागमनाभावस्यासत्त्वेनायोग्यतापातात्-मैवम्-सहशब्दार्थस्तत्क्रिया
 कालः-कचित्तत्क्रियान्वयीप्रथमानंप्रदर्शयेऽन्वेति-कचिच्चसमभिव्याहृतक्रियायाः-सपुत्रत्रागच्छनीत्यस्यपुत्रेण
 सहागच्छति-यइतिविग्रहात्प्रथमानोन्यपदार्थेएवपुत्रागमनकालान्वयोनतुक्रियायामितिनसमासानुपपत्तिः-न

लोदेवतत्क्रियाकर्तृत्वस्य पुरुषदौलाभे प्रकारतयापि क्रियापदेन तत्प्रतिपादनमफलमिति तत्र योगो व्यर्थ इति वाच्यम्. समाभिव्याहृतपदेन तत्क्रियाया अनुपस्थापने सहशब्देनापितत्क्रियाघटितसाहित्यस्याशक्यत्वं बोधनेन सेभवतीति क्रियापदप्रयोगस्यावश्यकत्वात्. सहशब्दाद्यर्थक्रियायाः कर्तृत्वादि संबंधेन नामार्थे न्वयश्च न कुत्पत्तिविरुद्धः सहशब्दसाधुत्वत्. निपातत्वाच्च. न च प्रासोष्टशत्रुप्रमुदारचेष्टमेकासुभिन्नासहलक्षणो नेत्यादौ शत्रुघ्नप्रसवलक्षणप्रसवयोः समानकालीनत्वाभावात् क्रियाद्वयसमानकालीनतायाः सहशब्दार्थत्वासंभवइति वाच्यम्. तत्रापि स्थूलकालघटितसमानकालीनत्वसत्वात्. न च कालत्वैव कालस्य तदर्थान्तरभावे पुत्रागमनपुरुषमागन्तारि आगतौयनपुत्रेण सहैति प्रयोगानुपपत्तिः पुत्रागमनाधिकरणस्थूलकालवृत्त्यागमनकर्तृत्वसत्वे नान्वयितावच्छेदकरूपवच्छिन्नप्रतियोगिताकसाहित्याभावात्. तत्र स्थूलत्वेनैव कालस्य सहशब्दार्थेन भवनीयत्वात्. एवं यत्र एककालेपि विभिन्नस्थले भुजानमधिकृत्य न सहभुक्ते इति प्रयुज्यते तत्रैकशालारूप भोजनाधारोपि सहशब्दार्थेन भवनीयः अतएवालापरिज्ञानसंस्पर्शाविश्रान्तात्सहभोजनानादिनापत्तिर्भोजनसंज्ञानकालीनभोजनमात्रस्वपापजनकत्वेन बोध्यते. एकपेक्तेरपि विवक्षणात्. एवं याजनयोनिसेवधस्वाध्या

कर्मकभोजनसमानकालीनभोजनकर्मत्वादिकंपुरुषोद्देशादौतत्रतत्रप्रतीयतेइत्युक्तानेनदासहशब्देनैवतत्रक्रि
 याकर्तृत्वबोधनेक्रियापदवैयर्थ्यम् क्रियान्वयिनिक्रियान्वयबोधस्योद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरभेदेननिराकांक्ष
 नियाऽसंभवाच्चनन्वतत्क्रियासमानकालीनत्वमात्रसहस्यद्व्यर्थःतस्यचक्रियापदोपस्थापितक्रियायामेवान्वयइ
 तिक्रियापदसहिनसहशब्दादेवोक्तविशिष्टार्थलाभइतिवाच्यम्शब्दसतिपुत्रेणसहागतइत्यादौमहशब्दार्थस्यक्रिया
 पदार्थान्वयित्वेनाप्येसापेक्षतयातेनसहपुत्रशब्दस्यसमासासंभवेनेसपुत्रइत्यादिप्रयोगानुपपत्तेःनद्यत्रसमासेस
 हार्थस्यप्राधान्येनान्यसापेक्षत्वेपिसमासोभवेत्किंतुवह्व्रीहित्वादन्यपदार्थप्राधान्यमेवेतिचेन्नसमभिव्याह
 तपदोपस्थाप्यक्रियाकालएवसहशब्दार्थःतस्यक्रियान्वयिनिनामार्थएवान्वयःतादृशकालविशिष्टेनामार्थक्रि
 यान्वयेचक्रियायामपितादृशकालावच्छिन्नत्वंभासतेउद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेनविधेयान्वयस्यव्युत्पत्तिसिद्धत्वात्
 अतःक्रियाद्वयसमानकालीनत्वलाभइतिसामंजस्यात्अथवाआगमनसमानकालीनागमनादिकमेवसहशब्दा
 र्थःतस्यकर्तृत्वादिसंबंधेनपुरुषार्थवन्वयःतादृशसंबंधेनतद्विशिष्टेचागतआगच्छतीत्यादिपदोपस्थाप्यागम
 नकर्तृत्वादीनामन्वयेनव्युत्पत्तिविरोधःविधेयस्योद्देश्यतावच्छेदकप्रकाराभेदविरहान्नचसहशब्दाथोन्वयव

वंधावच्छिन्नतत्प्रकारताशालिस्तानप्रयोज्यतात्वरूपान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नभावस्यावाधात्संबंधविशेषघ
 टितधर्मस्यान्वयितावच्छेदकतयत्माननियामकंनुतात्पर्यमेववस्त्यादिविधेयतायाव्याप्त्यादिघटकाभावादिज्ञान
 प्रयोज्यत्वसत्त्वैपिपर्वतोवन्दिमान्भाक्तेदित्यादिनेप्रयोगः मुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायाएवनिवेशनीयत्वादिति
 निदिक्केनहेतुनाकस्मैहेतवेइत्यादौविभक्तिभिहेतुताविशिष्टहेतुताबोधयितुमशक्यायौनरुत्सादितिनशक्यहेतु
 शब्दस्यस्वरूपयोग्यपरत्वात्विभक्तेः फलोपधानपरत्वात् बंडवानरकंदंस्वानितिवत्कार्यविशेषानुपरक्तहेतुतावि
 शिष्टकार्यविशेषोपररक्तहेतुताबोधेऽनाकाशताविरहाच्च नचान्वयबोधसंभवेपिहेतुशब्दप्रयोगवैयर्थ्यम् फलोप
 धायकतात्त्वाभेस्वरूपयोग्यतायाअथौह्वाभसंभवादितिवाच्यम् विभक्तेरन्यार्थतायाअप्यन्यत्रदृष्टत्वाहेतुनापरत्व
 निश्चयार्थतत्त्वयोगात् सहाय्ययोगेपिसाहित्यप्रतियोगिवाज्जर्कपदात्तुतीयापुत्रेणसहागतइत्यादौअत्रयदिसह
 शब्दार्थः समभिव्याहृतपदापस्थाप्यक्रियासमानकालीनक्रियान्वयित्वत्तदन्वयितं च समभिव्याहृतक्रियाबोधक
 पदानक्रियायायादृशः संबन्धः साहित्यान्वयिनिप्रत्याप्यतेतादृशतत्संबन्धएवसचपुत्रेणेत्यादौकर्तृत्वदध्रासहोद
 नोभुज्यतेइत्यादौकर्मत्वादित्त्तुतीयार्थोपिसएवसंबन्धः तथाचपुत्रकर्तृकागमनसमनिकालीनागमनकर्तृत्वदधि

बु० वा
 ८०

भावव्यवस्थे धोपगमान् यत्र वह्नित्वावच्छिन्नविधेयतात्वं अन्वयितावं च्छेदकं तत्रैव तद्भवच्छेदेनेतरान्वयः संभवति
 अत्र वह्नित्वावच्छिन्नत्वाविशेषितं विधेयतात्वं मेव तथैतिकं यत्तदवच्छेदेनाभावान्वय इति तु न शक्यं पंचम्याद्यर्थ
 विधेयतायावद्वाद्यो वह्नित्वाद्यवच्छेदेनान्वयोपगमान् दवच्छेदेन तदन्वये चावच्छेदकतद्भूतस्य तद्विशेषांशधर्मि
 पारतंत्र्येण प्रकारत्वात् प्रकृते स्वरूपसंबंधरूपवह्नित्वावच्छिन्नत्वेन सहितस्य विधेयतात्वं यो वा न्वयितावच्छेदकत्वा
 तवद्वादिपदमेव तदवच्छिन्नविधेयताशालिज्ञानपरंतु उत्तरमने क्वदिप्रत्ययो विशेष्यता रूपसंबंधपर इति प्राचीन
 मतैर्तु वह्नित्वाद्यवच्छिन्नविधेयता त्वसान्वयितावच्छेदकत्वमविवादसंबंधविधेयतायास्तत्संबंधावच्छिन्नविधेय
 तात्वेन पंचम्याद्यर्थत्वस्वीकरणोपमत्तेनायं जानाति आत्मत्वात्तद्व्यतीदित्यादौ विषयतासंबंधावच्छिन्नाया प्रकृ
 तविशेष्यता निरूपितज्ञानविधेयतायां द्रव्यत्वादिरूपसिंघज्ञानप्रयोज्यत्वसत्त्वैपि नावच्छेदकावच्छेदेनाभावान्व
 ययोग्यत्वमसंबंधविशेषावच्छिन्नविधेयतात्वरूपान्वयितावच्छेदकावच्छेदेनाभावत्वबोधानः एव ज्ञानप्रयो
 ज्यत्वविशिष्टं ज्ञानमपि तत्संबंधावच्छिन्नप्रकारकत्वविशेषितमर्थः तेन समवायेन हेतुत्वपरस्पायबन्दिमान्तद्भू
 पान्तु धूमादिति प्रयोगस्य नायोग्यता वह्नित्वविधेयतायां सयोगेन धूमप्रकारकज्ञानप्रयोज्यत्वसत्त्वैपि समवायस

न्दित्वा घवच्छिन्नज्ञापकत्वेपि च पूर्वोक्तवद्भिः मानद्रव्यत्वाद्भ्यस्तेन वेत्यादिर्न प्रयोगः अन्वयिता वच्छेदकवद्द्वित्वद्रव्य
 त्वत्वादिना ज्ञाप्यज्ञापकभावस्य तृतीयदिना बोधनात् न तत्रैते नरूपेण ज्ञाप्यज्ञापकभावविरहात् एवं ज्ञाप्यवद्भा
 दिमत्त्वान्वयिता वच्छेदकत्वं तस्मात्तच्छिन्नोऽंशे ज्ञापकत्वे ज्ञाप्यत्वे वा प्रतीयत इत्यपिनियमः तेन परवर्तौ वदन्ति मानम
 हानसत्त्वात्तेन वेत्सादयो न प्रयोगाः अत्रेदमवधेयम् परवर्तौ वदन्ति मानद्रव्यत्वादिज्ञाप्यत्वसमहानसादौ म
 ज्ञावद्भादौ द्रव्यत्वमहानसत्त्वादिज्ञाप्यत्वाभावबोधने बाधः तत्र प्रमेयत्वेऽपि देना द्रव्यत्वादिज्ञाप्यत्वसमहानसादौ म
 हानसत्त्वादिज्ञानज्ञाप्यत्वस्य च सत्त्वात् वदित्वादिना द्रव्यत्वादिज्ञाप्यत्वस्य परवर्तौ मानहानसत्त्वादिज्ञाप्यत्वस्य तत्र प्र
 सिद्धानाभावप्रत्यायनसंभव इति ज्ञानप्रयोज्यत्वे ज्ञानजन्यता वच्छेदकत्वरूपसमभिव्याहृतपरवर्तौ दिविशेष्यतानि
 रूपितं त्वविशकलितं पचम्पर्यः विशिष्टलाभोन्वयवलात् एवं चोक्तस्थलेन ज्ञाविधेयताया द्रव्यत्वमहानसत्त्वादिज्ञा
 नप्रयोज्यत्वाभावः प्रत्याग्यते न तत्र योज्यत्वच प्रमेयत्वा घवच्छिन्नविधेयताया प्रसिद्धम् न चैवं परवर्तौ वदन्ति मा
 नप्रयोज्यत्वादितादेरपि प्रसंगः धूमला घवच्छिन्नविषयकज्ञाना प्रयोज्यततद्द्वित्वा घवच्छिन्नविधेयताया वद्भा दा
 वकाधितत्वादिनिवाच्यम् परवर्तौ दिविशेष्यतानि रूपितवद्द्वित्वा वच्छिन्नविधेयता वच्छेदेन विधेयताया न जाऽ

ल्मनविधायकरूत्रांतरमप्यन्यतिरनिरूपितहेतुताविषयकमेवातो जो घ्राहृदो जाड्येनवेत्पत्रजाड्यहेतुतावद्बुमाहृहि
 मान्धुमेनवेत्यादौ धूमादेर्वह्यादिज्ञानहेतुताप्रतीयते हेतुत्वेचपृवोक्तंप्रयोजकत्वमेवगुणापदंचनचतुर्विंशतिपर
 धूमादिहेतौनत्वासेभवात् नचतत्रधूमादिपदंतज्ज्ञानपरमेवेतितादृशगुणत्वमेववह्यादिहेतोरितिवाच्यम् तत्रधूमा
 दिज्ञानलाक्षणिकत्वेपिअज्ञानाहृदुत्पादौअभावरूपबंधादिहेतोरुत्थात्वासेभवात् नापिधर्ममात्रपरं गगनादेर
 पिकालिकसेबंधेषुनुधर्मतयाऽव्यावर्तकत्वात् समवायादिनाधर्मत्वंचभावाद्यसंग्राहकम् नापिद्रव्याश्रितत्वं सत्ता
 वानगुणत्वादित्यादौ पंचस्यंतुस्मालाक्षणिकत्वपक्षेपंचस्यनुपपत्तेः किन्तुकार्यस्वज्ञाप्यस्यवा आश्रये आश्रितत्वं जा
 ङ्गोदेः स्वप्रयोज्यवधाश्रये धूमादेश्चस्वज्ञाप्यवद्वाधाश्रये आश्रितत्वाद्गुणत्वम् हेतौतद्विशेषणप्रयो जनंच पितुः पा
 दितेनपुत्र आहृतः धूमस्त्वस्मिन्सत्वेनपर्वतोवह्निसानित्यादौ पंचमीवारणामः ज्ञापकत्वचनज्ज्ञानजनकप्रमाविष
 यत्वज्ञाप्यत्वमपिप्रमाजन्यज्ञानदिषयत्वम् अतोवह्यादेर्याप्यताभमेणधूमादिज्ञापकत्वसत्वेपिवह्निनावहेवो धू
 मवान्यभिभित्तादयोनप्रयोगाः प्रमात्वंच यावद्भूमभिवत्वरूपं विवक्षणीयं तेन धूमव्याप्योवह्निरित्यादिज्ञानस्य
 वह्नित्वाद्यंशे प्रमात्वमादायनोक्तात्प्रसंगः द्रव्यत्वादेः प्रमेयत्वावच्छिन्नवह्यादिज्ञापकत्वेपिविशिष्टद्रव्यत्वादिनाव

तौ घटादिरूपलिंगप्रयोज्यत्वाभावस्यासत्वेपिवृद्धादिविधेयकत्वेतदवाधात्. नद्यनुमितावपिद्रव्यत्वादिविधेयक
 त्वावच्छिन्नघटादिलिंगप्रयोज्यत्वावच्छेदेनाभावोवाधितइति संभवति. प्रयोज्यताया व्याप्यदृ
 षित्वात्. एतेनानुमितौ धृमादिलिंगज्ञानकरणकत्वेततीययाप्रत्यायते. करणएवतृतीयातत्रेति मते प्र- लुक्तस्य
 लेनुमितौ नत्रयोन्वयोर्यतायाश्चनुपपत्तेः वृद्धादिविधेयकत्वे धृमादिज्ञानरूपकरणजन्यतावच्छेदकत्वतदा
 भावौ तृतीयातत्समभिव्याहृतनज्यमस्मायेते इत्यपिन सत्कारकविभक्त्यर्थस्य क्रियातिरिक्तेऽन्वयान्न बोक्त
 स्थले वृद्धादिविधेयकत्वावच्छेदेन घटादिरूपलिंगज्ञानजन्यतावदनुश्रिते मत्वाभावः पुरुषनिष्ठा न ज्ञा प्रत्याप्यत. ता
 दृशानुमितिर्घटादौ ब्रह्मभेदलिंगत्वभ्रमदशयो प्रसिद्धेति वाच्यम. धूमनवदरनुमानभेदेन घटेनेत्यादावनुमिति
 मत्वाद्यभावबोधानुपपत्तेरिति प्राहुः. पर्वतो धूमेन वद्विमानित्यादौ क्रियायोगाभावाद्देतुत्तौ येवतत्रज्ञापकज्ञानविष
 यत्वे हेतुत्वं ज्ञानज्ञाप्यत्वरूपे हेतुमत्वे तृतीयार्थः हेतुशब्दो यद्यपिकारणयो योनतुज्ञापकपयो यस्तथापि हेताविति
 सूत्रस्थ हेतुपदं न समभिव्याहृतनिरूपितहेतुतामात्रपरमपितुसमभिव्याहृतनज्ज्ञानात्तरनिरूपितहेतुतापरमे
 वतिपमभिव्याहृतवृद्धादिज्ञानहेतुज्ञानविषयभ्रमादिपदादपितृतीयात्सूत्रेणानुश्रिते. गुणहेतौपचम्याविक

वच्छेदेनेवान्वयितावच्छेदकधूमादिविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नत्वेनभासमानस्यकरणत्वस्मिन्निरूपकत्वभानोपगमात्
 निरूपकत्वेतुकरणात्मात्रस्फुटतीयार्थतावादिनांप्राचांमतेसंसर्गःनव्यमतेतुकरणात्निरूपकत्वस्यैवजनार्थीभावो
 प्रकृतियोगितेनान्वयान्नावत्पंयेतस्फुटतीयार्थतयाप्रकारेणैवत्यन्यदेतत्परितुल्लिङ्गज्ञानस्यकरणत्वेपिधूमैनानुमितो
 नीत्यादौधूमादिपदंसुख्यार्थमेवहेतावितिरुद्धेणतत्रतृतीयाहेतुत्वस्यकारणतावच्छेदकसाधारणप्रयोजकत्वरूपा
 स्पतत्रविवक्षितत्वात्जनकज्ञानविषयधूमादेश्चानुमितिकारणतावच्छेदकतयाप्रयोजकत्वमक्षतमेवउक्तसम्
 हालंबनस्यलेतिप्रसंगश्चवह्निविधेयकानुमितित्वावच्छेदेनप्रयोजकत्वनिरूपकत्वभानाभ्युपगमेनवारणीयःव
 स्तुतोजनकादिनिष्ठप्रयोजकतानिरूपकत्वकार्यतावच्छेदकस्याप्यक्षतेप्रतीतिसाक्षिकेचतथाचानुमि
 तिविशेषणत्तद्विधेयकत्वरूपसुवैतार्थत्वतीयार्थान्वयउपगम्यतेसमूहलंबनानुमितिनिरुद्धघटादिविधेयकत्व
 स्पधूमाघप्रयोज्यतयानोक्तार्थोतिप्रसंगःधूमैनवह्निमनुमितिनघटेनेत्यादौअनुमितौघटादिप्रयोज्यत्वाभावा
 नान्वेतिअपितुनत्रार्थाभावप्रतियोग्यत्वापिनिरुद्धादिविधेयकत्वएवातोयत्रधूमादिलिङ्गकत्वद्वयानुमितौघटादि
 रूपसिगाधीनद्रव्यत्वादिभानतत्रधूमैनवह्निमनुमितिनघटेनेतिप्रयोगोपपत्तिःसमूहलंबनरूपतादृशानुमि

नाया आवश्यकत्वात्. तद्वाहकतयैव करणे तृतीयानुशासनस्यावश्यकत्वात्. शरैः शानिनपत्रोयमित्यादौ तृतीयायाः।
कारकविभक्तित्वएव तदर्थोन्वितार्थकं श्रानितार्थादिपदेन समासस्माधुतानिर्वाहञ्च. न च तृतीयायाः समभिव्याहृतकत्रे
तर्भावैण करणत्वार्थत्वे तदसमभिव्याहृतकत्रे भावात्. अकारकविभक्तित्वकरणे तृतीयानुशासनेपि दुर्वोरमेवेति
वाच्यम्. एतदनुरोधेन तत्रकर्तुरध्याहरणीयत्वात्. वस्तुतः समभिव्याहृतकर्तृव्यापाराधीनत्वे व्यापारवत्कारणत्वे च त
नीयायाः शक्तिद्वय. कत्रे समभिव्याहृतकारणत्वमात्रं प्रतीयते. कर्तृसमभिव्याहारस्थले च व्यापारे तद्व्या
पाराधीनत्वमपीति सामञ्जस्येवं हेत्वनुशिशृत्वतीयाया अकर्तयेण इत्यनेन बाधनात्करणत्वविक्षायोधनवताः क्रणे
न वद्वोयमित्यत्र तृतीयोर्था उपपत्तये करणे तृतीयानुशासनस्यावश्यकता. कारणत्वे च फलोपधानरूपमेव करणत्त घ
टकं. अन्यथा कुठारादिकरणकच्छिदादौ दादेरपि स्वरूपयोग्यतया कारणत्वापत्तेः. लिंगज्ञानस्यानुमितिकरणताभ
मते धूसनवह्निमनुमितौ तीत्योद्धूमोद्धमादिपदतज्ज्ञानपरव्याप्तिविविशिष्टहेतुज्ञानस्य व्यापारत्वादिशिशृष्टवैशिष्ट्यावगाहीपरा
मर्शः स चात्ममनोयोगादिरूपानुमातृपुरुषव्यापाराधीन इति तस्मिन् रुक्तकरणत्वमवाधिनमेव. धूमादिलिङ्गकवयुजो.
मितौ यत्र लिङ्गातराह्वादिभ्रामे तत्र तेन घटमनुमितौ मीतिन प्रयोगः. अन्वयितावच्छेदकतत्राधिधेयकानुमितित्वा

त्वस्पृत्तीयार्थत्वेजन्यत्वसंबन्धमध्यवस्त्वनिरूपकविषयत्वंप्रवेशनीयम्. कृतिविषयत्वमेववाहृतीयार्थः स्वनिरूपकजन्यत्वंविषयतायाःसंबन्धमध्येनतर्भावनीयम्. काष्ठेनपचतीत्यार्थःतच्चव्यापारवत्कारणत्वंव्यापारेकर्तृव्यापाराधीनत्वेनिवेशनीयम्. अन्यथाकर्तुरपिकरणत्वापत्त्याचेत्रैत्रेणपचतीत्यादिप्रयोगापत्तेःनचकर्तृश्चैष्टादिरूपव्यापारस्यतदीयकृत्यादिरूपव्यापाराधीनतयातद्विशेषणदानेपिकर्तुःकरणत्वेदुवीरमेवेतिवाच्यम्. स्वभिन्नेनकर्तुर्विशेषणीयत्वान्. यत्रैकैवपाकादिक्रियाचैत्रेणकाष्ठादिनामैत्रेणतुषादिप्रक्षेपेणनिष्पाद्यते. तत्रचैत्रस्तुषैर्मैत्रःकाष्ठैःपचतीतिप्रसंगःसमभिव्याहृतकर्तृव्यापाराधीनत्वस्यतत्करणव्यापारेभानमुपगम्यवारीणीयःनचसमभिव्याहृतकर्त्रेतर्भावोऽन्तर्दृष्टीयान्कर्त्रेसमभिव्याहारस्यलेकरणेत्तृतीयायाअप्रयोगापत्तिरितिवाच्यम्. तत्रापिहतावितिस्त्रैणहेतुतामात्राद्येकर्तृतीयाभ्रंभवान्. धनेनकुलेविघयायशदस्यादिवत्. नहितत्रकरणेत्तृतीयाक्रियायोगभावान्. नचैवमुक्तस्थलेचैत्रस्तुषेणपचतीतिप्रयोगस्येतावितिस्त्रवलादापत्ताविष्टापत्तिविनोत्तराभावात्समभिव्याहृतकर्त्रेतर्भावस्वरूपेस्त्रैत्रेणत्तृतीयानुशासनस्यैववावेयर्थ्यमितिवाच्यम्. उक्तस्थलेपाकेतुषहेतुकत्वाभाववाधेपिचैत्रस्तुषेणनपचतिर्किंतुदोरूपेणवेतिप्रयोगोपपत्तयेसमभिव्याहनकर्त्रेतर्भावेणत्तृतीयायाःशक्तिकल्प

अवहितस्य मरणे न स्य मरणे न्यथा सिद्धं तदा कृतिव्यापारोपितत्राप्यथा सिद्धः स्यात् न्यश्च व्यापारो मरणे अवहितसा
 धनं तत्र तदेतुः कृतिरव्यन्यथा सिद्धेति मरणकारणव्यापारकारणकृतिमत्त्वं न कस्मापि हेतुः स्यादिति वाच्यम् तदुल
 विक्लिं स्यादित्युक्तं फलव्यवहितस्यापि तु षाट्प्रक्षेप्य तत्करणदशायापचतीत्यादिभ्य हारानुरोधेन यथाऽनन्यथा
 सिद्धत्वं तथा स्वङ्गप्रक्षेपादिकरणदशायाहर्तुमव्यपदेशानुरोधेन तत्र व्यवहितस्यापि मरणेऽनन्यथा सिद्धत्वमवश्या
 भ्युपेयमिति सामंजसान्तेऽङ्गलक्रयणदशायापचतीत्याद्यभाववत्त्वद्वादिर्निर्माणदशायोहेतीत्यव्यवहारान्तद्वापारो
 मरणे न्यथा सिद्धतया न हि सा व्याघ्रमरणोद्देशेन कृतो यत्रार्पणदिये यथा तत्र देवाद्भवादिमरणेपिन च हि सा रूपस्तथा
 न व्याघ्रादि हि सा रूपापि तत्करणदशायाहेतीत्यप्रयोगात् अथैवैवपिन न्मरणे दृश्यकादृष्टाद्वारकनमरणप्रयोज
 ककृतिजन्यव्यापारस्यापि हि सावत्पापजनकत्वादुक्तस्यैव गोवधप्रयायश्चित्ताचरणमित्यवधेयम्
 एवं च चैत्रः पचतीत्यादौ विषयताघटितकर्तृवोधनिर्वाहाय यथा कृतौ पाकादेरुपधायकत्वविषयित्वोभयसंबंधेनो
 त्वयः विषयितायाः संबंधेत्वेपि पधायकनिवेशश्चावश्यकः पाकाघनिष्यलेपचत्पश्यतीत्यादिप्रयोगस्य प्रा
 म्भपवारकत्वात् तथा चैत्रेण पच्यते इत्यादावपि तृतीयाथ कृतेर्जन्यत्वविषयित्वोभयसंबंधेनान्वयो बोधः कृतिजन्य

न हेतुत्वात् तथाचानिष्टविशेषजनकतावच्छेदकप्रत्यासनिप्रविष्टमरणानुकूलत्वमरणजनकत्वमेव ननु प्रयोजकत्व
 मतो दृष्टाहारकलनतत्रनिवेशनीयम् कारणत्वपर्यंतनिवेशलाभायैव तदुपादानम् यद्विषयविशिष्टान्वयपरतायावेदे
 औत्सर्गिकपरत्वेन बधसाधनताबोधकश्रुत्याविशेषणीभूतमरणसाधनतापिश्येन सप्रत्याप्यते तदापिश्येनानुकूल
 लक्षणे मरणसाधनत्वमप्रासाणिकमेव क्रियाजनककृते सज्जन्यजनकतानियमस्याप्रासाणिकत्वात् अथान्योद्देश
 ननाराचक्षेपकर्तृविशिष्टविषयककृतिमत्वद्यदिति विशिष्टकर्तृताविरहेपियथार्धवधजन्यपापप्राप्यश्चित्तथा
 श्येनकर्तृविशिष्टाकर्तृरूपत्वापादं स्यावश्यकत्वाद्दालवदनिष्ठाननुबंधित्वबाधोदवीरएवेति चेन्न अकामकृतेषु
 प्रायश्चित्तश्रवणमरणवच्छिन्नव्यापारस्यविषयतामनेतभौव्यविशिष्टजनककृतिमत्वसंबंधेनन्यूनपापेष्वत
 नहेतुत्वकल्पनात् नद्वलेनविशिष्टैरुर्ध्वः कृशैर्भूमिः श्रुत्यर्थवाधापादकलाघवसाप्रयोजकत्वात् वेदस्थलेविशि
 जनकत्वमेव प्रत्यासन्निमध्ये निवेश्यतामिति वक्षिभः श्रुत्यर्थवाधापादकलाघवसाप्रयोजकत्वात् वेदस्थलेविशि
 शान्वयस्यौत्सर्गिकत्वेपिश्येनसमरणजनकत्वेविध्यर्थवादप्रसंगेनमरणप्रतिशयनस्यान्यथासिद्धतायाएवोपगत
 व्यतयातस्यजनकतागर्भदिनस्वरथतावच्छेदकरूपशून्यतायाअणिरूपपादत्वात् नचयदिसिद्धाभिघातजनकादृष्ट

निष्प्रत्यहम् मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वमपिमरणानुकूलत्वोपरोगेणकृतिविषयत्वरूपंलक्षणघटकमिनिनकाचिद
 नुपपत्तिः यद्यथादृष्टद्वारापाक्नुकूलेकृतिमतोपिनपाकादिकर्तृत्वमिति तत्कृत्या कर्तृत्वघटककृतिनिष्ठतदनुकूलत्व
 एवादृष्टाद्वारकत्वमपेक्षितम् ननुक्रियानिष्ठफलानुकूलत्वेनतत्रापेक्षितमिति व्यापारनिष्ठमरणानुकूलत्वेऽदृष्टाद्वारका
 लमणिकारोक्तविशेषणस्यनकर्तृताघटकत्वंतदुक्त्याप्यनुष्ठीयमानत्वप्रविष्टकृतेरदृष्टाद्वारकमरणानुकूलत्वविवःक्ष
 तम् विशिष्टकर्तृत्वंचादृष्टाद्वारकत्वविशेषितंकरणानुकूलत्वेनकृतिविशेषणेनघटिनमिति मिश्राशयः तथाचैवंप
 र्यवसितम् हिनस्तेः प्रवृत्तिजिमिति मरणरूपफलावच्छिन्नव्यापारत्वमेव नहि स्यादित्यादौफलविशिष्टस्वनिरूपित
 कर्तृत्वसंबन्धेनहिनस्त्वर्थस्यानिष्ठविशेषसाधनत्वंप्रतीयते श्येनस्यहिनस्त्वानुष्ठीयत्वमित्यतः दृष्टाकारणताव
 च्छेदकसंबन्धेन क्वचिदपिसत्वम् तत्कर्तुरदृष्टाद्वारकानुकूलताघटितफलकर्तृत्वविरहेणविशिष्टाकर्तृत्वादिति
 नादृष्टाविशेषंप्रतिहिंसालेनसाधनत्वमिति नक्रियायांविध्यथोन्वयमतेपिश्येनविध्यार्थबाधः वस्तुतः श्येनानुकूलकृते
 मरणप्रयोजकत्वमेव ननु मरणकारणत्वमन्वयासिद्धत्वात् मरणोपलक्षितान्यकर्तृकखड्गाभिघातादिरूपवैश्विधे
 प्रत्येवहेतुतायावेवेनबोधितत्वात् क्रियाजन्यकार्यतत्क्रियानुकूलकृतिहेतुतानियमेपित्वङ्गाभिघातादावेवश्येनकृ

निरुक्तविशिष्टकर्तृत्वस्यनिर्बन्धविधिविषयत्वसंभवात् व्यापारविशेषणतयोपस्थितस्य कृत्यं विशेषणत्वस्य व्युत्प
त्तिविरुद्धत्वात् अथमरणोपलक्षितव्यापारकर्तृत्वस्य तादृशनिर्बन्धविषयत्वेपिनष्टतिः अन्यो देशेननाराचशेषस्या
पिन्नाह्यमरणोपधायकस्यनरकसाधनत्वात्परंतुमरणरूपप्रायश्चित्तेविधौरेवतदविषयकत्वमुपपादनीयम्
तच्चमरणोद्देशेनतदनुकूलव्यापारकर्तृत्वबोधकस्यशब्दस्यतद्विधावंतर्भावोपपद्यतइतिचेत् एवमपिब्राह्मणम
रणकामनयायत्रनक्षत्ररणानुकूलव्यापारानुष्ठानमपितुफलोत्तरकामनाधीनतन्मरणानुकूलव्यापारत्वप्रकारक
चिकीर्षयातदनुष्ठितं तत्रोच्चारितं तन्मतेदुर्बाराएव तत्रापिसंपृणस्यैवप्रायश्चित्तस्याचरणदलेक्ष्यतोपगमादितिभे
वस्यत्रहिमरणानुकूलव्यापारत्वेऽकृत्स्नत्वादिधीस्तत्रैवयत्रव्यापारविशेषत्वेनैवतद्दीप्तत्रापिमरणरूपफल
कामनाधीनव्यापारविषयिणीकृतिमरणानुकूलत्वेनव्यापारमवगाहते कृतेःकामनाविषयफलोपरागेणोपायविषय
यतोपगमात् विशुद्धसलफलभाजोपगमेयत्रतद्विज्ञानकामनयाभोजनफलान्तरकामनयाचगमनमवगाहमानासमूहोले
वनकृत्स्नत्रतदप्रयोगमनकरोतीतिव्यवहारापत्तेः उपायोशेगमनस्यानुकूलत्वसंबन्धः प्रकाशेवेत्यन्यदेतत् एवंचम
रणावच्छिन्नव्यापारविषयकत्वमुभयत्रैवकृतैरिति विशेषणावच्छिन्नविषयककृतित्वविशिष्टकतृत्वमुभयस्थले

हकत्वात्तद्विशेषणवतो व्यापारस्य नियमे न लक्ष्यत्वात् तच्छून्यस्य चालक्ष्यत्व नियममात् अथ मरणोद्देशेनानुष्ठितस्या
 पियत्रस्वप्नाभिघातत्वादितैवेष्टसाधनत्वनि साध्यत्वधोविषयता ननु मरणानुकूलत्वविशेषिततद्द्रुपेण तत्र न मरणानु
 कूलत्वविशिष्टविषयिणी कृतिरिति दृष्टी व्यापारकर्तृनेव धत्वविशिष्टकर्तृत्वमितिकथमुक्तविशेषणस्य विशिष्टकर्तृ
 तानिर्वीहकत्वं यद्विचमरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वस्य मरणानुकूलत्वेन कृतिविषयत्वमेवार्थ इत्युपेयते तदा व्यापारता
 दृशविशेषणस्य तत्कर्तृरिविशिष्टकर्तृत्वात् ननु भिघातादौ तादृशलक्षणव्याप्तिदेवैरेव तत्र संश्रुणो प्रा
 यश्चि नस्य निर्विवादात्तया लक्ष्यताया आं वश्यकत्वात् न च विशिषणीभूतफलनिष्ठाद्देश्यता ख्यविषयतानिरूपकत्वे सति व्या
 पारनिष्ठसाध्यताख्यविषयतानिरूपकत्वमेव विशिष्टविषयकत्वेनैरित्युपदर्शित स्यात् ननु कुलतासंबंधेन मरणवैशि
 ष्यस्य साध्यतारूपविषयतावच्छेदकता विरहेऽपि न विशिष्टविषयकत्वेनैवाच्यम् ब्राह्मणानह न्यादित्यादौ धात्वर्थतावच्छेदकस्य मरणस्य स्वोद्देश्यकत्वसंबंधेन
 कृतावन्यसंभव एव निरुक्तविशिष्टकर्तृत्वानिर्वीह इति मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वस्य मरणकामनाधीनकृतिविषय
 त्वरूपत्वेनेवेति वाच्यम् ब्राह्मणानह न्यादित्यादौ धात्वर्थतावच्छेदकस्य मरणस्य स्वोद्देश्यकत्वसंबंधेन कृतावन्यसंभव एव

धस्थलेकांतरव्यापारानधीनत्वेनप्रतीयेतेइतितदंतर्भवेनशुक्तिकल्पनेमानाभावःव्यापारलाक्षाणिकेनकर्तृप्रत्यये
 नसंज्ञणयातदंतर्भवेणव्यापारवोधनादेवपूर्वोक्तप्रसंगवारणत् अन्वयातदंतर्भवेण कृतिशक्तावपितादृशा
 निप्रसंगस्वरुत्वादिनिघटो जायते औदनः सिद्धतीत्यादौसत्कार्यविद्वेष्टिणानैयायिकानोकारकत्वकर्तृत्वे च
 घटादेर्यथाश्रुतसूत्रानुसारेणडुरुपपादमेवमुख्यचक्रियाकर्त्तृत्वेनक्रियानुकूलकृतिमात्रे एकक्रियाविषयककृति
 नोयत्रानोतरीयकक्रियंतरनिर्वोहस्तत्कृतिमतस्तत्क्रियाकर्तृत्वाभावात् अतएवमतोभूतेनतुमयाकृतमितिव्यप
 देशः इतितत्क्रियाकारकत्वेसतिनद्विषयककृतिलत्कर्तृत्वं अन्योदेशेननाराचक्षेपाद्यत्रब्राह्मणवधस्तत्रमरणानु
 कूलस्यनाराचक्षेपरूपव्यापारस्यकृत्स्निखिष्यत्वेष्टुब्राह्मणमरणानुकूलव्यापारत्वेनतस्यानभिसंहितत्वातेनरूपेणा
 कृतिविषयत्वेनतादृशव्यापारस्येतिब्राह्मणवधत्वविशिष्टकर्तृत्वंनतादृशव्यापारकर्तृरिति नतस्यसंपूर्णप्रायश्चिन्ने
 अतएवसंपूर्णप्रायश्चित्तप्रयोजकस्यकर्तृव्यापारस्यलक्ष्यताभिप्रायेणहिसालक्षणेमाणिकृतामरणोद्देशेनानुष्ठीय
 मानत्वात्तद्व्यापारकत्वविशेषणारुपादानमितिमिश्राभिधानसंगतिःसरणोद्देशेनानुष्ठीयमानस्यव्यापारस्यावश्य
 मरणानुकूलव्यापारत्वेनप्रतिसंहितत्वात्तादृशरूपेणकृतिविषयत्वमितितादृशविशेषणस्यविशिष्टकर्तृतानिर्वी

त्वमेव कर्तृप्रत्ययेन प्रतिपाद्यते इति ऋत्विजिहोत्वव्यवहारो न यष्टिः अतः प्रतिगृहीतव्यापारो न स्वत्वजनकस्तथास
 तितत्रदातृत्वव्यवहारोपपत्तेरिति त्रुतीमृतवाहनः अथास्तु चैत्रेणमैत्रेण पाच्यत इत्यादौ स्वतेत्रव्यापारस्य हेतुकर्तृव्या
 पाराधीनत्वेपि दर्शितरीत्यानस्य कर्तृत्वनिर्वाहस्तथापि तद्वचकपदोत्तरं तृतीयानुपपत्तिः कर्तृत्वस्य शिचप्रत्ययेनाभिधा
 नादिति चेन्न कर्तृत्वनिर्वाहकत्वसंबन्धेन पाकस्त्रयिनो हेतुकर्तृव्यापारस्य शिजर्थत्वेन स्वतंत्रकर्तृत्वस्य शिचानभि
 धानात् कर्तृत्वरूपफलावच्छिन्नस्य तादृशव्यापारस्य शिजर्थतामतेपि आश्रयोपरकत्वरूपस्य कर्त्रभिधानस्याश्रयत्वात्
 रनभिधानात् तृतीयोपपत्तेः आख्यातस्य धर्मवचकत्वेपि कृत्कृत्तिविशिष्टबोधकत्वस्य कर्त्रभिधानस्याश्रयत्वात्
 चैत्रः पचतीत्यादौ न तृतीया न चैवं मुख्यविशेष्यतया कृत्तिविकृत्तकचैत्रेण पचतीति स्यादिति वाच्यम् आश्रयान्तिरिक्तो
 शेषविशेषणतया कृत्तिबोधनस्यैव कर्तृभिधानरूपत्वात् तथा तदभिधानं चलकृतद्वितसमासानामेव अतएव तैरेवा
 भिधीन इति कृताविवृतम् इदं तव धेयम् यद्यपि स्वतंत्रव्यापारमात्र एव तृतीयादेरनुशासनं तथापि लाघवात्कृत्तिरू
 प एव कर्तृत्वे तृतीयादेः शक्तिः अचेतनव्यापारे निरूढलक्षणो व अनुशासनस्यानादितास्य र्यमात्रग्राहकत्वात् लाघ
 वमहकृतनस्यैव तादृशतात्यस्य शक्तिकल्पकत्वात् व्यापारे तत्त्वैपिमौ रवेण शक्त्वासिद्धेः एवं च कर्तृत्वरूपकृत्तिरू

लोधाजननात् नचचैत्रेणपाचयतीत्यादौहेतुकर्तृसमभिव्याहारस्थलेकर्तरित्वतीयानुपपत्तिः कर्तृव्यापारस्वस
 मभिव्याहृतहेतुव्यापाराधीनत्वादितिवाच्यम् तत्रण्यतप्रतिपाद्यपाचनादिक्रियायामेवहेतौः कारकतयास्वतंत्रक
 र्त्तव्यापारस्वपचादिक्रियांकारकव्यापारनधीनत्वात् स्वतंत्रप्रयुजानस्यपुंसोव्यापारसोऽलक्रयणादिवत्याकादा
 चन्यथासिद्धतयानकारणमितियाकादिप्रयोजकव्यापारवृत्तेपितस्यततः क्रियाकारकत्वाभावात् अतएवचैत्रो
 भेत्रेणपाचयतीत्यादौचैत्रः पचतीतिनप्रयोगः नचपंचभिर्हलैकैर्षेतिगृहोत्यादौभूमिलेखनरूपकृष्यादिक्रियाया
 स्वतंत्रकर्तृनप्रयुजानस्यगृहोव्यापारस्यदर्शितयुक्त्यालकारादिनाऽभिधानासंभवइतिकर्षतीतिनस्यात्कर्षया
 तीतिवाच्यम् तत्रकृषेः प्रतिविध्यन्नार्थत्वात् उक्तचयाजकायजतिइतियजिर्हेविः प्रक्षेपार्थः हलैः कृषतीति कृषिः प्रति
 विधानार्थेइतियागादेर्देवतेदिश्यकद्रव्यत्संभेच्छाविशेषरूपार्थमुख्यतयातत्रचयजमानस्येवकर्तृतयाहविः प्रक्षे
 परूपलक्ष्यार्थपरत्वंदर्शितम् तत्रचक्रलिजामेवस्वातंत्र्यं होत्तेत्यत्रापिहविः प्रक्षेपएवहधातोरर्थोनतत्तादृशफला
 वच्छिन्नस्पागः तथासतिः स्त्रिजस्तत्रस्वतंत्रकर्तृताविरहेणहोत्तपदेनप्रतिपादनासंभवात्ः धाल्थ्यतावच्छेदकफलक

त्वे आधेयस्वरूपेकत्वमेवा नश्यते घटनेत्यादौ प्रतियोगित्वरूपेकर्तृत्वेनुयोगित्वरूपेकर्तृमत्वेवालक्षणकर्तृपद
 मपि व्यापारादिमत्पचेतनदिभाक्तेभेवअचेतनादौ स्वरसतः कर्तृपदाप्रयोगात् अतएवचकृत्रोयत्वम् नचयत्नवत
 एवकर्तृपदार्थे कर्तृकरणयोस्त्वतीयेत्यादौ कर्तृपदस्यमुख्यार्थे त्यागेयुक्तिविरहात् अचेतनकाष्ठादिवाचकपदयोः
 गे कर्तृप्रत्ययानुपपन्निरितिवाच्यम् सूत्रस्य कर्तृपदानोस्वतंत्रः कर्तृतिस्तत्रकृत्यरिभाषितकर्तृपरत्वात् अन्यथातत्र
 णयनवैयर्थ्यप्रसंगात् स्वतंत्रत्वे चकारकोतरानधीनत्वेसतिकारकत्वं पुरुषव्यापाराधीनक्रियानुकूलव्यापारवा
 ताभेवकाष्ठादीनामन्यव्यापारानधीनक्रियानुकूलव्यापारवत्त्वरूपत्वात् अस्यकाष्ठपचतीत्यादौविवक्षयाकाष्ठादे
 कर्तृत्वेनचस्वातेअपिस्वातेअस्यवास्तविकस्याभावात्तद्दोषकविभक्तीनामप्रामाण्यदुर्वारमेवेतिवाच्य
 मसमभिव्याहृतक्रियाकारकोतरानधीनतत्क्रियानुकूलव्यर्णरस्यैवतत्क्रियावाचकपदसमभिव्याहृतविभक्त्या
 योस्मृतः अनधीनातविशेषणप्रयोजनचैत्रः काष्ठैः स्यात्यापचतीत्यादिस्यल्लिचैत्रः स्यालीकाष्ठानिपचतीतिप्र
 योगापतिवारणम् यत्रचचैत्रः पचति काष्ठपचतीत्यादौसमभिव्याहृतकारकोतराप्रसिद्धिसत्तत्रानधीनातविशेष
 णानप्रतीयतएवतन्निर्वाहेश्चनत्रलकारादेः स्वतंत्रशक्त्यतकल्पनात् विशिष्टविषयकशक्त्वाविशेषणविषयक

षष्पते न तु पच्यते इति प्रयोगानुपपत्तिः मैत्रहृतिवर्तमानकृते प्रसिद्ध्या तादृशकृति अन्यत्वाभावप्रत्यायनासम्भ
 वत् वर्तमानत्वाविशेषिततदीयकृतिजन्यत्वाभावस्य बाधितत्वादिति वाच्यम् आस्थातार्थवर्तमानत्वादेन असम
 भिव्याहारस्य तैः भावोऽशान्वयस्युत्पन्नत्वात् अन्यथा विनष्टं न पश्यतीतीदौ तादृशघटकर्मकवर्तमानदश
 नाद्यप्रसिद्ध्या न्यवोधानुपपत्तेः प्रकृते च मैत्रीयवर्तमानकृत्युप्रसिद्ध्या वषिवर्तमानकालावच्छिन्नजन्यत्वाभा
 वस्यैव पाके प्रतीत्या सामंजस्यात् पाकत्वाद्यवच्छेदनैव मैत्रादिकर्तृकत्वाभाववोधोपगमान्मैत्रोदिकर्तृकपाकदृश
 योमन्यकर्तृकपाके मैत्रादिकर्तृकत्वाभावसत्त्वैपिनपच्यते मैत्रेणोत्पादयोनप्रयोगाः यत्र मैत्रेणोदनपच्यते ननु ते म
 ननत्र मैत्रेणानपच्यते ते मनमित्यादिप्रयोगनिर्वाहाय ते मनपाकत्वाद्यवच्छेदे नैवान्यवोधोपगम्यते न तु शुद्ध
 कत्वाद्यवच्छेदेन बाधितत्वात् यथा च तेन रूपेण शुद्धादनुपस्थितावपितदवच्छेदे नान्यवोधनिर्वाहस्योपपा
 दितम् आधेयत्वस्य तृतीयार्थकीदृशेनैव दृष्टेन नपच्यते इत्यादयः प्रयोगाः आकाशं न पश्यतीत्यादिप्रयोगसमानयो
 गक्षमाः अचेतनकाष्ठस्यादिरपिकर्तृत्वविक्षयाकाष्ठपचनीत्यादिवत्काष्ठेनपच्यते इति प्रयोगात् तत्र व्यापार
 रूपे कर्तृत्वेन जन्यत्वरूपसकृते कैत्वेवात्तृतीयायालक्षण एव चैत्रेण ज्ञायते दुःष्यते गम्यते इत्यादावाश्रयत्वरूपे कर्तृ

नियमानुपगमेद्रुं भवेनेत्रैवैवंपुंस्पतेने मनमित्यत्र एतद्भवनाधिकरणकते मनपाकत्वेन रूपेण शब्दात्पाकानुप
स्थित्यात्तदवच्छिन्नैर्मैत्रान्यसमवेतभविष्यत्कृतिविषयत्वमवच्छेदवोधासंभवकथनं दीघितिकृतां विरुध्यत इति वाच्य
म्-अवच्छेदकावच्छेदेन विशिष्टवृद्धौ धर्मिणिविशेषणप्रयोगात्-अवच्छिन्नत्वविशेषणोऽवच्छिन्नत्वसंबन्धेन विशेषणमि
त्याशयेन तेषानदभिधानात्-विशेषणसंबन्धेन दवच्छिन्नत्वमवतदवच्छेदेन विशिष्टवृद्धौ भासत इत्युपगमेशब्दानुपा
स्थितरूपावच्छेदेन विशेषणान्वेषवाधकाभावात्-नचावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्यावच्छेदकत्वच्छेदेन विशिष्टवृद्धौ विशिष्य
णांशोभानमसंभवदुक्तिकं घटोद्रव्यमित्यादौ घटत्वावच्छेदेन द्रव्यत्वादिमत्ववृद्धौ द्रव्यत्वादिविशेषणस्य स्वरूपतएव भा
नादिति वाच्यम्-तादृशशब्दवो धेद्रमत्वाद्यवच्छिन्नस्यैवाभेदसंबन्धेन विशेषणत्वान्-घटत्वादिविशेषेद्रव्यत्वादिवि
शेषणकतादृशप्रत्यक्षोऽवच्छेदकावच्छेदेन भानानुपगमैर्क्षतिविरहात्-तथास्त्वमैत्रेणानपच्यते इत्यादौपाककृति
त्वस्यान्वयितानवच्छेदकत्वेपि अर्थलभ्यतादृशधर्मावच्छिन्नत्वस्य संसर्गोशोभानं निरवाधमेवेति चेन्न-मैत्रेणानपा
क इत्यादौ कृतौ मैत्रादिबृत्तित्वाभाववोधासंभवेन कृतिजन्यत्वं स्पष्टतीयार्थता स्वीकृत्य क्रियायामैत्रादिकृतिजन्यत्वा
भाववोद्यस्योपगतस्य तयामैत्रेणानपच्यत इत्यादावपि तद्वोद्योपगमभेदसामंजसात् न चैयदामैत्रः सुषुप्तस्तदामैत्रे

क्रियाविशेषघटितधर्म्यान्वयितानवच्छेदकलेपिनदवच्छिन्नत्वविशिष्टविशेषाणां तायाः श्रुतवसंसर्गताभानसंभवेन सा
 मंजस्यत्तः न चान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वमेव विशेषणसंबंधेभासते इति नियमः तथा सति शरदिप्रख्यं निसप्तच्छदा इत्या
 दौ सप्तच्छदपुष्यात्यन्तित्वादेः शरद्वृत्तित्वान्वयितानवच्छेदकतया श्राख्यातोत प्रतिप्राघतावच्छेदकपुष्योत्पत्तित्वावच्छेदेन च
 शरद्वृत्तित्वान्वयेवाधादवच्छेदेनान्वयानुपपत्तेरत्वयित्वावच्छेदकसानुधिकरणमात्रिणचतदन्वयोपगमे शर
 दिप्रख्यं निसप्तच्छदाः शरदिप्रख्यं निसप्तच्छदा इत्यविशेषणप्रयोगात्तेः यदेतन्न शरत्संबंधः सप्तच्छदविशेषणतया भास
 तेतदापुनश्रव्यात्तार्थे धातुमात्रार्थे वापुष्योत्पत्तौ अतएव कारकविभक्तिरूपसप्तम्यनुपपत्त्या कालरूपविशेषणपदाशेत्त
 रस्वातंत्र्येण सप्तमीसर्वमेणसूत्रितासंबंधे च क्रियानिमित्तत्वरूपकारकत्वगर्भकर्तृत्वसास्त्वतार्थत्वेनपुष्योत्पत्तिनिमित्त
 त्वरूप्याख्यातार्थस्य विशिष्टान्वयानुपपत्तेरुत्पत्तिसंबंधे च न्ययउपगंतव्यइति कारकत्वस्याख्यातार्थत्वानुपगमेपि शीत
 लंसरोवगाढवतो निदाघदुःखं यैतीत्यादाविबोदेशे भेदियभावमहिम्नादृश्यविशेषणशरत्संबंधे तत्र विधेयभूतपुष्या
 त्यतैः प्रयोज्यप्रयोजकभावस्यसंसर्गमयीत्याभानमित्तिचंद्रिकादिपुष्योत्पत्तौ शरत्संबंधनिमित्तकत्वाभावात्प्रोक्तानि प्रसे
 गरत्पुक्तस्य ले अवच्छेदकावच्छेदेनान्वयएव नोपेयत इत्युच्यते तथापि तादृश नियमो निश्चायाणिक एव न च तादृश

धिक्वात् तादृशवोक्त्वा नुद्युटितं शाब्दसामग्र्यामधिकैकोपस्थितिनिवेशनेवगौरवात् अथतत्रकृतेस्तृतीयार्थतोपग
 मेचैत्रेणपच्यतेनमैत्रेणेत्यादीवृत्तौ ताश्रमेत्रीयकृतेरभाद्रः पौकैः न्वेतीत्युपेयम् तस्माच्चसमवायसंबंधावच्छिन्नाभा
 वोमैत्रकलंकपाकेपीत्यतिप्रसंगः अन्यतायाश्चदस्यनिष्कृतसंबंधावच्छिन्नाभावः प्रसिद्धात् एव नमैत्रकलंक
 याककर्मत्वाभावस्यकर्मणि तदुल्लाहोप्रतीतिश्चकर्मवाचकपदासुमभिव्याहारस्यतेदुर्घटा आधेयत्वस्यतृतीयाथो
 लेवाधेयत्वाभाववोधएवकृताकंणीक्रियते नचतथासतिमैत्रचैत्रोभयकलंकपाकसत्वेचैत्रीयपाककृतौमैत्रदृष्टित्वा
 भावसत्वात् मैत्रेणनपच्यतइतिप्रयोगापत्तिरिवाच्यम् मैत्रेणनपचतइत्यतौवर्तमानपाकानुकूलकृतित्वावच्छेदेनमै
 त्रदृष्टित्वाभाववोधनादुक्तस्यलेचतादृशकृतित्वसामानाधिकरणेनमैत्रदृष्टित्वसत्वात्तादृशवाक्पाप्रामाण्यात्त्वर्ममा
 नत्वस्यकृतिविशेषणतयाचचैत्रेणपच्यतेऽपच्यतइत्युपपद्यते क्रियाविशेष्यस्यतथात्वात् यदामैत्रेणन्यक्रियतेन
 नुपच्यतेतदमैत्रेणनपच्यतइतिप्रयोगश्च नचाख्यातेनकालेस्यकृतिविशेषणतयावोधनात्कालविशेषविशेषि
 तकृतित्वस्यान्वयितावच्छेदकतयातदवच्छेदेननत्राभावः शक्योवोधयितुम् ननुकालक्रियोभयविशेषितकृति
 त्वावच्छेदेनकर्मप्रत्ययस्यलेक्रियायाः कृतिविशेषणत्वाभावेनतद्वृत्तितथर्मस्यान्वयितावच्छेदकत्वाभावादितिवाच्य

कर्तृत्वं च मुख्यं क्रियानु कूल कृतिरेव सा च कत्रीख्या न स न्भिब्याह ते चैत्रः पचतीत्यादौ क्रिया विशेष्यतया आख्यातेन प्र
 नियायने चैत्रेण पचते शय्यते इत्यादिकर्मभावाख्यातस्थले च क्रियायां विशेषणतया तृतीयया सा प्रत्याय्यते यनुतत्रा
 ख्याता ये एव कृतिः तृतीयार्थश्चाधेयत्वं तस्य चाख्यातार्थं कृतिविशेषणतया न्वयः कृतेश्च क्रियाविशेषणतया तथा कृ
 तिबोधने चात्मनेपद रूपस्याख्यातस्य यगादिसमभिआहारज्ञानमप्रेक्षितं प्रचतिपचते इत्यादौ तथा कृत्य न्वयावोधा
 त् चैत्रेण ज्ञायने गम्यते इत्यादौ तृतीयया आधेयतार्थत्वं कृतेषु मेवेति न त्कल्पनमधिकमिति तन्न चैत्रेण पक्वमि
 त्यादौ तृतीययाः कृत्यर्थकताया आवश्यकत्वात् तत्र कृत्यर्थकाख्यातविरहेण कृतः कर्तृकर्मवाचकत्वे न कृत्यर्थतावि
 रहात् यद्विचकर्तृकृतः कृतावेव शक्तिर्ननु विशिष्टज्ञाता इत्यादौ त्वाश्रयार्थकतायाः कृतेषु त्वेन तत्र कृत्य न्वयादेव क
 र्तृत्वाभिसंभवादित्युच्यते तथापि कर्मकृतः कृत्यर्थत्वमप्रसक्तमेवेत्युक्तप्रत्ययस्य क्वचित्कर्तृवाचकत्वेपि चैत्रेण पच्यः
 दुष्पचश्चैत्रेणोदनः चैत्रेणोदनस्य पाकरत्सादौ कृताने कृतिबोधकत्वमिति तत्र कृतिबोधानुरोधे न तृतीयायाः कृतिवा
 चकत्वमावश्यकमेव एवञ्चैत्रेण पच्यते इत्यादावपि तृतीयायाः कृतिबोधने तत्र चैत्रादेः संबन्ध एवाधेयत्वमित्यता
 एवनिर्वाहकतायाधेयत्वस्य विशेषणतया भागोपगमस्यानुचिन्तत्वात् तथा सति तत्संसर्गस्यापि विशेष्यता कल्पना

सदास्तुस एवात्रापितदर्थः अतएवतसेवास्यापिप्रतिस्त्रिं चतिशब्दस्यप्रयोगो नानर्थकः वस्तुतोऽनर्थकयोः कर्मप्रव
चनीयाधिपरिशब्दयोः प्रयोगवत्तादृशप्रनेरपिप्रयोगस्यप्रयोजनांतरानुषपपनिश्चित्या प्रतेर्यत्रव्यापेकतार्थ
कत्वतत्रप्रतिवृत्तिसिचतीत्यव्ययीभावसमासएवनियतः तदर्थकाव्ययस्याव्ययीभावसमासविधेर्विभाषाधिकार
रीयताविहारेणनित्यत्वादतीवीप्सयाप्रतिवृत्तिसिचिदृक्षप्रतीतिनप्रयोगः यत्रव्यापकत्वार्थकेनाव्ययेनाव्ययीभा
वसमासस्तदुत्तरं सर्वत्रप्रथमाविभक्तिरेव नत्पकुंभेगच्छतीद्विवत्प्रतिगृहेऽश्याइत्यादिरपिप्रयोगः उक्तयुक्तपात
त्रप्रतिनाऽश्यादौशहादियापकधर्मिणोन्वाऽभेदसंबंधेनान्वयेमेपलैघटः घटवृत्तौघटइत्यादिप्रयोगवारण्यकस्या
याः सप्तम्यर्थधारताया आश्रयत्वसंबंधेनाभेदसंबंधेनवाप्रकृत्यर्थानन्वयव्युत्पत्तेर्विरोधात् उपकुंभेनिधेहिः
उपकुंभादागतः उपकुंभेनकृतइत्यादौचविवक्षिनस्याधारत्वापाद्वाज्ज्वकृत्त्वा दौकुंभसमीपादेराधेयतासंबंधे
नान्वयस्याधेयत्वादौनिरूपितत्वबंधेनतदन्वयस्यवावोधेनकश्चिद्व्युत्पत्तिविरोधइत्युपपद्यनेतथाप्रयोगाः तांच
मांचांतरेत्यादावंतरोतरेणयुक्तइतिद्वितीयायानिरूपितत्वप्रर्थः तस्यांतरापदार्थतावच्छेदकमध्यत्वेनयः एवम
न्यत्रापि ॥ ॥ कारकत्वतीयायाः क्रियान्वयिकद्वैलकारणत्वार्थः कर्तृकरणयोस्तृतीयेत्यनुष्णसनात

चतुर्थकर्मण्येवद्वितीयाषत्वबाधएवसंज्ञाफलंप्रतिश्रुतिरर्थकः गृहेगृहेऽश्वाइत्यादाविव्यापकतायाद्विरुक्तिक्त्व
लभत्वात्प्रतिशब्दस्यव्यापकत्वार्थकत्वेऽत्तार्थकत्वेनगृहोऽश्वत्वेऽश्वाइत्यादाविवद्विरुक्तिरेवनस्यात् नचप्रति
शब्दस्यापि व्यापकतार्थकत्वेप्रतिदिनमधीतेइत्याद्यैः क्लृप्तैर्द्विरुक्तेरपि ब्रह्मब्रह्मसंचितोत्यादौक्लृप्तमितिप्रकृतसंभेदेना
न्यतरवैयर्थ्यमिति न्यायाद्वयोरेवव्यापकतावौधकत्वमवर्जनीयमितिवाच्यम् प्रतिमासमित्यादावव्यधीभावेहिप्रथमा
तिरिक्तधिभक्तैरसाधुत्वेनप्रतिशब्देनमासान्वितव्यापकत्वंक्रियायंबोधयते विभक्तिः साधुत्वार्थो ब्रह्मं प्रति सिंचतीत्य
त्रतुसेकेद्वितीयाथकमत्वावरुद्रप्रकृत्यर्थवृक्षविशेषितव्यापकतावेधयितुंनशक्यते एकंविशेषणत्वेनोपस्थितस्या
नत्रविशेषणत्वेऽनुत्पत्तिविरोधात् कर्मत्वसंबंधस्यैवव्यापकताघटकत्वेनस्वीकरोष्यतावृत्त्यनियमाकसनस्यतथा
त्वासंभवाच्च सेककर्मत्वेऽप्राप्यतासंबंधघटितव्यापकतापत्याग्रनमपिनयुज्यते प्रकृत्यर्थसुवर्थयोरंतरानत्रर्थोति
रिक्तभानस्यकुत्पत्तिरुत्पत्त्यात् नानामूढस्येतरोत्पत्तेः नानुपगृह्येऽश्वत्वेनावादितादौनत्रर्थमात्रस्यपंचस्यर्थहेतुतायावि
शेषणत्वेनप्रकृत्यर्थसचविशेष्यत्वेनान्वयात् नस्मात्प्रतिरनर्थकएवद्विरुक्तान्वयेतात्पर्यवलाच्चसेचनकर्मत्वेदृक्षा
देर्वापकत्वंसंज्ञासंगतयेवभासते यदिचब्रह्मंप्रति सिंचतीत्यादावुपसर्गस्यप्रतेर्वाच्योद्योत्योवाकश्चिदत्योस्तदास्तु

दृष्टौ प्रत्याप्यते विशेषः पूर्ववत् यावच्छब्दसमानार्थका इत्युच्यते तत्रोक्तं यत्प्रमाणं यत्प्रमाणं
 प्रावर्षदित्यादावनुशाब्दार्थः कारकत्वरूपहेतुत्वं अनुलक्षणं इत्यत्र कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधायकसूत्रैलक्षणपदस्यका
 रकहेतुपरत्वात् तत्र च यज्ञान्वितस्यार्थस्य हेतुतायाश्च निरूपकत्वसंबंधेन दृष्टावन्वयः जन्मत्वं
 वानुशाब्दार्थः तत्र निरूपितत्वरूपद्वितीयार्थस्य ज्ञान्वितस्य ज्ञानार्थात्तस्य संबन्धेन दृष्टौ अन्वयज्ञानेनोद्धारद
 तत्रापकर्षरूपहीनत्वमनुशाब्दार्थः अर्जुनावधिकत्वं द्वितीयोत्तरार्थस्य चापकर्षेण न्ययः अवधित्वस्यापादानतारूपत्वेपि
 क्रियाध्वन्याभावात्प्रवचनीयप्रसक्तिः अस्मादयदीर्घ इत्यादौ भवतीत्यस्याप्याहारेणैवंप्रवचनस्य पादानात् अतः वक्ष्यमा
 दादतानिर्वीहः दृष्टं प्रतिविद्योतै विद्युत् मातरं प्रति साधुः योमां प्रतिष्ठाकृष्टं प्रति सिंचतीत्यादौ लक्षणस्य भूतेत्या
 दिसूत्रानुशिष्टकर्मप्रवचनीयसत्प्रत्ययस्य प्रथमपरिचायकत्वरूपलक्षणत्वं परिचेयत्वरूपं लक्षणत्वं वाक्यम
 प्रवचनीयार्थः दृष्टयकारो न विद्युद्विद्योत न ज्ञानादृष्टस्य परिचायकता द्वितीयार्थश्चाधेयत्वं निरूपितत्वं वा द्विती
 येसाधुत्वं प्रियकारित्वं साधुत्वघटकक्रियान्वयीसंबन्धः कर्मप्रवचनीयार्थः संबन्धान्वयिष्ठति योगित्वं तन्निरूपत्वं वा
 द्वितीयार्थः तृतीये भागः स्वत्वाश्रयः प्रत्याघर्षः तदन्वयीसंबन्धो द्वितीयार्थः इत्यं चास्मत्संबन्धीयो भागः स्यादिति बोधः ॥

हितपूर्वकृष्णनवमीपूर्वतिथीनामपिनत्तदृशमीप्रागभावत्वात्तदधिकरणधिकरणतिथिव्यापकत्वंपूजायानसे
 भवतीतिवाच्यम्. स्वावच्छिन्नकृष्णनवमीप्रागभावाधिकरणत्वंधेनस्वावच्छिन्नभेदस्यैवप्रागभावसंबंधेनिवेशा
 नीयत्वात्. स्वाधिकरणनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि तादृशावच्छेदकत्वंधेनस्वावच्छिन्नस्यभेदः
 अतस्तादृशावच्छेदकत्ववच्छिन्नाभावविशिष्टयत्किंचिदृशमीप्रागभावाधिकरणनिष्ठाभावप्रतियोगितायादाया
 प्रसिद्धिवारणयविशिष्यतत्तत्रागभावरूपस्वपदार्थस्यसंबंधमध्येप्रदेशः. ननुगमइतिनिरस्यमदेशरूपासीमात्र
 काशीतःकौशिकीयावद्वातीत्यादौतत्रकौशिक्याःगमनसीमालंप्रतीयते. तच्चकाशीपूर्वकौशिकीपश्चिमदेशव्यापकत्वगमने
 कगमनानधिकरणत्वं. यावत्पदेनचकौशिक्यनधिकरणकत्वेसप्तिकाशीपूर्वकौशिकीपश्चिमदेशव्यापकत्वगमने
 प्रत्याप्यते. तत्रहितीयार्थोऽवधित्वमवधिमत्वाप्रतीचीत्याद्यन्वये. निष्कर्षःपूर्ववत्स्यमूहनीयः. अभिविध्यर्थोया
 वच्छब्दःकार्तिकमारम्भचैत्रयावच्छीतभवतीत्यादौकाशीतःपाटलिपुत्रयावद्दशैत्रोत्तरकालाऽवधित्वसहितं. ताभि
 व्याप्तिः. एवंचप्रथमेकार्तिकपूर्वकालोत्तरचैत्रोत्तरकालपूर्वकालव्यापकत्वंचैत्रोत्तरकालाऽवधित्वसहितंसितभ
 वनेहितीयेचकाशीपश्चिमदेशपूर्वपाटलिपुत्रपूर्वदेशपश्चिमदेशव्यापकत्वंपाटलिपुत्रपूर्वदेशावधित्वसहितं

व्याप्यकालसमुदायेसजानीयत्वविशेषणत्यूजायाउक्तविशेषणद्वयाक्रांतदंडादिसमुदायाव्यापकत्वेपिनवाधः
 अन्वयितावच्छेदकरूपेणसाजात्यस्यविवक्षाणुक्तस्यलेचतिथिमित्यस्याधाहारेणदशमीपदार्थतावच्छेदकस्य
 तिथित्वघटितत्वेनवायावत्पार्थान्वयितावच्छेदकतयातिथित्वभानात्तेनरूपेणदंडादेर्दशमीसजातीयत्वाभावात् ।
 तिथिश्चाखंडकालविशेषरूपा नतुचंद्रमंडलकलारंभाद्यनुगुणक्रिया प्रचयरूपापूजायास्तावत्क्रियावृत्ति त्वसं
 भवात् । अत्रचप्रागभान्वयवावत्यदर्थः द्वितीयार्थः प्रतियोगित्वमनुश्रोगित्वंवा तत्रतत्रकृत्यर्थदशम्याअन्वयःताव
 तादशमीप्रतियोगिकप्रागभावलाभः तस्त्वप्रतियोग्यद्वयित्वविशिष्टव्यापकतासर्वधेनपूजारूपसमभिव्याहृतक्रि
 यायामन्वयः व्यापकत्वंच स्वाधिकरणतिथिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवृच्छेदकपूजाविशेषत्वत्वं स्वाधिकरणत्वंच
 स्वाधिकरणकृष्मनवमीप्रागभावावच्छिन्नभेदविशिष्टकालिदविशेषणतासर्वधेन एतेनकृष्मनवमीप्रागभावाधिक
 रणप्रतियोगिकभेदस्याव्यावर्तकतयातस्मान्मभेदनिवेशो भविविकृष्मनवमीप्रागभावाः धिकरणत्वमादायनाप्र
 सिद्धिः तथासत्यपिततदृशमीप्रागभावाधिकरणकालस्यस्क्रुधिकरणकृष्मनवमीप्रागभावावच्छिन्नभेदत्वत्वंधे
 नततत्प्रागभावाधिकरणत्वास्तैः नचैवमपि व्यवहितपूर्वकृष्मनवमीप्रागभावावच्छिन्नभेदघटितसर्वधेनाव्यव

दिकर्तव्यं न्वयः असाहित्यं च स्वकर्तृकसमभिव्याहृतगमनादि क्रियासमानकालीनतादृशक्रियाकर्तृत्वरूपसाहित्याभा
 वः क्रियान्वयित्वकर्तृकतादृशक्रियाकालीनत्वाभावएववर्वाविचार्यः कर्तृत्वेपुत्रादेराधेयत्वेनान्वयः विभक्तिः साधुत्वार्थ
 वअनुवाधेयत्वेद्वितीयायर्थः सप्तम्या आधेयत्वार्थकत्वेपिनामप्रममीप्रसक्तिः तस्याः कारकविभक्तित्वेनक्रियान्व
 यिस्वार्थबोधकत्वात् अतः शेषषष्ठीप्रसक्ततामेवोपपदविभक्तिद्वितीयाब्रह्मत् इति सर्वोपपदविभक्तयः षष्ठ
 पवादिकाइत्यस्याविरोधइतिविनासमानार्थकयोः ऋतेनैतरेऽपि क्रियान्तं योरपि दशितवरीतिः एवंविनायुक्ततृतीयापंच
 मीस्थलेपि मर्यादाभिधयर्थकयावच्छब्दयोरेपिद्वितीयादृश्यते तप्रमर्यादाथकोयावच्छब्दः आरभ्यतस्यादशमीनु
 यावत्पृजयेपर्वतएजप्रीमित्वाद्ये मर्यादासीमाकालरूपादेशरूपचकालनिष्ठं तत्त्वच तत्कालनिष्ठं स्वसमभिर्वाह
 तकालप्रागभावानधिकरणस्वप्रागभावधिकरणस्वसजातीययावत्कालदृत्तिसमभिव्याहृतक्रियानधिकरणत्वम्
 एवंचोक्तस्थलेयावच्छब्देनपृजारूपक्रियायांशुक्तदशमीनिष्ठतादृशसीमात्वनिरूपकत्वं प्रत्याप्यते तावतैवार्थतः शुक्ल
 दशम्यमर्यादात्वंलभ्यते तच्चिष्ठसीमात्वनिरूपकत्वं च तददृत्तित्वे सति कल्पनवमी प्रागभावानधिकरणशुक्तदशमी
 प्रागभावधिकरणतिथिकूटव्यापकत्वं तावताबोडशतिष्मधिकरणकबोडशपृजारूपस्यैककर्मणोविधेयतायालाभः ॥

रस्थिते चाभाव रूप एवार्थे अन्य रूप तदर्थोतरस्याधेयता संबंध इति न संभवति । आधेयता देलहत्वेव संबंधत्वात् ननु
 तदभावे न च तत्राधेयता भावो न प्रतीयते अपितु तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकष्टव्याघन्याभाव इत्युपेयम् । तादृश
 प्रतियोगिताकत्वमेवाभावे न्यस्य संबंधोऽस्त्विति वाच्यम् । आधेयता संबंधस्य प्रतियोगिन आधारस्यानुयोगिन्याधेयेदृश्य
 नियामकत्वेनाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् । चैत्रः पंचतीत्यादौ कृत्यादिसंबंधस्यापदा र्थत्वेऽपि पाककृतिमानित्या
 दौ मनुवादिपदेन विवरणात् । उक्तस्य लेसामानाधिकरण्यस्य पदेन विवरणमपि न विरोधमासादयति । विवरणियार्थस्या
 प्यन्यत्वेऽप्यदा र्थत्वेऽप्येतैरित्यलमसदावेशेन । विनावातं दृक्षः पतित इत्यादौ विनापेदा र्थस्याभावस्याश्रयतासेव
 धेन दृक्षेन्वयाद्वाताभावविशिष्टो दृक्षः पतित इति शब्दतोलभ्यते । पतनेन भवसिद्धो वातजन्यत्वाभावलाभश्चा र्थः । अन्य
 तायाः पदानुपस्थितत्वात् । तदभावस्य तस्यादृश्यनियामकसंबंधत्वात् । तदभावस्य च शब्देन बोधयितु
 मशक्यत्वात् । पुत्रविनागत इत्यादौ पुत्रादिपदं लक्षणया पुत्रगमनादिपरं । विनापदबोधप्रतदभावश्च मानकालीनत्वा
 दिसंबंधेन गमने न्वेति । समानकालीनत्वघटककालनिष्ठत्वात् । कारणत्वमनवच्छिन्नबोधमत्तो गमनादिकाले तदना
 धिकरणेऽप्येवच्छेदेन गमनाद्यभावसत्त्वेऽपि नातिप्रसंगः । केचित्तुः उक्तस्य लेऽसाहित्यमेव विनापदा र्थः । तस्य च गमना

नावच्छेदकत्वंभासतेःद्रव्येनगंधरसप्रयोगात्३पलक्षणीभूतधर्मावच्छिन्नेननत्रर्थाभावांन्वयइतिबुत्स्यनेरिनिरसभा
 विनानघटोत्पत्तिरितिप्रयोगःअतिप्रसक्ततयाशभाभावस्यघटोत्पत्त्याद्यभावानुयोगितावच्छेदकताविरहात्अथवा
 अभावएवविनार्थःदंडंविनानघटइत्यादौचविनोत्तार्थस्याभावस्यनत्रर्थेघटाद्यभावेप्रयोज्यतासंबन्धेनैवान्वयःअतए
 वरासंभविनानघटइत्याद्योनप्रयोगाःअतएवदंडंअथभाववतिघटादेर्हेतुत्वपिजायतेइत्यस्याध्याहारंविनैवदंडंविनान
 घटइतिप्रयोगोपपत्तिःरासंभविनासाध्याभाववतियोऽभावइतियद्यात्यांतत्रसप्तम्यंतेनमनुपाससर्गविधयाभासमा
 नतदधिकरणनिष्ठत्वमेवोपात्तम्ननुविनार्थत्वेनाधिकरणअभावाधिकरणपर्यंतस्विनापदार्थत्वेपिसप्तम्याधेयत्व
 रूपापदार्थविवरणरूपतायाआवश्यकत्वात्नचविनापदोत्तरंसाधुत्वार्थप्रथमैवेतिशाब्दिकाःपृथिव्यामेवगंधद्रव्यादौए
 निपातोत्तरविभक्तैरिर्थाकत्वात्अतएवसर्वत्रनिपातोत्तरंसाधुत्वार्थप्रथमैवेतिशाब्दिकाःपृथिव्यामेवगंधद्रव्यादौए
 वकारप्रकृतिकसप्तम्यायदाधेयत्वबोधकत्वमंगीकृतंदीधितिःकृद्विस्लत्रापितेषाननिर्भरःअस्तुवातत्रप्रतियोगितया
 पृथिव्यन्यदृत्तित्वभानानुरोधेनैवकारस्यान्यदृत्तित्वार्थकत्वंगौरवाडुपेक्ष्यतत्राधेयत्ववाचकत्वेनकृत्वायाःसप्तम्याः
 कल्पनम्प्रकृतेचाधेयत्वसंसर्गतयैवोपपत्तौविनापदसाकोष्ठाधेयत्वार्थकसप्तमीकल्पनंदुष्कल्पनमेवएवका

कर्तृकतादृशचरुहोमाधिकरगतात्वावच्छिन्नव्यापकतानांसंसर्गविधयाविवक्षितत्वान्नदोषः तादृशाधिकरगताद्द
यादृशित्वंचसदृशित्वस्वरूपकहोमकर्तृनिष्ठभेदप्रतियोगिककर्तृकहोमाधिकरगतादृशित्वोभयसंबंधेनाधिकरणता
विशिष्टान्यत्वरूपमनुमतेबोधमः मासमधीतइत्यादावपिचैत्रादिकर्तृकाध्ययनाधिकरणतात्वरूपव्यापकतावच्छेदका
धर्मस्योक्तानुगत रूपेणैवानुगमः कार्यः अतोमासमधीयानोदृष्टइत्यादौविष्यचैत्रत्वाद्यनुपस्थितावपिनान्वयवोधानु
पपत्तिः अन्यत्वयमूहनीयम् दृण्डंविनानघटउत्पद्यतेरासंविनापिघटउत्पद्यतेइत्यादौविनापदाशोभाववानतत्पदस
मभिव्याहृतद्वितीयाअभावान्वयिप्रतियोगित्वमनुयोगिलेवार्थः अभाववतश्चोत्पत्तावाधारत्वेनान्वयः तथाचदंडोभाव
वद्वत्सु तिकत्वाभाववानघटः रासभाभाववहृत्सुत्यनिकोघटइत्याकारकोबोधः यद्यपिनिपातार्थेनामार्थस्यसाक्षाद
पिभेदेनान्वयः तथापिसंभवतिसार्थकत्वेविभक्तेर्निरर्थकत्वमनुचितमितिद्वितीयायाः सार्थकत्वमुपेयतेभूतलेनघ
टश्चद्रदवमुखमित्यादौप्रथमायाः प्रतियोगिताद्यर्थकत्वेप्रथमैवनसाधुः स्यात्प्रातिपदिकार्थान्वयिनोन्वयपदेनाभि
धानस्यलएवप्रातिपदिकार्थेत्त्यादिसूत्रेणप्रथमाविधानादिति तत्रप्रतियोगितादिः संबधविधयेवभासतेइत्युपेय
तेदंडंविनानघटोत्पत्तिरित्यादौचविनातार्थेघटोत्पत्त्याद्यभावान्वयः नुयोगिविशेषादृशभावसचतदनुयोगि

यावज्जीवमित्यादिश्रुत्यायावज्जीवव्यापकत्वेवोच्यते इति चेत् ततो मासैकव्यापकतालाभेऽपि ऋषसञ्चरुकरणकत्वविशि
ष्टहोमेतन्मात्रव्यापकताया अलाभे न तस्यापि विधेयतया वाक्यभेदस्य प्राप्त्याग्निहोत्रानुवादेन द्रव्यविधिपक्षे दुर्वारत्वा
त् अथ तादृशश्रुतेर्द्रव्यकालोभयविशिष्टस्य गौणाग्निहोत्रप्रतिपाद्यस्य कर्मोत्तरस्य विध्ययकत्वेऽपि न कथं वाक्यभेद
विधेयभेदस्य तावताप्यपरिहारात् प्रत्युत धर्मिणोऽप्यधिकस्य विधानात् एवं च प्राप्ते कर्मणि नानेको विधाने शक्यते
गुणः अप्राप्ते तु विधीयते वहोऽप्येकयत्नत इत्यपि निर्युक्तिकमिति चेन्न यत्र विधयो शोऽप्युपपदेने कथं मां ण विशेषणतया
भानतत्र विधेयविशेषणभेदेऽपि विशिष्टविधेयत्वाभेदेन वाक्यभेदविरहात् अन्यथा भूतलं नीलघटवदित्यादावपि
नीलबहुदवदित्यादाविववाक्यभेदप्रसंगात् अनुवाद्यो विशेषणतया यत्रानेकेषां विधानतत्र तेषां विधेयताभिन्ने वै
निवाक्यभेदः यद्यपि तत्र उषसञ्चरुकरणकहोमाधिकरणतात्वेनाधिकारिविशेषकृततादृशहोमाधिकरणतात्वेन वा
ऋसैकव्यापकत्वात् स न्यूनकालहोतृकृतहोमाधिकरणतायामपि अन्यान्पदिने पुरुषांतरकर्तृकहोमाधिकरणतासत्त्वा
नाशतैव न तस्य रूषकर्तृकतादृशा होमाधिकरणतात्वेन व्यापकतायाः श्रुतितात्पर्येऽपि यत्तैश्च विधेयानन्यम् तथापि विभि
न्नपुरुषकर्तृकहोमाधिकरणतादृशा चरुहोमाधिकरणतामात्रहृत्ति धर्मत्वेनानुगतीकृत्य तत्तत्पुरुषा

बु० क०
६७

शुनादशा० भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य तादृशधर्मसत्वेपितत्त्वासत्वसमानाधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छे
दकतादृशधर्मैः उक्तसंवेधेन तत्तन्मासत्वाद्यवच्छिन्नस्योभेदलदाश्रयत्वमक्षतमेवेति यत्किंचिदेकमासादिमात्रव्याप
काध्ययनादिस्यलेपितादृशप्रयोगनिर्वाहः प्रतिमासमधीतइत्यादौ प्रत्यादिशब्दानां मासादिपदोपस्थाप्यानुगत रूपावच्छि
न्नमासत्वादिमन्त्रिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावघटितव्यापकताबोधकतया यत्किंचिदेकमासादिव्याप
काध्ययनादिस्यलेनतादृशः प्रयोगः अथात्यंतसंयोगार्थकद्वितीयाया एकादिपदं विनापियत्किंचिदेकमासादिव्यापक
ताबोधकत्वेऽयसद्विश्रित्वासासमेकमग्निहोत्रं नुहोतीत्यत्र एकपदवैयर्थ्यमिति चेन्नः तत्रमासाधिककालव्याप
कत्वेपि मासव्यापकतयाधिककालीनस्य होमस्य शास्त्रार्थता वारणायैकपदोपादानात् तथा सति तस्य केवला
र्थकतयामासमात्रव्यापकतालाभात्तादृशप्रयोजनोपपत्तेः अतएव च यावज्जीवमग्निहोत्रं नुहोतीति श्रुतिवो
धिताग्निहोत्रानुवादेन सतिलक्रीहिकरूपद्रव्यस्य सासैकरूपकालस्य च विधाने वाक्यभेदः स्यादिति तादृशद्रव्य
कालोभयविशिष्टस्य गौणाग्निहोत्रपदप्रतिपाद्यस्य कालोत्तरस्यैव विधायिका तादृशी श्रुतिरिति सिद्धान्ते यावज्जीव
कालोत्तरं तमासरूपकालोत्तरं नुवादकतदसंभवात्प्राग्निहोत्रानुवादेन द्रव्यस्यैव विधानमृचितमिति पूर्वपक्षोति

रामः
६४

३३

त्वभानानुपगमात् आधेयताया अतिप्रसक्तधर्मावच्छेद्यत्वेसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकधर्मात्मकव्या
प्तिशरीरेमिआदीनास्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वनिवेशस्यव्यभिचारिण्यतिव्याप्त्यानख्यतिप्रसक्तमवच्छेद
कमितितत्स्थलीयचिंतामणिफक्त्रिकाविरोधेनचासंभवदुक्तिकतापत्तेः आधा रताया अतिप्रसक्तधर्मावच्छे
द्यत्वेयद्वैत्वधिकरणत्वंसाध्याधिकरणात्तावच्छेदकमिनिनद्वेषणव्याख्यायक्षेस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदक
प्रवेशं व्यभिचारिव्याप्त्याऽदृषयित्वाविरुद्धदिक्कालावच्छिन्नहृत्तिकस्येत्यादिदृषगांतरेणतत्परित्यज्यदीभ
धिति कृतानामनतिरिक्तेष्टान्तिरूपावच्छेदकत्वविवक्षाया असंगत्यापत्तेः असुवाव्यासज्यहृत्तिधर्मस्यातिप्रसा
क्तस्यापिदर्शितपुत्रीतिवलादाधाराधेयभाववच्छेदकत्वंव्यासज्यहृत्तेस्त्वितिप्रसक्तस्यतदवच्छेदकत्वमप्रसक्त
म-क्षितिजलोभयगंधवत्सुहृगंधोभयक्षितावित्याद्यप्रतीतिः अथवाहितीयाद्यर्थेऽध्ययनाधारत्वेतन्न्मीसा
दिरूपप्रकर्षविशेषणतावन्नतनन्मासादिव्यक्तीनांव्यापकतासंबंधेनपारान्तंश्रेणविशेषत्वमुपेयनेताह
शोचव्यापकत्वसमानाधिकरणव्याप्यहृत्त्वभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेनसावच्छिन्नस्योभेदस्तदाश्रय
धर्मवत्त्वात्तादृशधर्मश्चात्राधीतत्वाद्यैत्रीयाध्ययनाधा रतात्वविशिष्येवसंबंधेनर्भावनीयम्मासांतरनि

वात्-द्रव्यात्मकत्वेपि क्रमिकेषु तेषु संख्योत्पत्तेरसंभवात्-तत्र बुद्धेरनतिप्रसक्तैवलक्षण्यमनुगतं दुर्वचम-जातिरूप्य
 स्य तस्य संकरप्रसेगानिरसत्वात्-तत्तद्विनाद्यननुगमेनाननुगतत्वादिति वाच्यम्-तावत्कालस्थायिनोद्रव्यस्थापिदिनादि
 रूपत्वसंभवात्-मीमांसकानुयायिभिः-अगत्यासंख्यायाः पदार्थोत्तरत्वोपगमाच्च-संख्यादिरूपान्यदिनादिनिष्ठानुगत
 त्वन्निर्वादेः-सुवचत्वान्त-एवंमासमधीतेचैत्रद्रव्यादावधिकरणतैव द्वितीयार्थः-मासादिपदार्थतावच्छेदकदिनपर्योप्त
 त्रिंशत्त्वादेर्धर्मिशेषणतापन्नस्य द्वितीयार्थोधिकरणतायोचैत्रकतेकाध्ययनाधारतात्वादिब्याप्यधर्मोवच्छिन्नेस्व
 रूपमवच्छेद्यत्वंसंसर्गतयाभासतैद्रत्युपगमेनसामंजस्यात्-यत्किंचिदेकमासंख्याप्यत्राधीतंतत्राध्ययनाधारत्वा
 नामवच्छेद्यतावच्छेदकाधारतादृश्यतमत्वविशेषादिरूपोक्तधर्मोवच्छिन्नानतिप्रसक्तत्वेनतददृत्तित्रिंशत्त्वेना
 वच्छेदात्-न्यूनकालाध्ययनस्थलेवातिप्रसक्ततयातादृशस्यमासत्वस्यउक्तरूपावच्छिन्नाधारतानवच्छेदकत्वा
 च्चाप्रसर्गातिप्रसंगयोरनवकाशात्-मासादिपदप्रवृत्तिनिमित्तधर्मैचैत्राध्ययनाधारतायाब्याप्यत्वस्यशाब्दादन्ना
 भेपिअर्थतसंख्याभादिति-द्वितीयाअत्यंतसंयोगार्थपरत्वमितिाननुशासनविरोधः-नचभूतलेघटः-भूतलेघट
 वदित्यादिप्रत्ययवत्सादतिप्रसक्तोपिधर्मआधेयत्वाधारत्वयोरवच्छेदकइतिवाच्यम्-तादृशप्रत्ययवच्छेदक

व्युत्पा
 ६३

ज्ञानस्य हेतुतया संसर्गविशेषोपस्थिते रपेक्षितत्वात् संबंधघटकतादृशधर्मो न विशिष्यादुषः शाब्दबोधानुदयप्र
 संगात् न चैष्टापत्तिरनुभवविरोधात् अनागतादिमासृत्तितादृशधर्मोणो विशिष्यज्ञानसामग्रा असर्वज्ञस्य दुर्लभ
 नया अस्मदादीनां सर्वेषामेव तादृशमासत्वव्यापकता बोधोच्छेदप्रसंगात् न च तादृशवाक्यार्थतात्पर्यमेव संसर्ग
 तात्पर्ये उक्तज्ञाने च वाक्यार्थघटकः संबंधः संसर्गमर्यादयैव भासत इति विशेषरूपेणानुपस्थितस्यैवोक्तधर्मघटित
 संबंधस्य तात्पर्यज्ञाने वाधाभावबलाच्छाब्दबोधे च तात्पर्यज्ञानबलाद्ज्ञानमनपवादमेवेति वाच्यम् एकपदार्थवि
 शिष्टापरपदार्थरूपेण वाक्यार्थविशेषितत्प्रतीतीच्छारूपतात्पर्यविषयकनिश्चयस्य ग्राह्याकार्यो निश्चये दुर्घटता
 यात्स्य शाब्दधीहेतुत्वे च योग्यता संशयाच्छाब्दबोधानुपपत्तेर्विशकलितनत्यदार्थतत्संसर्गविषयकत्वविशे
 षितप्रतीतीच्छाज्ञानस्यैव शाब्दधीहेतुताया उपेत्यात्तत्र तादृशसंसर्गोपस्थिते रवश्यायेष्टाणीयत्वादिति चेतः स
 त्यम् मासादिघटकतावदिनादिनिष्ठत्रिंशत्त्वादिरूपमासत्वादिर्मोसादिभेदेन न चैवमासादिपदप्रवृत्तिनिमित्त
 परमनुगत रूपेणः अन्यथा शक्या नत्यप्रसंगान् सवीपसंहारेण व्युत्पत्तिविना प्रागप्रतीतमासादेः शाब्दानुभवा
 निर्वोहाच्च न च त्रिंशत्त्वादिकं बुद्धिविशेषविषयत्वरूपेण वाच्यम् दिनादेर्द्रव्यानात्मकत्वेन त्रगुणरूपसंख्याया अत्र संभ

काध्ययनत्वादिरूपस्वाश्रयघटितसंबंधेनाध्ययनादावन्वयः प्रथमाभावेचप्रतियोगिव्यधिकरणत्वविशेषणमुपा
 देयम् तेनत्रिंशद्दिनेष्वेवचयंत्राधीततत्रदिनावांतरंदादावध्ययनाभावेप्युक्तप्रयोगोपपत्तिः मासपदचत्रिंशद्दिनपर
 रमेव ननु तावक्कालस्याप्यखंडवस्तंतरंपरमएकदिनाध्ययनस्यलेपितादृशाखंडकालेप्रतियोगिव्यधिकरणध्यय
 नाभावासत्वेनमासिमाधीतइतिप्रयोगापत्तेः मासघटकंचदिनेसूर्योदयावधिसूर्योदयोतरपर्येतावस्थास्यखंडवस्तु
 रूपंननुक्रियादिर्चयः तथासद्यैकैकक्रियादिव्यक्तैरपिमासत्वाधिकरणतयातत्रप्रतियोगिव्यधिकरणध्ययनाभाव
 सत्वेनव्यापकत्वरूपैर्द्वितीयार्थस्यबाधापत्तेः दिवसेस्वपितीत्यादौचदिवसादिपदंसूर्योदयावधिसूर्योदयोतरपर्यन्तस्य
 णाकूटपरमेव अतोनेकदण्डादिमात्रस्वंप्रतयाप्रयोगः अथव्यापकत्वस्वद्वितीयार्थत्वेहि एकमासादिव्यापकाध्ययन
 स्थलेपिमासांतरंध्ययनाभावसत्वेनमासादिव्यापकतायाअध्ययनेवाधेनमासमधीयतइत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः
 नचमासपदेनयत्किंचिन्निशंद्दिनमात्रहृत्विशेषधर्मप्रकारेणानुपस्थापनेपितद्धर्मवत्स्वनिरूपिताधेयत्वसंबंधे
 नमासपदार्थस्याभावेन्वयोपगमात् यत्किंचिन्मासनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमन्वयित्वावच्छेदकेलभ्य
 तइतिनक्ताप्यनुपपत्तिरितिवाच्यम् तेतन्मासमात्रहृत्विशेषधर्मविशेषाणामवधघटकत्वेषिशब्दबोधेसंसर्गतात्पर्यम्

यसंयोगत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितकालिकसंबंधावच्छिन्नाधारतायासव्यापिकाएकैव साच नावांतरकालावच्छिन्नेति त
न्नतदनवच्छिन्नात्वबोधकमुक्तवाक्यभेदवप्रमाणमितिवाच्यम् सामान्यघटितविशेषधर्मवच्छिन्नाधिकरणताकूटा
देवसामान्यधर्मावच्छिन्नवत्ताप्रत्ययोपपत्तेः शुद्धसामान्यधर्मवच्छिन्ननिरूपितधिकरणतायामतिरिक्तायामाना
भावात् यत्रत्रिंशद्दिनेषु कर्मपिकालमधीतत्रमासे ध्ययनसंबंधस्याव्याप्यदृष्टितयामासमधिकरणतायामतिरि
क्तायामानाभावात् यत्रत्रिंशद्दिनेषु कर्मपिकालमधीतत्रमासे ध्ययनसंबंधस्याव्याप्यदृष्टितयामासमधीते इति प्रा
योगानुपपत्तिरित्युत्प्रेक्ष्यते वार। ५ तुम् उच्यते अभिव्याप्तियवदवयवसंबंधः यत्समुदायोमासादियदर्थः तएवतद
वयवाः एवंचत्रिंशद्दिनां नोमासः तार्थतयात्रिंशद्दिनेषु किंचित्किंचित्कालावच्छेदेनोध्ययनसंबंधेपिमासमधीते
इतिप्रयोगोपपत्तिः त्रिंशद्दिनसंबंधश्चदिनपर्याप्तत्रिंशत्त्वव्यापकत्वम् तादृशत्रिंशत्त्वादेश्चमासादिपदप्रवृत्तिनिमित्ति
त्तस्यमासादिपदादेवलाभाद्व्यापकत्वमात्रेद्वितीयार्थः व्यापकत्वेचव्याप्यविशेषाघटितमखंडं दुर्वचमितिखंडशोऽ
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमभावश्चद्वितीयार्थः प्रथमाभावेप्रकृत्यर्थोमासादिगर्धयतासंबंधेनान्वेतिशासादि
निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वावच्छिन्नस्यप्रतियोगितायाऽभावांतरेन्वयः तस्यचान्वयितावच्छेदकत्वेत्तकत्

संयोग इत्यनेन द्वितीयाविधानम् यद्यप्यनर्थकं धात्वर्थे ध्ययनस्थित्यादिविशेषणतया भिव्यापनार्थकक्रियाया अंत
 भीवेणतत्कर्मतयातत्रद्वितीयोपपत्तेः. तादृशधात्वर्थे व्याप्यनंतर्भावेमासमास्तइत्यादौ द्वितीययातद्वाधनेपि आस्य
 नेमासइत्यादिव्याप्यत्वज्ञाभानिर्वाहात् तथापि मासं रमणीयाक्रोशं कुटिलानदीत्यादौ भवतीत्यस्यानधाहोरेपि द्वितीया
 याः साधुतानिर्वाहकत्वेन भाष्यकृतस्तत्त्वत्रंसार्थकयंति. तत्र हि रमणीयत्वाभिव्याप्यत्वमासादौ प्रतीयते न च तत्र क्रि
 यासमभिव्याहारोक्तिः यत्राभिव्याप्तिरंतर्भविष्यति. तत्कर्मतया द्वितीया च स्यात्. एवमासितेत्यादौ अभिव्याप्यंतर्भावेन
 मासस्य कर्मत्वोपपादेनेपि क्वचो गत्वस्त्रेव स्यात् न द्वितीयेत्यतोपि तत्त्वत्रंसार्थकम्. अथ केयमभिव्याप्यः इत्यंतसे
 योग उच्यते. न तावद्वाप्यवृत्तिः कालिकसंबंधः कालिकसंबंधस्य व्याप्यवृत्तित्वे व्याप्यकालानवच्छिन्नत्वे दिवसादिमा
 त्रद्वस्तिः मासादिनिष्ठसंबंधो दिवसाद्यवच्छिन्न इति तत्र मासमास्तेरतिनप्रयोगः मासपदार्थश्चात्र त्रिंशदिनमात्रस्यापीभ
 कश्चिदखंडपदार्थः न तु क्रियाप्रचयस्तथासतिदिनेकादिमात्रस्यापि तोपिसंबंधस्य कासुचित्क्रियासु व्याप्यवृत्तितया
 तत्र तथा व्यवहारयत्तेरित्युक्तं. चेन्नो मासं काश्यातिष्ठतीत्यादौ काशीसंयोगस्य मासव्यापकस्य अभावोऽप्रामाण्य
 प्रसंगात् संयोगव्यक्तीनां मासनिष्ठकालिकसंबंधस्यावांतरदिश्यात्मककालावच्छिन्नत्वात् न च संयोगानां भेदेपि चेत्त्रि

भावाख्यातस्य कर्तृत्वाबोधकत्वात् कर्मत्वांतरविशेषणानापन्नकृत्यादौ कर्मत्वस्य संसर्गतया भानमुच्यते तत्रमिदं काष्ठं
 भस्मराशिः करोतीत्याद्योनप्रयोगाः ॥ ॥ अधिशोऽऽस्यासां कर्मत्वादिना यत्राधारस्य कर्मसंज्ञानत्राधारत्वमा
 धेयत्वं बाह्वितीयार्थः स्थलीमधिशोते इत्यादौ तादृशार्थो द्वितीयायाः स्थल्या अधिशयिते त्यादौ कृत्प्रयोगे षष्ठाश्रसा
 धुत्वार्थमेवाधारस्य कर्मसंज्ञाविधानात् अथ कृत्प्रत्ययान्तरं धात्वर्थे न्तर्भावशेषे यनादिरूपफलावच्छिन्न
 व्यापारार्थकसोपसर्गशीप्रभृतिधात्वर्थतावच्छेदकशयनादिफलाश्रयतया आधास्य कर्मत्वोपपादनसंभवात्ता
 दृशसूत्राणां वैयर्थ्यमेव अध्याद्युपसृष्टशीप्रभृतीनामेव च तादृशार्थे निरुद्धलक्षणानत्वनुपसृष्टानामतो न स्या
 लीशोते इत्यादयः स्मिरसिकप्रयोगादिति चेन्न धातोर्मुख्यार्थपरत्वे पिदृशितप्रयोगनिर्विहाय भगवतापणिनसूनुना
 नादृशसूत्रप्रणयत्स्मिन् तदप्रणीतवतो सर्ववर्मप्रभृतीनां मुख्यार्थपरत्वात् प्रयोगनिर्विहाय भगवतापणिनसूनुना
 दुर्वारत्वाच्चकालाघटशानामकर्मकक्रियायोगैकैश्चिक्त्वमप्रत्ययार्थविभाषया कर्मत्वमनुशिष्यते अन्येतु क्रियांतर्भावोक्त
 रीत्यातत्र पाशिकं कर्मप्रत्ययमुपपादयंतल्लज्जानुशासति उक्तंचैतत् कालभावाध्वदेशानामंतर्भूतक्रियोत्तरैः सर्वैक
 म्कैर्योगैकर्मत्वमुपजायते इति तस्मिन्नेव मासमधीते मासमास्ते योजनं धावतीत्यादौ अभिप्रायार्थे कालाध्वनोरत्यंत

न च धात्वर्थेनामार्थस्य साक्षादन्वयोऽव्युत्पन्न इति प्रकृते कर्मतायाः संसर्गतयाभानं संभवतीति वाच्यम् घटो नीलो भवति
 काष्ठं भस्म भवनादिक्रियायां नीलादेः कर्तृतासंबन्धेन साक्षादन्वयवदत्रापि व्युत्पत्तिवैचित्र्येण कर्मोत्तरविशेषणतापन्नक्रिया
 यामपरकर्मणः कर्मोत्तरसंबन्धेन साक्षादन्वयोपगमात् न चैवमपि कर्मत्वस्य प्रकृत्यर्थविशेष्यत्वेन विवक्षया काष्ठं भस्मरा
 शिं क्रियते इत्यादिप्रयोगापत्तिः कर्मत्वोत्तरविशेषणतानापन्नक्रियायामेव द्वितीयया कर्मत्वं बोध्यत इति व्युत्पत्तिकल्प्य
 ने गौर्दुखिते क्षीरं श्रृंजानीयते ग्राममित्यादौ दोहननयनादिक्रियायां क्षीरश्रामादिकर्म कत्वानन्वयप्रसंग इति वाच्यम्
 प्रकृतिविकृत्युभक्तकर्मकस्थलेतया व्युत्पत्तेः यथा उक्तातिप्रसंगवारणाय दक्षिणतया व्युत्पत्तिः कल्प्यते तथा कर्तृत्वविशो
 षणतयाऽभासमानाया क्रियायां तृतीयार्थकर्तृत्वान्वय इत्यपि व्युत्पत्तिः कल्प्या अन्यथा प्रकृत्यर्थविशेष्यतया कर्तृत्व
 विवक्षया काष्ठं भस्मना भवतीति प्रयोगस्य दुर्वारत्वात् उत्पत्तिप्रयोजकनाशप्रतियोगित्वरूपविकार एव काष्ठं भस्मभ
 वतीत्यादौ धात्वर्थः आधेयत्वरूपेण तत्कर्तृकत्वमेव संबन्धमर्थोदयाभासते काष्ठेन भस्मना भूयते इत्यादौ भस्माद्याधेय
 तमुत्पत्तौ काष्ठाधेयत्वं च नाशप्रतियोगित्वे तृतीयोपस्थाप्यप्रकारतया भासते कर्तृत्वविशेषणतया भासमानस्य नि
 रूक्तं भवनस्यातर्गतायामेवात्यन्तौ भस्मादेराधेयत्वं संवधतया भासत इति व्युत्पत्तेः काष्ठेन भस्मभूयते इत्यादौ प्रयोगाः

त्यदसमानवचनत्वनि यमात् ननु तद्विशेष्यकस्वार्थकर्मत्वादिवोधजनकाख्यातमात्रस्येति तदसत् विकारविकारि
णोर्द्वयोराख्यातार्थविशेष्यत्वेवाक्यभेदापत्तेः घटपदौ साः घटपदौ ह्येते इत्यादौ विशेष्यभेदेऽपि विशेष्यतावच्छेदक
द्वित्वादेरेकधाभानान्नवाक्यभेदः अत्र च न तादृशं विशेष्यतावच्छेदकभानमस्ति न्येन तत्रेवात्राप्येकवाक्यतानिर्वाहः
न चागत्या इष्यत एवात्र वाक्यभेद इति वाच्यम् तथा सत्येकवाक्यार्थपरस्य काष्ठं त्रियते भस्म क्रियते इत्येतादृशप्र
योगस्यापत्तेः काष्ठं भस्म क्रियते इति वाक्यजवोधस्य काष्ठविकृतिर्भस्मान्यविकृतिर्वैतिसंशयनिकर्त्तृकत्वानुपपत्तेः
काष्ठभस्मनोः प्रकृतिविकारभावाभावात् अस्मन्मते च काष्ठोच्छेदकत्वरूपकाष्ठकर्मकत्वभस्मनिर्वर्त्तकत्वरूपतत्कर्म
कत्वयोरेकविशिष्टेऽप्यनुवये एव पूर्वोपदर्शितरीत्या काष्ठोच्छेदप्रयोज्योत्पत्तिकत्वरूपकाष्ठप्रकृतिकत्वस्य भस्मनिलाम
संभवादिति चेत् सत्संभेदः भस्म क्रियते इत्यादौ भस्मादिनिर्वर्त्तकमंताया लकारेण नभिधानेऽपि तत्कर्मतायाथात्वर्थसंस्
र्जनयाभानोपगमेन तादृशकर्मोत्तरं प्रथमायाः साधुता प्रातिपादिकार्थविशेष्यतया कर्मत्वादि विवक्षाया मेव द्वितीया
द्विविभक्ति साधुत्वार्तयथा र्थान्मदस्यादौ नमः पदार्थत्वागे र्थादि कर्मत्वबोधेऽपि अर्घ्यादिपदात्प्रथमेव निपातार्थत्वा
गे कर्मतासेवधेनेव नामार्थस्यान्वयात् एवभूतत्वेन घट इत्यादावपि संवधस्याभावे संसर्गताया भानात् षष्ठीविषयेऽपि प्रथमा ॥

संबंधविशेषरूपं विशिष्टसत्त्वं निर्वाहकत्वमक्षतमेव. अग्निः श्यामं रक्तं करोतीत्यादावचेतनकर्तृव्यापारबोधे करोति स
मभिव्याहृतश्यामादिषु दोतरहिनीयाया अपिनोपादानताख्यवित्क्षणविषयतार्थकत्वं संभवः अपितु तादृशहितीभ
यां तनश्यामरूपादि विशिष्टासत्त्वं निर्वाहकतारूपं विशिष्टोच्छेदकत्वं तादृशव्यापारे प्रत्याप्यते. घटं रक्तं करोतीत्यादाव
पि घटादिपदस्मारक्तत्वं विशिष्टघटादिलाक्षणिकतया विशिष्टघटादसत्त्वं निर्वाहकत्वं प्रतीयते. प्रकृतिविकृतिभाव
स्थले कर्मोख्याते न प्रकृतेः कर्मत्वमेव प्रत्याप्यते अतः काष्ठा निभस्मराशिः क्रिये नो इत्यादावाख्यातार्थं विशेष्यकाष्ठा
दिवाचकपदसमानवचनत्वमाख्यातस्य न तु निर्वर्त्ये भस्मादिरूपविकारवाचकपदसमानवचनता. अथैवं निर्वर्त्ये
कर्मवाचकपदाद्यमानस्यात्. अपितु हितीयैव. तत्कर्मतायात्कारेण न भिधानात्. यत्तु उभयकर्मत्वमेव लकारे
ण भिधीयते प्रधानाप्रधानकर्मसमभिव्याहृतनीवहादिउहालिरूपद्विकर्मकोत्तरकर्मप्रत्ययस्यैव कर्मद्वयानभिधा
यकत्वनियामात्. प्रकृते कर्मद्वयस्यैव तुल्यत्वात्. विकृते राख्यातार्थं विशेष्यत्वे पि आख्यातस्य च तत्समानवचनत्वनि
यमः गृह्णातिवाचकः संख्यां प्रकृते विकृते न हीत्यनुशासनसिद्धप्रकृति समभिव्याहृतलकारीयविकारसंख्यावोध
कत्वाभावमुत्पत्तिनिर्वाह इति उक्तस्येतेन क्रियापदस्यैकवचनता. तदर्थोन्वितसंख्यावोधकस्यैवाख्यातस्य न

लंकरसंदर्भादिनिष्पादकक्रियातोनिर्वहति. एवंचतंडलानोदनेपचतीत्यादौ प्रकृतिकर्मोत्तरद्वितीयायानाशकत्वम
 र्थसंडुलाघन्वितंनाशकत्वेचपाकेऽन्वेति. विकृतिकर्मोत्तरद्वितीयायाश्चउत्पादकत्वमर्थः. औदनाघन्वितस्यतस्यनाशक
 त्वविशिष्टेषाकेऽन्वयः. नाशेचोत्पत्तेः प्रयोजकत्वम्. उद्देश्यतावच्छेदकविधेयभावमहिम्नानियमतोभासते. अतःपाक
 सतंडुलाघारभकसंयोगनाशजनकत्वेपितन्नाशस्यद्रव्यातरोत्पत्तौद्रव्यनाशेनान्यथासिद्धतयाप्रयोजकत्ववाधेनसं
 योगमोदनेपचतीतिनप्रयोगः. बस्तुतस्तु. निर्वर्त्यकर्मसमभिव्याहारस्यलेसंयोगपचतीतिवारण्यसंयोगनाशहारा
 नाशकत्वमेवद्वितीयाथोवक्तव्यमितिहृतेप्रयोज्यप्रयोजकभाववोधेनतराडलमोदनेकरोतिकार्षभस्मकरोनिडुम्यद
 विकरोतीत्यादादर्विपिप्रकृतिकर्मोत्तरद्वितीययानन्नाशकत्वंकृतौप्रत्याय्यते. विकृतिकर्मोत्तरद्वितीययाचविषयता
 विशेषउत्पादकत्वेवकृतौबोधनेकाशान्कटंकरोतिकुसुमादीनिमौक्तिकानिवास्वजंकरोतीत्यादौकाशादिपदेत्त
 रद्वितीयाकृतौविषयताविशेषमेवबोधयति. काशाद्युच्छेदकतायास्तत्रवाधात्. कटमित्यादौद्वितीयार्थः. पूर्ववत्. ब्र
 जादिपदार्थविन्यासविशेषविशिष्टकुसुमादेर्नेकुसुमाद्युपादानककृतिविषयता. अपितुविन्यासादिरूपविशेषाण्ये
 वतस्यैवकृत्यधोनीत्यतिरितिस्वजमित्यादिविद्वितीयानस्यविशिष्टसत्वनिर्वाहकत्वमर्थः. विशेषणेत्यादकस्यापिस्वरूप

द्विधावाकृतेर्मात्स्येति कदादिच प्रथमेतदुलादिरूपपूर्वद्रव्यं विनाशश्चोदनादेर्निवर्तनमद्वितीयेषुष्यादिरूपद्रव्यम
 विनाशेवसंदर्भादिरूपेविशेषणनिष्यादनैनविशिष्टस्माल्यादेर्निवर्तनमत्ततीयेचकाशादिरूपपूर्वधर्मिणमवि
 नाश्यतत्रेकदादिरूपधर्मिनिष्यादनंक्रियया ईदृशंचप्रकृतेः समभिव्याहारस्यलेपिनित्येतेनिष्याद्यतेयदित्युत्सया
 यद्यप्यादनादेरपिनिवर्त्यतास्ति तथापितद्याहृतमेवपारिभाषिकेनिवर्त्यत्वमत्तदुक्तमभियुक्तैः सतीवाऽविद्यमानावा
 प्रकृतिः परिणामिनौ यस्यनाश्रीयतेतस्यनिवर्त्यत्वप्रचक्षतइति यस्म्यविकृतिकर्मणोनांश्रीयतेनप्रयुज्यतेइत्यर्थः ॥
 एवंचतत्रतत्रोदनादेर्विकार्यकर्मण्येवातर्भावः तदुक्तमत्तत्रिवर्त्येविकार्येतुकर्महेधाव्यस्थितमप्रकृत्यच्छेदसंभूतो
 किंचित्काष्ठादिभस्मवत् किंचिद्गुणानरोत्पत्त्यासुवर्णादिविकारवदिति अप्रकृतिरपिग्राह्या अन्यथाकाष्ठसुवर्णादेलु
 रीयतापत्तेः विकार्यपदेनएकस्युत्पत्त्याप्रकृतिविकृत्युभयाबोधनेपिउभयसाधारणरूपावच्छिन्नैयारिभाषिकमेवविकार्यो
 पदप्रकृतिरूपकर्मक्रिययावस्त्वनरनिष्यतयेपूर्वत्रावशिष्टस्ययस्यासत्वरूपोविकारोनिर्वह्यतेतच्चविकार्यमप्युच्यते यथा
 पाकोदेः तण्डुलादिः कृतेश्चपुष्यकाशादिः तत्रप्रथमस्थलेतण्डुलादिरूपधर्मिनाशादेवपूर्वभावविशिष्टतदसत्त्वमोदनादि
 रूपकर्मतरनिष्यादकंइतरत्रधर्मिणः काशकृत्सुमादेः सत्त्वैपिकटसंदर्भादिविरहरूपपूर्वभावात्सत्त्वेनतद्विशिष्टस्यास

यरूपकर्मावरुद्धस्यैवतस्यतदर्थत्वोपगमात् कर्मावरुद्धस्यचकर्मावयवनिराकांक्षत्वादित्यादिकंस्वयमूल्यम् कृत्यर्थम्
 कथानुयोगदृष्टसाधनत्वादित्ज्ञानविशेष्यताप्रयोज्यसाध्यताख्यविषयताविशेषएवकर्मत्वंद्वितीयादेरर्थः ननुविषय
 तामात्रम् यत्रघटंकरोतीतिप्रयुज्यतेतत्रकपालंकरोतिजलाहरणंकरोतीत्याद्यप्रयोगात् अथकाशान्कटकरोति
 काष्ठंभस्मकरोतीत्यत्रकाशकाष्ठादिपदोत्तरद्वितीयानुपपत्तिसत्त्वकृतिनिरूपितोक्तविषयताविरहादितिचेन्न उपा
 दानौयविलक्षणविषयतापिद्वितीयार्थः साचद्वितीयांतरोपस्थाप्यसाधीयविषयताविशिष्टायामेवकृतावेत्येति
 अतः कदादिरूपकर्मांतरासमभिव्याहारेणकाशान्करोतीत्यादयो नप्रयोगाः अथैवमपि काष्ठंभस्मकरोतिदुग्धं
 धिकरोतिइत्यादौकण्डुहृथादेः कर्मत्वानुपपत्तिः तस्यभस्मदध्याद्युपादानताविरहात् काष्ठदुग्धादिनाशानंतरमेव
 नदारभ्यकपरमाणुभिर्भस्मदध्यास्मादुत्पत्त्या अयस्यैवउपादानत्वात् विभिन्नकालीनयोश्चाधाराधेयभावविरहात्
 कारणस्यैवोपादानत्वमिति नियमाच्च नचपरिणामविद्वेषिणानेयानि कानांकाष्ठादेर्भस्मादिरूपद्रव्यांतरकारणत्वम्
 अपितुप्रतिबंधकत्वमेवद्रव्यवतिद्रव्यांतरानुपपत्तेरितिचेन्न कर्महिन्निविधंभवति प्राप्यं प्रकृतिविकृतीच तत्रप्रा
 प्यं कर्मक्रियाजन्यफलशान्तिगम्यादेर्ग्रीभादि ज्ञानादेर्विषयश्च क्रियानिव्याद्ययत्तद्विकृतिरूपम् यथापाकादेरोदना

रनिनथाव्यवहरतीत्येवार्थः व्यवहारश्च प्रतिपाल्यत्वादिना ज्ञानं प्रतिपालनादिरूपो व्यापारो वा एवं च पुत्री यती
 तत्र पुत्रकर्मकव्यवहारतुल्यव्यवहारकर्तृत्वार्थः मुखचंद्रो देयथा स्वजन्त्याह्लादस्य तुल्यतया उपमानोपमेयभावः
 तथा पुत्रभृत्ययोरपि स्वकर्मकव्यवहारस्तुल्यतया स इति पुत्रपदस्योपमानवाचिता आचारनिष्ठसादृश्यप्रतियोगि
 ग्याचारकर्मवाचिता च आचारसदृशाचारएव कर्त्तव्यार्थः प्रथमाचारे कर्मतासेवधेन पुत्रादेरुच्यः असाधतातत्त्वचप्रत्यय
 विधानेपि धात्ववयवतया लुप्तस्वामादेर्नियमेनानुपस्थितेः कर्मत्वस्य सेवधतयाभानमुपेयते यथा राजपुरुष इत्यादिस
 मास रूपप्राणिपदिक्वक्यव लुप्तसुवादिप्रतिसंस्थानानियमाद्विभक्त्यर्थविशिष्टे पूर्वपदलक्षणोपेयते द्वितीयेवा
 चोरेभृत्यस्य कर्मतया कर्मकता तत्र च प्रासादाधिकरणकारतुल्याचारः कर्मकार्यः स चावस्थानरूप इभ
 त्यकर्मक इति कुघास्तत्राधिकरणतया ततः सप्तम्येव अवस्थानयोः साम्यं चैकजातीयसुखजनकत्वादिनाऽविशेषता
 नविषयत्वेन वा हंस इवाचरति हंसायते हंसतीत्यादावुपमानवाचिकर्तृवाचकपदोत्तरविहितकण्डन्तक्लिवंतथातुरप्य
 कर्मकस्तत्र हंसादिकर्तृकाचारतुल्याचारस्य गमनादिरूपस्य कर्मजातार्थत्वेपि गम्यादिप्रतिपाद्यतावच्छेदकसंयोगा
 दिरूपफलानवच्छिन्नस्यैव तदर्थत्वोपगमात् शब्दे ज्ञानादिरूपस्य विषयकव्यापारात्मकस्याचारस्य कंचित्तदर्थत्वेपि विष

संबन्धेनैव इच्छायां सुवतार्ये स्यान्वय इति युत्पत्तिप्रदर्शनायेव सूत्रे आत्मन इत्युपात्तम् आत्मन इति षष्ठ्यर्थसंबन्ध
 धश्च न धातोः कर्मण इत्यादि सूत्रानुवृत्ताया मिच्छाया मन्वेति अर्थावर्तकत्वाद् उक्ताया प्रयोजनकत्वात् अपि तु
 सुपदस्य सुवतादित्यत्र सचेच्छाकर्तुः संबन्धितया इच्छाविषयार्थकत्वं एवं च इच्छा कर्मणः सुवतादिच्छाकर्तु रिच्छा
 या भित्तिवृत्तावपि इच्छाकर्तुः सुवतादित्येव योजनार्थो यथाश्रुते दर्शितानुपपत्तेरिति श्रयम् भृत्यं पुत्रीयतीत्यादवा
 चारंथविहितक्यजे तस्य सकर्मकत्वं युज्यते एव तथाहि तमिवाचरतीत्यर्थे उपमानवाचिनः काचुविहितः तमिवाचर
 तीत्यस्य तनुल्यजानातीत्यर्थः आचारपदस्य च वहारमूलज्ञानपरत्वात् तुल्यतया ज्ञानं च क्यजर्थः तच्च सकर्मकमेव
 तत्र तुल्यत्वे प्रतियोगितया पुत्रादेशे न्वयः पुत्रादिपदमेव बाणिया पुत्रादितुल्यपरं ज्ञानमात्रं क्यजर्थस्तत्र च स्वाभेदाव
 गाहितसंबन्धेन पुत्रादितुल्यस्यान्वयः न चैवंपुत्रादिपदमुपमेयार्थकमेव नदूपमानार्थकमिति कथमुपमानादावा
 रइत्यनेन तदुत्तरक्ये विधाने संगच्छत इति वाच्यम् पुत्रादिपदस्य तुल्यार्थकत्वेपितुल्यत्वप्रतियोगितयोपमानपुत्रा
 यर्थकत्वादत एव तस्य कर्मवाचकत्वम् पुत्रादितुल्यस्याचारकर्मत्वात्स्यमुपपद्यते पूर्वमते उपमानपदस्य कर्मवा
 चकत्वं आचारकर्मविशेषणतुल्यताप्रतियोगिकत्वस्यैवोध्यम् वस्तुतः पुत्रमिवाचरतीत्यस्य पुत्रे यथाव्यवह

तंडुलस्यपाकीयतीतिप्रयोगः इष्यतएव कारकविभक्त्यर्थस्य कृत्वे कदेशे नाऽप्यन्वयस्य न्नत्वात् संबंधविवक्षा
 याचनतथाप्रयोगः वस्तुतः संबंधविवक्षयापितथाप्रयोगइष्यतएव नचतत्रहृत्वेकदेशे नषष्कार्थोन्वयेप्रतियोगि
 यदाद न्यत्कारकादृपोतिब्युत्पत्तिविशेष इतिवाच्यं नादृशस्युत्पत्तेरभेदान्वयस्यलएवस्वीकारात् हृत्वेकदेशे न
 भेदान्वयेवाधकाभावात् अतएव ऋद्धस्मराजमाते गा इत्यादिप्रयोगो नेष्यते इष्यते चपितुः स्वर्गकामइत्यादिप्रयोगः न च
 कारकपदप्रतियोगिषु दूयोर्भेदनिवेशनमफलमितिवाच्यम् तन्निवेशस्य दृष्टान्तविधयो कृत्वात् यथाप्रतियोगिपदाद्य
 र्थस्य कुत्रापि अभेदान्वयोनभवति नथादृत्वेकदेशे नान्यपदार्थस्येत्यर्थो तात्पर्योदिति ध्येयम् अभेदविवक्षयां पंडितं पुत्री
 यतिप्रवीरं पुत्रकाम्यतीत्यादिप्रयोगाभाववत्परपुत्रादिगोचरे च्छावति पुंसिपुत्रीयतीत्यादयोनप्रयोगाः सुष आत्मीनः
 क्वजित्वादिनाइच्छाकर्तृसंबंधियत्तइच्छाकर्मतद्दोधकसुवंतात्वाच्चकाम्यचौविधानात् संबंधित्वेनभान
 त्वम् अन्यथायस्येच्छाकर्तुः पुत्रोसिद्धस्तस्यापिस्वार्थत्वेतपुत्रे च्छादशायां पुत्रीयतीत्यादिप्रयोगस्य सर्वसिद्धस्यानुप
 पत्तेः उक्तस्य लेपुत्रीयतीत्यादिवाक्यस्य प्रामाण्यवारणाय च क्वजाद्यर्थे च्छायां पुत्रादेर्विषयित्वमात्रं न संबंधः किन्तु स्वा
 शोभासमानसंबंधस्यप्रतियोगितयायोविषयस्त्वादृशपुरुषवृत्तित्वसहितमित्युपेयं संबंधस्य क्वजा अवाच्यत्वेप्युक्तं

नस्यधातो रिच्छार्थं कतया सन्प्रत्ययांता विशेषेपि सन्नेतधातुवन्तसु कर्मकता नदन्तर्गतप्रातिपदिकस्यैव कर्म
 बोधकतया इच्छायाः कर्माकांक्षाविरहात् नचयुत्रीयतिपुत्रकास्यतीत्यादौ क्यजादिप्रकृत्यर्थपुत्रादेः क्रियात्वाभावेनाक
 र्मकत्वेपि आत्मनः पाकमिच्छतिपाकीयतीत्यादौ प्रकृत्यर्थपाकादेः सकर्मकतया सन्नतसमुदायवत्क्यजंतपाकादिस
 मुदायस्य सकर्मकतायादुर्वोरनेयातण्डुलपाकीयतीत्यादिप्रयोगापत्तिरिति वाच्यम् कृधातुसमानार्थकयनेरिवसुनं
 तसमानार्थकस्य क्यजंतोरपि कर्मबोधकसुप्साकंक्षत्वानुपगमेन तथाप्रयोगाप्रसंगात् कृदन्तकर्मत्वविवक्षायां
 तुषष्ठावाधात् द्वितीयायाः प्रसक्तैश्च नचधात्ववयवकृद्योगे कर्तृकर्मणोः कृतीत्यस्य द्वितीयावाधकत्वेकंसकर्मकषध
 माचष्टेकंसंघातयतीत्यत्र द्वितीयानस्मान् कंसस्याख्यानकर्मत्वयोगेनवधकर्मतयैवतदुतरं द्वितीयासमर्थनादितिवा
 च्यम् कृदंतोत्तरयत्राख्यातार्थेण च तत्र प्रकृतिवच्चकारकमित्यनेन कृदन्तकारकस्य एतत्तत्प्रकृतिप्रतिपाद्यक्रिया
 कारकतुल्यत्वानिदेशात् ग्राजानेगमयति सूर्यमुद्गमयतीत्यादौ एतत्तथाप्रकृत्यर्थक्रियाकर्तुः कर्मत्वं तथा
 कृदंतोत्तराणि च प्रयोगेषु र्गत्वयगसुद्गत्यादिकर्तुः कर्मतया तदुतरं द्वितीयेति एतत्तथाप्रकृत्यर्थेः कर्मणो
 द्वितीयांतता तथाणि च प्रत्ययात्कृदन्तकर्मणोपीतिलाभात्कृदन्तकर्मणः कंसादेर्द्वितीयोपपत्तिः तथाविवक्षायां

बु० वा०
५५

तादृशविषयतारूपं कर्मत्वमेव इच्छाविशेषणतयाभासते ननु धात्वर्थं कर्मत्वं धात्वर्थविशेषणतया तत्पदार्थः कर्मत्व
विशिष्टभोजनादि निरूपितविषयितायानियमत इच्छायाभासोपगमेनोक्तस्य लेखिषं बुभुक्षते च इत्यादिप्रयोगवाक्ये
पि गगने दिदृक्षते चैत्र इत्यादिप्रयोगस्य दुरूपपादत्वात् इदं ननु बोध्यम् सन्प्रतिपाद्येच्छाया धात्वर्थकृतिभोजनादेः
केवलविशेष्यतासंबंधेन विशेषणत्वम् तथा सति परकर्तृककृतिभोजनादिगोचरेच्छावतिश्रयं चिकीर्षति बुभुक्ष्य
त इति प्रयोगप्रसंगान् क्रिन्तुविशेष्यितासमानकर्तृत्वोभयसंबंधेनैव उक्तातिप्रसंगवारणाय इच्छासमानकर्तृकत्वपिस
नप्रत्यवाच्यतां स्वीकृत्य क्रियायोगतदन्वयोपगमो न साधीयान् इच्छांतरसमानकर्तृकत्वमादायदृष्टिस्थलेऽतिप्रस
गतादवस्थान्त्समानकर्तृकत्वस्वाच्यते तत्र दिच्छारूपपदार्थानामननुगमनव्युत्पत्त्यनुपपत्तिः न च समानकर्तृक
त्वसंबंधं तौपगमे तत्र शक्त्या हकानुशासनविरोधः यतो धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छाया वैतिसन्प्रत्य
यविधायकसूत्रम् सनः समानकर्तृकत्वार्थकतोनप्रतियादयति तस्य हीच्छा कर्मत्वेन तत्समानकर्तृत्वेन च स्थ
पराद्गतो हिच्छारूपार्थे सन्भवतीत्येवार्थः इच्छाधात्वर्थयोः संसर्गतया समानकर्तृकत्वविश्रया मपि समानक
र्तृकत्वोपरकार्थपरत्वंधातोर्निर्वहतीति इच्छामात्रेशक्त्या हकं नन्वत्रमिति सुवंतो तरेच्छार्थविहितकचकाम्यजं

रामः
५५

इति चेत् न तथापि नदिच्छाकालेषा क इदानीन्नात्र चिकीर्ष्यते इति प्रयोगानुपपत्तिः अन्वयिता वच्छेदकं कृतिविषयतात्वं
 कृतिगोचरवर्तमानेच्छाविषयतात्वावच्छिन्नाभावयोस्तदापाकेऽसत्वातनुचवर्तमानकालो वच्छिन्नाभाव एव तत्र प्रतीय-
 ते सयोकेवाधिन इति वाच्यम् यद्यतीतेच्छाधीनपाककृतिरपि तत्र वर्तते तदा तादृशाभावस्थापितत्रवाधान्पाककृती-
 च्छायासत्तामुक्तेच्छासत्वेपि च तथा प्रयोगात् कृत्यसत्वेपि पाककृतीच्छासत्वे तथा प्रयोगविरहात् कृतिविषयताभा-
 वस्यात्रसोवोधस्य तत्राभ्युपगमासंभवाच्चेति कर्मप्रत्ययस्य ते इच्छाधात्वर्थविशेषणत्वमेव इदं नुतत्वम् कर्मप्रत्यय-
 स्थलेपि धात्वर्थविशेषितैवेच्छासनप्रत्ययेन प्रत्याप्यते तत्कर्मत्वमेव कर्माख्यातार्थः तच्च धात्वर्थकर्मतया तद्विष-
 यत्वे श्रोतनकर्मकभोजनं भवतु पाककृतिर्भवतु इत्यादौ च्छायांचपाकोदनादीनां तथेच्छाविषयतया तत्कर्मत्वमष्टत-
 श्च स्थित्यादीच्छार्यो गृहोदेः स्थित्याधारत्वादिनैव विषयत्वमिति न गृहोदेः सिद्धासादिकर्मत्वं श्रुत एव यदोदनव्यक्ति-
 कर्मकभोजनमसिद्धम् अथ च भोजनकर्मतया तदिच्छंतश्च प्रयोगस्य नानुपपत्तिः नवाश्रोतनादिरूपकर्ममात्रोपगोणयत्रभोज-
 नादौ च्छास्यलेचगर्भनोदिदृश्यते इत्यादेश्च प्रयोगस्य नानुपपत्तिः नवाश्रोतनादिरूपकर्ममात्रोपगोणयत्रभोज-
 नादौ च्छादेव विशेषेण न च तद्भोजनादिकं विषादिकर्मकमपि तत्र विषयवुद्ध्यते इत्यादयः प्रयोगाः कर्तृप्रत्ययस्य लेपि च

अथासुविषयतारूपकर्मत्वेचि कीर्ष्यते पाक इत्यादाविच्छायास्तत्परतंत्रकृते श्रान्वयः उभयत्रैवपाकादेविषयत्वात्
 स्थित्यादिकर्मत्वाप्रसिद्धाचशुहंतिष्ठास्यते इत्यादेरप्रसंगादितिचेत् ओदनोबुधुस्पते इत्यादौकागतिः तत्रेच्छाकर्मता
 याविषयतारूपवान्भोजनादिकर्मतायाश्चतदन्यत्वात्विशेषीभवदिविच्छान्वयिनिकर्मत्वैभोजनाद्यन्वयायोग्यत्वेन
 विशिष्टान्वयासंभवात्ः वस्तुतः पाकश्चिकीर्ष्यत इत्यत्राप्यगतिरेव कृतिविशेषणतयापाकनिष्ठेच्छाविषयतायाः कृत्वा
 विशेषणतयातन्निष्ठद्वैतिविषयताभिन्नतयाइच्छान्वयिनोविषयत्वरूपकर्मत्वसकृत्यन्वयायोग्यत्वात् यद्विचविशेष्या
 न्वयिव्यक्तोवेवतत्पारतंत्र्येणविशेषणान्वयइतिनियमः अपितुतदन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नएवेति तथाचविषय
 तात्वावच्छिन्नस्योभयान्वययोग्यतयानप्रकृतेष्वन्वयानुपपत्तिः अतएवारुणयेत्यादावारुण्यनिरूपितसाध्याया
 गोनिरूपितसाध्यताभिन्नत्वेपिनलतीयार्थेविशिष्टान्वयानुपपत्तिः तत्रपरंपरयाविशेष्यान्वयिसोमक्रम्यक्तैः पर
 परयाविशेषणान्वयिव्यक्त्यभेदइतिचेत् प्रकृतेपिपरंपरयोभयान्वयिकर्मव्यक्त्यभेदोऽस्तएवेत्युच्येतेतदाभोजनकृ
 तिर्भवतुपाकश्चभवतुइतिस्मृहात्वेनेच्छामादायपाकश्चिकीर्ष्यते इतिप्रयोगसकालांतरीयकृतिविषयतामादाय
 इवेरितैवविषयतासंबन्धेनेच्छाविशेषणीभूतकृतिव्यक्तिकर्तव्यत्वस्यैवतदिविच्छान्वयिनिकर्मण्यन्वयान्नायमितिप्रसंग

र्थे च्छायाधात्वर्थविशेष्यतयाभानेपिकर्मप्रत्ययस्यलेतस्याधात्वर्थविशेषणतयाभानौपगमान्—चिकीर्ष्यतेपाक
 इत्यादौइच्छाविशेषितकृत्यादेरेवसन्नेनप्रतिपादनाततादृशकृत्यादिकर्मतायाआत्मनेपदांदिनाप्रख्यायनसंभक्त
 त्—आख्याताद्युपस्थितवर्तमानत्वादेश्च कृत्यादिविषयकेच्छायत्रप्रकृत्यर्थः यत्रवाइच्छाविषयकृतिस्तत्रोभयत्रैवेच्छा
 योअन्वयः प्रकृत्यर्थेकदेशेपिनीलतरोघटइत्यादिस्यलेनीलरूपादौतरवार्योतिशयान्वयाजुरोधातुचैवंकर्मप्रत्यय
 यस्थलेपिविषयैवेच्छासनाप्रत्याप्यतांविशेषणीभवेतीकृतिरेवकर्मत्वेनानीयताम्भवन्मतेविशेषणीभूतेच्छायादवर्त
 मानत्वाद्यपराख्यातार्थान्वयवदितिवाच्यम्—एकत्रविशेषणतयोपस्थितस्यान्यत्रविशेषणतयान्वयायोगात्विशेष्यतयाचान्व
 यमांतायेविशेषणकर्मत्वेइच्छायाविशेषणतयोपस्थितस्यधात्वर्थस्यविशेषणतयान्वयायोगात्विशेष्यतयाचान्व
 यस्याप्रसक्तत्वात्—धात्वर्थविशेषणतयाइच्छाभानेपितस्यावर्तमानत्वादिविशेष्यतयेवभानेनोक्तमुत्पत्तिविरोधविर
 हात्—एवंधात्वर्थस्यतत्सर्वविशेषणतयोपस्थितस्यस्वातंत्र्येणकर्मताविशेषणत्वमुक्तममेव—प्रकृत्यर्थस्यैकदेशेपिप्रकृ
 त्यर्थीनर्गततपाभासमानेएवप्रत्ययान्वयदर्शनात्—ननुस्वातंत्र्येणभासमानइच्छारूपविशेष्यपारतंत्र्येणकर्मत्वान्वयोड
 र्घटःविशेष्यत्वान्वयिन्येवविशेषणत्वस्यलेयत्वमितिमिडत्वात्तन्ननतिशेष्ण—

तादृशायामपि विशिष्टधर्मिकेषु साधनताज्ञानाद्विशिष्टधर्मिकासिद्धत्वज्ञानसहिताद्विशिष्टेच्छासंभवात् यत्र भोजन
सिद्धतादृशायाम्भोजनोत्तरकालीनगमनत्वादिप्रकारिकाभुक्तौदनजन्यपुष्टित्वादिप्रकारिकावाइच्छातत्र बुभुक्षत इति प्र
योगस्य न प्रसंगः मुख्यविशेष्यविशेषणतापन्नकर्मत्वोशे इच्छाप्रकारतायाएव सन् प्रकृत्यर्थभानोपगमादिति वाच्यम् ॥
भोजनं भवत्वित्यादिभोजनविशेष्यकेच्छादृशायामपि बुभुक्षते इति प्रयोगस्य सर्वसिद्धत्वेन धात्वर्थविशेष्यकेच्छाबोधक
तायाः सन् प्रत्ययस्पर्शस्य मुपेयत्वात् न च दृश्योभ्युत्तिरेवोपेयते एकभ्युत्पत्यैव निर्वाहेभ्युत्पत्तिद्वयकल्पने गौरवात् ॥
अतएव च स्थित्यादिगौरवेच्छायागृहादिविशेष्यकत्वस्योक्तरीत्या संभवेपि गृहंतिष्ठासनीत्यादयो न प्रयोगाः भोजनप्र
कारकोदनविशेष्यकेच्छाविशेषदृशायाम्बुभुक्षत इति प्रयोगसत्वेनोद्देश्यतात्त्वविषयतापाएव धात्वर्थभानोपगमेव
तस्य निर्वोहान्न च धात्वर्थविशेष्यकेच्छायाः सन् प्रत्ययार्थत्वेपाकचिकीर्षति श्रोतने बुभुक्षते इत्यादौ पाकौदनोदः द्विती
यया कृतिभोजनादिकर्मत्वप्रत्यायनसंभवेपि पाकश्चिकीर्षते श्रोतनो बुभुक्षते इत्यादौ कर्मत्वात्तेन तत्रैस्येना संभ
वः तत्र कृतिभूतसंक्रमणार्थकृतिभोजनेच्छाकर्मत्वस्यैव तत्प्रत्ययेन बोध्यत्वात् प्रत्ययानां प्रकृत्यर्थोत्पिन स्वार्थबो
धकत्वात् इच्छाविषयत्वविशेषितकृतिभोजनादेः प्रकृत्या अप्रतिपादनादिति वाच्यं कर्तृप्रत्ययस्य लेसन् प्रत्यय

श्यादिव्यवहारनियामकः क्वाचित्कविशेषणसाधारणोविषयताविशेषोभ्युपेयः अनुमिनीविशेष्यतयाक्वाचित्कभान
 विषयसाध्यनिष्ठविधेयतास्यविषयतावतः सएवचसुखभिच्छती त्यदोद्वितीयाद्यर्थः ग्रामभिच्छतीत्यादौग्रामादिपा
 दंग्रामस्वत्वादिपरं अनएवचसिद्धस्यग्रामादे सुखाविशेष्यतायाउपदर्शितविलक्षणविषयतायाविरहेऽपिनक्षतिः ग्रा
 मादेःप्रसिद्धेत्वेपिस्वत्वाद्यसिद्धोपरक्तस्यइच्छायांप्राधान्येनक्वचिद्धानं विशिष्टस्यासिद्धत्वात्तत्रैवचग्रोनभिच्छती
 त्यादिप्रयोगइत्यपिवदंतिपाकंचिकीर्षतीत्यादौद्वितीयायाविशेष्यतारूप्य कर्मत्वार्थेकतयाकृतिप्रकारकपाकवि
 शेष्यकेच्छाप्रतीयतेःसाचपाकंकृत्यासाधयामीतीच्छा अथवासनोधात्वर्थविशेष्यकेच्छावाञ्छित्वाकृतिविशेष्य
 व्यकेच्छाचिकीर्षीपदार्थः साचपाककृतिर्भवतितीच्छेवप्रवृत्तिकाचसाभवतुवानेत्यन्यदेतदुपाकादेश्चकृति
 र्मत्वमेवद्वितीययाप्रत्याप्यते नत्वच्छायाविषयत्वरूपकर्मत्वे गृहस्थितीच्छामादायगृहनिष्ठासतीत्यादिप्रयोगा
 पत्तेः युक्तंचैतत्सनोधात्वर्थप्रकारकेच्छावाचित्तेऽश्रोदनभोजनेच्छादशायाभोदनंबुमुक्षनेइतिप्रयोगोनस्या
 तः तत्रभोजनस्याप्रकारत्वात् तचकर्मतासंबंधेनभोजनप्रकारिकायदाश्रोदनविशेष्यकेच्छातदैवेतादृशप्र
 योगःसाचेच्छाभोजनधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानाद्भोजनविशिष्टोदनधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानाद्भोजनस्यसिद्ध

गमात् यथा प्रकृतिविकृतिभावस्य लेवृक्षः पंचनौकाभवतीत्यादौ प्रकृतिभूतवृक्षादेर्विशेष्यतया भावना न्वयित्वात् नद्र
 नसंख्याबोधकनया प्रकृतिवाचकपदसमानवचनत्वमाख्यातस्य तथा एको हो ज्ञायते इत्याद्युभयार्थाभेदोपस्थलीयवा
 को एकादिपदार्थस्योपविशेष्यस्याख्यातार्थविशेष्यतयान्वयविशेष्यतया न्वयविशेष्यतया न्वयविशेष्यतया न्वयविशेष्यतया न्वयविशेष्यतया
 मानितेन निजायशो तु गंडिकात्तवद्वाश्चिकुराः शिरः स्थितमित्यत्र कथमारोप्यविशेष्यवाचकपदविरुद्धवचनत्वम
 मानीनिक्रियापदस्यैवैवाच्यम् तत्रायशो द्वयस्ववास्तवत्वेन चिकुरभागद्वयस्पर्ज्ञाश्रारोप्यत्वमक्वेरुत्प्रेक्षितत्वा
 तः आख्यातार्थविशेष्यतान्वयविशेष्यतयायशोयुगस्यैवविवक्षितत्वात् इच्छार्थकधातुस्य लेमुख्यविशेष्यत्वरूपक
 र्मत्वेद्वितीयाद्यर्थः अतोदृष्टिसाध्यमुख्यभवत्विद्यादिदृच्छास्यलेमुख्यमिच्छतीत्यादिवदृष्टिमिच्छतीत्यादयो न प्रयोगाः
 अथ अहसुखीस्यामित्यादीदृच्छायाः सुखादिविशेषणकतयानत्रमुख्यमिच्छतीत्यादिप्रयोगानुपपत्तिरिति चेन्न म
 मसुखंभवत्विद्यादिसुखविशेष्यकेच्छायाएवकदाचित्सुखादिविशेषणत्वबोधकशब्देनविषयाभिलाषापात् स्वकृत्यधि
 नसिद्धिकत्वरूपप्रकृतिसाध्यत्वप्रकारकयाकविशेष्यकेच्छायाइवपाकं कृत्यासाधयामीनिपाकंसिद्धानुकूलकृत्यभि
 न्नव्यापारविशिष्टश्चानुबोधकशब्देनविषयाभिलाषवत् यद्विचोदृश्यसुखादेर्विशेषणतयापिक्वचिद्भानमानुभविकंतदोद

त्वेअविषयस्यापि विषयत्वस्योपेयेनेरुक्तदण्डवानित्यादौ दंडादिरुंय प्रकारं शोऽप्रकारेण पिरुक्त्वादि निरूपितविशेष्यत्वेन
 दंडादिप्रकारताया अत्र च्छेद्यावच्छेदकभाववदित्याहुः तन्नशोभनम् उक्तरीत्याविनैवलक्षणमुपपत्तौ तस्या अन्याय्यत्वात्
 अथोक्तस्य लेआरोप्योप विषयबोधकपदयोस्तौ नान्वितार्थकत्वेकर्मप्रत्ययस्थले लोहितो वहिर्ज्ञेयने इत्यादौ विशेष्यभे
 दाद्वाक्यभेदापत्तिः नच लोहितो भेदज्ञानविषयो वहिरित्येव शब्दधीरुपगम्यते न तु ज्ञानै प्रकरो लोहितो विशेष्येष्ववधि
 रिति समूहात्मनं तथा सति शुक्लो वहिलो हिना जपेत्यादावपि तथा प्रयोगप्रसंगात् दर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यबोधस्विका
 रेलोहितादिप्रकारकङ्कविशिष्टनिरूपितविशेष्यतायाः शुक्लव्यूहो वाधितत्वेन तादृशप्रयोगापत्तिर्विरहादिति वाच्यं
 मुः तत्र लोहितादिपदोत्रं प्रकारतार्थकद्वितीयादिविरहेण लोहितादिप्रकारकत्वेन ज्ञानभानासंभवात् नार्थधाल
 र्थयोः साक्षादन्वयस्यास्युत्पन्नतया प्रकारितायाः संसर्गतया भानासंभवादिचेन्न यथा हि घटोर्न लोभवति वृक्षोर्नौ काम
 वनिकाष्टभस्मभवतीत्यादौ धालर्थे साधारणधर्मरूपेभावेत्युत्पत्तिवैचित्र्याणी लोकाभस्मादेसाक्षादेवान्यः प्रथमा
 या अंतराभासमानार्थकत्वाभावात् नोकादिपदस्य स्वारंभकावयवारध्वार्थलाक्षणिकतया प्रकृतिविरुक्तोर्भेदमेतपि
 वृक्षोर्नौकाभवतीत्यादौ योग्यताया उपपत्तिः तथा धालर्थे प्रकृतेपि प्रकारितासंबंधेन लोहितादेः साक्षादन्वयस्यागत्योप

त्रज्जतादिपदस्पर्जताभेदज्ञानविषयेलक्षणं अत एव भ्रान्तिज्ञविशेषदशिनप्रयुक्तस्य लोहितवह्निजानातीत्या
 दिवाक्यस्यापि प्रामाण्यनिर्वाहः न स्वसमासस्य लङ्वलोहितवद्याद्यारभेद्य विवक्षाज्ञानाशे लोहितोहितादेः स्वातंत्र्येण
 न्वयोवासंभवनिकर्मधारयस्साधुतानुपपत्तेः लोहितपदोत्तरप्रकारताबोधकविभक्तेरभावात् धात्वर्थे साक्षान्नामा
 र्थस्य भेदान्वयेऽव्युत्पत्तेः दृढस्य लवत्कर्मधारयोत्तरविभक्तेः पूर्वपदप्रकृतिकलाभवात् तस्याः पूर्वपदार्थो ल्वित् प्रका
 रताबोधकत्वायोगात् न च दृढसमास एवासौ अत्याचो बह्विपदस्य पूर्वनियानप्रसंगात् समन्वारपक्षे युलिंगताया इ
 तरेतरपक्षे च एककचनस्यानुपपत्तेः एतन्मनेशुक्तो बह्विरित्यादिप्रमाया लोहिताभेदोपविषये च हि विषयकत्वेऽपि
 शुक्तो बह्विलोहितो हिताज्ज्ञानिसमूहालवनप्रमाया लोहिताभेदावतो हि सविषयवह्निविषयकत्वेऽपि चर्तदृशा यो लोहि
 तबह्विलोहिते बह्वि ज्ञानातीनिवानप्रयोगः तादृशपदोपस्थाप्य विषयताया धर्मिपारतंत्र्येण द्वितीया र्थविषयताया
 प्रभेदसंबन्धेन विशेषणताया न्नियमोपगमात् अथवा लोहिताभेदविषयतानिरूपितविषयतापन्नस्य वक्ष्ये ज्ञानान्व
 यविषयिना निरूपकत्वाभासते समूहालवनादौ च तादृशविषयताना पन्नस्यैव विषयितानिरूपकत्वमिति नातिप्रसंगः दि
 यितापन्नस्य निरूपकत्वमित्यस्य च विषयतावच्छिन्नैर्निरूपकत्वमित्यर्थः एतच्च विलक्षणविषयितानिरूपकतावच्छेदक

या संवद्धवद्यादेस्तादृशप्रतियोगिताकत्वेनावच्छेदकभावभानोपंगमेनसामंजस्यात् अनुयोगितायान्मर्थतावच्छेद
कत्वेतत्रैवबंधादेःप्रतियोगिनोन्वयः अतस्तत्रतृतीयां तार्थघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायानिरूपकत्वेनान्वयस्वीकृ
त्यातिप्रसंगवारणोसम्यक्प्रतिभाति रंगेऽभेदेनरजतारोपस्यलेरंगंरजतेनजानातीत्यप्रयोगात्तादात्म्यभिन्नसंबंधा
वच्छिन्नप्रकारैतेवृत्तीयार्थः तत्रचरंगंरजतंजातीतिप्रयोगात्तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रकारताकर्मत्वोत्प्रेष्यद्वि
तीयादेरेवार्थः तस्यचतादृशप्रकारवाचिपदसमानविभक्तिकपदोपस्थाप्यविशेष्यताविशिष्टायाभेदज्ञानरूपक्रिया
यामन्वयः तेनमेदारोपस्यलेरंगंरजत्वात्जानातीतिवदभेदारोपस्यलेरंगंरजनंजानातीतिनप्रयोगः उक्तस्यलेचंर
गंरजताद्योःसमानविभक्तिकपदोपस्थाप्ययोर्भेदान्वयेसाकांक्षत्वेपिनायोग्यनयानादृशंन्वयः पूर्वसतिरंगंरजतादि
पदयोःसामानाधिकरण्यानुपपत्तिरितिचेत्कांक्षतिः नचैवेरजतगैकत्ववदुत्वाविवक्षायांरंगोऽतिरजतेजाना
तीतिप्रयोगस्यस्त्रियपासुत्तौनजानातीतिप्रयोगस्यचप्रसंगः सामानाधिकरण्यस्यैवसमानवचनलिंगकत्वनियतत्वा
दितिवाच्यम् समानाधिकरण्योरिवयत्पदार्थविशेष्यकत्वविशिष्टेऽभेदसंबंधावच्छिन्नयत्पदार्थप्रकारकत्वस्यान्वय
स्तयोरपिसमानलिंगवचनत्वनियमात् यद्गपतिमतानुपायिनस्तुरंगंरजतेजानातीत्यादौसामानाधिकरण्यानुरोधा

यते इत्यादौ आख्यातार्थविषयतां चोतृतीयार्थप्रकारतायानिरूपितत्वसंबंधेनान्वयान्नोक्तस्युत्पत्तिकल्पनमिति वाच्यम् ॥
तत्रापिरजनत्वादि प्रकारकत्वविशिष्टधात्वर्थज्ञाननिरूपितत्वस्याख्यातार्थे भानस्वीकारो वातिप्रसंगभंगात् न च तस्मात्
न्यचनितस्माच्चैत्रस्येत्यादौ विभक्त्यर्थे कृति संबंधादौ हेतुविभक्त्यर्थान्वयदर्शनात् तस्मात्कार्युत्पत्तिरिति वाच्यम् हेतुविभ-
क्त्यतिरिक्तविभक्त्यर्थस्य विभक्त्यर्थेन न्वयनियमात् न च रजतत्वेनेदं जानातीत्यादौ तृतीयायाः कारकविभक्तित्वाभावान्न
तदर्थस्य क्रियायामन्वयसंभव इत्युपगत्याद्वितीयार्थ एव तदन्वय उपगतव्य इति वाच्यम् मणि कौटुम्भतेतस्माज्जानाती
त्यादौ ज्ञानादिरूपधत्वं एव हेतुविभक्त्यर्थस्य तस्मात्स्थीयते इत्यादौ च सर्वमत एव धात्वर्थस्थितौ दोतस्यान्वयेन व
क्ष्यर्थसंबंधस्यापि गुरुविप्रतपस्विदुर्गतानां प्रति कुर्वीत भिषक् स्वभेषजैरित्यादौ धात्वर्थे न्वयनकर्मासमभिव्याहृते र
जनत्वेन जानातीत्यादौ धात्वर्थे तृतीयायां न्वयस्यावश्यकत्वेन कारकविभक्तिभिन्नविभक्त्यर्थस्य क्रियाया अनन्वय इ
त्यनियमात् एवं घठत्वेन बद्धिर्नोत्तीत्यादौ प्रथमायां नानुयोगित्वं प्रथमायाः संख्यातिरिक्तार्थबोधकत्वनियमात् अतो
नत्रार्थोभावसंबंध एव ततः तत्र च न तृतीयायां न्वयसंभवः मम तु अनुयोगिता संबंधेन वद्यादिक्विशिष्टा भावे तृतीयां ताथ्ये
घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता कत्ववैशिष्ट्यभावात् द्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधमर्यादया वद्याद्यनुयोगिकत्वस्य लीयस्यानुयोगिनो

योनप्रयोगाः विधेयत्वाघर्थेतृतीयानुशासनविरहात् तृतीयांतेनवख्यादिविधेयकत्वंकथमुपस्थापनीयमितिना
 शोक्मवैशिष्ट्यरूपार्थेतृतीयानुशासनसत्वात् विधेयतादेरपिवैशिष्ट्यरूपत्वात् अतएवरजनत्वेनशुक्तिंजानाती।
 त्यादौज्ञानेरजनत्वादिप्रकारकत्वस्यघटत्वेनवह्निर्नास्तीत्यादौसौदुर्मतेअभावेघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य
 तृतीयांततोबोधः तृतीयांतार्थरजनत्वादिप्रकारकत्वद्वितीयांतार्थशुक्त्यादिविषयकत्वयोःविशिष्टवैशिष्ट्येोधुमयो।
 दयाऽवच्छेद्यावच्छेदकभावभानंरजनत्वेनशुक्तिंजानातीत्यादौनियतकेवलमेकत्रद्वयमितिरीत्यातदुभयबोधस्यतत्रा।
 बुत्पन्नत्वात्अतइमेरंशरजतेइत्यादिप्रमापरस्यतादृशवाक्यस्यनप्रामाण्यम् घटत्वाघवच्छिन्नवद्यभावनिष्ठेनवद्या।
 दिनिरूपितानुयोगिताविशेषरूपवद्याघभावत्वेनतदभावनिष्ठघटत्वाघवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यवच्छेद्यावच्छेदक
 भावःस्वीक्रियते घटत्वेनवह्निर्नास्तीत्यादौचतहोधस्योक्तरीत्यावश्यकत्वमितिघटत्वावच्छिन्नवद्यभावस्यवह्नित्वावच्छि
 न्नघटाघभावसमनियतत्वेनतदभिन्नतयानत्रघटत्वाघवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वघटाघभावत्वसत्वेपितादृशाभावप
 रस्यघटत्वेनघटोनास्तिबह्नित्वेनवह्निर्नास्तीत्यादिवाक्यस्यनप्रामाण्यम् उक्तस्यलेचतृतीयांतार्थस्यद्वितीयांतार्थेऽ
 वच्छेद्यावच्छेदकभावसंबंधेनान्वयइत्यपिकेचित् तत्रविभक्त्यर्थविभक्त्यर्थान्वयस्याबुत्पन्नत्वात् नचरजनत्वेनेदंज्ञा

त्तमानचाशुषांशेघटादिवृत्तित्वभ्रमदशायांघटाआकाशंनपश्यतीत्यादिवाक्याच्छाब्दोधापत्तेर्दुर्वीरत्वानच्घटादिनिरु
 पितालौकिकविषयताशून्यचाशुषलाघवच्छेदेनघटादिविषयत्वघटितोभयाभावभानोपगमेष्यनिस्तरात् एतेनाख्याला
 र्थवर्तमानत्वाद्यवच्छिन्नसमवायावच्छिन्नआश्रयत्वाद्यवच्छिन्नेआकाशादिविषयकप्रतियोगिकत्वलौकिकान्वविषया
 ताशून्यचाशुषप्रतियोगिकत्वघटाद्यनुयोगिकत्वैतन्नित्यत्वावच्छिन्नाभावोभासतेतोऽभावेआकाशंनपश्यतीत्यादौ।
 नानुपपत्तिः तत्रविषयितावन्यतियोगिकत्वद्वितीयार्थनिरूक्तचाशुषप्रतियोगिकत्वेन्नित्यत्वंचधानोऽर्थःघटाद्यनुयोगित्वं
 चप्रथमांनार्थइत्यपिनिरस्तमितिचेत् अगत्याघटाआकाशंनपश्यतीत्यादिवाक्यानामप्रामाण्यमुपगतव्यमिति ॥ ॥
 ॥ ॥ इतिप्रथमखंडम् ॥ ॥ अनुमित्यर्थकधातुयोगेविधेयत्वंविधेयित्वंवाद्वितीयार्थःतनवंश्यादिपक्षकानु
 मितिपरस्परवह्निमनुमिनोमीत्यादिवाक्यस्सनप्रामाण्यम् यदिचवह्निसाध्यकपर्वतपक्षकानुमितिपरस्परवह्निमत्वेनप
 र्वतमनुमिनोमीत्यादिवाक्यस्यापिप्रामाण्यंमन्यतेतदातादृशधातुसंयोगेऽदृश्यत्वंउद्देशित्वंवाद्वितीयार्थःतस्यच
 तृतीयांतोपस्थाप्यसाध्यविधेयकत्वेनविशिष्टेन्वयः अतोवह्निमत्वेनेत्याद्यसमभिव्याहारेतत्रपर्वतमनुमिनोमीत्यादा

ष्य कत्व नियमस्यापि न क्षतिरिति तदपि न घटादि विषयक चाक्षुषादेः कालिकादि संबंधे न घटादि हंति न यापटो घटं न प
 श्यतीति प्रयोगानुपपत्तैः आकाशादि विषयकत्वावच्छिन्ने चाक्षुषे कालिकादि संबंधे न घटादि हतित्वनिश्चयघटशायां घट आका
 शं न पश्यतीति वाक्याच्छाब्दबोधोपापत्तेश्च समवाये न घटादि हति त्वाकाशादि विषयकत्वोभयाभावस्यैव स्वीकरणीयतया
 अभाव आकाशज्ञपश्यतीत्यादौ अभावसमवेतत्वाप्रसिद्ध्यावाक्यार्थाप्रसिद्धेर्दुर्वीरत्वात् चैत्रादेरतीत चाक्षुषस्य घटादि
 विषयकत्वेपि समयविशेषे चैत्रो घटन्नपश्यतीति प्रयोगाद्धर्तमानतादृशचाक्षुषताघवच्छेदेन उभयाभावमानस्यप्रतिको
 शिकोदौ वर्तमानत्वमंतर्भाव्यत्रित्वावच्छिन्नाभावस्य वा स्वीकरणीयतया यदा किंचिदशोऽलौकिकमेव घटादि चाक्षुषत्व
 स्पवर्तते तदा चैत्रो घटं न पश्यतीति प्रयोगोपत्तेर्दुर्वीरत्वात् वर्तमानालौकिकविषयतामून्य चाक्षुषत्वाघवच्छेदेन चै
 त्रहृत्तित्वघटविषयकत्वोभयाभावसत्वात् समानेन्द्रियजन्योपनीतमानालौकिकप्रत्यक्षसामग्राविरोधित्वस्या
 निष्प्रामाणिकतया लौकिकविषयतानियामकोपनायकज्ञानादिसमवहितन ह्यौकिकसन्निकर्धीतघ
 टादि निरूपितलौकिकालौकिकोभयविषयताशालिचाक्षुषादेरुत्पत्त्यातादृशवाक्षुषादिदशाया उक्तप्रयोगापत्तैः आका
 काशादि निरूपितालौकिकविषयताशालिवर्तमानचाक्षुषां शघटादि हतित्वस्य आकाशांशयत्वादिना लौकिके विषयताशा

भयाभावः आकाशं न पश्यतीति वाक्यात्प्रतीयते. उपनीताकाशादिविषयकचाक्षुषे आकाशादिविषयकत्वैत्रादि
 दृष्टित्वोभयसत्वेन चैत्र आकाशं न पश्यतीत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः घटादौ तादृशचाक्षुषाद्यान्प्रयत्नत्वभ्रमदशायां घटश्चा
 काशं न पश्यतीति वाक्याच्चादौ बोधानुपपत्तिश्चेत्यलौकिकविषयताशून्यत्वेन चाक्षुषादिकं विशेषितं आकाशविषयच.
 क्षुषाद्युपनीतभानस्यापीतरंशौ लौकिकत्वात् तादृशानुपपत्तितादवस्थ्यम्. अतो लौकिके विशेषणमुपेक्षितम्. अत्रा
 लौकिकविषयताशून्यचाक्षुषत्वाद्यवच्छिन्नस्य घटं न पश्यतीत्यादौ शक्त्या धात्वर्थत्वात्संभवेऽपि प्रकृते तस्मैवलक्षणया धा
 त्वर्थत्वमुपेयते विषयतासामान्यमेव तत्र द्वितीयार्थः. आश्रयत्वं द्वित्वं निरूपकत्वं चाख्यातार्थः. आश्रयत्वेत्युत्पत्तिवैशि
 ष्ट्यात्प्रमाणं तपदार्थघटादेस्तस्मिन्निरूपकत्वे विशेषणतयान्वयः. तादृशनिरूपकत्वद्वितीयार्थाकाशादिविषयत्वयोः प्र
 कारतयाद्वित्वान्वयः. द्वित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन न अर्थाभावे तस्यान्वयितावच्छेदकनिरूपकधर्मवच्छे
 देन तादृशधात्वर्थान्वयः. धात्वर्थस्य प्रकृते मुख्या विशेषणतयैव भानं. अथवा सनिष्ठा न्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदक
 कत्वरूपव्यापकतासंबंधेन धात्वर्थस्याप्यतादृशीभयाभावेऽन्वयः. तस्मात्तादृशधात्वर्थनिरूपकत्वेन तस्य च प्रथमांतपदार्थे घा
 टादौ घटादेः प्रतियोगितावच्छेदकघटकतया तादृशाभावनिरूपकत्वात्. एवं चान्वयवोधस्य प्रथमंतपदार्थसुख्यविशे

आकाशं न पश्यतीत्यादौ नितरामेवागतिः यत्तु न अर्थस्य द्विधा भानोपगमेन आकाशादिति रूपितं त्वाभाववद्द्वैतिकं क
 विषयताशालिचाक्षुषाश्रयत्वाभाववान् घट इत्याकारकत्तत्रान्वय इति तदपिन तथा सति चैत्रो घटं न पश्यति भैत्र आ
 काशं न पश्यतीत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधो धादविलक्षणबोधस्य सर्वानुभवसिद्धतादृशवाक्यादनुपपत्तेः न हितत्रापित्त
 दृश एव शाब्दबोधः तथा सति चैत्रो यदा घटादिकं न पश्यत्यपि तु यदादिकमेव तदा घटादिकरूपिततद्द्वैतिकविषयत्वा
 शालिचाक्षुषाश्रयत्वाभावस्य तत्र बाधा तत्रैत्रो घटं न पश्यतीति प्रयोगानुपपत्तिः यदा च भावमात्रं पश्यति तदा भावनि
 रूपितलौकिकविषयताशालिचाक्षुषाश्रयत्वाभावसत्वात् भावन्न पश्यति चैत्र इत्यादि प्रयोगापत्तेः एवमाकाशं न पश्य
 ति घट इत्यादौ आकाशादिति रूपितलौकिकविषयताशालिचाक्षुषाश्रयत्वाभावस्य बाक्यार्थत्वे यदा काशादिति रिक्रम
 तादि विषयकचाक्षुषाश्रयत्वभ्रमो घटादौ तदा आकाशादिति रूपितलौकिकविषयताशालिचाक्षुषाश्रयत्वनिश्चय रूप्य प्र
 तिवचकसत्वे न तादृशबाक्यजन्यशाब्दबोधानुपपत्तिः यथा चैत्रो घटं पश्यतीत्यादिति श्रयदृशयां घटं न पश्यति चैत्र
 इत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधोऽप्यदौ तादौ तु भवसिद्धः नथैवोक्तभ्रमदृशया माकाशं न पश्यति घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधोऽप्य
 शोषेति न तत्रैषापत्तिः संभवति यच्चैलौकिकविषयताश्रुत्यचाक्षुषत्वाघवच्छेदेनाकाशादिविषयकत्वघटादिद्वितिलो

च्छाब्दबोधप्रसंगात् आकाशं पश्यति हे त्र इत्यादिभ्रमदशायां आकाशं पश्यति चैत्र इत्यादिवाक्याच्छाब्दबोधस्य दुर्लभ
 ह्रवतया लौकिकविषयतात्त्वसामानाधिकरणेनैव तादृशाभावबोधकंतद्वाक्यमुपगतव्यं तादृशावोधश्च लौकिकविष
 यतात्त्वसामानाधिकरण्यमात्रेणाकाशादितिरूपितत्वाभावावगाहीदृशितयोग्यताज्ञोभाप्रतिबध्यएव न च त्रित्रीयचा
 क्षुषादिनिरूपितलौकिकविषयतात्वावच्छेदेनैव तादृशाभावोदृशितवाक्येन प्रत्याप्यते इति चैत्रीयचाक्षुषादिनिरूपि
 तलौकिकविषयतायां आकाशीयत्वाघवगाहिचैत्रआकाशं पश्यतीति वाक्यजन्यबोधः प्रतिवद्गात्येवं तादृशप्रयसिति
 वाच्यम् नादृशविषयतात्वेन विषयताया अनुपस्थितेः तदवच्छेदेनाभावप्रत्यायनासंभवात् चैत्रआकाशं पश्यतीति वा
 क्यजन्यबोधे चैत्राशं दर्शनाश्रयत्वं विशेषणं दर्शनांशे लौकिकविषयताविशेषणमिति रोत्येव पदार्थानोद्गानात् चैत्रीय
 चाक्षुषादिनिरूपितविषयतात्वेनाकाशादिधर्मितावच्छेदकं किन्तु शुद्धलौकिकविषयतात्वमेवेति तस्य लौकिकविषय
 तात्वावच्छेदेनाकाशाद्यभावावगाहिज्ञानं प्रत्येव प्रतिबंधकतया निरुक्तधर्मीवच्छेदेनाकाशाद्यभावावगाहिज्ञानस्य ना
 दप्रतिबध्यत्वात् एतेन तत्राकाशादिपदस्याकाशादितिरूपितत्वार्थकतात्वं प्रतीयते इति लौकिकविषयतात्त्वोभयाभा
 र्थकतावास्वीकृत्य लौकिकविषयताया आश्रयतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावेऽप्येवमपि न निस्तारः घटात्

कविषयितार्थकत्वेसौरभंनपश्यतीत्यादौसौरभादिनिरूपितलौकिकविषयिताशालिचाक्षुषाघप्रसिरुग आकाशनप।
 श्यतीत्यादौचाकाशादिनिरूपितलौकिकविषयितायाएवाप्रसिद्धातादृशविषयिताशालिचाक्षुषाअयत्वायभावरूपवा
 क्यार्थाप्रसिद्धिः नचसौरभंनपश्यतीत्यादौसौरभादिनिरूपितलौकिक विषयिताभावःचाक्षुषादौप्रतीयतदतिवाच्य
 म्। एवमप्याकाशनपश्यतीत्यादावप्रतीकारात् नचलौकिकविषयितायांनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाशा
 भावः प्रतीयतदतिवाच्यम् हृत्यनियामकसंबंधस्यसंसर्गाभावप्रतियोगितानवच्छेदकनयानादृशाभावस्याप्रसिद्धेः ए।
 तेननिरूपकनासंबंधेनाचाक्षुषादिनिष्ठलौकिकविषयिताया अभावस्तत्राकाशादौप्रतीयतेइत्यपिनिरसम् अन्वय
 बोधस्यप्रथमतार्थमुख्यविशेष्यकतायाः सर्वानुभवसिद्धायाभंगप्रसंगाच्च चाक्षुषादिलौकिकविषयितात्वावच्छि
 न्नस्पष्टदाहाक्याच्चातुपस्थितत्वान्नदभावस्याकाशादौभानासम्भवाच्च भावान्वयबोधेनियामकोपिसेवबोधुभावप्रति
 क्षुषादेर्भानात् अभावान्वयबोधेचाक्षुषप्रकारेणतस्मान्नसंभवतीति असुवाहृत्यनियामकोपिसेवबोधुभावप्रति
 योगितावच्छेदकस्तथापिनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यविषयिताविशेषनिष्ठाकाशाद्यभास्यभानो
 पगमोनसंभवति तथासतिआकाशंपश्यतिचैत्रइत्याकारकवाक्यजन्यबोधदृशयांआकाशनपश्यतिचैत्रइत्यादिवाक्य

धग्रहतात्पर्येण एव जिघ्रतेः प्रयोगात् तादृशगंधे च आननगंधवहादिदृष्टित्वस्य बाधेपि न क्षतिः तादृशगंधस्मन्मूर्ध
 षदृष्टित्वेपि आनने गंधदत्ताकारकवोधीषगंधविषयताया आननादिप्रकारत्वानिरूपितत्वेन वाक्यार्थवाधात् वाय्वानी
 तचंपकगंधस्य यत्र वा ख्योदित्वेनैव ग्रहः तत्र चंपकजिघ्रतीत्यादिप्रयोगो नेष्यत एव यत्तु आधेयतामात्रोक्ष्णीयार्थः
 न तु समवायावच्छिन्नत्वविशेषितमाधेयत्वे तथा च मुखादिसंस्पृष्टमृत्तिकादिगंधे परंपरासंबन्धे प्रमुखादिदृष्टित्वस्य सत्वात्
 न तादृशस्थले नुपपत्तिरिति तदसत् तथा सति काले जिघ्रतीति प्रयोगस्य दुर्वोरत्वात् पुष्यमाघ्रायते इत्यादौ च निरुक्त
 प्रकारत्वमाख्यातार्थः आश्रयतासंबन्धेन पुष्याद्यन्विते तस्मिन्धात्वर्थप्रत्यक्षस्य निरूपितत्वसंबन्धे न तु द्विशेषणत्वा
 पन्नगंधविषयतायाश्च तादृशसंबन्धेनान्वयः एकधर्मिविशेषणतयोपस्थितस्य स्वान्तरेणान्यविशेषणतयान्वयव
 द्दरे वाच्यत्वेन तात् अत्र च प्रत्यक्षकारतंत्रैरौवगंधविषयिताया आख्यातार्थः न्वयेन च्युत्पत्तिविरोधविरहात् अस्य
 वागंधः लौकिकविषयता प्रत्यक्षं च विशकलितमेव धातोरर्थः कत्रोख्यातादिसमभिव्याहारे गंधविषयतायाः प्रत्य
 क्षविशेषणतया कर्मख्यातसमभिव्याहारस्य लेच प्रत्यक्षविशेष्यतेति न कश्चिद्दोषः जिघ्रत्यर्थगंधविषयितानि
 रूपकप्रकारितानिरूपकत्वमेव प्रुष्यादिनिष्ठजिघ्रतिकर्मत्वमिति दिक् अथ दृश्यादिसमभिव्याहृतद्वितीयाया लौकि

शाब्दबोधो न तु पुष्यनिरूपितलौकिकविषयिताशालिप्रत्यक्षाश्रयइत्याकारकइति नानुपपत्तिः न चैवं सविषयार्थबोधक
 धातुसमभिव्याहृतकर्मप्रत्ययस्वविषयितार्थकत्वनियमभेगप्रसंगइति वाच्यम् विषयानवच्छिन्नतादृशवस्त्वभिधाय
 कधातुसमभिव्याहृतकर्मप्रत्ययस्यैव तदर्थकत्वनियमान् अस्वचंगं धालकविषयावच्छिन्नप्रत्यक्षवाचकतया तादृशनि
 यमस्वावाधितत्वात् न च प्राधानुसमभिव्याहृतद्वितीयाया गंधान्विताधेयत्वार्थकत्वे आमोदमुपजिघ्रतीत्यादेरनुपपत्तिः
 गंधविशेषरूपामोदपदार्थो धेयत्वसंगंधेवाधादिति वाच्यम् विषयावच्छिन्नप्रत्यक्षार्थकप्राधानुसमभिव्याहृतद्वितीयाया
 एष आधेयतार्थकत्वनियमात् नत्रविषयानवच्छिन्नस्यैव प्रत्यक्षविशेषस्य लक्षणया धात्वर्थतापगमेन विषयिताया एव
 तदर्थत्वात् वस्तुतस्तु पुष्यजिघ्रतीत्यादौ समवायावच्छिन्नाधेयत्वसंसर्गवच्छिन्नविषयतानिरूपितप्रकारतैव द्वि
 तीयाथैरुस्यैव गंधनिरूपितलौकिकविषयिताशालिप्रत्यक्षात्मकधात्वर्थकदेशे विषयतायां निरूपितत्वसंबंधे
 नाल्पयः तेन इदानीन्तनपुष्यगंधइत्यादिप्रत्ययस्याधेयतासंसर्गेण कालादिप्रकारकत्वेपितादृशप्रत्यक्षदृशा
 योनिकालं जिघ्रतीत्यादिप्रयोगः तादृशज्ञानीयगंधविषयितायां कालादिप्रकारकत्वात् निरूपितत्वविरुद्धात् अत
 एव तदाननं सेवितमृत्तिकालवं नृपः समाप्रायनत्प्रिमायसौ आघ्रातवानगंधवहंसुगंधमित्यादौ च उपाधिद्विष्यं

तस्य च धात्वर्थे आश्रयतासंबंधे नान्वयः घटादिनिष्ठज्ञानादिकर्मत्वं च ज्ञानादिविषयित्वमेव विषयित्वादौ च द्वितीयाश्रय-
 लक्षणैव ननु शक्तिरिति सांप्रदायिकाः वस्तुतस्तु विषयित्वात्त्वस्य संयोगत्वाद्यपेक्षया आधेयतात्वाद्यपेक्षया आश्रयत्वं न यु-
 किं धर्मावच्छिन्ने शक्तिः कल्पते इत्यत्र विनिर्गमके दुर्लभम् एकस्मिन् प्रयोगभूयस्त्वमप्यणक्यनिर्णयमिति तत्रापि शक्तिः
 सिद्ध्यतीत्यवधेयम् चेन्नैराज्ञायते घटइत्यादौ कर्मोत्पातस्य ले आस्मान्नेन घटादौ धात्वर्थे चिरूपितविषयत्वं बोध्यते चा-
 लुषत्वाद्यवच्छिन्नवाचकदृश्यादिसमभिव्याहृतद्वितीयाया लौकिकविषयित्वम् तादृशकर्मख्यातस्य लौकिकविष-
 यत्वमर्थः उपनीतसौरभादिविषयकसुरभिवंदनमित्याद्याकारकचाक्षुषादिरश्यासौरभपश्यतीनि सौरभदृश्यते इ-
 त्याद्यप्रयोगात् अथैवंपुष्पं जिघ्रतीत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः घ्राणजप्रत्यक्षस्य प्रख्याद्यश्लोकत्वविरहात् तादृशधातु-
 योगे विषयित्वादि सामान्यस्य कर्मप्रत्ययार्थत्वे गंधसाक्षात्कारे उपनयमयोदयाकाशादिभाने आकाशं जिघ्रतीति प्रयोगप्र-
 संगे न तत्रापि लौकिकविषयितायाएव कर्मप्रत्ययार्थतयोपगतव्यतिरिक्तत्वेन ब्रह्माद्यतोर्हि गंधलौकिकप्रत्यक्षत्वशक्य-
 तावच्छेदकं प्राग्धोपादाने इत्यनुशासनात् तत्समभिव्याहृतद्वितीयायाश्चाधेयत्वमेवार्थस्त्वस्वचतुस्त्यतिवैचित्र्येण ग-
 धादिरूपधात्वर्थैकदेशे नान्वयः एवंचपुष्पं जिघ्रतीत्यादितः पुष्पद्विनिर्गंधलौकिकप्रत्यक्षाश्रयतावानित्याकारकएव

दुर्वारः विहगनिष्ठभूमिसंयोगजनकतत्क्रियायाविहगंतरनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकतयाविहगंनिष्ठभेदप्रतियोगि
 तावच्छेदकविहगवृत्तिसंयोगजनकक्रियाश्रयत्वस्यावाधितत्वादितिवाच्यम् विहगोविहगंगच्छतीत्यादौविहगादिदृष्टित्व
 विशिष्टसंयोगस्प्रक्रियायाजनकत्वस्वाश्रयनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वोभयसंबंधेनान्वयोपगमात् विहगनिष्ठक्रि
 यायास्तद्धिहगनिष्ठसंयोगजनकत्वेनतज्जनकतासंबंधेनतत्संयोगवत्त्वेपिविहगवृत्तित्वविशिष्टतत्संयोगाश्रयतद्धि
 हगनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावान्नोभयसंबंधेनविशिष्टसंयोगवत्त्वमित्यनतिप्रसंगात् एवमितिपरसमवे
 तत्संबंधघटकमेव नतुद्धितीयार्थेइतिचेत्काष्ठातिः विहगोविहगेनगम्यतेइत्यादावपिजन्यत्वस्वादवतादृशभेदसामानाधि
 नाधिकरणोभयसंबंधेनक्रियायाः संयोगेन्ययद्रूप्यते तत्तत्क्रियावच्छिन्नभेदवतिभूम्पादावेवतादृशभेदसामानाधि
 करणसंबंधेनतत्तत्क्रियाविशिष्टसंयोगादिमत्त्वोपगमात् तन्नत्क्रियाश्रयविहगेनद्धेननानिप्रसंगइतिश्लेषम
 ज्ञानादिरूपसविषयकवत्त्वमिधायकधानुसमभिव्याहृतद्धितीयायाः प्राचीनमतेनिरुद्धकतासंबंधेनधात्वर्थान्वयि
 विषयत्वमर्थः तत्रप्रकृत्यर्थस्याधेयतासंबंधेनान्वयः वृत्त्यनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्याघट
 जानातिपटेनेत्याद्यावनुपपत्तेस्तत्रविषयित्वार्थकत्वमेव नवीनाउपवर्णयति तत्रचप्रकृत्यर्थस्यनिरूपितत्वमवधि

वेतत्वेपिता दृशा क्रियाश्रयतायाः स्वस्मिन्वाधात् मद्भ्रः संगच्छतीति न प्रयोगः न च स्वनिष्ठसंयोगजनकस्वसमवेतक्रि-
 यायां स्वभिन्नसमवेतत्वस्या योग्यतया तदभानेप्यवाधितस्वनिष्ठसंयोगजनकत्वं विषयीकृत्यशाब्दबोधसंभवात् न च स्व-
 मात्रतात्पर्येण संगच्छतीति प्रयोगोऽदुर्वीर एवेति वाच्यम् परसमवेतत्वा विषयकद्वितीया धीत् फलजनकत्वबोधद्वयानुक्रियाप्य
 नभ्युपगमेन तादृशबोधे तद्भासकसामग्राअप्यपेक्षणीयत्वात् अथ स्वसापि द्वित्वावच्छिन्नस्वभेदस्वत्वात् संगच्छतीति प्रयोग
 स्पदुर्वीरतया द्वितीया प्रकृत्यर्थस्य प्रकृत्यर्थतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनेव भेदः न्वयोवोधः तथा च वैत्रोद्र
 संगच्छति मद्भ्रो मद्भ्रं गच्छतीत्यादिवाक्यस्याप्रमाणतापत्तिः चैत्रमद्भादिनिष्ठक्रियायां प्रकृत्यर्थतावच्छेदकी भूतद्रव्यत्व
 मद्भ्रत्वावच्छिन्नसमवेतत्वात् न च स्वकृत्वानुपस्थितावपि शाब्दबोधोदयेन न च स्वकृत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधेनान्दे
 योपगमासंभवात् उक्तयुक्त्यासंबंधघटकोपस्थितेरपि शाब्दबोधेऽपेक्षितत्वात् एकधर्मीवच्छिन्नप्रतियोगितायाअन्यधा-
 र्मीवच्छिन्नसंसर्गत्वेमानाभावाच्च प्रतियोगिविशेषविताभावबुद्धेर्विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितनियमात् अन्वयितावच्छेदका-
 नवच्छिन्नप्रतियोगितायाः संबंधत्वासंभवाच्चेति वेत्तद्वि क्रियान्वयिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव द्वितीया र्थी सुभेदे प्रकृत्य
 र्थस्याधेयतासंबंधेनान्वयइति न काचिदनुपपत्तिः न चैवमपि विहगोभूमिप्रयातीति विहगंगच्छतीति प्रयोगो

पृथक् धात्वर्थतामते आश्रयत्वमेवाख्यातार्थः धात्वर्थव्यापारविशेष्यतया तादृशाश्रयत्वविशेषणतया च धात्वर्थफल
 स्वभानेण्यर्थव्यापारस्पर्जन्यतासंबन्धेनैव धात्वर्थक्रियाज्ञानादिविशेषणत्वं पूर्ववदेव अजोग्रामोयाप्यते इत्यादिकलुनप्र
 योगः द्वितीयया कर्मत्वो धेने धात्वर्थविशेष्यतया एण्यर्थबोधसाम्याः प्रयोजकत्वात् यगादिसमभिव्याहृतस्यलेचधा
 त्वर्थविशेषणतयैव एण्यर्थस्य बोधात् एण्यन्ताद्यतोः सकर्मकत्वेन ह्युत्तरभावाख्यातस्य भावैवाकर्मकेभ्य इत्यनुशासनेनासा
 धुत्वाच्च न तादृशप्रयोगाः ग्रामं याप्यते इति भावाख्याते प्रयोगस्त्विष्टएव एण्यनकर्मसमभिव्याहारत एकदाकर्तृत्वकर्मत्वबो
 धकताया आख्यातस्याव्युत्पन्नतया अजोग्रामोयाप्यते इत्यादयो न प्रयोगाः एव न दुलः सहायेन पच्यते चैत्रेणेत्यादौ धा
 त्वर्थसहायादिकर्तृत्वस्य तद्विशेषण एण्यर्थव्यापारे च वैत्रादिकर्तृत्वस्य तृतीयार्थस्य बोधः शेषं पूर्ववदिति द्विक्र ग्रामंगच्छ
 नीतिवत्स्य गच्छतीति प्रयोगबारेणायपरसमवेतत्वमपि द्वितीयार्थ इष्यते तस्य च धात्वर्थन्वयः यत्र त्वैकदेशे पि आकाशा
 वैचित्र्यात् प्रकृत्यर्थस्य प्रतियोगितयान्वयः एवं च ग्रामंगच्छति चैत्र इत्यादौ ग्रामभिन्नसमवेताग्रामनिष्ठसंगोपजनिका
 या क्रिया तदाश्रयता बोधेनैत्र इत्यन्वयबोधः स्वनिष्ठसंयोगजनकक्रियायां स्वभिन्नसमवेतत्वस्य बोधात् त्वानंग
 च्छतीति न प्रयोगः यत्र चोभयकर्मभ्यामद्वयोः संयोगस्तत्र मद्भ्रयोः संयोगस्तत्र मद्भ्रसमवेतक्रियायाः स्वनिष्ठसंयोगजनिकायां भिन्नेसम

मकत्वात्. अथैवमजायाप्यते इत्यादौ कर्तृत्वस्याख्यातबोधत्वे कर्त्तरि शक्तित्वात्. साधुतापत्तिः।
 न च यादृशधातून् रयत्सार्वे धानु कं विहितं तादृशधातुर्निरूपितकर्तृत्वस्य तेन विवक्षायां मेव कर्त्तरि शक्तित्वात्. इत्युक्तं वि
 धायकत्वात्. प्रकृतैरेतसमुदायस्य उत्तरे वाख्यातं तेन तदर्थं निरूपितकर्तृत्वं च न बोध्यते. अपितु एतदर्थं विदुः शक्तिधत्वात्
 वाञ्छितकर्तृत्वमेवेति न तादृशापवादविषयतेति वाच्यम्. कर्माख्यातस्य ले विशेष्य विशेषणभाववैपरीत्येन व्यापारविशि
 षितक्रिया अपिणत धातुत्वार्थत्वात्. लकारसामान्यदृश्यायत्र कर्तृत्वं प्रतीयते तत्रैव कर्त्तरि शक्तित्वात्. साधुतापत्तिः।
 अत्र कर्मत्वमशीले कर्तृत्वे आत्मनैपदत्वेन शक्तिः. वस्तुतः फलव्यापारयोः पृथक् धातुत्वार्थतामते गच्छतीत्यादाविवमभ्यन्ते
 इत्यादावपिलकारेणाश्रयत्वरूपकर्तृत्वाभिधानेयकअनुपपन्नइति. परस्मैपदसमभिव्याहृतधातुनायादृशविशिष्टो
 र्थः प्रत्याप्यते. तादृशविशिष्टार्थान्वितकर्तृत्वाभिधाने एव शक्तिविषयः एवं च प्रकृतैः पिनानुपपत्तिरिति ध्येयम्. ग्रामो
 याप्यते अर्थे बोध्यते इत्यादौ भावना विशेष्यतया ग्रामादेर्भौने पि गमनादिकर्तुः कर्मत्वविवक्षया तस्यैवाख्यातार्थवि
 शेष्यतया बोधोऽस्तुत्यत्र. एतैर्कर्तुंश्च कर्मणा इत्यनुशासनादौ जाग्रामो याप्यते इत्यादयो न प्रयो
 गाः. ग्रामो याप्यते अर्थो बोध्यते इत्यादौ फलविषयित्वादि रूपं च मुख्यभाक्तसाधारणं कर्मत्वमेवाख्यातार्थः फलव्यापारयोः।

पारनिर्वाह्यद्वा मवृत्ति संयोगानुकूलक्रियाकर्तृत्वं तदाश्रय अजादितिबोधः तत्र संयोगबलच्छिन्नक्रियाधातुलभ्या सं
 योगे ग्रामभित्यादि द्वितीयां तार्थ्यामादि हृत्ति त्वान्वयवलात् ग्रामादि हृत्ति संयोगबलच्छिन्नक्रिया लभ्यते तादृश्याणि जा
 र्थकर्तृत्वे न्वयः कर्माख्यातादिस मभिवाह्यारनियंत्रित्यु स्यन्ति वलाच्च तादृशक्रिया ल्वित कर्तृत्वं तु तीयां तार्थ्ये चैत्रादि
 कर्तृत्व विशेषित व्यापाररूपरणिजर्थे निर्वाह्यत्वसंबंधे न विशेषितं अजादिरूपकर्म भूतं कर्तृ विशेषणी भवदाख्याता
 श्रयत्वे विशेषणतया भासते ये तु गतिबुद्धीत्यादि सूत्रस्य संज्ञाविधायकत्वं वर्णयंति तेषामयमाश्रयः व्यापार एव णिजर्थः
 तत्र धात्वर्थक्रियायाः सकर्तृत्व निर्वाह्यसंसर्गः अतो न कर्तुः कर्मत्वं सूत्रोत्तरप्रासंयाप्यते ग्राममजादत्यादौ स्वनिर्वाह्यक
 र्त्तानिरूपकत्वसंबंधे न व्यापार विशेषित धात्वर्थः कर्तृत्वे नैति तच्चाश्रयत्वसंबंधे न अजादौ विशेषणतया भासते ता
 दृश्यापारे तृतीयां तार्थ्यस्य चैत्रादिकर्तृत्वस्य धात्वर्थकदेशे संयोगादि फले च द्वितीयां तार्थ्यस्य हृत्तित्वस्य विशेषणतया
 भा न एतौ तत्राख्यातस्यापि कर्तृत्वमेवार्थः तत्र च तस्य हृत्तिः लक्ष्मैव तच्च उक्तस्य धात्वर्थस्य विशेष्यतया प्रथमात्
 पदार्थस्य च विशेषणतया भासते न च यकस मभिवाह्यताख्यातोपस्थाप्य कर्तृत्वस्या न्वयवोधोपगमे गम्यते वैत्रइत्या
 दितौ पि गमनकर्त्ता चैत्रइत्य न्वयवोधः स्यादिति वाच्यम् एतौ तत्रयकस मभिवाह्यताख्यातस्यैव कर्तृत्वान्वयवोधनिर्वाह्यः

फलत्वात् तदाश्रयतया स्वतंत्रस्य कर्तुः कर्मतातादृशफलविशेषणतया स्वतंत्रकर्तृवृत्तित्वविवक्षायां पाचयत्सोदनं प्रहायमित्यादयः प्रयोगाः यदानुपाकादि विशेषणतया सहायादिकर्तृत्वं विवक्षितं तदा पाचयत्सोदनं सहायेन सादृश्यः अथ यत्र चैत्रमेत्रोभयकर्तृक एक एव पूर्णकस्तत्र चैत्रमात्रप्रयोजयति यज्ञदत्तो मेत्रेषु त्रं पाचयतीति प्रयोगोपापत्तिरिति तत्रापि एयर्थे कृतावेव तृतीया तार्थमेत्रादिदृष्टित्वस्यान्वयो वाच्यः एवं च मेत्रं पाचयतीत्यादिवाक्यजन्यकोषावैलक्षण्यपातद्वितीया तृतीययोस्तात्पर्यभेदे न व्यवस्थायानसंगतिमिति चेन्न अगत्या तत्र पाकादि विशेषणकृतेः पारतंत्र्येण व्यापारविशेषणीभूतणिजर्थकृताभेदान्वयमुपगम्योक्तातिप्रसंगस्य वारणीयत्वात् यदाथैकदेशे कृतौ पाकादेरिव कृतेरप्यन्वयो व्युत्पत्तिवैचित्र्यात् वस्तुतः कर्तृत्वं व्यापारश्च पृथगेव णिजर्थः विशिष्टलाभोऽन्वयलाभात् केचित्तु अत्र कूलव्यापार एव णिजर्थः तदन्वयिनो गमनभोजनक्रियैव धाल्थतावच्छेदकं फलं तत्संबन्धिनस्तादृशक्रियाकर्तृत्वर्यन्त कर्मतातादृशक्रियासंबन्धश्चाश्रयत्वकृतिमत्वान्यतरो ग्राह्यः अतो गमनादिसंबन्धिका लादौ नातिप्रसंगइत्याहुः अत्र च तादृशकर्मतावाचकपदात्कदाचिद्धितीया कदाचिद्धितीया इत्यत्रानियामकभावात्तादृशपदोत्तरयोस्तयोस्तुत्यर्थकतया विवक्षाभेदरूपनियामकाभावादि निश्चितनीय अजाग्रामयाप्यनैचैत्रेणोत्सादौ चैत्रकर्तृकव्या

चयत्राश्रयत्वं कर्तृत्वं तत्राधेयत्वं द्वितीयार्थः यत्रानुकूलकृतिमत्वं तत्र कृतिजन्यत्वं यत्र प्रतिशो गित्वं तत्रानुयोगित्वेने
 षां चाश्रयतासंबंधे नैव धात्वर्थे न्वयः गत्यर्थो द्विभ्योऽन्यत्र च णिचप्रत्ययप्रकृतिधात्वर्थ्यकर्तृवाचकपदात्तनद्धितीयात्तादृ
 शकर्तृकर्मतातिदेशाविषयत्वात्तेन पाचयत्योदनं सहायेनेत्यादय एव प्रयोगाः ननु पाचयत्योदनं सहायमित्यादयः
 केचिन्नुपाकादिकर्तृपाकादिकर्मत्वविरहेऽपि एतत्समुदायस्यापि धातुत्वेन तत्कर्मतया सहायादेः पाचयत्योदनं सहा
 यमित्यादयः प्रयोगाश्रयिसाधवः अतएवाजिग्रहत्तेजनकोधनुस्त्रिहस्तादयो भट्टिप्रयोगाः गतिबुद्धीत्यादिसूत्रं च निय
 मपरतया गत्यर्थधातुयोगे कर्तृप्रत्ययसाधुत्वज्ञापकत्वेन पाचयत्योदनं सहायेनेत्यादिवत् अजयाग्रामं यापयतीत्याद
 योनप्रयोगादित्याहुः एवामयमाशयः हेतुमतिचेत्यनुशासनात् णिजर्थीहेतुकर्तृत्वं तच्च स्वतंत्रकर्तृप्रेरणा अन्यनिष्ठक
 र्त्वं निर्बोहकव्यापाररूपा कर्तृत्वं क्वचित्प्रत्ययः क्वचिदाश्रयत्वादिकं यादृशधातुत्वात्तगव्यायेन यादृशकर्तृत्वं बोध्यते तदुत्त
 रणिचप्रत्ययेन तादृशकर्तृत्वनिर्बोहकव्यापारो बोध्यते अतएव पाचयतीत्यादौ पाकादिकृतिनिर्बोहकः ज्ञापयतीत्याद
 दौ ज्ञानाश्रयत्वनिर्बोहकः नाशयतीत्यादौ नाशप्रतियोगित्वनिर्बोहको व्यापारः प्रतीयते निर्बोहकत्वं च स्वरूपसंबंधे द्वि
 शेषः ननु जनकत्वं अतो ननाशयतीत्यादावनुपपत्तिः एवं च एतत्तावच्छेदकफलं कर्तृत्वमेव निर्विस्मयेव

फलव्यापारयोः पृथक्शक्तिनते चाश्रयत्वमेवात्मनेपदार्थउत्तरसंयोगवच्चित्रक्रियारूपधात्वर्थव्यापारस्सुखा-
 त्वर्थविशेष्यतया आश्रयत्वविशेषणनया चान्वेतिः तदेकदेशेसंयोगवशाद्गतिरिति त्वान्वयः चैत्रीयकृतिजन्यव्यापारत-
 न्यग्राहणसंयोगानुकूलक्रियाश्रयवानजादिरित्याकारकोबोधः जानानुकूलशब्दश्चद्रव्यनिरूपयतीत्यादौधातो-
 र्थः जाहृणोयविशिष्टेकार्थस्यएकदेशेज्ञानंशोआधेयत्वान्वयबोधेचनद्वितीयायाः साकाक्षतासौक्रियतेअपिलुविषयत-
 याश्रयत्वबोधेवेतिशिष्यद्रव्यनिरूपयतीत्यादिनेप्रयोगः यनुधात्वर्थेज्ञानमेवतदनुकूलव्यापारश्चणिक्रियेइति-
 तदसत्धातोश्चुराद्येतगतत्तयास्वार्थेएवणिकोविधानात् अन्यथानिरूपयतीत्यस्मज्ञापयतीत्यादिसमशौलतयाशि-
 ष्यंज्ञापयतीत्यादिवच्चिष्यनिरूपयतीतिप्रयोगस्मदुर्वारत्वात् अज्ञांमयापयतिशिष्यंशास्त्रंज्ञापयतिब्राह्मणमज्ञ-
 भोजयतिजमानंमंत्रंपाठयतिघटंजनयतिनाशयतीत्यादौणिकप्रत्ययप्रकृतिभूतधात्वर्थकर्तृवाचकाजादियदोत्त-
 रद्वितीयायामुख्यभाक्तसाधारणकर्तृत्वमेवार्थः गतिदुहीत्यादिसूत्रैराकर्तुः कर्मसंज्ञाविधानात् गतिज्ञानोत्पत्त्यादि-
 निरूपितंकर्तृत्वंचाश्रयत्वमेवगलाधः संयोगानुकूलक्रियानुकूलव्यापाररूपभोजनकंठतात्वाद्यभिघातरूपपाठनि-
 रूपितं चतदनुकूलकृतिमत्वेनाशनिरूपितं चप्रतियोगित्वमतेस्पचनिरूपकतासंबंधेनधात्वर्थान्वयः नव्यमते-

कप्रवृत्तधीनशब्दः पृच्छतेरर्थः ज्ञानेगुरुवृत्तित्वस्यान्वयः शब्देचधर्मविषयकत्वस्यान्वयः शब्दस्यैवविषयताव्यापारानु
 वेधिनीज्ञानस्पर्शाशब्दरूपधात्वर्थविशेषणत्वात् तदाश्रयीभूतगुरोर्गौणकर्मताधर्मस्वभावत्वर्थविषयतयाप्रधा
 नकर्मताऽबुजश्चज्ञानोद्देश्यकप्रवृत्तधीनशब्दोर्थः ज्ञानेशिष्यवृत्तित्वस्यशब्देचधर्मविषयकत्वस्यान्वयः अज्ञोग्रामं
 नयतीत्यादौ ग्रामभारवहतीत्यादौ चउत्तरदेशसंयोगावच्छिन्नक्रियानुकूलव्यापाररूपंप्रापणं धातोरर्थः तत्रक्रियारू
 पेफले अज्ञाभारादिवृत्तित्वान्वयः संयोगरूपफलेचग्रामादिवृत्तित्वस्यान्वयः तथाचग्रामवृत्तिसंयोगजनकाजादिद्व
 त्तिक्रियानुकूलव्यापारानुकूलवृत्तिमानित्यन्वयबोधः अज्ञाग्रामं नीयते अज्ञाग्राममुख्येभारोग्रामं चैत्रेणइत्यादावुत्तरस
 योगावच्छिन्नक्रियारूपं फलकं मोख्यातार्थं स्तत्रचधात्वर्थस्य तादृशव्यापारस्य जन्यतासंबंधेनतस्यचाश्रयतासंबंधेन
 अज्ञाभारादिरूपप्रधानकर्मण्यन्वयः ग्रामादिवृत्तित्वान्वयसुसंयोगएव एवंचचैत्रकृत्तिजन्योयः संयोगावच्छिन्नक्रियानु
 कूलव्यापारस्तज्जन्यग्रामवृत्तिसंयोगानुकूलकर्मवानजादिरित्यन्वयबोधः नचकारकधिभक्त्यर्थस्य धात्वर्थे एवान्वय
 नियमात्प्रत्ययोपस्थाप्यसंयोगेकथंग्रामादिवृत्तित्वान्वयइतिवाच्यम् भूतलेघटइत्यादौघटादिपदार्थेष्यधिक्र
 णसप्तम्यर्थान्वयात्तादृशानियमासिद्धेः असुवाधात्वर्थतावच्छेदकतावच्छेदकतयाभासमानसंयोगएवतदन्वयः

यायाचेरुपादानमनर्थकं तथापि याचमानः शिवं सुरानित्यादौ याचते नैर्निरुक्तमिच्छार्थकतेति तदुपादानम्. तत्र हि व्यापार-
जन्यत्वप्रकारकेच्छाधात्वर्थः इच्छायां प्रधानकर्मकल्याणत्विन द्वितीयाथविषयिताया अन्यः व्यापारे च सुरान्वितवृत्तिः।
त्वस्य द्वितीयाथस्यात्वयः तथाच सुरवृत्तिव्यापारजन्यत्वप्रकारककल्याणेच्छाश्रयइत्यन्वयवोधः गोत्रजंरुण्डीत्यादौ देश-
तरसंचारविरोधिव्यापारोधात्वर्थः संचारविरोधित्वे संचारानुत्पादप्रयोजकत्वं अनुत्पादे प्रधानकर्मगोवृत्तित्वान्वयः देशविशेष-
षणे भेदे ब्रजमिति द्वितीयां तार्थव्रजप्रतियोगित्वान्वयः रुधते गोत्रजइत्यादावन्वयवोधः स्वयमूहनीयः गुरुधर्मपृच्छमी।
त्यादौ जिज्ञासावोधकव्यापारोधात्वर्थः बोधे गुरुदृष्टित्वस्य जिज्ञासायां धर्मविषयकत्वस्यान्वयः शिष्यधर्मब्रूते इत्यत्र ज्ञा-
नानुकूलशब्दप्रयोगोधात्वर्थः ज्ञाने धर्मविषयत्वस्य शिष्यदृष्टित्वस्याप्यन्वयइति. तत्र चारुतरम्. तथा सति यत्र जिज्ञा-
साविषयकचैत्रज्ञानेच्छया प्रपञ्चलादृशशब्दाच्च सामग्रीवलेन भैत्रस्यापि पृच्छकजिज्ञासाज्ञानं तत्र भैत्रं पृच्छतीति प्रयो-
गस्य. एवं यत्र चैत्रज्ञानेच्छया ब्रूते देववशाच्च भैत्रस्यापि ज्ञानं तत्र भैत्रं वृत्ते इति प्रयोगस्य चापत्तेः साक्षाद्वात्वर्थविशेषण-
ज्ञानरूपफलाश्रयतया तत्र गुरुर्कीदृना प्रधानकर्मतया अत्र प्रधाने इहादीनामित्यनुशासनविरोधेन पृच्छते गुरुधर्मः स ए-
ष्टस्तेन कस्त्वभो शिष्य उच्यते धर्ममित्यादि स्थले चलकारादिना तत्कर्मत्वाभिधानानुपपत्तेश्च परतु जिज्ञासाज्ञानोद्देश्य

बलाभः आश्रयत्वमेवास्यातार्थः एवं च क्षरणाविभागयोः नद्धिधाभाने गौणकर्मासमभिव्याहृते दुखं तैक्षीराणीत्यादौ आ
 त्मनेपदेनकेवलेनधातुसहितेनवाविभागावच्छिन्नक्षरणाश्रयत्वरूपप्रधानकर्मत्वस्यबोधनेपि एकदा उभयविधकर्मत्वबो
 धनस्यास्यस्यन्नतयादुखं तैक्षीराणिगौरित्यादयोनप्रयोगाः पौरवंभायाचते इत्यादौसोदृश्यकदानेच्छायाचत्यर्थः प्रधानकर्म
 गवाद्यन्वितद्वितीयाशौविषयत्वात्त्वर्थतावच्छेदकदानेऽन्वेति. सविषयकज्ञानादिरूपविषयोपहितइच्छाबोधकधातुस्यले
 इच्छाविषयविषयत्वमेवप्रधानकर्मत्वेऽतएवघटो जिज्ञास्यते इत्यादौ घटादेः सन्नंतकर्मता अशेवंयद्दसुविषयकदानमा
 प्रसिद्धंतद्दसु रूपकर्मसमभिव्याहृतधातुघटिनवचसः कागतिरितिचेत्. यागतिर्गर्गनेदिदृक्षते इत्यादिकसभ्रान्तपुरुषीय
 गगनादिप्रकारकदर्शनेच्छाबोधकवाक्यस्यविशेषदर्शिवचसइवेतिविवेचनीयंचेदमग्रे. यौस्वपदोत्तरद्वितीयायासुहृत्तिरेवा
 र्थः तस्पादानेन्वयः पौरवस्यतादृशदानाश्रयत्वमेवाप्रधानकर्मत्वं नचैवमिच्छाविशेषरूपदानस्याश्रयत्वंकर्तृत्वमेवेतिवा
 च्यम् धातुजन्यप्रतिपत्तिविशेषीभूतदानाश्रयत्वस्यैवतत्कर्तृत्वरूपत्वात् अत्रचदानस्यतादृशप्रतिपत्ताविच्छास्यधा
 त्वर्थेविशेषणत्वात्. चैत्रेणपौरवो गार्चते इत्यादावप्युक्तक्रमेणचैत्रहृत्तिइच्छाविषयगो कर्मकदानाश्रयइत्यन्वयबोधो
 बोध्यः यद्यपिनिरुक्त्याचूत्राभिश्चोचेतिइहियाचिरुधिप्रच्छिभिश्चिज्जामित्यत्रार्थपरमिष्युपादानेनैवचरितार्थेन

इत्यत्र नाभियमः अथवा गोभ्यो दोषिष्यपप ७३

नीदृत्तिरेवम. नचैव धाल्वर्थतावच्छेदकफलशालित्वस्य कर्मत्वमेवात्रापि प्रतीयते इति नाकथितं चेत्सस्य विषय इति वाच्यं
सु धाल्वर्थतावच्छेदकत्वस्य धा तु दृत्तिविशेषांशो साक्षाद्दिशेषणत्वरूपत्वात् यत्र च क्षरणानुकूलत्वापासांशं धाल्वर्थतया
विवक्षिते क्षरणान्वयि विभागश्च विभक्त्यर्थतया तत्रापादानत्ववोधिकापंचमी एतेन कदाचिद्गोभ्यो दोषिष्यपयः कदाचिच्च गोभ-
भ्यो दोषिष्यपय इत्यत्रापि विभागो धाल्वर्थतावच्छेदककोटिप्रविष्ट एव. वृक्षादिभजते इत्यत्रेवावधित्वरूपापादानत्ववि-
वक्षायांपंचमी आश्रयत्वविषयां च दृष्टीया आश्रयत्वादन्यदेवसेवेधविशेषः अत्र क्षरणान्वयिनः ॥
परसमवेतत्वस्य दृष्टीयार्थत्वात्. पयोनिष्ठक्षरणस्य पयोनिष्ठविभागजनकत्वपिनपयोर्गोभ्यो निप्रयोगः परत्वं विभागा-
न्वयितावच्छेदकावच्छिन्नापेक्षया बोध्यम्. दुह्यते गोः क्षीरं इत्यादौ क्षरणजन्यविभागान्श्रयत्वं गवादिनिष्ठ प्रधान-
कर्मत्वमाख्यातार्थः अप्रधाने दुहादीनामित्यनुशासनात्. क्षीरदृत्तित्वस्य धाल्वर्थक्षरणत्वस्य धाल्वर्थक्षरणत्वस्य धाल्वर्थक्षर-
णे च धाल्वर्थत्वापारान्वयः तथा च विभागावच्छिन्नक्षीरनिष्ठक्षरणानुकूलत्वापादान्वयक्षरणजन्यविभागान्श्रययोगो रि-
त्याकारकोबोधः अथवा विभागक्षरणव्यापारेषु विशाकलितेषु धातोः शक्तित्रपं. विशिष्टलाभोऽन्वयबलात्. कर्मोख्यात-
स्य लेवा आकांक्षावैचित्र्येण तेषां विशेषणभावेपरीत्यात्. व्यापारजन्यक्षरणजन्यविभागपर्यंतस्य धानुतए

लाधोनयनं धात्वर्थः तच्चगलाधः संयोगवच्चिन्नक्रियानुकूलव्यापारः तादृशक्रियारूपलएवओद्गं हतित्वान्वयः उक्तयु
 क्तागलाधो देशस्यनकर्मत्वे अन्यसकर्मकधातूनामप्यर्थः स्वयमृद्धाः गंदोन्धिपयइत्यादौ द्विकर्मकधातुसमभिव्याहृतग
 दादिपदोत्तरद्वितीयाक्रियानुफलशालित्वादन्यदेककर्मत्वबोधयति कारकाधिकारीयेण कथितंचेति सूत्रेणापादानत्वं
 दिभिन्नधातुप्रतिपाद्यान्वयिधर्मोतरवच्चिन्नस्वापिकर्मसंज्ञाभिधानात् गवांपयोदोग्धीत्यादौ धातुप्रतिपाद्यान्वयिगवादि।
 संवेधोनविवक्षितः अप्रितुक्षीराद्यन्वयीसइतिकर्मत्वाविवक्षयाद्वितीयानवकाशः किनुश्लेषोवात्रधातुप्रतिपाद्यो
 ल्वतदर्थतावच्छेदककोटिप्रविष्टसाधारणं गंदोग्धीत्यादौ धात्वर्थतावच्छेदककोटिप्रविष्टवत्द्वितीयार्थान्वयात् तथाहि
 क्षरणानुकूलव्यापारोद्गस्यर्थः द्वितीयाथश्चजनकत्वसंवेधेनक्षरणन्वयीविभागः विभागोवाधेयतयाप्रकृत्यर्थगवादेरन्व
 यः एवं च धात्वर्थतावच्छेदकक्षरणरूपफलेप्रधानकर्मक्षीराद्यन्वितद्वितीयाथं हत्यन्वयइतिगोनिष्ठविभागानुकूलपयोनि
 ष्टक्षरणानुकूलव्यापारकर्तृमैत्रइतिगोपयोदोन्धिभैत्रइतिवाक्याधीनोबोधः नचविभागोपादानत्वमेवेतितद्विवक्षायाद्विती
 यानवकाशनिवाच्यम् धातुहलिविशेष्यान्वयिनोविभागस्यैवापादानत्वरूपत्वात् वृक्षात्परंपततीत्यादौ स्पंदरूपविशेष्या
 श्लेषपंचम्यर्थविभागान्वयात् वस्तुतोविभागवच्चिन्नक्षरणानुकूलोव्यापारोद्गस्यर्थः गोपदोतरद्वितीयाथंश्चविभागान्वयि

न्वयवोधइत्यदोषः अनेतुभूस्पादेः कर्मत्वविवक्षायां भूमिंपततीति प्रयोग इष्टएक अतएवद्वितीयाश्रितेत्यादिसूत्रेणान
 रकपतितइत्यादिस्वलेद्वितीयासमामविधानमुपपद्यते धात्वर्थतावच्छेदकतावच्छेदकफलेद्वियार्थान्वयएवाश्रयानव
 च्छिन्नफलोपस्थितैरेषु अग्निजुहोतीतिवारणायस्वीक्रियतेइतिवदंति तदपिनशोभनम् तथासतिभूस्याद्विपदोत्तरंकर
 चित्सप्तमीकदाचिद्वितीयेत्यत्रनियामकाभावप्रसंगात् व्यापारंशे आधेयत्वविवक्षायां सप्तमीफलंशेतद्विवक्षायोद्वितीये
 त्पस्योक्तयुक्त्वाफलांशएवसप्तम्यर्थान्वयस्यावश्यस्वीकरणियतयावक्तुमशक्यत्वादिति ब्राह्मणायधनेददातीत्यादौस्वस्व
 त्वध्वंसविशिष्टपरस्वत्वानुकूलाद्विच्छाधात्वर्थः तादृशस्वत्वरूपधात्वर्थतावच्छेदकफल एवद्वितीयाथान्वयः उपेक्षा
 यामतिप्रसंगवारणायपरस्वत्वनिवेशः दानेचनसंप्रत्यनस्वत्वजनकमपितुमत्स्वीकारएवेतिमतेतुस्वस्वत्वध्वंसानुकूल
 परस्वत्वप्रकारिकाइच्छेवददात्यर्थः स्वस्वत्वध्वंसरूपफलाश्रयत्वाद्जनस्यकर्मता धनेप्रतिगृह्णातीत्यादौस्वस्वत्वध्वंसजन
 केच्छारूपस्वीकारविशेषोधात्तारर्थः स्वस्वरूपफलेचद्वितीयाथान्वयः तंडुलंपचतीत्यादौरूपपरावृत्तिजनकतेजः
 संयोगोधात्तारर्थः रूपादिपरावृत्तिफलेचतंडुलादिद्विद्वितीयाथान्वयः श्रोदनेंपचतीत्यादौश्रोदनादिपदस्मत्त्रिव्यादकतंडुला
 दौलक्षणश्रवयविनियानानमुपगमेचतंडुलंपचतीत्यादौतंडुलादिपदस्मत्तदंभकपरमाणुश्रुलक्षणः श्रोदनेंभुंक्तेइत्यादौग

मत्तोपपत्तिः यत्तु धात्वर्थतावच्छेदकत्वं धातुवृत्तिप्रहविशेषांशो साक्षात्प्रकारकत्वं तच्च क्रियायां भवेन संयोगांशो योतिना
 ग्नेर्जुहोति कर्मतापत्तिरिति तदसत् अजांशमनयतीत्यादौ संयोगावच्छिन्नक्रियानुकूलव्यायगोहिरूपे धात्वर्थे संयोगा
 देः साक्षात्प्रकारतया तदाश्रयी भूतशामादेः कर्मत्वानुपपत्त्यानीवहादेर्दृक्कर्मकत्वव्याघातात् अथात्र प्रामादेः प्रधानकर्म
 ल्वास्त्येवापि तु गौणकर्मत्वमेव अतएव तादृशकर्मत्वमाख्यातेनाभिधीयते प्रधानकर्मण्यख्ये ये लादीनाइर्दृक्कर्मणामि
 त्यनुशासनादिति अजांशमोनीयते इत्यादिको न प्रयोगइति चेत्तर्हितत्रग्रामादेरिवात्रापि धात्वर्थतावच्छेदकतावच्छेदकप्र
 लयादित्वेन गौणकर्मत्वापत्त्यावहिष्टृतं जुहोतीति प्रयोगापत्तिर्दुवारेवेति अस्मन्मते चाश्रयानवच्छिन्नसंयोगविषयताशा
 सिधातुजन्योपस्थितिघटितसामग्र्याएवसयोगेद्वितीयार्थान्वयबोधप्रयोजकतयानैतादृशप्रयोगापत्तिः यत्तु अधः संयो
 गावच्छिन्नस्य नो न पतत्यर्थः अपितु गुरुत्वजन्यतावच्छेदकजातिविशेषावच्छिन्नएव अतएव फलावच्छिन्नव्यापारा
 बोधकत्वान्नसकर्मकत्वमिति तन्नफलस्य धात्वर्थाघटकत्वे स्पष्टएव सप्तम्यर्थो न्यपस्य पंगंतव्यतयापणोदिनिष्ठस्य भूतला
 वृत्तितया भूतलेपनीतिप्रयोगानुपपत्तिः पणोदिगतसदस्य परपस्याभूतलादिवृत्तित्वमिति चेत्तर्हितवृत्तात्पततीत्यत्र वृत्ते पत
 तीत्यपि स्यात् अस्मन्मते चान्यत्र व्यापारे सप्तम्यर्थो न्यपेपि अत्र न्युत्पत्तिवैचित्र्यात् अधः संयोगरूपे धात्वर्थतावच्छेदकएव तद

यात् अत्राहुः धातुजन्यशुद्धसंयोगवच्छिन्नसंश्लेषस्थितेः शाब्दबोधकारणतायां अवच्छेदकघटकसंयोगविषयतायां
 अधिकरणवच्छिन्नत्वविशेषणं देयं नथाच तादृशविषयताशालिसंयोगाद्युपस्थित्यादिपठितसामग्राएवसंयोगवि
 शेषकश्चित्तीयोपस्थाप्याधेयत्वान्वयबोधप्रयोजकत्वोपगमात्प्रतिप्रसंगः नचैवमपि फलावच्छिन्नव्यापारबोधकतयास
 कर्मकत्वव्यवहारपत्तिर्द्वयोरेतिवाच्यम् आश्रयानवच्छिन्नफलावच्छिन्नव्यापारबोधकत्वस्यैव तादृशव्यवहारनियमकत्वा
 त् उत्तरेदेशेनानवच्छिन्नमेव फलंगम्यौघर्थतावच्छेदकभित्तिनानुपपत्तिः अतएवाग्निसेयोगवच्छिन्नक्रियानुकूलव्याप
 पारस्पतुजुहोत्यर्थतस्मात्तथात्वर्थतावच्छेदकसंयोगाश्रयस्याप्यग्येनतत्कर्मता आश्रयानवच्छिन्नावच्छेदकताश्रयफला
 वत्वविरहात् संयोगनिष्ठाया धात्वर्थतावच्छेदकताया आश्रयेण गिनाऽवच्छिन्नत्वात् नचाग्निविशेषितसंयोगस धात्वर्थता
 वच्छेदकत्वेऽन्यौघृतंजुहोतीत्यत्रानन्वयप्रसंगः उद्देश्यतावच्छेदकविधेयोरैक्यादितिवाच्यम् तत्रसंयोगनिष्ठाया सुद्देश्य
 तायावद्द्वेराधेयतासंसर्गेणावच्छेदकतया सप्तमर्थस्याग्निबन्धित्वस्यचविधेयतया उद्देश्यतावच्छेदकविधेयोरैक्यानव
 काशात् वस्तुतस्तु तत्रानन्वयेपिनशतिः अतस्त्वानोतादृशप्रयोगस्याप्रामाणिकत्वात् संसृतेर्बहिर्जुहुयादित्यादिस्थले
 चविधेयौघोऽधिकोवगाहनात्तास्तेवानुपपत्तिश्च तादृशाश्रयानवच्छिन्नधात्वर्थतावच्छेदकक्रियास्य फलाश्रयत्वात्कर्म

दान्वयवोधायत्तेदंश्रीतायादुर्वोर्त्वाच्च संयोगादिविशेष्यकदृष्टिज्ञाननन्यतदुपस्थितिघटितायास्तथाविधवोधसामग्याअ
 क्षतत्वात् तत्तद्भावतूपस्थाय्यव्यापारोशेतत् द्विशेषणकवोधतात्पर्यज्ञानस्यतादृशान्वयवोधेप्रतिबंधकताकल्यनेगौरवादि
 ति यद्विचफलस्यद्विधाभानेचेदनुभवविरुद्धं तदापुनरनायत्याफलव्यापारयोः संडशक्तिद्वयमेवधातोः स्त्रीकरणियं आख्या
 तस्याअयत्वमेवतत्रार्थः अधिकमग्रेवक्ष्यते अथद्वितीयाया आधेयतार्थकत्वेव्यापारेतदन्वयतात्पर्येणसप्तम्याइवद्वितीया
 यायाअपिप्रयोगापत्तिः नदिगृहेपचतीत्यादिवद्गृहंपचतीतिक्श्चित्प्रयुक्ते भैवम् धात्वर्थतावच्छेदकफलीशु आधेयत्वान्वय
 एवतादृशद्वितीयायाआकांक्षानिरूपकत्वकल्यनाद्यापारेतदुपस्थापिताधेयत्वान्वयासेभवात् सप्तम्यधोनाधेयत्वोपस्थिति
 सप्तमीसमभिव्याहारज्ञानघटितायाएवसामग्यास्तादृशान्वयवोधनियामकत्वात् द्वितीयासप्तम्योः समानार्थकत्वेपित्युत्पत्ति
 भेदज्ञापनोयैवपृथक्पृथक्सूत्रेणतयोर्विधानात् अथाधः संयोगावच्छिन्नस्यदस्यपतधात्वर्थत्वात् धात्वर्थतावच्छेदकी
 भूतफले आधेयत्वान्वयतात्पर्येणभूमिपततीतिप्रयोगापत्तिः नचद्वितीयोपस्थिताधेयत्वप्रकारकफलविशेष्यकान्वयवो
 धेगम्यादिजन्यफलोपस्थितितत्प्रकारकसंभिव्याहारघटितसामग्रेवप्रयोजिका नतुपतधातुजन्यतदुपस्थितिघटिता
 सामग्रीतिप्रसंगइतिवाच्यम् पतधातुनैवयत्रसंयोगावच्छिन्नगमनेलक्षणदिनोपस्थापितंतत्रसंयोगेद्वितीयाथार्थाधेयत्वान्व

धेयत्वंसंसर्गः विभक्तैः संख्यामात्रमर्थः फलावच्छिन्नो व्यापारो धात्वर्थ इत्येवोच्यते च त्रिंशत्तन्मात्रार्थः
 धात्वर्थयोरपिसाक्षादन्वयवोधस्तथा सत्यनिप्रसंगस्य प्रागुपदर्शितप्रकारेण वा रागसंभवात् नचेतत्कल्पे लाघवानवका
 शः फले स्वतंत्रशक्त्या कल्पने सामग्री प्रतिबंधकतायां द्वितीयादिजन्यव्यापारोपस्थितिरिति उभा
 योपस्थित्यपेक्षया धातुजन्यविशिष्टविषयक उपस्थितेरेकस्यानिवेशेन लाघवात् वलुतलुशाद्वुदेरधिकविषयत्वेराज्ञः
 पुरुषइत्यादौ सत्वादेः संसर्गतातिरिक्तरूपवसरे सामग्री प्रतिबंधकतायां लाघवस्य दर्शितत्वात् द्वितीयादेराधेयत्वमर्थः
 फलावच्छिन्नव्यापारश्च धातो रित्येव युक्तं कर्माख्यातस्य फलमर्थः अन्यथा ग्रामो गम्यते इत्यादौ ग्रामादेः व्यापारज्यफ
 लाप्रयत्वरूपकर्मत्वप्रतीत्यनुपपत्तैः यादृशविशेष्यविशेषणाभावात् प्रज्ञयोः पदशब्दतातादृशविशेषणविशेष्यभावाप
 न्नयोरेवशाब्दवोधेभानसंभवात् नतु विपरीतविशेष्यभावात् प्रज्ञेः यत्तु फले धातोः पृथक् शक्त्युपगमात् कुञ्जतिवैचित्र्ये
 णाकर्त्राख्यातसंभिव्याहारस्थले व्यापारविशेषणतया भासमानस्य फलस्य कर्माख्यातस्य लेतद्विशेष्यतया भासित
 तन्न पृथक् शक्तिस्वीकारे शाब्दसामग्र्याः प्रतिबंधकतायां विशिष्टविषयक उपस्थितिस्य ले उपस्थितिद्वयकल्पने गौरवात्
 गम्यादेः समपूर्वयुजिप्रभृति समा नार्थकता भ्रमवतामिव विशेषदर्शनामपि गमनेन स्पन्दइत्यादिकोपासंयोगादौ स्पन्दमे

वच्छेदकत्वे दोषः कः अथ जनकतादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंयोगाद्यभावस्यातिरिक्तस्य कल्पने गौरवमिति चेन्न ता
 दृशाभावस्य संयोगजनकत्वाद्यभावसमनियतत्वेन तत्स्वरूपत्वात्सचोभयवादि सिद्धत्वादतिरिक्तप्रतियोगिताकल्पने गौ
 रवमिति चेदस्वेतत्तगौरवं उपदृशितवहुविधलाघवेन ईदृशगौरवस्याकिंचित्करत्वात् अथ फलस्य द्वितीयाश्रिते ह्यस्य निया
 मकसंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे पिद्वयगच्छति न गुण इत्यादौ गुणादिति स्य संयोगादिरूपफलस्याश्रित्या नत्रा
 र्थान्वयवोधानुपत्तिरिति चेन्न आधेयतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रकृत्यर्थोभावस्यैव द्वितीयाश्रित्ये फले नृश्रीवोधनोपगमा
 तः गुणेन गुणगच्छतीत्यादिवाक्यस्य उभयमतएवाप्रमाणत्वात् अस्तु वा तत्राभावस्य द्विधाभावोपगमं न गुणाभाववत्फ
 लानुकूलस्य दाश्रयत्वाभावानुगुण इत्याकारकएवात्वयवोधः परंतु ह्यन्यनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छे
 दकत्वे तु द्वयगच्छति नाभावमित्यादौ गतिविरहस्तथाहिसमवायसंबंधावच्छिन्नाधेयतैव द्वितीयाश्रित्येवाच्यः अन्यथा कालि
 कादिसंबंधावच्छिन्नग्रामादिरितिसंयोगादिमादायातिप्रसंगान् तथाचाभावादिनिरूपिततथाधेयताप्रसिद्धान्भाववोधा
 संभवः निरूपितत्वसंबंधस्य च ह्यस्य निया मकतया समवायसंबंधावच्छिन्नाधेयतायां तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियो
 गिताकप्रकृत्यर्थोभाववोधो न संभवत्येव इत्याहु रिति अत्रोच्यते ह्यन्यनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे आ

पितफलप्रकारताशालित्वेनवानिवेशशरत्तत्रविनिगमनाविरहात्सामग्रीप्रतिबंधकताधिक्यमवच्छेदकगौरबंधप्रवाचीनम
 तेद्वितीयाजन्यफलोपस्थितेःसामग्र्यंतर्निवेशसुनव्यमतसिद्धतज्जन्त्याधेयत्वोपस्थितिनिवेशस्थलीयएवइतिनव्यमतेता
 दृशस्थलेषाब्धवोधस्माधिकविषयतयातात्पर्यज्ञानादिकमप्यधिकविषयकमेवशाब्दधीहेतुर्भविष्यतिप्रतिबंधसाम
 ग्यामप्यंतर्भविष्यतीतिगौरवम् अथफलस्यद्वितीयार्थत्वेभूमिगच्छतिनमहीरुहमित्यादौमहीरुहृत्तिसंयोगादेर्जनक।
 तासंबंधावच्छिन्नाभावएवतत्रार्थवाच्यंःसचञ्चलनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकनयाअप्रसिद्धःनव्य
 मतेतुद्वितीयार्थस्याधेयत्वस्यफलनिष्ठोभावएवतथेतिनानुपपत्तिःनचभूमिकर्मकगमनकर्तृदोमहीरुहकर्मकगमनक्र
 र्त्वाधभावःप्रतीयतेइतिवाच्यम् कर्तृवाचकपदासमभिराहारस्यलेतदसंभवात्नचतत्राप्याख्यातार्थान्वयवोधानुरो
 धाकर्तृवाचकपदाभ्याहारस्यावश्यकतयाअध्याहृतपदोपस्थाप्यकर्तृयवतादृशाभावोनत्राबोधव्यिष्यतेइतिवैच्यम् आख्या
 तार्थविशेष्यकस्याप्यन्वयवोधस्यसंभवेनाध्याहारस्यानावश्यकताद्भ्रमेर्गमनमहीरुहस्येत्यादौद्वितीयसमोन्वयकषक्षार्थो
 भाववोधकर्तृयात्प्रावश्यकत्वाच्चनद्वितत्राप्याश्रयतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकगमनाभावःप्रतीयतेइतिसम्यक्अनु
 योग्यनुपस्थितेर्नानुयोगिद्विनिर्भोकेनाभाववोधकृत्प्राअबुतत्वाहित्वेन्नदृश्यनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगिता

पिआधेयत्ववाचकताया आवश्यकत्वात् नचद्वितीयोयाः संयोगादिवाचकत्वमते आधेयत्वेतस्मिन् क्षणोवनतुश
 क्तिरितिवाच्यम्। आधेयत्वस्या संडतया संयोगादिसमशरीरत्वात् संयोगत्वाद्यवच्छिन्नेतदवच्छिन्नेवाशक्तिः कल्प्यते
 इत्यत्रविनिगमकासंभवात् अस्तु वाममाप्याधेयत्वेनक्षणैवशक्तिसु संख्यायामेवयद्विचितीयादेः फलक्षेधकतामते
 फलेपितस्यालक्षणैवनतुशक्तिः शक्तिसु संख्यायामेवसंयोगविः गणादिकप्रत्येकफलापेक्षयासंख्यायां तत्त्वदीगप्राचूयस्य
 विनिगमकत्वादितुभ्यते तथापितन्मते धातुजन्यशुद्धव्यापारोपस्थितेः शब्दबोधहेतुताकल्पनमधिकेद्वितीयाद्यसमा
 भिव्याहारस्थलानुरोधेन फलविशेषावच्छिन्नव्यापारेधातोर्लक्षणं याभवतामप्यावश्यकत्वाद्वातुजन्यतादृशव्यापारो
 पस्थितिहेतुतायाउभयसिद्धत्वात् यद्विचस्यदतद्वत्त्वादि तद्वशक्तिभ्रमद्वच्छतीत्यादितोपिशुद्धव्यापारबोधआनुभविकद
 निमन्यते तथापितन्मते शाब्दबुद्धौद्वितीयादिजन्यफलोपस्थितेः कारणतायाः कल्पनाधिकं तन्नन्याधेयत्वोपस्थितिहेतु
 त्वकल्पनस्यचोक्तस्थलानुरोधेनउभयमतएवावश्यकत्वादितिचेत् अस्तु मन्मतेतादृशकारणतायाआश्विक्येनव्यमतेतु
 ग्रामंगच्छतीत्यादिवाक्यज्ञानघटितशाब्दसामग्राः समानविषयकानुमित्यादिप्रतिबंधं कतायाफलप्रकारतानिरूपितव्या
 पारविशेष्यताशालित्वेनधातुजन्योपस्थितेर्विशेषनीय मयातस्यास्मादृशविशेष्यताप्रणलित्वेनआपारविशेष्यतानिरु

भ्रमेण वा स्वातंत्र्येण फलोपस्थितिस्तत्र फलविशेष्यकस्य दमेदान्वयवोधप्रसिद्धागमनपदसमभिव्याहारतज्जन्यफलोप
 स्थितिघटितसामग्र्याः फलविशेष्यकस्य दत्ताद्यवच्छिन्नमेदान्वयवोधप्रयोजकतायाश्चावश्यकत्वात्तद्वलेन शक्तिप्रमा
 धीनवोधेपि फलोपस्थितमेदादिभानप्रसंगः एवं च फलव्यापारयोः एयकशक्तिस्वीकारपक्षेपिनिसारः तथात्वेपि हि
 नंनसंदइत्यादौ फलशक्तिप्रमयासंदमेदान्वयवोधसंभवेन तादृशप्रयोगापत्तेर्द्वीरत्वादिति चेन्न तद्विशेष्यकवृत्तिज्ञान
 जन्यतदुपस्थितिजन्यतावच्छेदककोटौ तादृशोपस्थित्यव्यवहितोत्तरत्वेन मावश्यकं विशिष्यतत्तत्पदमंतभौक्येवप
 दार्थोपस्थितैरेकैकविधवोधेनानाहेतुतायावस्थापितत्वात् एवंपदाधीनतद्विषयकशब्दवोधेपदोत्तरवृत्तिज्ञानजन्य
 तदुपस्थितैर्व्यभिचारस्य प्रकाशंतेरेण वारणासंभवात् एवं च धात्वर्थतावच्छेदकफलेद्वितीयार्थान्वयवोधेपि सति विरहा
 तत्र तादृशकारणस्य व्यभिचारप्रसक्तैरितिवदंति अत्रैदं चित्यते व्यापारमात्रस्य धात्वर्थतायामसिद्धौ नुपपन्नौ ना
 मुद्धृतत्वात् फलावच्छिन्नव्यापारस्य गुरुतया तथात्वमुचितम् अथ फलेद्वितीयादेः शक्त्यंतरकृत्यनमपेक्ष्य धातो
 विशिष्टशक्तिकल्पनमेवोचितम् न च भवन्नतेषां धेयत्वेद्वितीयादेः शक्त्यंतरस्य कल्पनीयत्वात्तदशसाम्भितिवाच्यम् ॥
 ग्राममध्यासे ग्राममधिशेते ग्रामंसेयुनक्तीत्यादौ द्वितीयाः सर्वमतएवाधेयत्ववोधकतयाद्वितीयादेः फलवाचकत्वमते।

स्नात्यर्थं भ्रमासंभवेऽपि वक्तृतात्पर्यानादित्वात् भ्रम एव प्रयोगसंज्ञादन्तदर्थं शाब्दबोधप्रयोजक इति न तादृशप्रयोगश्च
 तिभिरिति प्राचीनपथपरिष्कारप्रकारः नव्यास्तु संयोगादिरूपफलविशेषावच्छिन्नसंयोगस्याधर्थः तद्वाक्यतावच्छेदकफला
 शालित्वमेव न ह्यनुकर्मत्वेनातो गम्यादिकर्मत्वस्य पूर्वदेशात् प्रसंगः न वास्येदेः सकर्मकत्वं तत्र फलस्य धात्वर्थत्वं न वच्छेदक
 त्वात् एवं च धातोरवफलविशेषलाभात् फलान्वयिनी वृत्तिरेव द्वितीयोऽर्थः न च कर्मणि द्वितीये त्वनुशासनविशेषः तस्य कर्म
 णि फलनिष्ठाधेयत्वान्वयिनिप्रकृतितात्पर्येन तु तरे द्वितीयेत्यर्थकत्वात् न चैवं तस्य शक्तिग्राहकत्वानुपपत्तिः अनादितात्पर्य
 यग्रहसंज्ञादकत्वेन परंपरया शक्तिग्राहकत्वसंभवात् न च फलस्य पदार्थैकदेशतया तत्र द्वितीयार्थवृत्तेरन्वयासंभवः कुं
 त्यन्ति वैचित्र्येण प्रकृतैकदेशान्वयस्वीकारात् अथ गनै न स्पन्द इत्यादि तौ धात्वर्थतावच्छेदकभेदान्वयवोधसंभवेन एता
 दृशप्रयोगस्य वारणाय फलविशेष्यकान्वयवोधेन द्विशेष्यकवृत्तिज्ञानजन्यो फलोपस्थितित्वेन हेतुत्वकल्पनस्यावश्यक
 त्वात् तादृशकारणवोधेन धात्वर्थता वच्छेदकफले द्वितीयार्थान्वयासंभवः न च यादृशपदसमभिव्याहारज्ञानात् फल
 विशेष्यकसंदर्भेदान्वयवोधः प्रसिद्धः तादृशपदसमभिव्याहारज्ञानतादृशपदजन्यफलाद्युपस्थितिघटितसामग्रास्लाह
 शान्वयवोधोत्पादप्रयोजिकाया असत्वेनोक्तस्य लेतदापत्त्यसंभव इति वाच्यम् यत्र गमनादिपदादेवलक्षणया शक्ति

र्थवाचकतारूपपर्यायतांविपर्ययस्यतो गमनादियदातस्यागादिपदजन्यवोधसमानाकारकवोधससर्बानुभवसिद्धतयागम्या
 दिशक्तिज्ञानात्फलाविषयकवोधस्यादियदजन्यवोधनियामकतायावक्तुमशक्यत्वात् तथा चाभ्रांतस्यापिभवत्वात्ततोविल
 क्षणवोधसंभवेनएकविधवोधतात्यर्थेणव्युत्पन्नानांतादृशप्रयोगप्रसंगोदुविरिञ्चतिचेत् भैवम् कर्मप्रत्ययासमभिव्याहृतया
 गगमनादिपदस्यनतत्फलावच्छिन्नव्यापारेनादितात्यर्थेकल्प्यतेनतुकेवलव्यापारे अनादितात्ययमेवचस्वरसिक्कप्रया
 गनियामकमिति एकार्यतात्यर्थेणप्राप्तिशानोस्वारसिक्कोनत्यागगमनादिप्रयोगः एवंत्युजिगमिप्रभृतिसमभिव्याहृत
 कर्मप्रत्ययस्यफलविशेषएवनियतेतादृशतात्यर्थमिति न विभागादिनात्यर्थेणग्रामंगच्छतीत्यादिप्रयोगः तदर्थेवोधकत्वं
 भाञ्जतुनतदर्थतात्यर्थेणस्वारसिक्कप्रयोगनियामकेनश्चासतिशक्तिभ्रमादिनाघटपदस्यापिपदादिवोधकतयस्यदेपिघटादि
 पदप्रयोगापत्तिः नापिशक्त्यावोधकत्वंतथाऽनिरुद्धलक्षणयापिस्वामसिक्कपदप्रयोगात् शक्तिभ्रमंलक्षणज्ञानेनोतरेणगम्या
 देर्विभागादिरूपफलविशेषितसंदादिवोधकत्वाभावनियमीदृशिद्धएवेतितात्यर्थेभ्रमसंहरुतयक्तिप्रमयेत्वंदृशवोध
 जननेपिनश्चतिः । विनालक्षणग्रहंभ्रमानधीनतादृशवोधोपमिप्रभृतितोनसंभवतीत्येवनियसः संभितात्यर्थेभ्रमणेव
 निवहति-विभागाघर्थेपूर्वेषामनादितात्यर्थेभ्रमवतीवक्तुः स्वकीयतात्यर्थेण ग्रामंगच्छतीत्यादियुगे गोयत्रतच्छ्रोतु ।

न्वयसंभवेनघटंकरोतीतिवत्घटंयततेइत्यादिप्रयोगप्रसंगश्च. अपितुयोर्योर्थादृशान्वयबोधेऽप्युक्तौष्णातदुपस्थापितयो
 रिवतादृशान्वयबोधः आकोष्ठाचद्वितीयादेर्गम्यादिनाकृत्नादिनाचकल्पते. नतुतत्समानार्थकेनापिस्पदियतिप्रभृतिने
 निनचाकोष्ठात्रसमभिव्याहारः सचगम्यादिनेवसेवादिनापिसमानएवेतिवाच्यम् यतोद्वितीयादेर्गम्यादिभेदमभिव्याहा
 रस्यैवफलवलादन्वयबोधोयथिकत्वमुपगम्यतेनतुस्यदिप्रभृतिसेसभिव्याहारस्येतिनतस्याकांक्षात्वमन्वयबोधोपयि
 कसमभिव्याहारस्यैवतथात्वात्. अतएवसमानार्थकत्वेपिगम्यादेरेवतत्सदादेःसकर्मकत्वव्यवहारःफलान्वितव्यापारबोध
 कथातुत्वस्यैवतन्निर्णयामकत्वात्. अथधातोर्बोपारमात्रवाचित्वेत्यत्रनिगच्छतित्यागोगमनमभित्यादिवाक्याद्विलक्षणज्ञो
 धप्रसंगः नद्विशक्तिभ्रमाघजन्मनोसादृशवाक्यजन्यबोधयोरेवैलक्षण्यंकाश्चिदभ्युपैति. तंथासतित्यागादितात्पर्येणत्याग
 गमनादिपदंब्युत्पन्ना अपिप्रयुंजीरन् नचतत्रफलविशेषावच्छिन्नव्यापारेलक्षणस्वीक्रियतेइतिविलक्षणबोधोपपत्ति
 रितिवाच्यम् लक्षणयाविलक्षणबोधजननेपिशक्त्याऽविलक्षणबोधजननसंभवेनदृशिंतातिप्रसंगस्यदुर्वोर्त्वात् नच
 गम्यादिशक्तिज्ञानन्यार्थापस्थित्याफलाविषयबोधस्यकुत्राप्यजननात्तादृशोपस्थितिघटितसोमश्रीशरीरेफलवि
 शेषबोधकसामश्रीनिवेश्यते. तथाचत्यागगमनादिपदयोःशक्त्यानाविलक्षणबोधजनकतेतिवाच्यम् त्वज्जिगम्पोरका

त्वविशिष्टपयोसि संवंधेन प्रकृत्यर्थऽन्वेति. अन्यत्र शुद्धपयोसि संवंधेनेति न हं ह्रादिस्थलोक्तदोष इति विदुषां पारमर्शः ॥
 ॥ इती प्रथमा ॥ ❀ ॥ कर्मणि द्वितीयेत्यनुशासनात्कर्मत्वे द्वितीयार्थः तत्र कर्मपदस्य धर्मपरत्वात् सप्त
 म्यावाचकतार्थत्वात्. कर्मणाश्च न तथात्वं. कर्मणि नामार्थस्य ग्रामादेरभेदान्वयसंभवेऽपि धात्वर्थगमनादिना तदन्वय.
 संभवात् गौरवाच्च. कर्मत्वे च क्रियाजन्यफलशालित्वं. तत्र च क्रियाधातुतएव लभ्यते जनकभावस्य च विनैव पदार्थत्वे
 संसर्गमर्यादया भानसंभवतीति फलमौत्रकर्मप्रत्ययार्थः न च संयोगविभागरूपफलमपि धातुलभ्यमेव. गमित्यजि प्रभृ
 तीनां तदवच्छिन्नसंदादिरूपव्यापारवाचकत्वादिनिवाच्यम्. व्यापारमात्रस्य धात्वर्थत्वात् फलविशेषान्वयवोधे च धातु
 विशेषजन्यव्यापारोपस्थिते हेतुतया ग्रामंत्यजतीत्याहो धात्वर्थस्यैत्रग्रामनिष्ठविभागजनकत्वमेव ग्रामेपच्छतीत्याहो
 च धात्वर्थस्यैत्रग्रामनिष्ठसंयोगजनकत्वमेव प्रतीयते न तु विपरीतम्. ग्रामंगच्छतीत्यादिवचनसंज्ञासंज्ञेते इत्यादौ न प्रयोगाः
 द्वितीयादेर्गम्याद्युपस्थापितस्य दादावेव फलान्वयवोधकत्वत्. संदिप्रभृत्युपस्थापिते तस्यि न द्वितीयादिना फलान्वय
 बोधजननासंभवात्. न हि येन केनचिदुपस्थापितयोरेवार्थयोः परस्परमन्वयः प्रतीयते तथासति घटकर्मत्वादिपदोपस्था
 पितयोरपि घटकर्मत्वाद्योः परस्परमन्वयवोधप्रसंगात्. इत्यादिसमानार्थकधातूपस्थाप्यफले विषयितार्थकद्वितीया र्था

नस्वाघादेशस्यैवैयर्थीत. चैत्रादियदोत्रैकवचनस्यद्वित्वात्. देलासृणिकत्वेनदप्रकृत्यर्थमेत्रादिसाधारणद्वित्वादिबोधस्यो
 क्तव्युत्पत्तिविरोधेनानुपपत्तेश्चआख्यातार्थसंख्यान्वयबोधेचसम्पन्नविशेष्यकतदर्थभावनान्वयबुद्धिसामग्रीअयेक्षिता।
 भावनायावाधादिग्रहकालेनतात्यर्थशून्यकालेवाउक्तस्यलेखितान्वयावोधान्. भावनायाअविशेष्यकत्वयोद्रोसंख्या
 न्वयावोधाच्चतादृशसामग्याः संख्यान्वयबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिस्वोत्प्रेरणहेतुनातदकल्पनेपिआख्यातजनसंख्यापस्थि
 नियोप्यताज्ञानविशेषादिघटितसामग्याभावनानवगाहिसंख्यान्वयबोधेधस्यकदाप्यजननात्. संख्यान्वयबोधेप्रसङ्गाणमाव
 नान्वयबोधत्वावच्छिन्नहेतूनामपितादृशसामग्रीघटकत्वेनापत्यभादान्. नचतादृशकारणनाभावनान्वयबुद्धित्वसंख्या
 न्वयबुद्धित्वंवाजन्यतावच्छेदकमुयेयतेइत्यत्रविनिगमनाविरहः. संख्यामविषयीकृत्वापिभावनान्वयबोधस्यानुभवसिद्ध
 त्वात्. द्वितीयस्यजन्यतावच्छेदत्वासंभवादितिदिक. अथगुणादिवाच्यचकपदोत्तरद्विवचनवद्बचनयोः कथंद्वित्वादिबोधक
 तासंख्यायागुणत्वेनगुणादोवाधात्. नचतत्रस्वाश्रयसमवेतत्वादिसंबंधेनद्रव्यगतंद्वित्वादिमेवभासतेइतिवाच्यम्. एकस्य
 क्तावपितादृशसंबंधेनद्वित्वादेःपरिसमाप्ततयाएकमात्रतात्यरेणापिद्विवचनाघापत्तिरितिचेत्. अयेस्याबुद्धिविषयत्व
 मेवतदुत्तरद्विवचनादिनावीधते. तच्चैकमात्रद्वितिधर्मस्यप्रकृत्यर्थतावच्छेदकस्थलेप्रकृत्यर्थतावच्छेदकत्वात्परि

याककर्तृत्वंतत्कर्मत्वंवानभिहितमितिचेत्तर्हिप्रकृतेपितदनभिहितमेव नचप्रधानक्रियानिरूपीतकर्तृत्वाद्यनभिधाने
 नृनीयादेःसाधुतेति नदुक्तं प्रधानशक्त्यभिधानेगुणशक्तिरभिहितवत्यकाशतेइतिशक्तिः कर्तृत्वादिनिवाच्यम् तथा
 पिचैत्रेणदृश्यमानंघटमैत्रःपश्यतीत्यादौज्ञानभेदेनविषयताभेदाभावात् चैत्रदर्शनमेत्रदर्शनोभयनिरूपितविषय
 त्वरूपकर्मतायाः कृताभिधानाद्वितीयानुपपत्तिरितिचेन्न नतत्रापिपरिकार्यविशेषणत्वमात्रेणकर्तृकर्मत्वाद्यविव
 क्षयाएवतदनभिधानपदार्थत्वात् नतत्रापिपरिकार्यविशेषणत्वमात्रेणकर्तृकर्मत्वाद्यविव
 त्वमित्यर्थेतात्पर्यस्पर्शवसितत्वात् शेषमाख्यातार्थविचारिविवेकियतइत्यलमत्राधिक्येन आख्यातद्विवचनवद्भव
 चनयोसुसंख्याबोधकत्वमावाप्यकचैत्रोमैत्रोवदत्तश्रगच्छतीत्यादौ चैत्रेकलेकं सुजनेदरिद्र
 ताविकाशालक्ष्मीः कमलेशुचंचला मुखाप्रसादः सधनेशुसर्वद्वयशोविधातुः कथपंनिखंडितम् इत्यादौवच्छित्तवद्भव
 त्वबोधकसुयोऽभावात् नचतत्रसुबेकवचनस्येवद्वित्ववदुत्तेशीलक्षणस्त्वितिवाच्यं आनुशासनिकातिरिक्तार्थसुधि
 भक्तैर्लेखणायान्नभ्युपगमात् अन्यथाचैत्रोमैत्रश्चगच्छतइत्यादाविवच्छंदसिलक्षणयैवस्वादिनादित्वादिबोधनसे
 भवात् औजसादिरूपादेशिसृष्टिद्वाराद्विद्विधबोधनिर्वाहायच्छंदसिसुणंसुतुगि त्वादिस्वरूपेण औजसादिस्या

रामः ३१

चैत्रेणपश्यन्इत्यादावाख्यातस्यकर्तृत्वादितात्पर्यकत्वेत्तृतीयाअसाधुरेवतथाचैत्रेणपवतीत्यादावाख्यातस्यार्थोविवा
 द्वायादतीयायाःसाधुत्वेपिपरस्मैपदस्यासाधुत्वान्नप्रयोगःपरस्मैपदस्यासाधुत्वंचधात्वर्थविशेष्यस्यप्रत्ययेनाविवक्षा
 गोभावकर्मणोरिति सूत्रेणत्सनेपदनि यमात् आख्यातार्थसिद्धिस्तथायानचैत्रेणयचनेइत्यादिप्रयोगःशब्दविकरणा
 स्यासाधुत्वात्कर्तृत्वतात्पर्यकसार्धधातुकयोगएवतत्साधुत्वात्कर्तृत्वकर्मत्वोभयतात्पर्येणामैत्रःपृथ्यतेतंडुलइ
 त्यादयस्तुनप्रयोगाःतदेकतरवोधेन्यपरत्वेनागृह्यमाणख्यातधर्मिकप्रकृतान्वयवोधपरत्वज्ञानस्यैतुत्वात्चैत्र
 णपश्यतेतंडुलइत्यादौकर्तृत्वादाव्यख्यातस्यतात्पर्यग्रहेकर्मत्वावन्वयवोधोपिनभवत्येवअथयक्त्वानिभुंक्तेचैत्रश्रो
 दनःपक्ताभुज्यतेइत्यादौकृतताक्रमेणकर्तृकत्वानभिधानाच्चैत्रपदौदनपदाद्युत्तरंतृतीयाद्वितीयेकथन्नस्यातामन्च
 कृतानभिधानेपिआख्यातेनतदभिधानान्नानभिहितत्वेसमभिव्याहृतपदाभिहितत्वसामान्याभावस्यैवानभिहितंपदे
 नविवक्षणात्समभिव्याहृतेनिकरणाच्चैत्रेणगम्यतेग्रामस्तेमैत्रोगच्छतीत्यादौनतृतीयाद्वितीययोरनुपपत्तिःगच्छ
 निगम्यतइत्याख्यानस्यतत्रदाद्यसमभिव्याहृतत्वादितिवाच्यम्तथासतिभुंजानेनचैत्रेणपच्यतेभोक्तव्यमोदनंपचती
 त्यादौतृतीयाद्वितीययोरनुपपत्तिःकृताकर्तृत्वकर्मत्वयोरभिधानात्कृतातत्रभोजनकर्तृत्वतत्कर्मत्वयोरभिधानेपि

तस्मान्मुख्यभाक्तसाधारणकर्तृत्वकर्मत्वयोः कर्तृकर्मवाचकपदसमभिव्याहृतलक्ष्णद्वितसमासैरनभिधानमेवतृतीया
द्वितीयादिनियामकं शिरोमणिभिरत्रैव निर्भयो विहितः लादीनां तदनभिधायकत्वं च न तदवाचकत्वं न त्रिष्टवृत्त्यनिरूप्या
कत्वं वा आख्यातसामान्यस्याप्याख्यातत्वेन ते त्वादिनावाकर्तृत्वादिनिष्ठशक्तिलक्षणानिरूपकत्वात् कर्तृत्वानभि
यकाख्यातस्यैवाप्रसिद्धेः तच्छब्दबोधोपयिककांक्षाशून्यत्वमेव तत् चैत्रेणपच्यते तदुलङ्घ्यादावाख्यातस्य कर्तृत्वा
दिवाचकत्वेपितच्छब्दबोधोपयिककांक्षाणहित्यंतत्रास्यतमेव चैत्रादिपदोत्तरतृतीयैव कर्तृत्वबोधनसंभवात्
तत्र तादृशकांक्षया अकल्पना तदइत्यपिन चैत्रेणपक्ष्यते इत्यदोत्तृतीयानुपपत्तेः पश्यते च त्रइत्यादितश्चैत्रादेशेपा
कृतेः केवलत्वस्य तदइत्यादितश्चमुख्यविशेष्यतया तस्य बोधात्तादृशाख्यातधातोरानुपूर्वीविशेषाकांक्षायाः कृतिवो
धोपयिकत्वात् न च समभिव्याहाररूपकाक्षेवविवक्षणीया प्रकृतेप्रकृतिप्रत्यययोरानुपूर्वीरूपाकांक्षाननुसमभिव्या
हारइति नोक्तानुपपत्तिरिति वाच्यम् तथासति चैत्रेणपच्येत्त्वादावपितृतीयायाः साधुतापत्तेः तादृशविशेष्यपदाख्यात
पदयोः समभिव्याहारस्य कृतिबोधानौपयिकत्वात् चैत्रेणविक्षेप्यते मे त्रइत्यादोत्तृतीयानुपपत्तेष्वपि जेष्यते मे त्रइत्यादि
तः मे त्र कृतिबोधात्तादृशाख्यातमे त्रपदयोः समभिव्याहारस्य कृतिबोधोपयिकत्वात् किन्तु तत्राभ्युपगम्यत्वमेकतया चा

कर्त्तृदिविशेष्यकसंख्याप्रकारकान्वयवोधोपयिकाकांक्षाज्ञानीयविषयत्वनिरूपकत्वस्यतत्रारूपकत्वस्त्वादितिवाच्यम् क
 र्त्तृदियरयत्पदाख्यातपदयोः समभिव्याहारः संख्या न्वयवृद्धिस्त्वावच्छिन्नप्रयोजकविषयित्वाः निरूपकसंख्यादोत्रंरत्ती
 याविभक्तिरित्येवंनियमोपगमेनप्रथमस्यलेचैत्रपरस्वपदाख्यातपदयोद्धितीयेचतस्यदचैत्रोख्यातपदयोः समभिव्या
 हारस्यैवतद्विशेष्यकसंख्या न्वयवोधप्रयोजकतयाक्रमेणचैत्रपदस्वपदाभ्यां तृतीयोरनुपपत्त्यनवकाशादिति
 चेन्नअनभिहितेद्रत्यधिकारेकर्त्तृकरणयोस्तृतीयेत्याघनुशासनस्यकिंप्रयोजनमितिवक्तव्यम् चैत्रः पचतितंडुलः पच्यतेद्र
 त्यादौचैत्रतण्डुलपदाभ्यां द्वितीया तृतीयोरप्रयोगइतिचेत् तत्किंप्रमाणं तत्रादिन्यायेनतादृशानुशासनस्यतथाविधुप्र
 योगविरोधितोयेनतद्भावस्तत्प्रयुक्तः स्यात् नचैवंसंभवति अत्रनिपच्यतेद्रत्यादि क्रियायोगेकर्त्तृकर्मवाचकपदान
 त्रत्तृतीयाद्वितीयोरसाधुत्वस्यतत्कर्त्तृत्वतत्कर्मत्वादिवोधोपयिकाकांक्षादिरहितत्वादिरूपस्यप्रतिपत्तिः प्रयोजनं
 स्पतिचेत्तर्हिउक्तनियमपरतयापिनततस्तद्व्याभः प्रथमांतचैत्रतंडुलपदतत्तदाख्यातपदयोः समभिव्याहारस्यैवचैत्र
 तंडुलादिविशेष्यकतत्तदाख्यामार्थसंख्या न्वयवोधप्रयोजकतयाचैत्रेणपचतितंडुलंपच्यतेद्रत्यादिवाक्यघटकचैत्रतंडु
 लादिपदनिवादिपदयोः समभिव्याहारस्यातथात्वेनतद्घटककर्त्तृतीयायाद्वितीययोः साधुत्वस्योक्तनियमाववच्छेद्यत्वा

व्याहृतशवादि विकरणोत्तरतत्तदाख्यातपदज्ञानत्वेन हेतुत्वाच्चेत्त्रेणाप्यतेतंडुलइत्यादिवाक्यघटकतादीनां तादृश
 समभिव्याहारादिभ्युत्पत्तयान्तद्विषयिताया अतादृशत्वात् चैत्रः पक्ष्यते इत्यादितलंडुलः पक्ष्यत इत्यादितश्च
 त्रतंडुलादिविशेष्यकसंख्यान्वयवोधोक्त्याचैत्रः पक्ष्यते तंडुलइत्यत्र उभयविशेष्यकसंख्यान्वयवोधोपयिकसमभि
 व्याहारज्ञानविषयितायाः तद्व्यादौ सत्वेन कर्तृकर्मणो स्तृतीयाद्वितीयायोरप्रसक्तावपिनतादृशवाक्येष्वन्नाः प्रयुज्जे
 कर्त्तरिसाक्षात्कर्मणि च दर्शितपरंपरयासु गपद्भावविशेषणकान्वयवोधजनकताया आख्यातस्या व्युत्पन्नतया तादृश
 वाक्यादुभयविशेषणकान्वयवोधोदासंभवात् नचाकोक्षायोग्यतादिसत्वात्कथन्नतादृशान्वयवोधदितिवाच्यम् अगत्या
 एकविधान्वयवोधन्यविधान्वयवोधसामग्रासङ्घटकतात्यर्यज्ञानस्यवाप्रतिबंधकत्वोपगमात् नचचैत्रेण तंडुलः पक्ष्यते
 चैत्रस्तंडुलं पक्ष्यते इत्यादिवाक्यद्वयविषयकसमूहालंबनदृशायामपि उभयविधान्वयवोधानुपपत्तिरिति वाच्यम् तादृ
 शैकविधान्वयवोधेतादृशान्यविधान्वयवोधपरत्वेनागृह्यमाणे तथाविधाख्यातधर्मिकप्रकृतान्वयके धरेणैव ज्ञानस्य हे
 तुतयाचैत्रः पक्ष्यते तंडुलइत्यादिवाक्यान्तादृशाद्विधान्वयवोधवा रणास्यदधि तवाक्यात्तदुपपादनमिश्रकल्पत्वात् नच
 अनिरुक्तसंख्यानभिधानस्य तृतीयाद्वितीयानियामकत्वे चैत्रेणसदृश्यते चैत्रः संपख्यतीत्यादौ तृतीयाद्वितीयायोरनुपपत्तिः

चारसहस्रतथाहिकर्त्तादिनिष्ठासंख्यान्वयवोधाननुकूलत्वंयदितादृशवोधोपधायकज्ञानविषयत्वाभाववत्त्वंतदा
 यादृशतिवादिज्ञानेनसहकार्येनरविरहात्तादृशवोधो नजनितस्तद्योगे तृतीयाद्यापत्तेः यदित्तत्तादृशवोधस्वरूपयो
 ग्यज्ञानविषयत्वाभावस्तदायगादिसमभिव्याहृतात्मनेपदादिज्ञानस्यापितादृशवोधस्वरूपयोग्यत्वान्त्वस्वरूपयो
 ग्यज्ञानाविषयतिवाख्यातस्यैवाप्रसिद्धेः अथकर्त्तादिविशेष्यकसंख्यान्वयवुद्धित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनक
 तावच्छेदकविषयित्वानिरूपकत्वमेवतादृशवोधाननुकूलत्वे चैत्रः पचतीत्यादिवाक्यघटकनिवादिविषयिताचैत्रादि
 विशेष्यकसंख्यान्वयवुद्धित्वावच्छिन्नजनकतावच्छेदिका तादृशान्वयवुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिचैत्रादिपदसमभिव्याहृत
 निवादिपदज्ञानस्यहेतुत्वात् चैत्रेणपच्यतेतदुलङ्घ्यादिवाक्यघटकतादिपदविषयितोचननादृशी चैत्रादिपदसमा
 भिव्याहृततादृशपदज्ञानत्वेनतादृशवुद्धित्वावच्छिन्नप्रत्यहेतुत्वात् नचचैत्रः पचतेतदुलङ्घ्यचैत्रविशेष्यकार्त्वात्तार्थ
 संख्यान्वयवोधोऽप्यस्यैत्रादिपदसमभिव्याहृततादिपदज्ञानत्वेनतादृशान्वयवुद्धित्वावच्छिन्नहेतुताऽस्त्येतेवेतिचैत्रेण
 पच्यतेइत्यादिवाक्यघटकीभूतेतौद्वैयदविषयितापितादृशेपचतेचैत्रः पच्यतेइत्यादिवाक्याचैत्रात्
 दिविशेष्यकस्यभावनायाः संख्यायाश्चान्वयवोधस्यानुदयात् तद्विशेष्यकतदुभयान्वयवोधेप्रथमांतचैत्रादिपदसमभि

लेमानभावइति. यहुतिवादेः संख्यान्धिधायकत्वेचैत्रः पचनितण्डुलं चैत्रेण पच्यते तं डुल इत्यादौ कर्तृकर्मवाचकपदात्त्वात्
 तीयाद्वितीययोरापत्तिः. कर्तृकर्मसंख्याया अत्रानभिधाने कर्तृकरणयो स्तृतीयेतिकर्मणि द्वितीयेति सूत्राभ्यां तयो रनुशास
 सनात्. नैयायिकमते लकारस्य कर्तृकर्मो वाचकतया तदनभिधान स्पष्टितीयात् तीया निया म कत्वा सं भवात्. नच क
 र्त्रादिगत संख्यानभिधानमेव कथं कर्त्रादिवाचकपदोत्तरत्वात् तीयादि निया म कं. चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादिस्य लेपिल
 कारस्य चैत्रादिगत संख्याभिधायकत्वादे कत्वादि सामान्यस्यैवैकवचनायभिधेयत्वादि निवाच्यं. यतस्तद्गत
 संख्यानभिधायकत्वे प्रकृतेन मङ्गत संख्या निष्ठवृत्त्यनिरूपकत्वमपि तु तद्विशेष्यक संख्या प्रकारकशाब्दबोधाननुकूलत्वमे
 व. तथाच कर्त्रादिविशेष्यक संख्या न्वयवोधाजनकलकारादिसमभिव्याहृतकत्वात् कर्त्रादिवाचकपदात्तृतीयादयो भवन्तीत्यत्र
 तदनुशासनतात्पर्यम्. चैत्रेण पच्यते तं डुल इत्यादौ चैत्रादिविशेष्यक संख्या न्वयवो धकत्वं नाख्या तस्य आख्या तार्थभावना
 या यत्रान्वयस्तद्विशेष्यक संख्या न्वयवोधसंख्यात्वाते न जननात्तादृशभावना न्वयवो धे विशेष्यकस्य अर्थप्रथमात्पदोपरया
 व्यएवचैत्रः पचनितं डुलमित्यादौ चैत्रादिः साक्षादेव भावना विशेष्यः. चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादौ तं परपरया चैत्रादिनि
 ष्टभावनाजन्यफलशाली तं डुल इत्याकारकवोधस्य वत्रोदयान्तं तस्मान्निवादेरपि संख्याबोधकत्वमनवश्यकमिति. तन्नवि

बु. वा.
२६

पदार्थानरान्वयः स्यात् सुख्यार्थं तथा चास्योद्भव्याण्यिदारा अत्र गृहे संतीत्यादिवाक्यानामप्रमाणतापत्तिः गुणादियुद्वाभे
देगृहवृत्तितादेर्वाधात् सुख्यार्थमात्रपरतादृशशब्दानां बहुवचनानुपपत्तेश्चिदंतत् अंवादिपदार्थे एक
त्वद्वित्वान्वययोग्यतासत्वेऽप्यसाधुत्वादेवतदुत्तरमेकवचनं प्रयुज्यते इति ध्येयम् आख्यानेकवचनस्य संस्कार्यकलेविबो
दंते निष्कषीनुसाश्रिणः घटोस्तीत्यादौ सुवेकवचनादेव संख्याबोधसंभवात् तत्रैत्राहृष्टो घट इत्यादिस्थलानुबोधनतस्य तद्वो
धकताया आवावश्यकत्वात् नचैकवचनलेनानुगतैनेकत्वशक्तनत्तिडेः कवचनस्याप्येकत्ववाचकत्वमक्षतमिति वाच्यम्
एकवचनत्वस्यैकत्वशक्ततावच्छेदकतायाः प्रागेव निराहृतं वात् अस्तु चिति न रूपेण तिडेः कवचनस्याप्येकत्वशक्ति
स्तथापि तज्जनैकत्वोपस्थितेः शाब्दबोधोपयोगित्वे मानभावं न हिसामान्यतएकवचनज्ञानजन्योपस्थितित्वेन तच्छब्
दबोधहेतुता संभवः तथासत्येकत्वेऽगृहीतसुपदवृत्तिकस्य पुंसः सुपदप्रकृतिघटादिपदोपघटादिपदोत्त
रामादिपदोपस्थायैकत्वाघन्वयबोधप्रसंगः किमु सुपदत्वादिप्रकारकज्ञानजन्यतदुपस्थिति त्वादिनैव तथासति घटा
दिपदोत्तरसुपदत्वादिरूपानुपूर्वीक्षेप्यरूपाकाशाज्ञानघटितायां घटादावेकत्वान्वयबोधस्य सामग्रां सुपदत्वादिप्रका
रकधीजन्योपस्थितैरंतर्भावात्तादृशापत्तैरनवकाशणत् एवेति वादिपदत्वप्रकारकज्ञानजन्योपस्थितित्वेन तच्छब्दबोधहेत

दनुपपत्तिश्च तस्माद्दृशादिशब्दाइव शतादिशब्दा अपिसंख्यावच्छिन्नवाचकाएव नतु धर्मि विशेषणतानापन्नसंख्या
वाचकाः स्वार्थैकदेशोपिसंख्यासम्प्रकृतिकविभक्त्यर्थसंख्या न्वयसाकोक्षतयान्यप्रकृतिकषष्ठ्यर्थसंवेधान्वयसा
कांक्षतयातेषांसंख्या नार्थैकताप्रवादः नतु दृशदिशब्दानां तथालंबं दृशादिब्राह्मणतोत्यर्थेण ब्राह्मणनादशोत्पोद्धिप्र
योगविरहादिति तेषांसंख्ययमात्रवाचिताप्रवादइति विशत्पाद्याः सदैकत्वेसर्वाः संख्येयसंख्ययोः संख्यायोद्धिवदुत्वे
सइत्यनुशासनमप्युक्तार्थेतात्पर्यग्राहकम् एकद्विवहुशब्दोत्रैकवचनद्विवचनबहुवचनानिचनसंख्याबोधकानिः ३
दृश्यतावच्छेदकविधेययोरेकेनैकत्वान्वयेआकांक्षाविरहादिति तदुत्तरप्रथमाविभक्तिः साधुतामात्राय नित्यबहुव
चनोतावादिशब्दपरंप्रथमावहुवचनमपिकचिन्निरर्थकमेव यत्रैकव्यक्तिमात्रतात्येगणादृशशब्दः अयुज्यतेतत्रवद्
त्वान्वयेयोग्यताविरहात् यदुतद्वृत्तगुणादिमाधाराणवहुत्वस्यतत्रान्वयइति तन्नशोभनमप्रकृत्यर्थतावच्छेदकव्या
प्ययोसिसंबंधेनैवानेकदृत्तिसंख्या न्वयस्यस्युत्पन्नतयातादृशसंबंधेनतथाविधवहुत्वान्वयेयोग्यताविरहात् अन्य
थोदासीनघटपटादिमाधाराणवहुत्वस्याप्यन्वयसंभवेतद्वृत्तगुणादिसाधाराणवहुत्वानुधावनं स्याकिंचित्करलात
अथाजहत्त्वार्थैलक्षणयागुणादिसाधाराणधर्मावच्छिन्नमेवप्रकृत्यर्थइतिचेत्तद्विबहुत्वेनभासमानेषुगुणादिविषयि

त्रप्रकृत्यर्थस्यशतस्यवहुत्वाद्यन्वययोग्यत्वेपिप्रकृत्यर्थतावच्छेदकशतत्वांशोबहुत्वाद्यन्वयएववहुवचनस्यशाकांक्षा
 ल्यात्तत्रचयोग्यताविरहाभावात् नचैकशतेपिनानापुरुषीयापेक्षावुद्धिजन्यनानाशतत्वसंभवादेकशतनिष्ठशतत्वे
 पिवहुत्वान्वययोग्यताऽस्तैवेतिवाच्यम् परस्परसमानाधिकारणद्वयादृत्तिवहुत्वस्यैवशतादिपदेशोत्तरबहुवचनार्थ
 त्वात्तादृशवहुत्वस्यैकशतादिदृत्तिनानाशतत्वादौवाधात् अथवातत्रापिवहुत्वमेवबहुवचनार्थः परस्परस
 मानाधिकारणद्वयादृत्तिपर्यौघिरेवाकांक्षानिरूपकःसंबंधःयत्तुद्वेशतेत्रौणिशतानीत्यादिसंख्येवशतादिशब्दार्थः
 नतुसंख्येयसंख्येयस्यतदर्थत्वेविशत्याद्याःसदैकत्वेसर्वीःसंख्येयसंख्येयोरित्यनुशासनविरोधात् द्विवचनादिसाधुता
 नुपपत्तेः गवांशतानीत्यादौषष्ठ्यर्थान्वयानुपपत्तेश्च नचाभेदःषष्ठ्यर्थः तथासतित्राह्मणादशइत्यत्रब्राह्मणानोदा
 शोत्पपिस्मात् अस्माकंचादशतः संख्याः संख्येयवर्तनौ अतः परसंख्यानेसंख्येयेचेत्यनुशासनादृशादिशब्दानोशांता
 दिशब्दवत्संख्यानार्थकलाभावादृशत्वादि संख्यायाः पदार्थतावच्छेदकत्वेनतत्रषष्ठ्यर्थसंबंधान्वयासंभवेननतथाप्रयो
 गइति तदसत् गवांशतानीत्यादिसंख्यायाः प्राधान्येनशतादिशब्दवाच्यत्वगवांशतदद्यादित्यादौशतादिपदार्थसंख्या
 यादानादिकर्मत्वान्वययोग्यताप्रामाण्यानुपपत्तिः गवांशतंशुक्लमित्यादौसंख्यायांशुक्लाद्यभेदान्वययोग्यताविरहात्

यादिनैवसंपदाथीत्तरस्यान्वयः यत्रैकमात्रवृत्तिस्तथा तत्रैकेनापिबुद्ध्यतिभेदावलेवनात्कार्यकारणभाववैचित्र्याच्च
 सर्वसमेजसमित्यपिवदंति अथमभ्यन्वित्यक्तिभेदेनानयनकर्मताभिन्नेवेति संदधानस्यपुंसो घटावानयतीति वाक्याच्छा
 ब्दवोधानुपपत्तिः तस्यकर्मतात्वावच्छेदेनाधेयतासंसर्गवच्छिन्नप्रतियोगिताकस्पष्टित्वाघवच्छिन्नघटाघभावस्पति
 अयसंभवात् तस्यहिजादिनातादृशसंसर्गकघटादिविशिष्टधीविशेषधित्वादितिचेन्न उभयत्वाघवच्छिन्नाभाववत्ताद्वा
 नमुभयत्वावच्छिन्ननिरूपिताधेयतासंसर्गवगाहिज्ञानमेवप्रतिवध्नातिनतुकेवलेशोष्यविशेषणमितिरीत्यानायमानमु
 भयत्वादिनाउभयादिविशिष्टज्ञानम् अतोविशेषदृशिनातादृशवाक्यादाधेयत्वाशे उभयत्वाघवच्छिन्ननिरूपितत्वावगा
 हिभ्रमात्मकज्ञानेनभवत्येव अपिततदृशतदनवगाहिप्रमात्मकज्ञानमिति उभयत्वावच्छिन्ननिरूपिताधेयत्वंचोभया
 दिवृत्तावेकस्मिन्मैएव नतुप्रत्येकमात्रवृत्ताविति कर्मत्वोशेतादृशाधेयत्वावगाहीज्ञानस्यभ्रमत्वमित्यवधेयम् संख्या
 अप्रकृत्यर्थतावच्छेदकगताः क्वचित्प्रतीयंते यथासंपत्तौ वीहियवावित्पादौ एतत्तत्त्वे प्रागेवाभिहितमदिरुद्रसंख्याव
 च्छिन्नवाचकशतादिपदोत्तरविभक्त्युपस्थाप्याचसंख्याप्रकृत्यर्थतावच्छेदकसंख्यायामेवान्वेति यथाशतमेकदशते
 त्रीणिशतानीत्यत्रशतत्वादौ एकत्वहिंत्ववद्दत्वानामन्वयः अतएवच एकशतद्विश्रुततात्पर्येणानश्रुतानीतिप्रयोगः त

अत्रोच्यते व्याप्यत्वमिति द्वेष्यता कशाब्दबुद्धौ स्वव्याप्यता दृशधर्मवत्त्वमपि विधेयसंसर्गताया भासते इति
 व्युत्पत्तिः व्याप्यत्वं च तद्दृश्यादित्येव व्यतिरेकविधेयस्य लेता दृशधर्मवत्त्वं चोद्देश्यता वच्छेदकता प्रकृतकसंबंधेन बोध्य
 म् अत्र घटौ स इत्यादौ एतद्देश्यवर्तमानत्वादि रूयविधेयस्य तद्दृश्यादित्येव रूयव्याप्तिसमच्चैतद्देश्यस्यैकघटादिव्यक्तिमात्रा
 धिकरणत्वे घटपदादिनिष्ठद्वित्वमेव घटत्वव्याप्तयोर्योसि रूयोद्देश्यता वच्छेदकता घटकसंबंधावच्छिन्नतद्दत्तं च घटादौ वाधि
 तमिति तादृशवाक्यस्याप्रामाण्यं अधिकरणस्य घटद्वयादिमत्त्वे च घटत्वादि व्याप्यद्वित्वमेव तथेति घटत्वादि व्याप्ययोर्योसि
 संबंधेन तद्दत्तं घटादाववाधितमिति तादृशवाक्यस्य प्रामाण्यनिवहिः केवलान्वपि विधेयकस्य ले च द्वित्वत्वाद्यवाच्छि
 न्नव्यापकत्वमसंसर्गघटकं केषलान्वयिनिता दृशव्यापकताया अक्षतत्वात् ननु तत्र द्वित्वत्वावच्छिन्नव्यापकत्वा
 भित्तिनपूरुवोक्तदोषावकाशः घटावानयति चैत्र इत्यादौ चैत्रकर्तृकानयनकर्मत्वादि व्याप्यद्वित्वादिमन्निष्ठनिरूपकताधे
 यत्वादि संबंधेन कर्मत्वादौ घटादेरन्वयोर्युत्पन्नः तेन चैत्रादौ एकघटादिव्यक्तिमात्रानयनकर्तृत्वेन तादृशप्रयोगः द्वि
 त्वादिमत्त्वं च प्रकाशता वच्छेदकीभूतस्य घटत्वादि व्याप्ययोर्योसि संबंधेन बोध्यम् तेन चैत्रस्य पदादिसहितैकघटादिव्यक्त्वा
 नयनकर्तृत्वेपि न तादृशप्रयोगः एव मन्यदप्यहनीयम् यत्रानेकद्वित्रिधर्मो द्वित्वान्वयिता वच्छेदकतया भासते न तत्राभा

यत्र चोद्देश्यता वच्छेदकविशिष्टाधिकरणप्रसिद्धान्तद्वयापकत्वमप्रसिद्धम् तत्रापि खंडशः प्रसिद्धानांतद्वयकपदार्थानां
 विशेष्यविशेषणभावापन्नानां भ्रान्तसंभवाच्चपीतशंखावन्नेत्यादौ तादृशयुत्पत्तिभंगः एवं चैकघटादिमात्राधिकरणप
 स्मात्रघटौ स्तद्व्यापकस्याप्रामाण्यसुघटमेव उद्देश्यता वच्छेदकीभूतघटमानवृत्तिद्वित्वव्यापकतायास्लादृशनाक्यप्रा
 तिपाद्यायाविधेयसंसर्गैवाधादिति तदपितुच्छम् अत्र घटौ स्तद्व्यापकत्वसमानाधिकरणभावप्रतियोगिता न वच्छेद
 कत्वस्यद्वित्ववद्वटनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्यचतदधिकरणवृत्तिघटादिनिष्ठाभावप्रतियोगिता वच्छेदकीभूते
 तत्रद्विधेयसंसर्गता वच्छेदके बाधात् घटद्वयाधिकरणपरतादृशवाक्यस्याप्रामाण्यापत्तेः तत्रद्वित्वसमानाधिकरणभावा
 प्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्योक्तविधेयसंसर्गता वच्छेदके भानोपगमस्तु न संभवति तत्रद्वित्वत्वेनानुपस्थितेः न च तदवच्छि
 त्तसंसर्गता भानेतेन रूपेणोपस्थितिर्नापेक्ष्येति वाच्यम् तत्संसर्गावच्छिन्नतत्रकार्तानिरूपिततत्रद्विशेष्यताशालि
 शाब्दबोधपरमित्याकारकतात्यर्थज्ञाने संसर्गस्य विशेषणतया तद्धाननिर्वाहाय संसर्गघटकार्योपस्थितेरुपि शाब्दबोधात्प्रागा
 वशकत्वात् प्रकृतसंसर्गेण एकपदार्थविशिष्टापरपदार्थबोधपरत्वज्ञानस्य प्रकृतवाक्यार्थविषयकतया प्रागसंभवेनोपद
 र्शिततात्यर्थज्ञानस्यैवशाब्दधीहेतुत्वोपगमात् एवं वाक्यार्थघटकसंसर्गस्थानतु गमेनात्र घटैस्लदत्प्राक्षैवाक्यभेदप्रसंगाच्च

रामः
२५

कत्वानियमेपि घटद्वयादितात्पर्येण घटस्तिष्ठतइत्यादयो न प्रयोगाः एकवचनात्क्रियापदं च तादृशद्विशेष्यवाचकपद
 प्रयोगएवसाधुः अतो घटस्तिष्ठतीत्यादयो न प्रयोगाः अथैकघटादिव्यक्तैस्तद्देशवृत्तित्वात्प्रयोगाया मत्रघटोक्तः घटाः संती
 निकथं न प्रयोगः घटादौ घटत्वादिव्याप्तिविशिष्टपयोप्ति संबंधे न द्वित्वादेस्वरूपसंबंधे न तद्देशवृत्तित्वात्प्रयत्वादेश्वसत्वा
 त् न च द्वित्वेनोपस्थितयोर्द्वयोरेव व्यक्तोरेव बहुत्वेनोपस्थितासु बहुव्यक्तिसु विधेयान्वयात् व्यक्तपंतरेष्वे तद्देशवृत्तित्वात्
 यत्वादिबाधान्न तादृशप्रयोगइति वाच्यम् व्यक्तपंतरेऽयोग्यतात्तादृशविधेयान्वगाहिन एकघटे तद्वगाहिनो बोधस्योत्प
 त्तौ बाधकाभावात् तथा तात्पर्येण तथा प्रयोगसदुबो रत्वात् न च व्यासज्यदृत्तिधर्मो यत्रान्वयितावच्छेदकस्तत्रयावत्सु
 न्वयितावच्छेदकपयोस्तिस्त्वावतामेव पदार्थो तरेणान्वयेव्युत्पत्तिस्तद्विर्वाहाय तादृशधर्मावच्छिन्ने इतरान्वयबोधजनकसा
 मप्रा ३ भयादिविषयकपदार्थो तरान्वयबुद्धित्वमेव जन्यतावच्छेदकं वक्तव्यमिति द्वित्वादिनेकघटादिमात्रविषयकैता
 द्देशवृत्तित्वाद्यन्वयबोधो न संभवतीति न तादृशबोधतात्पर्येण तादृशप्रयोगपत्तिरिति वाच्यम् योग्यताधमेण काशावत्रक
 इत्यादिवाक्यादित्वादिना एकव्यक्तिमात्रविषयकपदार्थो तरान्वयबोधात्तादृशव्युत्पत्तिस्तत्रनिर्वाहकार्यकारणभावस्य च क
 ल्पनोसंभवात् यत्र द्वित्वावच्छिन्नोद्देश्यताकबुद्धावुद्देश्यतावच्छेदकव्यापकतानियमतो विधेयसंसर्गभासते इति व्युत्पत्तिः ॥

नतस्तद्धैलक्षणायानुपपत्तैः समासघटकधवस्वदिरादिपदानोमेकवाक्यतानुपपत्तिश्च तत्र योज्यविषयतयासाक्षात्परयावानिरूपितायाविषयकत्वस्यैवतदेकवाक्यतापदार्थत्वात् नचैतादृशो कवाक्यताविरेहपि दृष्टान्तिविरहः तथासतिसमासस्यैवानुपपत्तैः अयमेतिपुत्रोराज्ञः पुरुषोपसार्थतामित्यादौ राजपुरुषपदादीनासमासवारणयसमर्थपदानामेवसमासानुशासनानात्सामर्थ्यस्यनिरुक्तैकवाक्यतारूपत्वात् जलपृथिव्याः स्नेहगंधावित्यादितोपिनजले स्नेहः पृथिव्यागंधइत्याकारकेसमूहानस्वनवोधः किन्तुतद्धैलक्षणाद्विजादिनिष्ठेकप्रकारनानिरूपितजलत्वपृथिवीत्वाघवच्छिन्नविशेष्यतात्मकप्रकारताद्वयनिरूपिताधेयत्वप्रकारतानिरूपितंयद्धर्मितावच्छेदकद्वित्वादिनिष्ठकंप्रकारतानिरूपकंस्नेहत्वगंधत्वाघवच्छिन्नविशेष्यताद्वयंतद्धानितिः अतो न कुत्राप्येकवाक्यताभंगः चैत्रोभंत्रम्वगच्छतइत्यादावाख्यातायद्वित्वादिप्रकारेण भासमानेचैत्रमेत्रोभयादौ गमनाश्रयत्वाघन्वयेननिरुक्तैकवाक्यतासंभवेपिसमासविधेर्विभाषाधिकारीयत्वाद्समासः तत्रविशेष्यताभेदभिन्नद्वित्वनिष्ठप्रकारताद्वयप्रतियोगिमूहान्वनंबाधइतितुरामः नसम्पक्वः तथासत्युक्त्वाएकैकचैत्रमेत्रादित्यत्यर्थेण तथाप्रयोगानुपत्तेः आख्यातोपस्थापितद्वित्वादि कंचोभयादि रूपान्वयितावच्छेदेकावच्छिन्नैवान्वेतीतिव्युत्पत्तिः तेनाक्तप्रयोगदर्शनात्क्रियापदस्यविशेष्यवाचकसमानवचन

कव्याप्तिविशिष्टपृथग्योः संसर्गता नियमः यत्र धर्मद्वयादेश्च यात्वे तत्र केवला व्याप्तिः समवाय एव वा संसर्ग इत्युपग
 मात् विनैव साहित्यस्यान्वयितावच्छेदकता एकेकतात्पर्येण धवस्वदिराद्विप्रयोगोपपत्तैः न चैकमेकैकधवस्वदिरा
 दितात्पर्येण पिधवौस्वदिराद्विप्रयोगोपपत्तिः तादृशवाक्यद्वयविषयकसमूहलंबनजन्यसमूहलंबनशब्दबोधे
 नानाधर्मोवच्छिन्नोद्देश्यताकतयाशुद्धपृथग्योः पिसंसर्गतायाः वगाहनसंभवादिनिबन्धनम् यत्र नानाधर्मोवच्छिन्नविशे
 ष्यतानिरूपिता एकाद्वित्वादिप्रकारतात्त्रैवशुद्धयाः पर्योः समवायस्य वा संसर्गतायाः धवौ स्वदिराद्वित्यादिना न
 वाक्यजन्यसमूहलंबनशब्दबोधे विशेष्यताभेदेन प्रकारताभेदेन चोद्देश्यतावच्छेदकधवत्वादिव्याप्तिसिद्धिपृथग्योः
 संसर्गता नियमेन एकैकधवस्वदिरादितात्पर्येण तत्र प्रयोगो संभवात् धवस्वदिराद्वित्यादिसमासोत्तरद्विवचनेन धवस्व
 दिरत्वाधवच्छिन्नानाविशेष्यतानिरूपितैकद्वित्वादिप्रकारताशालितानमेव जन्यते तादृशवाक्यजन्यबोधस्य समू
 हलंबनानात्मकतया विशेष्यताभेदेन प्रकारताभेदाभावात् यथा हि समूहलंबनानात्मकेखड्गीचैत्रः कुण्डलीत्याका
 रकनानाविशेषणैकैकविशेष्यकज्ञानेनानाप्रकारतानिरूपिता एकाविशेष्यतातया तथाविधधवस्वदिराद्वित्याकार
 केनानाविशेष्यकैकविशेषणकज्ञाने विशेष्यताभेदाप्येभिन्नैबद्धित्वादिप्रकारताभ्रन्यथासमूहलंबन

संबंधस्य विलयादिति चेन्न-द्वित्वादिस्वरूपस्यैव द्वित्वादिपर्याप्तितया अभिमतासिद्धेः उक्तंच दीधिति कृतापर्याप्तिसिद्ध्या
यमेको घट इमो हावित्यादि प्रतीविसामञ्जिकः स्वरूपसंबंधविशेष इति-समवायस्य नानात्वमते च द्वित्वादिसमवाय-
एव तत्पर्याप्तौ न तु स्वरूपमतिरिक्तपदार्थो वेत्स्यते तत्-यत्तु आकाशं न हेत्स्यत्स्यत्प्रतीतिवदाकाशं न द्वित्ववदिति प्रती-
तेः प्रमात्वस्य वारणाय समवाये न द्वित्वादिमद्भेद आकाशत्वावच्छेदे न न स्वीकर्तव्यः तथा च पर्याप्तौ रविलक्षणत्वे आ-
काशी न हेत्स्यत्प्रतीतेरप्यप्रमात्वापत्तिरिति-तन्न-आकाशं न द्वित्ववदिति प्रतीतौ द्वित्वसमवायावच्छिन्नभेद एव
विषयः मत्तु पासंबंधुच्छेत्स्वातंत्र्यं न तु द्वित्वावच्छिन्नभेदः एवं चाकाशत्वाद्यवच्छेदन द्वित्वाद्यवच्छिन्नभेद एव स्वीकर्त-
व्यः न तु तत्संबंधावच्छिन्नभेद इत्याकाशं न हेत्स्यत्प्रतीतेर प्रमात्वस्याकाशं न द्वित्ववदिति प्रतीतेर्वी प्रमात्वस्य न प्र-
संग इति-अथोद्देश्यतावच्छेदकव्याप्यपर्याप्तौ द्वित्वसंबंधत्वे धवस्वदिशौ च्छिन्नतीत्यादौ उद्देश्यतावच्छेदकीभूत धव-
त्सदित्त्वव्याप्यं द्वित्वादिद्वयमेव प्रत्यतव्यम्-ननु धवस्वदिशो द्वित्वादिपर्याप्तौ द्वित्वादिपर्याप्तौ द्वित्वादिपर्याप्तौ द्वित्वादिपर्याप्तौ
थाप्रयोगानुपपत्तिरिति द्वित्वान्वयितावच्छेदकमपेक्षा बुद्धिबिशिष्टविषयत्वादि रूपमुभयादिनिष्पत्त्यादिसद्वृत्तसमा-
साथोवाच्यः तथा च मासकमतप्रवेश इति चेन्न-यत्र एकधर्मस्य द्वित्वाद्युद्देश्यतावच्छेदकता तत्रैवोद्देश्यतावच्छेद-

णिकत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकानवच्छेदकतायाभेदावच्छेदकतानियतत्वाभिद्धेः असुबानि प्रसक्तौपि घटत्वादि
 द्वित्वपर्योषेरवच्छेदकः घटावित्यादि प्रतीतिवलात् वसुतसु घटत्वादेः प्रत्येकं द्वित्वपर्योषनवच्छेदकत्वेपि द्वित्वप
 र्योषित्वावच्छिन्ननिति प्रसक्ततया तदवाच्छिन्नावच्छेदकत्वमव्याहृतमेव अथ पर्योषाख्यविलक्षणसंबंध एव प्रामा
 णिकः तत्कथं तत्संबंधता आकाशेन द्वाविति प्रतीतिसु समवायसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता कद्वित्वावा
 च्छिन्नभेदविषयिकेवास्तौ आकाशादौ द्वित्वसमवायसत्वेपि द्वित्वादेरेवोभयादिहृत्तिधर्ममात्रावच्छिन्नत्वोपगमात्त्र
 दनवच्छेदकाकाशात्वाघवच्छेदेन समवायसंबंधेन तदुभेदस्य हतौ बाधकाभावादि तिचेन्न आकाशावित्यादिवंका
 जन्यशाब्दवोधस्याप्रमात्संनुपपत्तैव तादृशसंबंधसिद्धेः तादृशवृद्धेः समवायविषयकत्वप्रमात्वनिराकरणस्याश
 क्त्वात् उद्देश्यतावच्छेदकव्याप्तिविशिष्टसमवायसंसर्गोत्पगमेघटावित्यादिवाक्यस्याप्रमाणात्तापत्तिः समवा
 यस्यैकेन घटादिनिष्ठस्य द्वित्वादि समवायस्य पटादाधपि सत्त्वेन घटत्वाद्यव्याप्यत्वात् न चोद्देश्यतावच्छेदकव्याप्य
 द्वित्वादि समवायत्वेनैव संबन्धतास्तु द्वित्वादि समवायस्य घटत्वाद्यव्याप्यत्वेपि द्वित्वादेस्तद्व्याप्यतयानघराविस्मरेत्प्र
 माणतेति वाच्यम् एव सति तथा विधद्वित्वादेरेवलाघवेन द्वित्वादि संबन्धतोचित्यात् अथास्त्वमेवमेतावतापि पर्योषि

दकताकः तादृशसंबंधेन हित्वावतोऽप्रसिद्धः अपितु पर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताकएव तत्कालेव
 पर्याप्तिसंबंधेन हित्वाविशिष्टद्विरेवप्रतिवथतेनतृक्तपरंपरासंबंधेन तद्विशिष्टबुद्धिरपीति अथाकाशो न ह्यवित्प
 नौकेवलपर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताकभेदोयत्र बोधयितुं न शक्यते आकाशेषु क्तयुक्ताहिल
 पर्याप्तैः सत्त्वेन तत्र तेन संबंधेन तद्वद्भेदस्य वक्तुमशक्यत्वात् आकाशत्वव्याप्य पर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावा
 च्छेदकताकहित्वादिमद्भेदश्चाप्रसिद्ध एवेति चेन्न हित्वादिययोत्तैरुभयादिभेदोवावच्छेदात् तदनवच्छेदकैकमात्रवृत्ति
 धर्मवच्छेदेन तद्वद्भेदस्य तेन संबंधेन हित्वादिमद्भेदस्य च तद्वृत्तौ वाधकाभावात् न चैव घटपटौ न ह्यविति प्रयोग
 आपद्येत घटपटयोरपि प्रत्येकहित्वावच्छिन्नभेदसत्त्वादिति वाच्यम् हिवचनाद्युपस्थापितहित्वावच्छेदेनैव हित्वावच्छि
 न्नभेदस्य वाधनतादृशप्रयोगाभावोपपत्तेः नत्राव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदस्यऽदृश्यतावच्छेदकावा
 च्छेदेनैव व्युत्पत्तेर्हित्वासामानाधिकरण्यात् न च घटत्वादेरिति प्रमत्तनया हित्वाहिययोत्तर
 नवच्छेदकत्वात्तदवच्छेदेन हित्वावच्छेदस्य भवतामप्यनुमतत्वात् प्रकृत्यर्थगतैकत्वाविवक्षायां घटो न ह्यवित्यादिप्र
 योगापत्तिरिति वाच्यं तादृशप्रयोगाभावे घटत्वादेर्हित्वावच्छेदस्य व्युत्पत्तौ न ह्यविति तावच्छेदकताया अप्रामा

उद्देश्यता वच्छेदकव्याप्यत्वविशिष्टपर्याप्तरेवसंसर्गतौपगमात् आकाशत्वादिव्याप्यतायाद्वित्वादिपर्याप्तवसत्वेनानि
 प्रसंगविरहात् वैशिष्यं च वैतानिकत्वनतुवालवम् तैनयन्नयोग्यता भ्रमजन्यः अत्राकाशवित्वादिवाक्यजन्यद्वित्वादिप्रक
 कोशबोधस्तत्रविशिष्टसंसर्गोप्रसिद्धावपिनक्षतिः द्वित्वादिपर्याप्तान्यत्रप्रसिद्धस्याकाशत्वादिव्याप्यत्वस्यभ्रान्तेस्तत्रोपग
 मात् संवंधता वच्छेदकोशे भ्रमत्वस्यान्यत्रोपपादितत्वात् नचप्रकृत्यर्थता वच्छेदक एव व्यापकता संवंधेन द्वित्वान्वय
 धीः किन्नोपेयते इति वाच्यं घटावित्यादौ घटत्वादीनां स्वरूपनैवौपस्थिततया तत्रोक्तान्वयबोधस्यासंभवात् स्वव्यापकी
 भूतोद्देश्यता वच्छेदकत्वत्वरूपपरंपरया एव प्रकृत्यर्थोद्वित्वादेः संवंधतासौकोरे च व्यापकतारूपसंबंधता वच्छेदकोशे
 भ्रमत्वस्यावश्यकतया उद्देश्यता वच्छेदकव्याप्यत्वविशिष्टपर्याप्तैः संवंधतोपेक्षायां निर्वीजत्वात् अथात्र व्याप्तिकर्म या
 कसामानाधिकरण्यरूपैव तत्रानतुतद्वदन्यादृत्तिलरूपाकेवलान्वयिधर्मस्य प्रकृत्यर्थता वच्छेदकता यत्र तत्रा
 प्रसिद्धेः एवं चोद्देश्यता वच्छेदकव्याप्तिसिद्धिपर्याप्तपेक्षया लघोः स्वव्यापकतादृशधर्मवत्त्वस्यैव संवंधत्वमुचित
 मिति चेत्तद्वि आकाशो न ह्यवित्वादिवाक्यजन्यशब्दबोधदशाया मपि आकाशावित्वाव्याख्याद्वित्वबोधो धापत्तिः तथाहि
 आकाशो न ह्यवित्वादिद्वित्वावच्छिन्नभेदः प्रतीयते सचनस्वव्यापकाकाशत्ववत्त्वादिसंवेधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छे

रपि एकत्वादि प्रकारानि रूपित धदादि विशेष्यता शास्त्रित्वे न घटादिविशेष्यता शास्त्रित्वे न घटादिविशेष्यता शास्त्रित्वे न
 वा प्रवेश इति विनिगमना विहा त्सास्यमिति वाच्यम् भवन्मते योग्यता इति न घटोपस्थित्येकत्वोपस्थितौ नोति सृणो विशिष्य
 विशेषणभावे विनिगमना विरहेण प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावषट्कं मन्मते तत्र योग्यता ज्ञानविशिष्टविषयकोपस्थितेः प्रत्येकं
 दृशिनो भयरूपेण वैशिष्ट्यं निवेश्य तदुभयप्रत्येकं तादृशरूपदृयावच्छिन्नायामपस्थितौ योग्यता ज्ञानस्य वैशिष्ट्यानि वैशेष्य
 यमिति तत्र तुष्टयमात्रमिति शीत्या स्माकमत्यतरतत्कल्पने महालाघवम् तादृशरीतैव च प्रणमति त्यादौ प्रकर्षविशि
 ष्टनतिर्हीतृनामैवार्थः प्रादयोद्योतकाएव न तत्प्रकर्षादिवाचका इति सर्वोदप्रतः पंथाः परिकृतुं शक्यते अन्यथा न तद्यतु
 जन्यप्रकर्षादिविशिष्टतत्त्वार्थोपस्थितौ नोशाब्धीजनकतामपेक्ष्य कतिपयोपसर्गो धीनप्रकर्षोद्युपस्थितौ नोतज्ज
 नकताकल्पने लाघवात् स्वादीनामिव प्रादीनामपि वाचकतानिरावाधासिद्धेतेति संख्यायाश्च प्रकृत्यर्थे यथोक्ति संवे
 क्षेने वै विशेषणत्वेन तु समवायादिना तथा मति एकव्यक्तिबोधपरदाकाशशब्दादपि द्विवचनबहुवनाद्यापत्तेः तत्तद
 र्थयोद्धितवद्भवोः समवायादिना आकाशाद्यन्वययोग्यत्वात् न च पर्याप्तेः संसर्गत्वेपितद्दोषतादवस्थः घटाकाशादौ
 द्वित्वात् पर्याप्तिसत्त्वे प्रत्येकमाकाशादौ तत्पर्याप्तिर्नोति न च प्रणमत्वात् प्रत्येकस्योभयानतिरिक्तत्वादिति वाच्यम्

आद्वहेतुत्वकल्पनंप्रकृतेः संख्यावाचकतावादिनामधिकमिति तत्कल्पनापेक्षया चाल्यतरस्तादिपदजन्यैकत्वाद्युपस्थि
 तिहेतुताकल्पनरेवलाघवम् एतेन संख्याविशेषाबच्छिन्नघटादिलक्षणया प्रकृतेरर्थः नतु संख्याविभक्त्यर्थः शाब्दवा
 धिविभक्तिजन्यसंख्यापस्थितिहेतुताकल्पनाधिकेन गौरवात् घटादिपदस्यैकत्वादिविशिष्टघटादौ लक्षणाग्रहदसा
 यां सर्वमतएव तज्जन्यविशिष्टविषयकोपस्थित्याविशिष्टविषयकशाब्धीजनतात्तथाविधोपस्थितिहेतुतायाः सर्वोनु
 मतत्वात् पक्षतरासमभिव्याहृताद्दृष्ट्यादिपदादेकत्वादिविशिष्टघटादिशाब्दवोधस्त्वलोकएव तद्विषयकस्मरणस्य
 तत्रोपगमात् तथा चोक्तं सर्वैहिवाक्ये क्रियाभ्यापरिसमाप्यते इत्यपि निरसंभ्रं यादृशपदानौ लक्षणया एकत्वादिविशिष्ट
 स्वार्थहेतुत्वेनोभयवादिभिर्द्वौतादृशानात्पदजन्यविशिष्टोपस्थितौनां शाब्दधीहेतुताकल्पनमपेक्ष्य विभक्तिजन्यसंख्या
 पस्थितौनामल्पानां तत्कल्पनेलाघवात् इदंपुनरिहावधेयम् विभक्तैः संख्याबोधकत्वे समानविषयकानुमित्यादिकं
 प्रति
 शाब्दसामग्रीप्रतिबंधकतायाप्रातिपदिकजन्या घटाद्युपस्थितयो च विभक्तिजन्या संख्याप
 स्थितिस्तयोश्च भिद्यो विशिष्य विशिषणभावे विनिगमनाविरहात्पुतिबंधकताबाहुल्यम् प्रकृतेर्विशिष्टलाक्षणिकत्वे
 नुतदुभयस्थलीयविशिष्टविषयकोपस्थितिरैकवसामग्रांमंत भवति इति लाघवम् नच विशिष्टविषयकोपस्थिते

विभक्तिधर्मोक्ततज्ज्ञानहेतुतायाविनिगमनाविरेहणावस्यकत्वात् अथसंख्यावाचकत्वकल्पनापेक्षयाप्रकृतेस्तत्रलक्ष
 णोचोचिताशक्यलक्ष्योः परस्परमन्वयोपगमेक्षतिविरहात् प्रथमोविभक्तैः कृत्रापिशक्तैरकृततयातस्याः शकासंबंध
 रूपलक्षणानसंभवति हितोयुद्धेः कर्मत्वादौशक्तत्वेपिनादशविभक्तैस्तत्समभिव्याहृतप्रकृतेर्वासेख्यायांलक्षणद्वयत्रिविनि
 गमकंदुर्लभम् नचैकत्वाद्यन्वयोधेघटपदादिज्ञानजन्योपस्थितित्वेनानंतहेतुताकल्पनमपेक्ष्यत्वादियदज्ञानजन्यतदुप
 स्थितित्वेनकतिपयहेतुताकल्पनायालाघवात्कनिपयशक्तिकल्पनेगौरवमकिंचित्करम् सामान्यतः पददृष्टिज्ञानजन्यत
 दुपस्थितित्वेनैकारणताकल्पननुनसम्भक्त्वात् निर्विभक्तिककंभपदादितः संख्योपस्थितौतदगृहीतदृत्तिकघटादियदेतद्वि
 भक्तंपतत्वज्ञानवतः पुंसोघटादौसंख्यान्वयवोधप्रसंगात् घटपटादिज्ञानजन्यैकत्वाद्युपस्थितित्वेनैकत्वादिविषयकशा
 ब्दवोधहेतुताकल्पयित्वाविभक्तिघटादियदानुपूर्वीज्ञानतादृशोपस्थित्योः परस्परसहकारणफलजनकतायाश्रवशाभ्युप
 यत्वादिद्विवाच्यम घटादिपदस्यैकत्वादौलक्षणाग्रहसत्त्वेघटः प्रमेयइत्यादिवाक्योदेकत्वेप्रमेयमित्याद्यन्वयवोधस्यसर्वस
 भमतयातदनुरोधेनैकत्वादिविषयकशाब्दयोधेघटादियदजन्यैकत्वाद्युपस्थितित्वेनहेतुतायाः सर्वसंप्रतत्वात् भवम् या
 दृश्यादृशपदानौलक्षणायाएकत्वादिशाब्दधीजनकत्वेनोभयवादिमिदुस्मृतादृशानंततत्पदज्ञानजन्यैकत्वाद्युपस्थितौनान

णीत्वाद्युपस्थिते रप्यनावशपकत्वात् फलानुरोधेन तत्कल्पने च कल्पनागौरवात् एवमानुपूर्वीभिन्नस्य वाचकतावच्छे-
 दकत्वे घट्टपदं सुपदं च न संख्यावाचकमिति विपरीतनिश्चयकालेपि तादृशधूर्मावच्छिन्नस्य वाचकताग्रहं संभवात्
 घट्टइत्यौदो संख्यायो बोधापत्तिः अथ विभक्तीनां संख्यार्थकतामते प्रकृतिर्दिभक्तोरैकवाक्यता विरहनिश्चयदृशा-
 यां विभक्त्युपस्थाप्यैकत्वादेः प्रकृत्यर्थे न्वयवोधवारणा यतयोः समभिव्याहारज्ञानस्य घटादिविशेष्यकैकत्वान्वयवोध-
 प्रतिकारणत्वमधिकं कल्पनीयम् एकपदोपस्थापितयोः घटैकत्वाद्योरन्वयवोधोपगमे च न समभिव्याहारज्ञानस्य
 तत्र हेतुता कल्पते इति लाघवात् प्रकृत्या घातुपूर्वीणां संख्यावाचकतावच्छेदकत्वमुपेय इति चेन्न आकांक्षाविचारे स-
 मभिव्याहारकांक्षाज्ञानस्य हेतुतायानिराकृतत्वात् अथेवमपि विभक्तेः संख्यार्थकत्वोधिनिगमनाविरहेण प्रकृतिधर्मि-
 कस्य विभक्तिधर्मिकस्य च संख्याप्रकारकान्वयवाधपरत्वज्ञानस्य हेतुता कल्पनीया विभक्तैघोतकत्वमते नुविभतात्पर्य-
 विरहेण प्रकृतिधर्मिकमेव तात्कर्म्यज्ञाने तादृशान्वयधोहेतुरिति लाघवमिति चेन्न विभक्तेः संख्यावाचकताविरहेऽपि प्रकृति-
 विभक्त्योरानुपूर्वीज्ञानस्य तादृशान्वयवोधहेतुतायानिर्विभक्तिकादियदज्ञानान्वयवोधवारणायावशपकल्पनीयतया
 संख्यावाचकप्रकृतेरिव तदवाचकविभक्तैरपि संख्यान्वयवोधकत्वप्रकारकच्छाविषयत्वरूपतादृशवोधपरत्वसंभवेना-

शिशुस्य घटादौ च न शक्ति संभवः घटरूपं पश्येत्पादौ संख्या न वच्छिन्न घटादेरेवान्वयवोधादिनिवाच्यम् आकांक्षावै
 चित्रादेकप्रकृत्युपस्थाप्य योरुपि घटैकत्वाद्योः परस्परमन्वयसंभवात् अतएव खंडशक्तेव काराद्युपस्थाप्य योरन्ययो
 गमवच्छेदाद्योः परस्परमन्वयव्युत्प्रेषः नचैवं कर्मत्वादिकमपि प्रकृत्यर्थे एवास्ति कितत्र हितीयादिशक्तेति वाच्यम् नामा
 र्थधात्वर्थयोः साक्षाद्देदान्वयधीधस्याबुत्पन्नतया कर्मत्वादेर्नो मार्यत्वेतेन समेधात्वर्थान्वया संभवात् नच संख्यायाः प्रा
 तिपदिकार्थत्वे सति तात्पर्यं ज्ञाने विनैव शक्तिभ्रमलक्षणग्रहं च द्विवचना घनपदादेकत्वादिबोधसंभवात् एकत्वादि
 तात्पर्येण एकवचनात्स्येव द्विवचनात्प्रयोगयन्त्रिणिनिवाच्यम् अनादितात्पर्यं स्पेवस्वारसि
 कप्रयोगमूलत्वात् एकवचनाद्यतपदस्यैव एकत्वादावनादिनात्पर्योपगमेनातिप्रसंगविरहात् छेकयोर्द्विवचने कत्व
 चने इत्याद्यनुशासनचतादृशतात्पर्ये ग्राहकमेवेति वैयाकरणमतम् तदसम् अनंतानो प्रकृत्यानुपूर्वीणां शक्तता
 वच्छेदकत्वायेषया अल्पतरविभक्त्याद्यानुपूर्वीणामेकत्वादिशक्ततावच्छेकस्यैवोचितत्वात् नच प्रातिपदिकत्वमेव
 शक्तितावच्छेदकं न तु घटपदत्वादिकमिति न शक्त्यानेत्यभिनिवाच्यम् प्रातिपदिकत्वस्य दुर्निर्वचनत्वात् तदज्ञानेपि
 एकत्वादिज्ञानस्यानुभविकत्वात् पदत्वेन वर्णत्वेन वा शक्तत्वे विभक्त्येव तद्वचकतासिद्धेः एकत्वादिशाब्दबोधान्पूर्वव

एकवचनादिशब्दस्वादीरुद्विस्वीकारस्यावश्यकत्वादिनिवाच्यम् ग्रंथकारियसंकेतेनैवोपपत्तौ एकवचनादिपदे
 शक्तेरप्रामाणिकत्वात् तान्येकवचनद्विवचनइत्यादियानि निरुत्तरस्य तदीयसंकेतग्रहपरतयाप्युपपत्तैः नहियुक्त्याख्या
 नदीत्पृष्ठशासनात्स्वाख्यइदुदतादिशब्देनघादिपदस्यशक्तिः सिद्ध्यति किं नु तदीयसंकेतन पाप्युपपत्तैः अतएव
 नघादिसंज्ञाआधुनिकसंकेतशासित्वात्पारिभाषिकेवनलौपाधिकी अथैवहपिपाणिनिमंकेतसंबंधेनतादृशपदव
 ष्ममेवएकत्वादिशक्ततावच्छेदकमस्त्वितिचेत् तादृशसंकेतस्यकेनरूपेणसंबंधतासंकेतत्वेनेतिचेत्तर्हि कस्यचित्तु
 सएकवचनपदात्सु औजसादिर्वीड्व्यइत्याकारकसंकेतस्यापिसंभवादतिप्रसक्तिर्दुर्वारैवपाणिनिसंकेतत्वेनतथेति
 विज्ञाहिव्याकरणप्रणेतुः पुरुषोत्तरस्यापितादृशसंकेतस्यसंभवात्तदीयसंकेतसंबंधेनतत्पदवत्त्वस्यडित्यादिपदात्सु
 औजसादिर्वीड्व्यइत्याकारकपुरुषविशेषसंकेतसंबंधेनडित्यादिपदवत्त्वस्वाविनिगमनाविरहेणशक्ततावच्छेक
 ताप्रसंगस्तथावागत्याआनुपूर्वीविशेषएवशक्ततावच्छेदकइति पञ्चसंख्यापिप्रकृतैरर्थः एकवचननादिकंचएकत्वा
 द्यर्थेतात्पर्यग्राहकमेव नचेवमेकप्रकृत्युपस्थाप्ययोरर्थयोः परस्परमन्वयेआकांक्षाविरहात्घटादावेकत्वाघन्व
 यानुपपत्तिः अन्यथाहर्ष्यादिपदादुपस्थिनयोरश्चसूर्ययोगाधाराधेयभावेनान्वयान्वयापत्तिः घटादिपदस्यएकत्वादिवि

विरोधितापत्तेश्च लाघवात्स्वरूपं संवंधेन ग्राह्या भावनिश्चयस्यैव विशिष्टवुद्धिविरोधित्वात्तत्र भेदसंस्पर्गकग्राह्याभावा
 वाअत्रयप्रकारकनिश्चयस्येति नो तो घट इत्यादौ विशेषणविभक्त्ये रभेदार्थकत्वमते पियद्यत्पुत्तरीत्यालाघवं संभवति तथापि
 नत्रापिनोविद्वेषइतिदिक् प्रेत्ययाश्चविभक्तिरुक्तद्वितादिभेदेनानाविधाः विभक्तिश्चसुसिद्धभेदेन द्विविधाः सु
 द्विभक्तयः प्रथमाद्वितीयादयः सप्त तत्र प्रथमार्थः प्रकृत्यर्थे विशेषणविधयान्वयिनीसंख्येव अतएव यत्र विशेषणव्याचक
 समानविभक्तिकपदं निपातपदं वानास्ति तत्र प्रथमार्थस्य विशेषणव्याचकसामग्र्यभावात्तस्यैव मुख्यविशेष्यतयेव भास
 ते संख्यायांच एकवचनद्विवचनवहुवचनानामेकत्वत्वदित्ववहुत्वत्वावच्छिन्नायांशक्तिः शक्तताचसुश्रौजस्त्वादिना
 नुस्वादितिवादिसाधारणैकवचनत्वादिना एकवचनत्वादेर्दुर्वचतात् नचैकत्वादिवाचकत्वं तत् बाचकतायाः शक्तताव
 च्छेदकृत्वे आत्माश्रयात् बोधकतारूपत्वे शक्तिभ्रमेण द्विवचनानामपि एकत्वबोधकतया अनिप्रसक्तत्वात् नचै
 कवचनत्वादिकं जानि विशेषः सुत्वादिनासकएत् नचशक्तिसंवंधेन एकवचनादिपदवत्त्वं तत् तादृशज्ञानदशाया
 चसुत्वादिनाशक्तिभ्रमादेवशाब्दबोधः एकवचनानादिशब्दस्यपददृष्ट्यात्मकतया तादृशसमुदायशक्तैरेवाप्रसिद्धिरिति
 नुनांशकनीयम् एकवचनीत्यादिभ्युत्पत्त्याएकवचनानादिशब्दस्यत्वादिबोधकत्वे एकादिशब्देपितादृशव्यवहाराय नैः ।

विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रति प्रतिबंधकत्वाकल्पनेन त्वाद्यवात् इत्युक्तनियमे निपातातिरिक्तत्वविशेषणवैयर्थ्यमिति चे
 न्नः भूतत्वेन घट इत्यादौ घटाद्यभावे भूतलाघच्चित सप्तम्यर्थो धेयत्वस्येव तात्पर्येव शाब्दुटादौ सप्तम्यर्थो भूतलादिवृत्ति
 ल्भभावस्यान्वयबोधोऽप्यनुभवसिद्धः अन्यथा तादृशवाक्यजन्यस्मात्प्रामाण्यानां स्क्वहितवोधस्य भूतले घट इत्यादि
 वाक्यजन्यघटादि विशेष्यकभूतलाघाधेयत्वप्रकारकबोधविरोधितायाः सर्वोभुभवसिद्धया अनुपपत्तेः ननु पदं विना य
 त्रधर्मिण्यस्य विशेषणतया भानं यादृशसमभिव्याहारो द्रवनितादृशसमभिव्याहारस्य लेन ननु सत्वे तत्र धर्मिणी तद्भा
 वः प्रतीयते इत्यनुभवापलापप्रसंगाच्च एवंचनत्रयोर्भावितुयोगितया घटाद्यन्वयबोधोपपत्तये नियातातिरिक्तत्वविशे
 षणमावश्यकम् एवं न पचति चैत्रः चैत्रस्य न धनमित्यादौ पाककृत्तित्वे त्रसत्त्वाद्यभावस्य नत्रर्थस्य चैत्रधनादावन्वय
 बोधोपपत्तये घटो न पट इत्यादौ नत्रर्थघटादिभेदस्यान्वयबोधोपपत्तये च तदा वश्यकम् नचोक्तस्य लेषु नत्रोभावव
 द्वाक्षणीकतया भाववता समनुयोगिनोभेदान्वयबोधे वाच्यं तथा सति सर्वत्राभावत एव नत्रर्थतया मुख्या
 र्थपरनत्रोदुर्लभत्वापत्तेः अभावस्य भेदान्वयबोधोपगमेऽपि कार्यकारणभावकल्मनाधिक्यविरहेणाभाववतिलक्षणभा
 नौचित्यात् अभाववतोऽभेदान्वयबोधोपगमे भूतले घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधे भूतलेन घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधस्या

त्वर्थैकदेशस्य ज्ञानादेरन्वसांनुपपत्त्यास्वरूपसंबंधेन ज्ञानाश्रयताप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकान्वयबोधएवतत्रमणि कृ
तास्वीकरणियः तत्राचसंभ्रानाश्रयताप्रकारकशब्दबोधेतत्रकारकयोग्यताज्ञानहेतुतायाः क्लृप्तत्वादाश्रयतासंभ्र
र्गकशाब्दबोधेतादृशयोग्यताज्ञानहेतुताकल्पनमधिकमेवमणिकृन्मतेनचदीधिति कृन्मतेतादृशयोग्यताज्ञानहेतुत्वा
कल्पनलाघवेपिजानातीत्याद्यानुपूर्वीज्ञानघटितज्ञाधातुशक्तिज्ञानजन्यज्ञानोपस्थितिघटितशाब्दसामग्याभिन्नविष
यकप्रत्यक्षप्रतिप्रतिबंधकतायां आख्यातजन्याश्रयत्वोपस्थितेर्निवेशनस्याधिक्याद्गौरवमितिवाच्यम्भवन्मनेपिज्ञाना
श्रयत्वाभावबोध्यैत्रः सुदृश्यत्वादिविशिष्टावगाहिप्रत्यक्षेजानातिचैत्रइत्याद्यानुपूर्वीज्ञानघटितज्ञाधातुजन्यज्ञानोपा
स्थितिघटितसामग्याः प्रतिबंधकताधिक्येनगौरवात्मन्मतेचतादृशसामग्यावियोधिज्ञानाश्रयत्वाभाववत्तानिश्चयघटित
नयाविधविशिष्टबोधसामग्यास्लादृशशब्दसामग्यासंयुगपदवस्थानासंभवेनतादृशप्रतिबंधकत्वकल्पनाविरहादि
त्यधिकृद्देशितदिशावसेयम् अथैवंरीत्याभूतलेनघटइत्यादौघटादिपदस्यघटप्रतियोगिकादौतदुत्तरसुच्चिभक्तेरेववाप्र
तियोगितायालक्षणमभूत्पतत्रघटप्रतियोगिकभावोभूतलदृत्तिरित्याद्याकारकप्रतियोगिताप्रकारकशब्दबोधोपग
मएवसमुच्चितः तत्रासतितथाविधसमभिव्याहारज्ञानघटितसामग्याघटः प्रतियोगिकत्वाभाववानभावः प्रमेयइत्यादि

ता संवंधेन ज्ञानादि प्रकारकशाब्दबोधेतादृशयोग्यता ज्ञानहेतुत्वांतरकल्पनाधिक्यम्. आश्रयता संवंधेन ज्ञानविशिष्टेषु चै
 ज्ञाद्विज्ञातपर्येकात्मवेनाम्नः सांकेतिकशब्दांतराद्दृतादृशसंवंधेन ज्ञानादिप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकशाब्दबोधस्य सर्वम
 तं एव प्रसिद्धावपितादृशशाब्दबोधेपदार्थोतरभाननैयत्येतन्निश्चितयोग्यताज्ञानस्य तत्रहेतुताया आश्रयकत्वात्. ज्ञा
 नादिविशिष्टचैत्रादिमात्रविषयकयोग्यताज्ञानस्य ज्ञानादिविशिष्टचैत्रादिविषयकशाब्दबोधेहेतुतायाः कुत्राप्युक्तत्वादि
 तिर्वाच्यम्. भवन्मतेपि ज्ञानाश्रयताप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकशाब्दबोधेतथाविधयोग्यताज्ञानहेतुताया आधिक्यात्. ॥
 आश्रयतासंसर्गकज्ञानीयकारणावच्छेदस्य तदीयसंसर्गविषयताघटिततत्प्रकारकज्ञानकारणावच्छेदकोपेक्षया
 लघुशरीरतया आश्रयतायाः संसर्गतामनस्येवलद्युत्वात्. नचयत्राश्रयत्वेज्ञाधातुसमभिव्याहृताख्यातस्यशक्तिभ्रमः. ॥
 स्वारसिकलक्षणप्रहोवातत्रज्ञानाश्रयताप्रकारकशाब्दबोधस्थोभयमतसिद्धतयातत्रतादृशयोग्यताज्ञानहेतुत्वसुभय
 मतसिद्धमेवेतिवाच्यम्. आश्रयतायाः संसर्गतावादिनातत्राप्याश्रयताप्रकारकबोधस्यानभ्युपगतव्यत्वादितिचेत्. स
 त्यम्. एतदभिप्रायेणैव जानातीत्यादावारख्यातस्परिचयकारुचकार. तत्राश्रयत्वेनिरुद्धलक्षणमभ्युपग
 र्छतोदीधिति कारणानुरेष आशयः यत्रज्ञाधातोर्ज्ञानाश्रयत्वे शक्तिभ्रमः स्वारसिकलक्षणप्रहोवातत्रचैत्राद्येशोधा

त्र इत्याकारकाख्यातार्थप्रकारकशाब्दबोधोत्पत्त्या तत्राख्यातजन्यकृत्युपस्थिते हेतुत्वकल्यनमावश्यकं तथा च तत्र तदर्थं
 विशेषान्निवेश्यात्मनिष्ठप्रत्योसत्तापदार्थोपस्थिते हेतुत्वकल्यनेशक्यलक्ष्यसहस्रायं भेदेनाख्यातजन्योपस्थितेः कारराम
 तावाहुत्यमित्यर्थविशेषानन्निवेश्यधात्वर्थप्रकारकान्वयबोधप्रतिप्रत्ययजन्योपस्थितेः समानविशेष्यताप्रत्यासत्तयेव हेतुत्व
 मुपेयते तथा च तादृशकारणवाधेनैत्रादर्थोत्वर्थज्ञानविशेष्यनयाभानं न संभवति यद्विचिन्तयित्वा तु प्रत्ययत्वादीनाम
 नुगतानां दुर्निर्वचतयानेतादृशानुगतकार्यकारणभावकल्यनं संभवतीति मन्यते तदापि यत्र ज्ञाधातोरवपाकादौ लक्षणा
 तत्र जानातीत्यादिवाक्यत्वाकृत्यादिप्रकारकान्वयबोधोत्पत्त्या ज्ञाधात्वर्थप्रकारकान्वयबोधेन द्रव्यवहितोत्तरतिष्ठादिप्र
 कारकज्ञानजन्योपस्थितेः समानविशेष्यत्वप्रत्यासत्ताहेतुतायास्तत्रकल्यनीयतया तादृशकारणवाधाच्चैत्रो जानातीत्या
 दौ चैत्रादेर्ज्ञानविशेष्यतया भानापत्तिर्दुर्वैति तदप्यसत् प्रत्यानगार्थविशेष्यकशाब्दबोधेव्यभिचारवारणाय तादृ
 शापस्थिति वैशिष्ट्यतादृशोपस्थितिजन्यतावच्छेदककोटौ अवश्यनिवेशनीयतया तदनुत्तरशाब्दबोधे चैत्रादेर्ज्ञाना
 दिविशेष्यतया भानेतादृशकारणवाधस्याकिंचित्करत्वात् तादृशानुपूर्वीघटकज्ञाद्विधातुजन्यज्ञानाद्युपस्थितिचैत्रादिरू
 पविशेष्योपस्थितियोग्यताज्ञानादिघटितसाम्याआश्रयतासंसर्गकशाब्दबोधजननेवाधकाभावात् न चैतन्मते आश्रय

तिप्रसंगः विभक्तेरेव प्रकृत्यर्थविशेषितस्वार्थलक्षणो नितुनसंभवति विभक्तेः कुत्रापिशक्तेरल्लसतया तत्र शक्यसंबंधरूप
 लक्षणाया असंभवात् तंडुलः प्रमेयइत्यादौ विभक्त्यर्थो मिश्रितस्यैव प्रकृत्यर्थस्य भानात् प्रकृतिशक्तेः स्वार्थलक्षसतया त
 त्रलक्षणासंभवादिनिवृत्तौ चैतनीयम् एजादिपदस्य राजसंबंध्यादौ शक्तत्वभ्रमदशाया भिवतदर्थलक्षणाग्रहदशः यामपि
 राजसंबंधिनः पुरुषइत्यादाविवराजसंबंधिसंबंधी पुरुषइत्याद्यन्वयवोधस्य सर्वजनानामनुभवसिद्धत्वात् यचनित्तैत्रइ
 त्यादावपि कृत्तिसंबंधेनपाकादेश्चैत्राद्यंशेषेषणत्वोपगमेचैत्रो नपचतीत्यादावन्यवोधानुपपत्तिर्द्रष्टव्या कृत्तिसंबंध
 त्यापि दृश्यनिगमकतया तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावस्याप्रसिद्धानद्वोधनासंभवात् अथैवमपि चैत्रो जानातीत्या
 दौचैत्राद्यंशे ज्ञानादेराश्रयतासंबंधेनान्वयवोधोपगमेक्षति विरहः आश्रयतासंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतया
 नजातातीत्यादावश्रयतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकज्ञानाघभाचस्यैव भानसंभवात् तथाच तत्राख्यातस्याश्रयत्वा
 र्थकलंनियुक्तिं नच धत्तं ज्ञानादेराश्रयतासंबंधेन चैत्रादिरूपप्रातिपदिकार्थसाक्षात्प्रकारकलोपगमे ज्ञानं चैत्रइ
 त्यादावपि तथान्वयवोधोपगमेतिरतिवाच्यम् तादृशान्वयवोधे आख्यातां तधातुसमभिव्याहारज्ञानस्य हेतुत्वात् भवतो
 ष्याश्रयताप्रकारकवोधेताः शसमभिव्याहारज्ञानस्य हेतुताया आवश्यकत्वात् यत्तुपचतिचैत्रइत्यादौ पाककृत्तिसौश्रे

नमनुचि नमि ति वाच्यम् दध्नादिपदस्य दधिकर्मकादौ लक्षणग्रहदशा यामपितस्पष्टितीयेतरविभक्तंतलभ्रमदशा यो
दधिकर्मकः पश्यति दधिकर्मकेण पश्यतीत्यादाविवउक्तस्य लेपि दधिकर्मकदर्शना न्वयवोधानुदयान्भवन्मते दधिक
र्मकः पश्यतीत्यत्र दधिपश्यतीति स्थलीयदधिपदोत्तरपश्यतिपदत्वस्याकाक्षाज्ञानाद्विघटितसामग्रीसत्त्वा दधिफर्मक
दर्शना न्वयस्यापत्तेर्द्वितीयांतर्हृद्यादिपदत्वावच्छिन्नधर्मिकतादृशधात्वादि समभिवाहारज्ञानस्य तादृशान्वयवोधे च राभ
ताया आ वश्यकत्वात् दधिपश्यतीत्यादौ लुप्तद्वितीया नुसंधानस्यावश्यकत्वात् राजसंबधि पुरुषाघन्यवोधे च राभ
जादिपदाव्यहृत्तोत्तरपुरुषादित्त्वप्रकारकज्ञानस्य हेनुतायाः स्वारसिकलक्षणग्रहस्थलानुरोधेनावश्यकल्पनीयत
याराजपुरुषइत्यादौ राजादिपदस्य तृतीयाघंतत्वभ्रमदशायां राजसंबधी पुरुषाघन्यवोधेनाप्यसंभवात् तृतीयादि
विभक्त्यावधानात् दधिपश्यतीत्यादौ दधिपदाव्यहृत्तोत्तरत्वप्रकारकधातुपदज्ञानस्य हेनुताया अल्लुप्तत्वात् य
श्यनिद्रुधधिपश्यति चैत्रौ दधिइत्यादावपि दधिकर्मके लक्षणविभक्तिस्तु साधुत्वार्थो एवं राज्ञः पुरुषइत्यादावपि राजा
मिः तंश्रुतेपचतीत्यादौ तंडुलादिपदस्येव तंडुलादिकर्मके लक्षणविभक्तिस्तु साधुत्वार्थो एवं राज्ञः पुरुषइत्यादावपि राजा
दिपदस्य संबन्धादौ लक्षणविभक्तिः साधुत्वार्थो तत्र द्विभक्तंत समभिवाहारस्य तत्र द्वाः लक्षणिकार्थवोधेनियामकत्वात् त्रा

मभेदात् न्वयवो धानुपपत्त्यानाभियुक्तानामप्रयोगः अपितु समासाघटकपदसोपेक्षतयाराजपदस्यासामर्थ्यानिदेशात्समा
साक्षाधुत्वेन नत्सोपेक्षत्वं च तदर्थान्वितस्वार्थश्रुत्वीयवृत्तिग्रहविशेष्यः अतएव शरैः शानितपत्रञ्चैत्रस्य दासमार्येत्यादौ
नसमस्यमानशानिनदासपदोदेः सापेक्षता तदर्थेकदेशशाननदासत्वादावेव शरकरणकत्वचैत्रनिरूपितत्वादीनाम
न्वयात् तदर्थान्वितेत्यत्राभेदान्वयोवा निवेशनीयइति तदसत्स्वारसिकलक्षणग्रहस्य लानुरोधेन तादृशसमभिव्याह
रज्ञानादेस्तथाविधबोधजनकतायाः क्लृप्तत्वात् तन्निरुद्धलक्षणस्वीकारे गौरवाभावात् यत्र राजपदस्य राजसंबंधिनि
स्वारसिकलक्षणग्रहस्तत्र तादृशबोधस्योभयमनसिद्धतया तादृशसमभिव्याहारज्ञानस्य राजसंबंधिनि
कारणतायाः क्लृप्तत्वात् तथैव निर्वोहेण सर्वत्र लुप्तविभक्तिस्मरणकल्पने मानाभावात् नच स्वारसिकलक्षणग्रहस्य ले
तत्र तादृशान्वयबोधस्योभयवादि सिद्धत्वेपि निरुद्धलक्षणामते संबंधितात्पर्थस्यानादित्वकल्पना गौरवं अनादितात्पर्य
विषयीभूतार्थनिष्ठलक्षणयाः नृवनिरुद्धलक्षणत्वादिति वाच्यम् राजपुरुषइत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधो धातून्व नियमतो
लुप्तविभक्तिस्मरणकल्पनापेक्षया तात्पर्यस्यानादित्वकल्पनार्था गौरवविरहादिति नचैवं दधिपशपतीत्यादावपि दध्याभ
दिपदस्य दधिकर्मकादौ लक्षणस्वीकृत्य धालर्थेन समतस्याभेदान्वयबोधोपपादनसंभवात् तत्रापि लुप्तविभक्तिस्मरणकल्प

रपिस्वीक्रियतेकुतः प्रतिवन्थं कृताह्यकल्पनमिति भवतापितादृशशाब्दं प्रतितादृशानुमितिह्यसामग्रीह्यस्यप्रतिबंध
कतायावाच्यतयासाम्याच्च० एकीजपुरुषइत्यादिसमासवाक्यात्स्वत्वसंसर्गकशाब्दवोधस्वीकारतादृशशाब्दवोधसाम्याः स्व
स्वसंसर्गेणराजविशिष्टपुरुषबोत्पयज्ञानादिघटितायाभिन्नविषयकप्रत्यक्षादिकंप्रतिप्रतिबंधकत्वाधिकेनगौरवान् तत्र
राजसंबंधिप्रकारकोभेदान्वयवोधस्वीकारएवोचितः नचभवन्मतेपितादृशाभेदान्वयवोधसाम्याः प्रतिबंधकताधिकेनगो
रवमितिवाच्यम्० राजपदस्यराजसंबंधिनिस्वारसिकलक्षणग्रहदृशायामभेदसंबंधेनराजसंबंधिविशिष्टपुरुषेतात्पर्य
ग्रहसत्त्वेभवन्मतेपिकर्मधारयत्वेनाभिमतात्रयाविधसमासवाक्यात्तादृशशाब्दवोधस्वीकारस्यावश्यकतयातादृशसा
मग्रीप्रतिबंधकतायानुभयमतसिद्धत्वात् यत्तुदधिपश्यइत्यादौलुप्तहितीयाविभक्तिस्मरणेनदधिकर्मकदर्शनवोध
वद्वाजपुरुषइत्यादावपिलुप्तशुद्धीविभक्तिस्मरणेनराजसंबंधप्रकारकोभेदान्वयवोधनिर्वाहेराजसंबंधिनिरुद्धलक्षणा
स्वीकृत्यभिदान्वयवोधोपगमोनिरर्थकः नचषष्ठीतत्पुरुषादिस्यलेपिलुप्तविभक्तिस्मरणएवचेदन्वयवोधस्तदाऋद्धस्यरा
जभातेगाइत्यादिप्रयोगापत्तिस्तत्रमातेगादौराजादीनामन्वयवोधोपपत्तयेराजादिपदोत्तरषष्ठादिविभक्त्यनुसंधानस्या
वश्यकत्वेनसमानविभक्तिकतयाराजादौऋद्धापदार्थस्याभेदान्वयवोधसंभवादितिवाच्यम् यत्तत्रऋद्धराजादीनाभ

ने ता ईशोपस्थिति तया विधवा क्य भावादी नो तथा विधवा क्य जन्म शब्दो धं प्रत्य हेनु तया ता दृशवा क्य घटित सामग्री प्रति
 दं धकृता योनेषामनिवेशादिति वाच्यम् भवन्मतेपि स्वत्व संवेधावच्छिन्नप्रतियोगिताकारजाभावव्याप्यराजस्वत्वाभाववानु
 रुष इत्यादिनिश्चय सतदभावव्याप्यवन्नानिश्चयमुद्रया ता दृशवा क्य जन्म शब्दो विरोधितथा ता दृशनिश्चयाभावस्य तथाविध
 सामग्री प्रतिबंधकता योनिवेशनस्याधिकेन लाघवानवकाशात् मन्मते राजस्वत्वाभाववानित्यादिवाधकाभावनिवेशेनैव
 ता दृशनिश्चयकाले प्रत्यक्षाभ्युपयत्ते सतदभावानिवेशत् यत्तुराज्ञः पुरुष इत्यादौ राजस्वत्ववानुपुरुष इत्याद्यन्वयवोद्योगमे
 राजकीयं सत्वं राजस्वत्ववानुपुरुष इत्याकारक द्विविधानुमितेरेव तदतिरिक्ताविषयकत्वेन ता दृशानुमितिप्रतिप्रत्येकं ता
 दृशवाक्यघटितसामग्याः प्रतिबंधकत्वद्वयं च ता दृशानुमित्योस्तथाविधवा क्य जन्म दृजकीयः पुरुष इत्येता दृश
 वोधादतिरिक्तविषयकतया तत्र ता दृशसामग्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनास्ति तथा विधानुमितितथाविधशब्दसामा
 ग्योश्च सत्योरनुमितेरेवोक्ततेः अपि तु राजकीयः पुरुष इत्याकारकस्वत्वसंसर्गकैकविधानुमितिप्रत्येव ता दृशसामग्याः प्रतिव
 धकत्वमेकंकल्पनीयमिति लाघवमिति तदप्यकिंचित्करम् भवन्मते यत्र या दृशानुमितिः स्वीक्रियते अस्मन्मतेपि तत्र ता दृ
 शानुमितेः स्वीकारणीयतयानुमितौ शब्दसामग्याः प्रतिबंधकत्वसाम्यात् उपदशितस्य लेभवद्भिरनुमितिः स्वीक्रियते अस्माभि

दकादि प्रकारकनिश्चय रूपकारुणविरहादेवतयाविधिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षोत्पत्त्यसंभवेनतादृशसामग्र्यास्तत्र प्रा-
निबंधकत्वस्याकल्पनातः अन्तर्दृशप्रत्यक्षस्य लीयप्रतिबंधकतयाचनत्वन्मतेनिर्वीहः अन्यत्रान्यविधप्रत्यक्षेच्छानामुत्ते-
जकतयातादृशेच्छया मसत्प्राप्तौ यददर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यवोधत्वप्रकारेच्छावलादुपदर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यावोधोपपत्तये।
अन्तर्दृशविषयतायाएवप्रतिबंधकत्वोपगमावश्यकत्वात् नचसत्तादेःप्रकारतामतेपिसत्तादिसंबंधांबन्धि-
त्वात्प्रतियोगिताकराजाघभावविशिष्टपुरुषादिवैशिष्ट्यवोधेनयाविधिसामग्र्याःप्रतिबंधकताधिकेनगौरवम् नत्सेसर्गता-
मनेतादृशसामग्र्याःसत्तादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकराजाघभाववत्तानिश्चयाभावघटिततयानत्सत्त्वेकारुणविरहादे-
वतयाविधप्रत्यक्षवारुणसंभवादिनिवाच्यम् मन्मतेतादृशप्रत्यक्षप्रतियोगिताविधिसामग्र्याःप्रतिबंधकताधिकेपिनिरूपित-
त्वादिसंबंधावच्छिन्नराजाघभावविशिष्टसत्तादिवैशिष्ट्यवोधेनयाविधिसामग्र्याःप्रतिबंधकताऽकल्पनेनतददेशोसाम्यात्त-
च्चपृथ्वीकरणसत्त्वाभाववानुपुरुषःसुंदरइत्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षप्रतिराज्ञःपुरुषइत्यादिसामग्र्याःप्रतिबंधक-
त्वकल्पनेसंसर्गतावादिनामनेधिकमिति नचसत्तादेःप्रकारतामतेघटप्रत्यक्षादिकंप्रतितादृशसामग्रीप्रतिबंधकताया-
विभक्तिरन्यसत्ताद्युपस्थितिनिवेशाधिकेनगणनसत्ताभाववानुपुरुषइत्यादिवाधाघभावनिवेशाधिकेनचगौरवम् अस्मन्म-

आश्रयतासंवेधाघवच्छिन्नाभाववोधस्यैतादृशसमभिव्याहारस्यलेऽभुपगमेचैत्रादिसंवेधिनिधनेपि आश्रयतासंवेधावच्छि
 न्नप्रतियोगिताकचैत्रदृष्टिस्वामित्वाभावसत्वात् नदं वैत्रसेतिप्रयोगापत्तिः नचनञ्जसमभिव्याहारस्यलानुरोधेनषष्मादेः स्वत्कादिवा
 चकत्वेपिराज्ञः पुरुषइत्यादौषष्ठाघर्थस्यसंसर्गमयीदयाभानमुचितम् नस्यप्रकारत्वोपगमेतत्संबन्धस्याधिकस्यभानकल्पने
 नगौरत्वात् नञ्जसमभिव्याहारस्येतत्प्रकारकवोधनियामकत्वाभुपगमेनसामग्रीविरहान् नत्यकारकबोधस्यतदसमभिव्या
 हारस्यलेऽसंभवादितिवाच्यम् एवंसतिनञ्जपदंविनायादृशसमभिव्याहारस्यनेयत्रभिन्नियेनसंवेधेनयस्यविशेषणान
 याभानंतचनञ्जसमभिव्याहारेतत्रधर्मिणितत्संवेधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावः प्रतीयतेइति सर्वजनानुभवस्यापलापपत्तेः
 गत्ः पुरुषइत्यादिवाक्यजन्याप्रामाणपत्ताना नोक्तदितवोधदशायांपुरुषेनराज्ञइत्यादिवाक्यादपिशब्दवोधपत्तेः स्वत्वाभावा
 बुद्धीस्वत्वसंसर्गज्ञानस्यविरोधित्वेमानाभावात् इत्यनियामकसंवेधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिराज्ञः पुरुषइत्यादौ।
 राजस्वत्वादेः प्रकारताभुपगमः संमुचितः अन्यथातादृशसमभिव्याहारज्ञानघटितशाब्दसामग्रीकालेराजस्वत्वाभाववानुस
 षः सुंदरइत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षवारणयतत्रतादृशसामग्याः प्रतिबंधकताकल्पनाधिकेनगौरवात् आ
 स्मन्मतेतादृशसमभिव्याहारघटितसामग्र्याराजस्वत्वाभावानुपुरुषइत्यादिवाधाभावघटिततयातत्त्वत्वेविशेष्यतावच्छेद

दुलादेरन्वयबोधः स्वीकर्तुमुचितः कर्मत्वेयाकाद्यंशो प्रकारत्वे तत्र तत्र द्वितीयादेः शक्तिकल्पने तादृशवाक्यजन्यशाब्दे
धे कर्मत्वादि संसर्गस्याधिकस्मविषयता कल्पने च गौरवात् तदुलं पचतीत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधसा मश्रीवलात्तदु
लु पचतीत्यादावपितथाविधान्वयबोधापत्तिस्तु न संभवति तादृशान्वयबो धे द्वितीयांततरादुलपदत्वाद्यवच्छिन्नधर्मि
कपचतीत्यादिसमभिव्याहारज्ञानस्य हेतुतया त एतुलः पचतीत्यादौ तादृशसाम्या अप्रसिद्धः एवं पचति चैत्र इत्यादावा
पि कृत्ति संवंधे न पाकादेश्चैत्राद्यंशे न्वयबोधस्वीकार उचितः अन्वयोक्तरीत्या गौरवात् तत्र तादृशान्वयबोधस्वीकारे तत्स्य
लीयसामश्रीवलात् पचते चैत्रः पाकश्चैत्र इत्यादौ तथा विधान्वयबोधापत्तेरप्युक्तरीत्या वारण संभवादिनि। भैवम् राज्ञः
पुरुष इत्यादौषष्पादेः स्वत्वादिवाचकत्वमावश्यकम् अन्वयापुरुषो न रा इत्यादौ पुरुषे राजस्वत्वाद्यभावो धानुपपत्तेः ॥
नहितत्र स्वत्वादि संवंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकराजाद्यभाव एव प्रतीयते नतुराजस्वत्वाद्यभाव इति संभवति स्वत्वादि संवंध
स्पृष्टान्नियामकतया प्रति योगितानवच्छेदकत्वेन तत्संवंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्धेः अतएव स्वाभित्वादि
कंप्रित्यज्यस्वत्वादेः ब्रह्मार्थत्वं वीनाः स्वीकर्तव्यं स्वामित्वादेः ब्रह्मार्थत्वे तस्य निरूपकता संवंधेन स्वोशोन्वय संभवेपिता
दृश संवंधस्पृष्टनियामकतया संसर्गोभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तत्संवंधावच्छिन्नाभावस्य नत्राप्रत्यायना संभवात्

बरूपस्याकांक्षात्प्रातिपदिकद्वयावधानघटितोक्त्वा नुपूर्वीविशेषज्ञानस्य हेतुत्वमेव निष्प्राप्त्या माश्लिकमिति वाच्यम् भवन्म
 तेष्विषयपुरुषइत्यादौ तादृशसामग्रीबलात्तरानपदार्थानसंबंधिपुरुषपदार्थयोरभेदान् यवो धक्त्वा दृशसामग्रीवलात्तराज्ञः पुरु
 षइत्यादावपिराजादिपदस्य राजसंबंध्यादौ लक्षणयहसत्वे तादृशाभेदान् यवो धप्रसंगवारणाय तस्याविधानुपूर्वीविशे
 षज्ञानस्य समासजन्यबोधहेतुताकल्पनस्यावश्यकत्वात् अस्माभिर्भेदान् यवो धएव तादृशानुपूर्वीविशेषज्ञानस्य हेतुतायाः क
 ल्पनीयत्वात् नचोभयमतएव राजसंबंधिनिराजपदस्य स्वारसिकलक्षणात् ग्रहेण राजपुरुष इत्यत्र राजसंबंधिपुरुषयोर
 भेदान् यवो धो भवति इयांस्तु विशेषो यदस्मन्नते सौ समासः षष्ठीतल्युरुषः भवन्मते कर्मधारय इति एवं च पुरुषविशेष्यकामेदसं
 सर्गकराजसंबंधिप्रकारकबोधे राजपदाव्यवहितोत्तरवर्तिपुरुषपदत्वप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वमुभयवादि सिद्धमेव भेदा
 न्न्यबोधे तादृशानुपूर्वीज्ञानहेतुताकल्पनमधिकमिति वाच्यम् उक्त्वा भेदान् यवो धेतस्याविधानुपूर्वीज्ञानहेतुतायां यो
 यशब्दान्तरघटितानुपूर्वीज्ञानजन्यतस्याविधान् यवो धेव्यभिचारवारणाय तादृशानुपूर्वीज्ञानानतयस्य कार्यतावच्छेदक
 कोटाववशं निवेशनीयतया तत्रविषयनिवेशे प्रयोजनार्थतादृशकार्यतावच्छेदकस्यैव भेदान् यवो धसाधारण्यना
 नुपूर्वीज्ञानस्य भेदान् यवो धे हेतुताया अनाधिक्यता एवं तदुल्लेपचक्रीत्यादावपि पाकादिरूपधात्वर्थकर्मत्वादि संबन्धेन

सुंदर इत्यादौ पर्योपस्थिति यो ग्यना ज्ञानादिवलात्तादृशशाब्दबोधो धापत्तिरित्यपि निरस्तम् स सुंदर इत्यादिवाक्याधीनशाब्द
बोधसामग्र्यास्तत्पदत्वापवच्छिन्नविशेष्यकसुंदरादिपदसमाभिव्याहारज्ञानसहकृततादृशविशिष्टाद्योपस्थिः
तिघटितनयातदभावादेवापत्तभावात् अथैतादृशरीत्यापत्तिवारणो राज्ञः पुरुष इत्यादौ स्वत्वादि संबंधेन पुरुषादौ राजाद्यन्वय
बोधस्वीकारेपि सति विहाडुक्तस्युत्पत्तिनिर्मुक्ति का विभक्तीनां संबंधादिवाचकत्वमपि नियुक्तिकेनी लोघट इत्यादौ विशेषणवाच
कपदसमाभिव्याहृतविभक्तैस्त्रिसर्वविभक्तीनां साधुत्वमात्रार्थकत्वस्यैवोचितत्वात् न हि तत्र तथा विधान्वयवो धोपगमेतत्स्य
लीयसामग्रीवलात्तमुजापुरुष इत्यादिष्वपि तथा विधान्वयवो धप्रसंगः संभवति तत् स्य लीयसामग्याः षष्ठ्यंतराजपदत्वाद्य
वच्छिन्नधर्मिकपुरुषादिपदसमाभिव्याहाररूपाकांक्षाज्ञानघटिततया तदभावादेव तत्र तादृशसामग्र्या अभावात् एवं च राजपु
रुष इत्यादि समासे राजादिपदस्य राजसंबंध्यादिलक्षणस्वीकारोपि अर्थः तत्र भेदान्वयवोधस्वीकारेपि सति वाच्यं तत्स्य लीयसा
त्रभेदान्वयवोधो धोपगमेतत्स्य लीयसामग्रीवलात् राजापुरुष इत्यादावपि तादृशान्वयवोधो धापत्तिरिति वाच्यं तत्स्य लीयसा
शाब्दबोधे राजपदाद्यवहितोत्तरपुरुषादिपदत्वरूपानुपूर्वी विशेषज्ञानस्य हेतुतयाऽसमासस्थले पुरुषादिपदस्य विभक्त्यार
जादिपदस्य वहितत्वात्तादृशानुपूर्वी विशेषता नासंभवेन तत्र तादृशबोधसामग्र्या अस्ति न च प्रकृतिप्रत्यययोगानुपूर्वी विशि

छविशेष्यतासंबंधेनैवोपस्थितेर्हेतुतयोक्तसमूहालंबनोपस्थितिनिरूपितपुरुषनिष्ठविशेष्यतायाश्चतादृशोपस्थितिजन-
 कङ्गनीयप्रत्ययवृत्तिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासामानाधिकरण्यविरहान्नापत्तिप्रसंगस्तनिवदेति-तदसत्यत्ययत्वस्यानु-
 गतानतिप्रसक्तस्यदुर्वचनस्याउक्तकार्यकारणभावकल्पनायाश्चसंभवात्-राजसंबंधःपुरुषइत्यादौसंबंधादिपदेऽस्यदत्त्वा-
 दिभ्रमदृश्यांसंबंधादिविशेष्यकराजादिपदार्थप्रकारकान्वयवोधानुपपत्तेराज्ञःपुरुषइत्यादौऽ-स्यपदादिषुसंबंधादिपद-
 त्वभ्रमदृश्यांसंबंधोशोराजादिप्रकारकान्वयवोधोपपत्तेश्चनचप्रत्ययत्वेनज्ञातत्तत्पदजन्योपस्थितेःका॥ ॥
 रणत्वादेतद्वोषद्वयस्यनावकाशइतिवाच्यम्-राज्ञःपुरुषइत्यादौषष्मादेःप्रत्ययत्वाद्यनुपस्थितिराशामपिआनुपूर्वीविशेष
 प्रकारकज्ञानाधीनतदर्थोपस्थितिसत्त्वैशाब्दवोधोत्पत्त्याप्रत्ययत्वप्रकारकज्ञानविशेषासंभवात्-इदंपुनरत्रतत्त्वम्-राजा-
 पुरुषइत्यादौपुरुषादिविशेष्यकराजादिप्रकारकभेदान्वयवोधस्याप्रसिद्धौवनापत्तिसंभवः-यत्रषष्मादिविभक्तेरेवस्वारसि-
 कलक्षणयाशक्तिभ्रमेणवापुरुषाद्युपस्थितिसत्रतद्विशेष्यकराजादिपदार्थप्रकारकभेदान्वयवोधः-प्रसिद्धइतिचेत्तद्विहा
 दृशवोधेतथाविधप्रत्ययानुपूर्वीविशेष्यकराकाष्ठाज्ञानसहकृततत्तद्विभक्तिजन्यपुरुषाद्युपस्थितिघटितसामग्र्याएवता
 दृशवोधोत्पत्तिनियामकतयातदभावादेवनतदापत्तिः-अतएवस्वत्वाद्दिसंबंधेनराजादिविशेष्यपुरुषादिनात्ययकतदादि
 पदघटितान्तसंसुदरइतिवाक्यासुपुरुषादिविशेष्यकस्वत्वादिसंसर्गकराजादिप्रकारकशाब्दवोधस्यचप्रसिद्धाराजापुरुषः

बोधे विशेषतया प्रत्ययार्थे सैव भानं ननु नामार्थोत्तरस्य तत्र विशेषता संबंधेन प्रत्ययजन्योपस्थिते रसत्वात् न च संवधादेरपि
 नोमार्थतया तत्र कारकान्वयवो भेदोपस्थादिपदार्थस्य विशेषतया भानानुपपत्तिः तत्र नामपदजन्यतन्नामार्थप्रकारकशब्द
 बोधत्वावच्छिन्नप्रतिप्रत्यययन्योपस्थितित्वेन हेतुत्वेपिराजसंबंधः प्रमेयः राज्ञः पुरुषइत्येतादृशवाक्यद्वयजन्यवाक्यार्थद्वया
 न्वयवोधेपुरुषस्य राजसंबंधविशेषतया भानानुपपत्तिरिति वाच्यम् प्रत्ययाधीनतत्त्वदार्थोपस्थित्यजन्यतत्रदार्थप्रकारक
 शाब्दत्वावच्छिन्नप्रत्येवप्रत्ययस्य न्योपस्थितेः समानविशेष्यता प्रत्यासत्त्या हेतुत्वोपगमात् अथेवमपियत्र राजायुरुषइत्यत्रपु
 रुषपदाधीनपुरुषोन्मस्थितौ प्रत्ययवशात्कश्चित्प्रत्ययार्थोपि विषयीभूतः तत्र प्रत्ययजन्यतया विधिसमूहात्वं नोपस्थितेवि
 शेष्यतासंबंधेन पुरुषेपिसत्वात्प्रत्ययप्रकारकान्वयवोधेविशेष्यताया भानापत्तिर्द्वैवैव न च प्रत्ययजन्यतावच्छेदकीभूत
 विशेष्यतासंबंधेनोपस्थिते हेतुत्वोपगमात्त्रा पत्तिः तादृशसमूहात्वं नोपस्थितिनिरूपितपुरुषनिष्ठविशेष्यतायाना
 मश्वजन्यतावच्छेदकत्वादिति वाच्यम् ज्ञानभेदेन विशेष्यताभेदाभावात् यत्र कुत्रचित्प्रत्ययादिवलक्षणदिनापुरुषाद्युपस्थि
 तिस्तत्र तादृशोपस्थितिनिरूपितप्रत्ययजन्यतावच्छेदकीभूतविशेष्यतातः पुरुषादिपदजन्यपुरुषाद्युपस्थितविशेष्यताया
 अभिन्नतया तावताप्युक्तातिप्रसंगवारणसंभवादिति चेन्न स्वजनकज्ञानोपप्रत्ययदत्तिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशि

दिसम्बन्धेन चन्द्रादेर्मुखादावन्वयइति न तत्र व्यभिचारः केचित्तु रूपकस्थले चन्द्रादिसदृशेन तक्षणः किन्तु तत्र मुख्यार्थे चो
 द्रादेरेवाभेदभ्रामोमुखादौमुखन्नचंद्रइत्यादिविशेषदर्शनदशायाचनतत्रशाब्देऽभेदप्रत्ययः अथितुशब्दन्यविशकलिनपदा
 र्थोपस्थितिमूलकोमानसएवाहाय्योभेदभ्रमइत्याहुः परेतनादात्प्यतिरिक्तसंबन्धेन नामार्थयोर्नान्वयबोधः तादा
 त्पंचप्रकृतेतदृत्तिधर्मवत्तमः एवचनीलोघटइत्यादौस्वद्विनीलत्वादिमत्वसंबन्धेनघटाघंशोनीलपदार्थस्यैवमुखं चंद्रइत्यादौ
 स्वद्वत्प्राज्ञाटकत्वादिमत्वसंबन्धेनमुखादौचंद्रादेरन्वयबोधाः तादृशार्थान्वयबोधोपिसमानविभक्तित्वेन तत्रमित्यतोनातिप्रसंगइ
 तिवदंति अथराजापुरुषइत्यादौपदार्थोपस्थित्यादिसत्त्वेनकथन्नभेदान्वयबोधः सामग्याः कार्यजननेउक्तनियमभंगरूपायाः प्र
 योजनक्षतेः किञ्चित्त्वात् सामग्रीसत्त्वे अवस्यकार्यमितिनियमात् नचतत्रभेदान्वयबोधोपस्थिकांक्षाविरहाच्छाब्दसामग्येऽ
 वासिद्धेति वाच्यम् समभिक्कहाररूपांक्षायास्तत्रापिसत्वात् नचतादृशांक्षांशास्तत्रसत्त्वपिराजादिप्रकारकभेदात्
 न्यबोधोपराजादिपदार्थप्रकारकतादौपदाव्यवहितोत्तरऽस्यदत्तादिरूपानुपूर्वीविशेषरूपायांआकांक्षायांअपिप्रयोजकत्वा
 न्नतरभावादेव न तत्र शाब्दसामग्रीनिवाच्यम् संबन्धादिविशेष्यकराजादिप्रकारकान्वयबोधएवतादृशांक्षाज्ञानस्यहेतुतया
 प्ररुषादौराजादिपदार्थप्रकारकान्वयबोधोऽन्यतोतादृशांक्षानरूपकारणविहस्यार्किचित्करत्वात् अत्रकेचित् नामा
 र्थप्रकारकभेदान्वयबोधंप्रतिसमानविशेष्यताप्रत्यासत्ताप्रत्ययजन्योयस्थितेहेतुत्वकल्पनात्तनामार्थप्रकारकभेदान्वयः

ककारणतयवसकलातप्रसगराणसंभवादिति कृतं पद्मवितेन भेदाभिसंबोधश्च प्रातिपदिकार्थधात्वर्थयोः प्रत्ययार्थेन
 चिन्निपासार्थेन च सममेव जायते न त्वन्येन सत्यपि पदार्थोपस्थितियोग्यैकतानादिरूपकारणकलापे राजापुरुषः भूतल
 पदरत्नादेशु र्षघोशे राजभूतलादेः स्वलाभेयतासंबंधेन तद्गुलः पचति चैत्रः पचति इत्यादौ कर्मत्वकर्तृत्वादिसंबंधेन च
 आनेंदुर्लक्षोपाकादेः स्वकर्मत्वमकर्तृकत्वादिसंबंधेन पाकाद्यंशे वातं हुलचैत्रादेरन्वयबोधान्निपातानिरिक्तप्रातिपदिकार्थ
 योः क्रियातादृशप्रातिपदिकार्थयोश्च भेदेन साहाय्यबोधस्यास्युत्पन्नत्वात् विभक्त्यसंतारकृत्यतयोरप्यन्वयबोधात्ता
 द्वादिति निपातानिरिक्तत्वादिविशेषणतभूतलेन घटः घटो न पट इत्यादौ घटादेर्नेत्रार्थाभिव्यक्त्युत्पन्नत्वादेरुत्पन्नत्वादे
 नामि वार्थसादृश्यादिना न कलेजे भक्षयेदित्यादौ नैयायिकमतेन ननु पस्याप्ये नवलवदनिएन नुवेधित्वविशिष्टेष्टसाधनत्वा
 दिरूपविध्यर्थत्वाभावेन धात्वर्थभ्रष्टाणोदेरनुयोगितया गुरुमतेतु विध्यार्थापूर्वांशे विशेषणतयान्वितेन ननु पस्याप्याभावे
 न धात्वर्थभ्रष्टाणोदेः प्रतियोगितयान्वयेपि न ह्यतिः राजपुरुष इत्यादिसमासस्य लेतुपुरुषादियदार्थेन समं राजादिपदार्थस्य
 न भेदात्त्वयबोधः किन्तु नेन समं विभक्त्यन्तार्थविशिष्टलाक्षणिकराजादिपदोपस्याप्यराजसंबंधादेरभेदान्वयबोध एवेति न
 दोषः एवं मुखचन्द्र इत्यादिरूपकस्य लेचंद्रादिपदस्य चंद्रादिसदृशो लक्षणया चन्द्रादिसदृशाभेदान्वयबोध एव ननु सादृश्या

च्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकत्वसंबंधेनशाब्दबोधेदएत्वादिभेदस्यप्रकारणत्वंकल्पनीयम्भवच्छेदकतायांनि
 रवच्छिन्नत्वनिवेशोपिपूर्ववद्बोधःवस्तुतस्तुतद्वर्मान्यवृत्तिविषयतासंबंधेनज्ञानंज्ञानंज्ञानहेतुतालाघवात्घटत्वा
 घवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनशाब्दबोधेप्रतिघटत्वाघन्यवृत्तिविषयतासंबंधेनज्ञानलाघवच्छिन्न
 स्यापकतयाघटत्वादोतादृशविषयतासंबंधेनज्ञानत्वावच्छिन्नोत्पादकसामग्रीविरहेणनतत्रतादृशविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधे
 नशाब्दबोधेधापतिःएवंचघटवान्घटवानित्यादिशाब्दबोधवारणानुरोधेनधर्मितावच्छेदकत्ववच्छेदकादिनिष्ठप्रत्यासत्पाका
 रणानरमपिनेकल्पतेएवमुद्देश्यतान्च्छेदकविधेययोरैकोद्भावित्यादिवाक्यादेकत्वद्विवाद्यवच्छिन्नेएकत्वद्विवादीनां
 भेदान्वयबोधानुदयात्एकत्वेत्त्वच्छिन्नालाघवच्छिन्नसमवायादिसंसर्गावच्छिन्नप्रकारान्निरूपितविशेष्यतानिरूपितसमा
 वायादिसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वादिसेवधेनशाब्दबुद्धौएकत्वत्वादिभेदस्यएवंकर्मगत्यादौचकर्मलाघव
 च्छिन्नेआधेयतासंबंधेनतद्वतौन्वयबोधवारणायकर्मतालाघवच्छिन्नावच्छेदकाधेयतासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितध
 र्मिन्नावच्छेदकतासंबंधेनशाब्दबोधेकर्मत्वत्वादिभेदस्यघटनघटइत्याद्यनुसृष्टेःशाब्दबोधस्यचवारणायपघवच्छिन्नभेदप्रका
 रतानिरूपितधर्मितावच्छेदकतासंबंधेनानुमितौशाब्दबोधेचघटत्वादिभेदस्यहेतुत्वोत्तरकल्पनमनादेयम्तद्वर्तमानेदस्यैके

सु० वा०
८

पुनरुत्तासंबंधेनपदार्थोपस्थितेरभावात्प्रकारनिष्ठप्रत्यासत्तायदाथोपस्थितैर्गुणाभ्यभिचारेणकल्पयितुमशक्येतिवाच्यम्परा
गुप्तकारणात्किंचारदर्शितदिशाभ्यभिचारस्ववारणीयत्वात्इतिचेत्तर्हि तद्विज्ञानचिन्नाभेदसंसर्गवच्चिन्नप्रकारतानिरूपितदि
शेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनशब्दबुद्धित्वावच्चिन्नेप्रतितद्धर्मभेदस्यापिहेतुतायाःस्वीकृरणीयतपानघटोघटइत्यादिस्यनेशा
दवोधापत्तिःसघटइत्यादिवाक्येनानित्वादिनाघटत्वादिधर्मितावच्छेदककसस्वरूपोघटत्वादिप्रकारतावच्छेदकस्यघटः
सदस्यादिवाक्योत्वरूपोप्रवृत्तादिधर्मितावच्छेदकस्यजातित्वादिशिष्टघटत्वादिप्रकारतावच्छेदकस्यघटःसदस्यादिवाक्या
त्वरूपोघटत्वोदिधर्मितावच्छेदकस्यजातित्वादिशिष्टघटत्वावच्चिन्नप्रकारताकस्यशाब्दबोधस्योपपन्नयेविशेष्यत्वप्र
कारत्वयोरवच्छेदकत्वेनिरवच्चिन्नत्वेनविशेषणीयेघटोनीलघटइत्याघन्वयबोधस्यप्रामाणिकत्वेनान्यत्रदर्शितरीत्यासौ
पुपपादनीयःससदस्यादिवाक्यात्जातित्वाद्यवच्चिन्नधर्मितावच्छेदकताकतद्धर्मवच्चिन्नप्रकारताकाभेदान्वयबोधस्या
वारणायतद्धर्मवच्चिन्नावच्छेदकताकप्रकारतानिरूपितधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यक्षित्याशाब्दबोधंप्रतितद्धर्मभेद
स्यापिपृथक्कारणत्वंकल्पनीयम्एवंदण्डवान्दण्डवानित्यादिवाक्यादण्डसंयोगत्वाद्यवच्चिन्नवदभेदान्व
यबोधस्ववारणायदण्डसंयोगत्वाद्यवच्चिन्नावच्छेदकताकप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितसंयोगत्वाद्यवच्चिन्नाव

गुप्त

घवच्छिन्नस्य पदादनुपस्थितत्वेऽपि द्रव्यत्वाद्दौषादशप्रत्यासन्नयोग्यतादानात्तत्राहशप्रत्यासिन्त्याशाब्दबोधापत्तिः आत्मनि
 सुप्रत्यासत्ताहेतुभूताद्रव्यत्वाघवच्छिन्नोपस्थितिर्नंतराणापितादशप्रमेयत्वाघवच्छिन्नोपस्थित्यादिहशयांप्रमेयत्वादौधर्मितावच्छे
 दकतासंबंधेन ज्ञानस्यफलजनकत्वात्तादृशद्रव्यत्वाघवच्छिन्नोपस्थितिविरहस्यास्तिक्तरत्वादितिवाच्यम् समानप्रकारताप्र
 त्यासत्तापदार्थोपस्थितेःशाब्दबोधेहेतुत्वोपगमात् येनसंबंधेनयद्द्रोवच्छिन्नकार्यप्रतियेनसंबंधेनयद्द्रोवच्छिन्नकार्येस्पया
 पकतातेनसंबंधेनतद्द्रोवच्छिन्नकार्योत्पादकसामग्र्याअपितेनसंबंधेनतद्द्रोवच्छिन्नकार्योत्पत्त्यज्ञापेक्षिततयाप्रकारतासंबो
 धेनद्रव्यत्वादौद्रव्यत्वेऽप्यपदादौपस्थित्यसत्त्वेनत्रधर्मितावच्छेदकतासंबंधेनशाब्दबोधावर्ततेरयोगात् नचयत्रप्रमेयत्वाघव
 च्छिन्नविशेष्यकत्वज्ञानजन्योपस्थित्यसत्त्वोपस्थितौघवच्छिन्नविशेष्यकोपस्थितावेवउद्दोषकोत्तरात्द्रव्यत्वाघवच्छिन्नस्यभानेतत्रद्रव्यत्वा
 घवच्छिन्नविशेष्यकशाब्दापत्तिवाक्यायनद्रोवच्छिन्नविशेष्यकशाब्दबोधंप्रतिनद्रोवच्छिन्नविशेष्यकत्वज्ञानजन्यतद्द्रो
 प्रकृत्यस्त्वपदार्थोपस्थितेहेतुतावाप्यातयाचप्रकारविशेषनिवेषणस्यकत्वेऽप्यनिसुप्रत्यासत्त्वेवेहेतुताकल्पनमयुक्तम्
 तेषामितिपुरुषभेदेनकार्यकारणभाववाङ्मूल्यप्रसंगइतिवाच्यम् स्वजनकइतिनीयहतिनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छे
 दकताविशिष्टप्रकारतासंबंधेनोपस्थितेहेतुतास्वीकृत्यतादृशापत्तैर्वारणात् नचपदादौपिप्रकारतासंबंधेनशाब्दबोधोत्पत्त्यातत्र

सुब्बा ७

घटावच्छेदकविधयानीलादिभाननियामकनीलाद्युपस्थितितास्यज्ञानविशेषादिघटितैवसामग्रीघटावच्छिन्नविशेषकनीलघट
सम्प्रवच्छिन्नाभेदान्वयवोघप्रयोजिमानदभावादेवघटाघटइत्यादिषुनतादृशशब्दबोधायद्विशितिकेचित्तन्त्रद्रव्यत्वादौधर्मितवच्छे
दकनासंसर्गेषूप्रसिद्धसंशुद्धघटाघवच्छिन्नप्रकारकोभेदान्वयवोधस्यघटत्वादवापत्तिसंभवात् नचतत्रापादकाभावः तास्यर्यज्ञान
विशेषादिघटिनायाधर्मितावच्छेदकत्वैवमन्वादीनदुत्यादनियामकसामग्राएवापादकत्वात् नसधर्मितावच्छेदकतासंबंधेनद्रव्यत्वा
दौनादृशान्वयवोघोध्योत्पत्तिर्गीजिकोद्भवपदजनद्रव्यत्वाघवच्छिन्नविशेष्यकोपस्थितितदवच्छिन्नविशेष्यकयोग्यताज्ञानादिघटिन
सामग्रीवधर्मितावच्छेदकतोयास्तत्कार्यतावच्छेदकसंबंधताविरहेपिद्रव्यत्वादिनिष्ठायास्तत्कार्यतावच्छेदकधर्मघटकत्वान्
नादृशसामग्रीआत्मनिष्ठप्रत्यासत्त्याद्रव्यत्वाघवच्छिन्नाघभेदवच्छिन्नाघभेदवृद्धित्वरूपस्त्रीयकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नो
त्पत्तेरेववाप्यतयाघटत्वादौधर्मितावच्छेदकतासंबंधेनघटत्वावच्छिन्नाभेदवोधापादकत्व नसंभवतीतिवाच्यम् योग्यताज्ञानस्य
धर्मितावच्छेदकनिवेश्यतद्भेदेनअनन्तरकारणताकल्पनमपेक्ष्यलाघवाद्दुर्मितावच्छेदकतासंबंधेनशब्दवृद्धौतादृशसंबंधेननस्य
धर्मितावच्छेदकमनिवेश्यहेतुताकल्पनस्यैवयुक्तत्वात्घटत्वादिधर्मितावच्छेदकघटत्वाघवच्छिन्नप्रकारकयोग्यताज्ञानवलादे
वघटत्वादौधर्मितावच्छेदकतासंबंधेनतदापत्तेः संभवात् नचयोग्यताज्ञानस्यधर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्ताहेतुत्वोपगमेद्रव्यत्वा

धकम् एवं च यत्र धातुभात्रस्यैव पाकादौतात्पर्यं तत्र तद्विधौषणवाचकपदात्तद्वितीयैव यत्र तु कृतं तत्समुदायस्य पाकादौतात्पर्यं तत्र तदा
 दृशपदे तथा विधकृतं तत्समुदायसमानविभक्तिः कमेव तदुक्तं कान्तं त्रपरिशिष्टकृता कथं लोकाः पाकः कृतं त्रविशेषणत्वात् धात्वैकाधि
 करण्ये जु लोका मोदनस्य पाक इति स्यादेवेति वदंति तदर्थं कपदोत्ररविभक्त्या संख्यावोधनेऽभेदसंसर्गवच्छिन्नप्रकारताभिन्नतदर्थं
 विषयताशालिशब्दवोधसामग्रीअपेक्षिता तादृशश्च वोधस्तदर्थं विशेष्यकस्तदर्थं निरूपितभेदान्वयविषयकश्च नीलौ घटावित्या
 दौचविशेष्यवाचकपदोत्ररविभक्त्यैव द्वित्वादिकं प्रत्याय्यते एवं च क्रियाविशेषणवाचकपदोत्ररविक्त्या अवाधितयोरपि द्वित्वबहु
 लयोः प्रत्यायनासिद्धिः शयदोत्ररमौत्सर्गिकमेकवचनमेव भावाख्यातस्थलवदित्यवधेयम् अत्रैवा न्वयवोधश्च विरूपोऽस्ति
 नयोरवेगिबुलतिः घटो घट इत्यादौ नानुद्देश्यवानुपाकपचतीत्यादौ घटत्वदण्डवत्वपाकत्वाच्च वदित्ते तत्र द्रुपावच्छिन्नस्य तथा विधा
 न्वयवोधानुद्देश्यत्वं अथ तत्र योऽदन्तानविभक्तिकत्वादेः सत्त्वात्कथन्नतादृशान्वयवोधो अत्राहुः यादृशं फलं क्वचित्पि सिद्धतिता
 द्रुपास्यैवापत्तिः संभन्ननिर्कृतसामभ्योवलात् यादृशं च सर्वथैवाप्रसिद्धं तादृशस्य चापादकाप्रसिद्धिरपत्तिरशक्येवेति घटत्वाघवच्छि
 न्नविशेष्यताकाभेदसंसर्गकघटत्वाधिवच्छिन्नप्रकारकशब्दवोधस्य क्वचिदप्यनुद्देश्यत्वं कथं तदापत्तिः अथ घटो नीलघटः दण्डवान् रक्त
 दण्डवानित्यादौ तादृशशब्दवोधस्य प्रसिद्धिः विधेयकोटावधि कावगाहिनः शब्दवोधस्य नवीनैः स्वीकारादिति चेत्तद्विधदाद्यं विशेष्ये

कौतुकदेशसाधारणतादृशविभक्तिप्रकृतित्वस्यप्रयोजकत्वेतत्रलुडादेरधिकरूपपरत्वेपितथाविधान्यवबोधायपत्रैःकस्यचिन्न
 नितिवेधकताकल्पयित्वातद्वारोचयोरवात् नचैवमुपकुंभमुपकुंभार्द्धपिष्यत्याहुरूपपूर्वपदार्थप्रधानसमासपदात्केभसमीपपि
 ष्यत्यद्वादेविभक्त्यर्थान्वयस्यप्रतिपदिकांतरार्थोभेदान्वयस्यचानुपपत्तिःपूर्वपदस्यमासोत्तरविभक्त्यप्रकृतित्वादितिवाच्य
 म् नदन्तरोधेनैवतत्रकुंभपिष्यत्यादिपदानामेवकुंभसमीपपिष्यत्यद्वादेप्रत्ययार्थान्वयबोधेतादृशसमस्तपदप्रत्ययपदयो
 अस्वीकारात् वस्तुतस्तु तत्रोत्तरपदाद्यविशेषितपूर्वपदार्थसमीपाद्वादेप्रत्ययार्थान्वयबोधेतादृशसमस्तपदप्रत्ययपदयो
 रव्यवहितपूर्वापरीभाक्श्याकाक्षाएवैतत्रप्रातिपदिकांतरार्थोभेदान्वयबोधेसमानविभक्तिकस्योस्तादृशसमस्तपदपदा
 तरयोश्चसमभिव्याहारोप्याकाक्षातथासत्यनिप्रसंगविरहात् धात्वर्थपाकादौप्रत्ययार्थान्वयबोधेप्रातिपदिकांतरार्थोभेदा
 न्वयबोधेचत्सुदघनाघन्नसमुदायप्रत्यययो रव्यवहितपूर्वापरीभोभावस्समानविभक्तिकयोक्तादृशसमुदायपदपदांतरयो
 समभिव्याहारस्पाकाक्षात्वोपगमेदर्शिताधिकरणार्थकत्सुदृप्रत्ययस्थलीयानिप्रसंगसुदुरुद्धरतयानतत्सभवः अथद्य
 तन्नसमुदायस्पाकाक्षार्थकत्वेद्यजन्तसमुदायस्ससंयोगविभागात्त्वादितिप्रसंगसुदुरुद्धरतयानतत्सभवः अथद्य
 मित्तिकसंज्ञात्निराकरणोद्यति कृतोविरुद्धमितिचेत्काक्षतिः नहिकस्यचिद्व्यथकृतोविपरोनलिखनंयुक्तिबलाद्दलुसिद्धेवा

तां प्रयोगसाधुत्वमात्रार्थकतया धातुनैव तत्र पाकादिप्रतिपादनादिति वाच्यम् क्रियापदस्य तत्र सार्थकं प्रत्ययान्ता धातुपस्थाभ
 प्यार्थपरत्वात्सौक्यीयते इत्यादौ आस्मानस्यापि वर्तमानत्वार्थकतया सार्थकत्वान्न च वर्तमानत्वाद्यविबक्षायाम् द्वितीयानुभ
 पपत्तिमिति वाच्यम् वर्तमानत्वादिविबक्ष्यास्यलट्त्वर्थबोधप्रयोजिकावाक्ष्यासालित्वेनैव तदविवक्ष्यास्यलेप्तिभावात्पार्थक्यत्व
 न्केचित्तु धातोरिव घञे तस्यापि पाकादौ शक्तिरुच्यते अन्यथा सुद्धिभक्त्यर्थसंख्याकर्मत्वादीनां तत्र पाकादावन्वयानुपपत्तेः प्रा
 कृत्यर्थोन्वितस्वार्थबोक्त्वंप्रत्ययानामित्युत्पत्तेर्धातूनां च सुविभक्त्यप्रकृतित्वात् प्रकृते कदेशेऽपि प्रत्ययार्थान्वयोपगमे य
 च त्रपश्यतीत्यारितः पंचमज्ञं पश्यतीत्यादितश्च पाकादौ द्वितीयाद्यर्थकर्मत्वाद्यन्वयबोधप्रसंगात्स्वकविशेषणत्वेनोपस्थितस्या
 न्यत्र विशेषणत्वेनान्वयस्याभ्युत्पन्नत्वात् तत्र प्रत्यया----- य विशेषण----- पाकादेर्न कर्मत्वे विशेष्यो षणानया न्वय इति चेत्तथापि
 पाकादिविशेषणानया सुवर्थसंश्लेषणान्वयसंभवात् यत्र पाकात्त्रोद्धृत्वादि कंवाधिनपाकादेश्च तदवाधितं तत्र यद्गत्तौ प
 श्यति पंचमानौ पश्यतीत्यादिप्रयोगः----- प्रसंगस्मदुर्वीरत्वात् धातुपस्थाप्यार्थसुवर्थान्वयबोधप्रतितत्त्वात् तद्गत्तौ प्रत्यय
 र्थिकं किंचिदर्थपरत्वज्ञानस्य प्रतिबंधकतामुपगम्यता दृशानि प्रसंगवारणत्वात् एव शोभनं पंचनमित्यादौ धातुमात्रो
 ण पाकाद्युपस्थितौ च तत्र शोभनाद्येवेदान्वयबोधानुपपत्तिः विशेषणविभक्त्यसंज्ञातीयविभक्तिप्रकृत्यनुपस्थाप्यत्वात् प्र

लेन आतद्धर्मिणितादृशसंबंधावच्छिन्नतादृशधर्मवच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभ्रावबोधस्युत्पत्तिसिद्धत्वात् प्रतियोग्यभावात्वा
 योचेत्यादेरप्ययमेवार्थः एवं च नञोर्बोधकत्वं न कुत्रापि संभवति अनीलघट इत्यनेन यत्त्वात्पदसामानाधिकरण्यामुक्तो धेना नि
 सुपदस्य नीलमिच्छपरतयानञोर्बोधकत्वं वलक्षणया उपगतव्यत्वात् इदनुत्त्वम् अममसूनीलो घट इत्यादिस्थले भेदस्य संसर्ग
 तोपगमेपि गौरवविरहात् तत्र विशेषणविभक्तौ हेतुकल्पनमनुचितम् न च यत्राभेदे विशेषणविभक्तैः शक्तिभ्रमस्वारस्यिकल्प
 क्षणाग्रहोवातत्र सर्वमद एवाभेदप्रकारे - बोधस्य नीलो घट इत्यादिवाक्यादुत्पत्त्या तादृशस्य भिष्याहारज्ञानस्य द्विविधवो धेहेतु
 तादृयंकल्पनीयं अभेदस्य संसर्गतावादिनेति गौरवम् एवं तादृशसमभिव्याहारज्ञानघटितसामंस्याभिन्नयोग्यताज्ञानघटितत्वे न हि
 विध्यमिति भिन्नविषयकप्रत्यक्षादिकंप्रतितादृशशाब्दसामग्रीप्रतिबंधकताया अप्याधिक्यमिवाच्यम् अभेदस्य संसर्गतावा
 दिनोक्तस्य तेपितसंसर्गकबोधस्यैवोपगमादिति दिक् स्तोके पचति मृदुपचतीत्यादौ विरुद्धविभक्तव रूढपदोपस्थपितस्यापि क्लो
 कस्युद्देहीत्वार्थया कादावभेदान्वयोपि व्युत्पत्तिसिद्धः तदनुरोधेन च हितीयानपदधातुपदयोः समभिव्याहारस्यास्य भेदान्वयवो
 धोपयिकाकांक्षात्सुपगम्यते क्रियाविशेषणस्थले च न हिनीयानि रिक्रविभक्तिरुत्पद्यंते क्रियाविशेषणान्वाकर्मत्वमित्यनुशा
 सनेन तत्र कर्मत्वादिदशात् नचैवं स्तोकाः याक इत्यादावपि हितीयोपसंग्रहापि स्तोकादेः क्रियायां भेदविशेषणत्वात् भावक

गिता कत्वसंबंधेनाभावेन्यउपेयते. तावतैवतत्रद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभेदलाभइतिनकिंचिदनुपपन्नमितिवाच्यम् विशेषणताव
 छेदकावच्छिन्नायाएवप्रतियोगितायाअभावेप्रतियोगिनःसंबंधतयाभानात्. अन्यथाविशिष्टवैशिष्ट्यवृद्धिबलुपयत्तैःप्रतियोगिवि
 शेषिताभाषज्ञानंचविशिष्टवैशिष्ट्यवो धमर्यादान्नातिशोतइतिदर्शनात्केवलविशेष्येविशेषणमितिरीत्यानकाश्चिदशुपैतीतिच
 त.सत्यम्. अत्रेदस्तादात्म्यम्. तच्चैस्वदृश्यसाधारणोधर्मःअसाधारण्यचएकमात्रदृष्टित्वम्. तच्च स्वसामानाधिकरण्यस्वप्रति
 योगिदृष्टित्वाभयसंबंधेनभेदविशिष्टयत्रदन्त्यत्वमित्येकमात्रदृष्टिधर्मएवविशेषणविभक्तेरर्थःदृष्टिश्चतत्रप्रकृत्यर्थस्वसंसर्गम
 र्यादयाभासने. तादृशधर्मसत्तद्व्यक्तित्वादिहूपएवअपूर्वव्यक्तिनिष्ठतादृशधर्मस्यविशिष्यज्ञात्तुमशक्यत्वेप्येकमात्रदृष्टिधर्मत्वा
 दिनासामान्यप्रत्यासन्नितःसुग्रहत्वमेवंअभेदस्वसंसर्गतामतेप्येतादृशानुगताभेदस्येवतथाबलमुचिनं. तत्रद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदा
 भावकूटस्यविशिष्यनथात्वेघटोनीलस्यदिवाकजन्यवोधेप्रतियोग्यभावात्तुल्ययोगक्षोमावितिन्यायेनतादृशानुगत
 संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकान्तैर्गानाभावाएवभासेरनः. नतुनीलदृष्टिरेकोभावःतथासतिचकिंचित्तादृशाभावतात्पर्येणप्रयुक्तसनी
 सेपिननीलइत्यादिवाक्यस्यप्रामाण्यस्यात्. इदञ्चुवोध्मम्. विशेषणविभक्तेरभेदशर्षकेलेघटोपनीलइत्यादौनजानीलाद्यभेदाभावात्
 एवप्रत्याययिष्यतेनतुनीलादिभेदः. आदृशसमभिवाहारस्यलेयनसंबंधेनयद्द्व्यमित्येनरूपेणयद्द्वलंनजसलेप्रतीयतेतादृशस्य

बद्धेदकीभूतनीलत्वप्रमेयत्वादिक्रमवविशेषणविभक्त्यर्थः नीलत्वादेर्नीलत्वावच्छिन्नभेदाभावरूपतयाः भेदार्थकत्वप्रवादोप
 र्यत्तिरित्यपिनिरस्तम् नीलत्वादौ नीलत्वादिमतः स्ववृत्तित्वसंबंधेनान्वयेआकांक्षाविरह्यञ्च यथाहि तद्विशिष्टेअधिकरणोत्तर
 धिकरणतयातदन्वयोनुभवविरुद्धे तथातद्भ्रमेऽश्रद्धेयतयातद्भ्रमेवदन्वयोपि अतएवकर्मगच्छनीतिवाक्यस्यनिराकांक्षताभ
 नचैवंसंसर्गतामनेष्यनिस्तारः नीलोर्धटत्वादौ स्ववृत्तिनीलत्वादेः संसर्गतास्वीकारेउक्तस्थलेप्राप्त्येवैवोरत्वादितिवाच्य
 म् स्ववृत्तिनीलत्वादेः स्वस्मिन्संबंधेतोऽप्येवमेवपटादिदृष्टिनीलत्वादेद्येद्यदौपटादिसंबंधताविरहेणानादृशानिप्रसंगाभावात्
 वस्तुतस्तु तत्रद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदाभावएवनीलत्वादिप्रकाराणाभासमानानातत्रद्व्यक्तौनांस्वस्मिन्संबंधतयम्भासेतेइतिनका
 प्यनुपपत्तिः संबंधताचतस्यभेदप्रतियोगिताकाभावत्वेनतत्रद्व्यक्तिभेदप्रतियोगिताकाभावत्वेनेवेत्यन्यदेतन्नचैवंविशेषा
 णविभक्तेरभेदार्थकत्वमतेपितत्रद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभेदेएवविभक्त्यर्थोवक्तव्यइतिवाच्यम् तथासत्यपूर्वव्यक्तिनिष्ठतत्रद्व्यक्ति
 त्वस्यकथंचिदपिभानासंभवेनतदवच्छिन्नभेदाभावेऽशक्तिग्रहासंभवेनापूर्वव्यक्तौनामभेदान्वयवोथानुपपत्तिः संसर्गज्ञानस्य
 विशिष्टबुद्धावहेतुत्वेनानुपस्थितस्यापिसंसर्गन्याभानसंभवेनसंसर्गतामतेननुपपत्त्यभावान् नचविभक्त्यर्थमिमेदेतत्रद्व्यक्ति
 त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेननीलत्वादिनातत्रद्व्यक्तौनामन्वयः तादृशभेदानामपितत्रद्व्यक्तिभेदज्ञावच्छिन्नप्रतियो

नापिशब्दवुद्ध्यानुभविकत्वादित्यपि वदन्ति अथेतन्मतेऽप्येदोयदिभेदत्वावच्छिन्नाभावस्तदाऽप्रसिद्धिः यद्विचभेदप्रतियोगि-
णिकोभावस्तदानीलेजलमित्यादिवाक्यस्यापि प्रामाण्यापत्तिः जलेद्विन्नादिना नीलभेदाद्यभावसत्त्वत्तः नीलभेदत्ववच्छिन्नाभावस्य वि-
अत्रार्थत्वे नीलादिपदार्थान्वयप्रसंगः न च भेदप्रतिकोणिकाभाव एव विभक्त्यर्थः नीलपदसमभिव्याहारो नीलभेदत्वावच्छिन्नाभावः
प्रतीयने इति वाच्यम् पदार्थद्वयसंसर्गो भानस्यैवाकाशानियम्यत्वानीलभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगितातर्भवेण दृष्टिभिना भेदरूपपदाद्य-
त्वावच्छेदकस्याभावेनादृशसंबन्धेनानासंभवात् भवसु भेदोऽभावश्च विशेषणविभक्त्यर्थः विशिष्टत्वाभस्वात्कीक्षादिवशात् एते
न भेदे नीलादिपदार्थान्वये एकदेशान्वयप्रसंग इति निरस्तम् न च विशेषणविभक्त्यर्थः न च विशेषणविभक्त्यर्थः न च विशेषणविभक्त्यर्थः
बोधापोत्तैर्धैः तद्धनवानित्यादौ नूनीयुया अभेदबोधनात् अभेदप्रकारकबोधे विरुद्धविभक्तिराहित्यस्यानपेक्षणादिति कथ्यम्
द्वितीयादिनाऽभेदबोधने द्वितीयस्य न विशेष्यवाचकपदसमभिव्याहारस्य प्रयोजकत्वमित्युपगमात् अथ प्रमेयोद्यदस्यादो प्र-
मेयत्वावच्छिन्नभेदाप्रसिद्ध्या लक्ष्यधर्मसमनियतगुरुधर्मस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वकस्युग्रीवादिमानुघट इत्यादौ विपिकं
वुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदाप्रसिद्ध्या विशेषणविभक्त्यर्थः एव नीलपटादिप्रनीलादिप्र-
दघटितस्य नीलो घट इत्यादिवाक्यस्यापि प्रामाण्यापत्तिः नीलत्वादिना पटादेर्भेदाभावस्य नीलघटादौ सत्त्वान् एतेन विशेषणत्वा

काकांशाविशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकविभक्तप्रकृतिवचनतया नीलघटमानयेत्याङ्गवसंभवादिति
 नुदमन् विशोष्यवाचकपदाप्रकृतिकत्वस्यतादृशयदानुत्तरत्वस्यतदुत्तरत्वेनाप्रतिसंधीयमानत्वरूपस्यवा नीलोषट् इत्यादीनी
 लादिपदसमिवाहृतविभक्तौ घटस्यदसभिव्याहृतविभक्तिभिन्ननयासत्वात् अथविशोष्यवाचकपदोत्तरादृत्तिविभक्तिविभा
 जकधर्मवद्विभक्तिराहित्यस्यचित्रशोणान्नदोषइतिचेत्तद्विभक्तित्वादिकमजानतःपुरुषस्यतादृशधर्मज्ञानासंभक्तं शाब्द
 बोधानुपपत्तिः नीलोषट् इत्यादीनिपिसुपदस्यामुपदत्वादिभ्रुमदश्यायातादृशबोधस्यानुदयान् नीलस्यघटइत्यादावपिषा
 ष्यादेःसुमदत्वोदिभ्रमदश्यायांशब्दबोधोत्पत्त्यास्वरूपतोविरुद्धविभक्तिराहित्यस्माप्रयोजकत्वात् अथनीलोषटः नीलघट
 इत्यादिद्विविधबोधसाधारणस्वोत्तरसुपुपदमिन्नपदानुत्तरत्वविशिष्टस्वोत्तरत्वादिरूपस्वावबहिर्तोत्ररत्वसंबंधेन नीलादिप
 दवतेसुखंजघटादिपदत्वमेवतयास्त्वितिचेन्न नीलघटरूपमित्यादिवाक्यसाधारणानुरोधेनात्वादृश्यायाकांश्यायाःसमा
 सस्यलउपगतव्यतयाउपदर्शितसमासत्वाससाधारणानुगताकांशानुसराणास्याप्रयोजकत्वादिति अथनीलघटमान
 येत्यादोनीलादर्षत्वावन्वयेपगमेनीलादिपदोत्तरविभक्त्यर्थकर्मत्वादेः कुत्रान्वयइतिचेन्नकुत्रापि विभक्तिपदसाधुत्वार्थमे
 वप्रयुजते अभेदएववायिशेषणविभक्तेरर्थः अभेदस्यसंसर्गमर्थोदवाभाननुसमासस्यलएवतत्रलुप्तविभक्तानुसंधानेवि

पिपितृपितामहादीनां सहितानामेकरूपेण देवतात्वरहेण पितृत्वपितामहत्वादिना एथेगवत्पगोदृश्यत्वसु देवतात्वम् उदे
श्यानावच्छेदकमेदेनेबउदृश्यताभेदान् नत्र एकत्वस्याविवक्षया देवतापदस्य बहुवचनांततेदिदिक् स्मप्रकृतिकेकत्वेचस्वायव
हितौत्तरत्वेन प्रतिस्थीयमानत्वम् तेन दधि सुंदरमित्यादौ विशेष्यपदानंतरं विभक्तैरसत्वेपिनक्षतिः तत्र विभक्तैरनुसंधा
नं द्विनांशाब्दबोधानुपगमान् एवंतादृशविभक्तिसजातीयविभक्तिकत्वमपिनथाविधविभक्त्यव्यवहितपूर्ववर्तितयाप्रति
संधीयमानत्वम् तेन इदं दधीत्यादौ विशेषणपदानंतरं विभक्तैरसत्वेपिनक्षतिः अथनीलस्पघटइत्यादावपि पदार्थोपस्थि
त्यादिकारंस्सम्बन्धानुसंभवात्तैश्च ज्ञानीलघटाद्योरभेदात्स्वयवोधः सामग्र्याकार्यजनने उक्तनियमभंगप्रसंगरूपवाधक
स्याकिंचित्करत्वादिज्ञेचेत् ननु तत्र विधान्वयवोधोपयिकाकांक्षाविरहात् न तथाहि तादृशांश्वयवोधे प्रथमाविभक्त्यनघटा
दिपदसमभिव्याहृतप्रथमात्तौ ल्पदिपदत्वमेवासमस्तीलघटपदाद्याकांक्षा समासस्थलेच घटपदाद्यव्यवहितपूर्वव
र्तनीत्यपदत्वं नीलादिपदाद्यर्थित्वात्तौ न रवर्तिघटादिपदत्वं वा आकांक्षा उक्तस्थलेच तादृशा एकस्या अप्याकांक्षायाविरहा
त्तापत्तिः कार्यतावच्छेदकत्वावैपवहितोत्तरत्वनिवेशान्नोक्ताकांक्षाज्ञानयोः परस्परवैधेय्यभिचारः यत्तु सुप्रसव्याससा
धारणं विशेषेण परस्परविषेष्पवाचकपदाप्रकृतिकविभक्त्यप्रकृतित्वरूपं विरुद्धविभक्तिराहित्यमेवतादृशांश्वयवोधोपयि

घटोस्तीत्यादी घटनिष्ठभेदप्रतिशोभितानवच्छेदकैकत्वाप्रसिद्धवपिनश्चतिः एतद्देशविद्यमानघटनिष्ठभेदप्रतिशोभितानवच्छेदकैकत्वस्यैवतत्रबोधाविति नस्यचप्रसिद्धत्वात् एतद्देशे बहुघटसत्त्वदशायातादृशद्राक्यप्रयोगस्तुजात्येकत्वादेवसमर्थनीयः यस्तु एकत्वाविवक्षायापिशोकाख्यातस्यले एकवचनससाधुत्वदशोनात्मग्यार्थाअविवक्षणेपिसंपन्नोत्रीहिरित्यादावैकवचनोपपत्तेरलोकात्कत्वप्रतथातत्रसमर्थनेनेति तदप्यकिंचिन्करम् भावाख्यानेस्यलेगत्यतरविरहेणविभक्तैर्निरर्थकत्वोपगमानुअत्रसमर्थकत्वोक्तिसंभवेतत्परित्यागस्यानुचितत्वात् सतिनास्यर्थेतद्दोषस्त्वभिवाकित्वाच्चैति एवंत्रयः समुदितान्तेषुभितत्रहनुपदेकार्योस्तद्व्ययोजकतावच्छेदकममुदायत्वावच्छिन्नपरतादृशसमुदायत्वान्वितमेकत्वे एकवचनाथः एतदेवशक्त्यादीनात्रयाणांनृणांरणिमणिन्यान्यायेनहेतुत्वशक्कानिरासः तथासत्येषामेकैकसमवधानदशायामपिकार्योत्पत्तेरभ्यक्तनयातश्चितयपर्याप्तसमुदायत्वस्यकार्योत्पत्तिप्रयोजकतानवच्छेदकतयोनेषांत्रयाणांतथाधिकसमुदायाश्रयत्वानुपपत्तेः एवंजात्याहनिव्यक्तयः यदार्थइत्यत्रत्रितयनिष्ठस्यपदशक्तिरूपपदार्थत्वस्यैकत्वोवच्छिनेभिततत्रविशेष्यपदस्यबहुवचनोतत्पेपिशेषणपदस्यैकवचनोततोपपत्तिः प्रत्यक्षानुमानेत्पादिसूत्रेप्रमाद्वरणत्वैरुसम्पत्कृत्यर्थतावच्छेदकस्यप्रत्यक्षानुमानादिनिष्ठस्यैकतायावाधितत्वेनाविवक्षितत्वान्प्रमाणपदस्यबहुवचनोततेति एवंप्रतिशोदेवताइत्यत्रा

नरविभक्तितात्पर्यविषयसंख्याविरुद्धसंख्याया अविश्वस्तत्वं तत्र विशेषविशेषणपदयोः समानवचनत्वनिश्चयः अतए
वपुरुषोमाद्गुवसौ विश्वेदेवा इत्यादौ द्वित्वविशिष्टयोः पुरुषो मा इवः प्रभृत्योर्विशेषणतया क्विक्वित्वात्तद्व्युत्पन्नकस्यपदस्य द्वि
वचनोत्पत्ता चेदाः प्रमाणमित्यत्र विशेषणयदोत्तरविभक्त्या बहुत्वविरुद्धमेकत्वं दिवस्सितं तच्च प्रकृत्यर्थतावच्छेदके प्रमितिक
रणत्वेनेति शब्दप्रमाणत्वं च शब्दत्वावच्छिन्ने यावच्छब्दनिष्ठमेकमेवेति नायोग्यता नच यद्यर्थः पदार्थेनान्वेतीति व्युत्पत्ति
द्विषः संयत्नो ब्रीहिरित्यनेकब्रीहितात्पर्यकेष्वेकवचनदर्शनेन तादृश व्युत्पत्तिसंकोचस्यावश्यकत्वात् यदि स्वाश्रयप्रकृत्य
यतोच्छेदकवत्त्वं संधेन प्रकृत्यर्थे एकत्वान्वयः ब्रीहिल्लजातेः स्वरूपतएव ब्रीह्यादिपदशक्यतावच्छेदकतयान्वपितावच्छे
दकरूपेणानुपस्थितेः जत्रपदाश्रित्तैस्त्वरस्यान्वयानुपपत्तेरिति मन्यते तदा प्रकृतेयीदृश्येव गतिः यतुसंपन्नो ब्रीहिरित्यादावैकैवो
चनोपस्थितानि नामकत्वान्निर्देशकत्वानां ब्रीहिल्लजाते इत्युक्तौ वसामंजसे जातेरेकत्वमानोपगमो निरर्थक इति तदसन् य
तः स्वसंजातीयनिर्भेदप्रतिषेधिता नवच्छेदकेकत्वरूपसंजातीयद्वितीयरहितत्वमेकवचनार्थः नत्वेकत्वमात्रे नस्य वस्तुमा
त्रसाधारण्येनार्थतएवलाभः अनुपयोगाच्च अतएवपशुनायजेत इत्यादौपशुनिधुनादृशेकत्वस्य विवक्षितत्वात् अनेके
पशुकरणकयागान्नादृष्टिद्विः संजातंचस्वसमभिकाहतपदार्थसंसर्गित्वविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकत्वमप्येव अतोत्र

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ शाब्दबोधे चैकपदार्थः परंपदार्थस्य संसर्गः संसर्गमर्थ्यादर्थ्याभासेने सचकचिदभेदः क्वचिन्नतदतिरिक्त
 एवाध्यासधेयप्रतियोग्यनुयोगीविषयविषयिभावादिः अभेदश्च प्रतिपदि कार्यस्वसमानविभक्तिकेन स्वाव्यवहितपूर्वकं त्रिनाचपदे
 नोपस्थितियेव संसर्गमर्थाद्गभासते यथा नीलो घटो नीले घटमानपे त्यादौ घटादौ नीलादेः ननु विरुद्धविभक्तिमत्पदार्थस्य
 नीलस्पष्टदृश्यादौ नीलघटापेदान् यवोधस्य सर्वानुभवविरुद्धत्वात् स्वसमानविभक्तिकत्वे च स्वप्रकृतिकविभक्तिसजातीय
 विभक्तिकत्वमसात्त्वचविभक्तैविभाजकप्रथमात्वादिना ननु समानानुपूर्वीकत्वं साजात्येद्वेदाः प्रमाणं शतं ब्राह्मणोऽत्याद
 वन्वयदौ धानुपपत्तेः ननु विशिष्ट्याः सदैकत्वे इत्यनुशासनात् शतं ब्राह्मणोऽत्यादेः साधुत्वे पिवेदाः प्रमाणमित्यादयः कथं प्र
 योगः विशिष्यविशेषणवाचकपदयो रसति विशेषानुशासने समानवचनकलनियमात् अन्यथा घृष्टानीलदृश्यादेरपि साधु
 ताप्रसंगात् समानलिंगकस्य लेतथानियमोपगमेन वेदाः प्रमाणमित्यादेः साधुत्वोपपादने पि इति हेतुस्तु इवे इति कारि
 कायो इति त्रयः समुदिता हेतुरितिकाव्यप्रकाशाख्याया असंगतिर्द्वौ वैव एव मसमानलिंगकस्य लेविशेष्यवाचकप
 दासमानवचनस्यापि विशेषणपदस्य साधुत्वेनादृशस्य लेओत्सर्गिकमेकवचनेनैव सर्वत्र विशेषणपदं नंतरं प्रयोक्तुमु
 च्चितमिति प्रत्यक्षानुमानोप

मानशब्दः प्रमाणा निमित्तो देवता इत्यादेरुपपत्तिः मैवम यत्र विशेष्यवाचकपदे

श्रीकाशीमे महत्वाघुघुरानासामाकीग ह्रीश्रीयुतवाबूहरखचंदजी केवाडेमे दुर्गा प्रसाद कटारेकेग॥
राशयंत्रालयमे व्युत्पन्ननिवाटकापागयालिखासीताराममिअनेका पनेवालापूर्णवासीजिसेलेनाहोथ॥
सुकुंजगलीकेप्रश्निपे एा टककेपास दुर्गाप्रसादकटारे केदुकानमे मिलेगा॥सम्बत॥ १९२५मी० फा० सु० ६

